

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Svazek 2

6. vydání

2015

**EUROPEAN POLITICAL
AND LAW DISCOURSE**

Volume 2

Issue 6

2015

Редакційна політика

Європейський політико-правовий дискурс – міжнародний журнал, присвячений міжнародному праву, національному праву європейських країн, політичній науці, міжнародним відносинам. До публікації в журналі приймаються статті високої якості, які представляють важливий інноваційний, теоретичний, концептуальний, методологічний та емпіричний внесок у відповідних галузях науки. Журнал використовує систему анонімного рецензування з метою верифікації наукової якості статей.

Європейський політико-правовий дискурс особливо зацікавлений в міждисциплінарних дослідженнях в області права та політичної науки. Вітаються також будь-які дослідження, які стосуються політико-правових проблем різних національних і міжнародних інститутів.

Європейський політико-правовий дискурс приймає для публікації оригінальні матеріали і не розглядає можливості публікації раніше надрукованих матеріалів.

Редакційна колегія:

Борис Бабин, доктор юридичних наук,
Інститут законодавства Верховної Ради України

Олена Гриненко, доктор юридичних наук,
Інститут міжнародних відносин Київського
національного університету імені Тараса
Шевченка

Борис Кормич, доктор юридичних наук,
професор, Національний університет «Одеська
юридична академія»

Володимир Кузьменко, доктор юридичних
наук, професор, Національний університет
державної податкової служби

Тамара Латковська, доктор юридичних наук,
професор, Національний університет «Одеська
юридична академія»

Володимир Лисик, кандидат юридичних наук,
доцент, Львівський національний університет
ім. І. Франка

Бертран Матьє, доктор права, професор
Університету, професор Університету Пантеон,
Сорбона Париж-І, Президент Французької
асоціації Конституційного права, член Вищої
ради юстиції Франції

Олександр Мережко, доктор юридичних наук,
професор, Краківська академія Андрія Фрича
Моджевського

Андреас Поттакіс, доктор філософії
(Оксфорд), Член наукової Ради Європейського
центру продовжуваної юридичної освіти,
Академія європейського публічного права

Джулиан Робертс, доктор права, професор
кримінології, Оксфордський університет

Сергій Саяпін, доктор юридичних наук,
доцент, Університет КІМЕП (Алмати,
Казахстан)

Павол Хривік, PhD в області європейських і
глобальних досліджень, Університет Тренчина
імені Олександра Дубчека

Галина Кузь, доктор політичних наук,
професор, Харківський національний
педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

Микола Лазарович, доктор політичних наук,
доцент, Тернопільський національний
економічний університет

Тетяна Нагорняк, доктор політичних наук,
доцент, Донецький національний університет

Марина Нахум, PhD в області антропології,
Лондонська Школа Економіки

Микола Польовий, доктор політичних наук,
професор, Національний університет “Одеська
юридична академія”

Євгеній Цокур, доктор політичних наук,
професор, Запорізький національний університет

Адміністративні редактори:

Ділара Гаджієва, кандидат політичних наук, Національний університет “Одеська юридична академія”

Аліна Полухіна, кандидат політичних наук, Національний університет “Одеська юридична академія”

Яна Чернопищук, кандидат юридичних наук в області конституційного і муніципального права

Přístup redakce

Evropský politický a právní diskurz – mezinárodní časopis věnovaný mezinárodnímu právu, vnitřním právním předpisům evropských zemí, politologie, mezinárodním vztahům. Pro publikaci v časopisu přijímají se vysoce kvalitní články, což představují důležité inovativní, teoretické, koncepční, metodické a empirické příspěvky v příslušných oborech vědy.

V časopisu se uplatňuje systém anonymního recenzování pro ověření kvality vědeckých článků.

Evropský politický a právní diskurz má velký zájem zejména o interdisciplinární výzkumy v oblasti politologie a právní vědy, jsou to srovnávací analýzy nebo prozkoumání jednotlivých jevů. Zároveň vítáme jakékoliv výzkumy týkající se politických a právních problémů různých národních a mezinárodních institucí. *Evropský politický a právní diskurz* přijímá k publikaci jenom původní materiály a nebere v úvahu možnost zveřejňovat dříve tištěné články.

Redakční kolégie:

Boris Babin, doktor práva, Odeská Národní námořní akademie (*Ukrajina*).

Olena Grynenco, doktor práva, Instituce mezinárodních vztahů při Kyjevské Národní univerzitě Tarase Ševčenka (*Ukrajina*).

Borys Kormich, doktor práva, profesor, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*).

Volodymyr Kuzmenko, doktor práva, profesor, Nacionalní Univerzita státní daňové služby (*Ukrajina*).

Tamara Latkovska, doktor práva, profesor, Národní univerzita «Odeská právnická Akademie» (*Ukrajina*).

Volodymyr Lysyk, Ph.D, docent, Lvovská národní Frankova univerzita (*Ukrajina*).

Bertrand Matieu, doktor práva, profesor Univerzity Pantheon Sorbonne Paris-I, Prezident Francouzské asociace ústavního práva, člen Vyšší Rady spravedlnosti Francie.

Olexandr Merezhko, doktor práva, profesor, Krakovská Akademia jm. Andrzeja Frycza Modrzewskiego.

Andreas Pottakis, Právní zástupce (doktorský titul, Oxfordská univerzita), člen Vědecké rady ECCLE, zástupce ředitele Akademie evropského veřejného práva.

Julian Roberts, doktor práva, profesor, Oxfordská univerzita

Sergey Sayapin, doktor práva, KIMEP univerzita, Almaty, (*Kazachstán*)

Pavol Hrivik, PhD v oboru evropských a globálních studií, Trenčinska univerzita Alexandra Dubčeka (*Slovensko*).

Galina Kuz, doktor politických věd, profesor, Kharkivská Národní pedagogická univerzita G.S. Skovorody (*Ukrajina*).

Mykola Lazarovych, doktor politických věd, docent, Ternopilská Národní ekonomická universita (*Ukrajina*).

Tetiana Nagorniak, doktor politických věd, docent, Donecká Národní universita (*Ukrajina*).

Marina Nakchum, PhD v oboru antropologie, Londýnská ekonomická škola (London School of Economics).

Mykola Poliovy, doktor politických věd, profesor, Národní univerzita «Odeská právnická Akademie» (*Ukrajina*).

Eugene Tsokur, doktor politických věd, profesor, Zaporožská Národní univerzita (*Ukrajina*).

Administrativní redaktory:

Dilara Gadzhyieva, PhD v politických věd, Národní univerzita «Odeská právnická Akademie» (*Ukrajina*)

Alina Polukhina, PhD v politických věd, Národní univerzita «Odeská právnická Akademie» (*Ukrajina*)

Jana Chernopischuk, PhD v oboru ústavního a městského práva (*Ukrajina*)

Editorial Policy

The European Political and Law Discourse – international Journal of International Law, domestic Law of European countries, Political Science, International Relations is a peer reviewed journal with blind referee system, which aims at publishing high quality articles that may bring innovative and significant theoretical, conceptual, methodological and empirical contributions to the fields.

The European Political and Law Discourse has a particular interest in interdisciplinary approaches to law and political spaces, whether through comparative or single case-study analysis, but by no means restricts its interests to these spaces, welcoming any relevant contribution from and about different parts of the World.

The European Political and Law Discourse accepts original articles which are not under consideration elsewhere at the time of submission.

Editorial Committee:

Borys Babin, Doctor of Laws, Legislation
Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine
Olena Grynenko, Doctor of Laws, Institute of
International Relations, Kyiv National Taras
Shevchenko University

Borys Kormych, Doctor of Laws, Professor,
National University “Odessa Law Academy”

Volodimir Kuzmenko, Doctor of Laws, Professor,
National University of State Tax Service

Tamara Latkovska, Doctor of Laws, Professor,
National University “Odessa Law Academy”

Volodymyr Lysyk, PhD in Law, associate
professor, Ivan Franko National University of Lviv

Bertrand Mathieu, Doctor of Laws, Professor at
the Université Panthéon, Sorbonne, Paris I,
President of the French Association of
Constitutional Law, member of the High Council for
the Judiciary of France

Oleksandr Merezhko, Doctor of Laws, Professor,
Andrzej Frycz Modrzewski Cracow Academy

Andreas Pottakis, Attorney at Law (D.Phil,
Oxon), Member of Scientific Council at ECCLE,
Deputy Director at Academy of European Public
Law

Julian Roberts, Doctor of Laws, Professor of
Criminology, University of Oxford, a member of the
Sentencing Council of England and Wales

Sergey Sayapin, Doctor of Laws, Assistant
Professor, School of Law, KIMEP University
(Almaty, Kazakhstan)

Pavol Hrivík, PhD in European and Global
Studies, Alexander Dubcek Trencin University
Galina Kuz, D.Sc. in Political Science, Professor,
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical
University

Mykola Lazarovych, D.Sc. in Political Science,
Ternopil National Economic University

Tetyana Nagornyak, D.Sc. in Political Science,
Donetsk National University

Marina Nahum, PhD in Anthropology, London
School of Economics

Nick Polyovyy, D.Sc. in Political Science,
Professor, National University “Odessa Law
Academy”

Evgen Tsokur, D.Sc. in Political Science,
Professor, Zaporozhye National University

Administrative Editors:

Dilara Gadzhyieva, PhD in political science, National University “Odessa Law Academy”

Alina Polukhina, PhD in political science, National University “Odessa Law Academy”

Iana Chernopyschuk, PhD in constitutional and municipal law

Table of contents

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Olexander Zadorozhny, RUSSIAN AGGRESSION AGAINST UKRAINE, THE ANNEXATION OF THE CRIMEAN PENINSULA AND THE 1994 BUDAPEST MEMORANDUM.....	7
Oleksii Sokur, EUROPEAN INTEGRATION PROCESS OF THE TWENTIETH CENTURY: KEY ASPECTS OF UNITY FORMATION	14
Azawee Header-Adil, THE EUROPEAN INTEGRATION COURSE OF TURKEY AS A FACTOR OF ITS NATIONAL SECURITY	18
Antonina Buravkova, US POLICY REGARDING THE PEOPLE’S REPUBLIC OF CHINA IN POST-BIPOLAR PERIOD	23
Kostiantyn Hromovenko, LEGAL NATURE OF PRIVATE MILITARY AND SECURITY COMPANIES	28
Tetiana Averochkina, LAWFUL ACTIVITY IN AN EXCLUSIVE (MARINE) ECONOMIC ZONE OF UKRAINE: THE WAYS OF IMPROVEMENT OF LEGAL REGULATION	38
Alla Ivanova, TYPICAL FEATURES OF IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL LABOR LAW INTO NATIONAL LAW	43
Andrii Andreikiv, THE ROLE OF CUSTOMARY INTERNATIONAL LAW IN PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS	49

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Olena Shcherbyna, THE RELATIONSHIP OF VOLITIONAL, METALINGUISTIC AND ARGUMENTATIVE FUNCTIONS OF SILENCE IN LEGAL ARGUMENTATION	54
Mariia Blikhar, FINANCIAL AND LEGAL NATURE OF INVESTMENT ACTIVITY	59
Mariia Demida, DEFINING THE ROLE OF JUDICIARY IN STATE AND PUBLIC LIFE: HISTORY AND PRESENT (THE EXAMPLE OF UKRAINE AND JAPAN)	66
Nataliya Davydova, LEGAL REGULATION OF RELATIONS IN HIGHER EDUCATION IN UKRAINE: HISTORY AND PRESENT	73
Stanislav Chernyshenko, THE CONCEPT OF NETWORK-CENTRIC WARFARE: THEORY AND HISTORY	80
Kostiantyn Kliuiev, THEORETICAL AND PRACTICAL APPROACHES TO CONFLICT MANAGEMENT PROCESS	86

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Svitlana Vovk, TRANSFORMATION OF THE POLITICAL SYSTEM DURING CIVIL WAR	90
Svitlana Topalova, MONITORING AND PREVENTIVE MISSION OF HUMANITARIAN ELITE AS A FACTOR OF STATE SECURITY	95
Vasyl Hladiy, THE PRINCIPLE OF SUBSIDIARITY AS A CONDITION FOR MODERNIZATION OF LOCAL GOVERNMENT IN MODERN UKRAINE	101
Olena Shepelenko, STRATEGIC OBJECTIVES OF REGIONAL INNOVATION POLICY AND MEANS OF ITS IMPLEMENTATION	109
Oleh Brovko, APPEARANCE AND FUNCTIONING OF THE INSTITUTION OF PREFECT IN EUROPEAN COUNTRIES ON THE EXAMPLE OF POLAND (EXPERIENCE FOR UKRAINE)	113
Tetiana Baranovska, Olena Ostapenko, INFLUENCE OF THE STATE ON DEVELOPMENT OF BASIC ADMINISTRATIVE UNITS: FOREIGN EXPERIENCE	119

MEDIA DIMENSIONS OF POLITICAL AND LEGAL DISCOURSE

Vitalii Kornieiev, FEATURES OF PRESENTATION OF POLITICAL AND LEGAL REALITY IN SOCIAL COMMUNICATIONAL SCIENTIFIC DISCOURSE	131
Nadiia Bilan, SOCIAL COMMUNICATIONS AS A SOCIOPOLITICAL PHENOMENON IN THE EUROPEAN UNION INFORMATION SPHERE	138
Volodymyr Stotskyi, THE MODERN POLITICAL DISCOURSE OF UKRAINIAN MASS MEDIA AND THE CONSTRAINTS OF ITS FORMATION AND FURTHER DEVELOPMENT	143
Valentyna Babina, THE COMMUNICATIVE MEANS FOR SETTING THE CONNECTION BETWEEN POLITICAL ACTORS AND MASS AUDIENCE	148

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

Dmytro Yagunov, PROBLEMS AND PERSPECTIVES OF ESTABLISHING PRISON INSPECTIONS IN UKRAINE	152
Nataliia Kovalko, LEGAL FRAMEWORK FOR IMPLEMENTATION OF INFRASTRUCTURE INVESTMENT PROJECTS(ON THE EXAMPLE OF PUBLIC UTILITIES SPHERE IN UKRAINE)	157
Oleksii Fedotov, TRANSPARENT MONITORING OF THE NOVEL STRATEGY FOR REFORMING CUSTOMS AUTHORITIES OF THE STATE FISCAL SERVICE OF UKRAINE	163
Ruslan Chernolutsky, CANADA'S EXPERIENCE IN LEGISLATIVE DRAFTING AND ITS ROLE AND IMPORTANCE FOR UKRAINE	175
Nataliia Cherednyk, KNOWLEDGE TRANSFER AGREEMENTS IN RESEARCH UNIVERSITY ACTIVITIES	186
Vitalii Shevchenko, FREEDOM OF EXPRESSION COUNTERPARTIES TO ENTER INTO A CONTRACTUAL RELATIONS IN THE LAND LAW	191
Oleksii Gorokh, SYSTEM OF TYPES OF RELEASE FROM PUNISHMENT BY UKRAINIAN LEGISLATION OF THE CRIMINAL BLOCK	201
Tymur Loskutov, CONNECTION BETWEEN LEGAL REGULATION OF PROCEDURAL TERMS AND ENSURING THE RIGHTS OF PARTICIPANTS OF CRIMINAL PROCEEDINGS	208
Oleksandr Avdieiev, THE USE OF MOVEMENT UNDER THE SECRET CONTROL IN COUNTERACTION TO SMUGGLING OF ADULTERATED MEDICINES IN UKRAINE	213

BOOK REVIEWS

UNCHALLENGED NOVATION AND/OR CENTURIES BEHINDHAND ESTABLISHMENT OF THE SCIENCE OF INTERNATIONAL CANON LAW (Review of the monograph: Anatolij I. Dmitriev, "International Canon Law: Genesis, Development and Foundations of the Theory")	219
REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in Ukrainian)	222
REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in Czech)	226
REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in English)	229

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Olexander Zadorozhny, PhD in Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

RUSSIAN AGGRESSION AGAINST UKRAINE, THE ANNEXATION OF THE CRIMEAN PENINSULA AND THE 1994 BUDAPEST MEMORANDUM

This article analyzes the circumstances of the conclusion, the approaches to the interpretation and practice of application of the Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons of December 5, 1994 in the context of an aggressive war of Russia against our country and annexation of Crimea. The author makes conclusions about the legal effect of the Budapest Memorandum, specifics of the obligations violated by Russia, the necessity to implement its provisions by the guarantors under the universal nuclear disarmament process.

Key words: the 1994 Budapest Memorandum, the regime of nonproliferation of nuclear weapons, the 1968 Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, the 1991 Treaty on the Reduction of Offensive Weapons, the guarantor states, an international treaty.

Appropriate international law qualification of the war of aggression against our country, which was launched by military operations in Crimea in February 2014 and continued in the Donetsk and Luhansk regions, is necessary due to the pressing problem of efficient use of facilities and instruments provided for by international law and designed to ensure bringing aggressors to justice in all its aspects. The author aims to resolve an important scientific and practical task – to perform an international law analysis of the Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-proliferation of nuclear weapons of 1994 (the Budapest memorandum) - one of the main international legal instruments, which Russia has violated. This in turn requires a thorough analysis of the general context, the process of concluding, regulatory content, validity and peculiarities of its application.

Among the recent *researches and publications on this subject*, in our view works of the following publicists deserve special attention: Ph.Bleek¹, V.Vasylenko², T.Grant³, I.Lossovsky⁴, W.Martel⁵, O.Svyatun⁶, R. Synovitz⁷ and other researchers. However, currently *there is a need to deepen international*

¹ Bleek, Ph. (2014). Why Ukraine wasn't a nuclear power in the early 1990s and the West has no legal obligation to come to its aid now. *Arms Control Wonk*. <<http://lewis.armscontrolwonk.com/archive/7316/ukraine-and-the-1994-budapest-memorandum>>.

² Vasylenko, V. (2009). On assurances without guarantees in a “shelved document”. *День*. December 15. <<http://www.day.kiev.ua/en/article/close/assurances-without-guarantees-shelved-document>>.

³ Grant, T. (2015). *Aggression against Ukraine: Territory, Responsibility, and International Law*. Palgrave; Grant, T. (2015). The Budapest Memorandum and Beyond: Have the Western Parties Breached a Legal Obligation? *Blog of the European Journal of International Law*. <<http://www.ejiltalk.org/the-budapest-memorandum-and-beyond-have-the-western-parties-breached-a-legal-obligation/>>.

⁴ Лоссовський, І. (2015). Будапештський меморандум як міжнародний договір, обов'язковий для виконання його гарантантами. *Віче*, 14, 28–31; Лоссовський, І. Є. (2014) До 20-ї річниці будапештських «гарантій»: агресія Росії проти України як фактор ерозії міжнародно-правових режимів нерозповсюдження. *Зовнішні справи*, 11, 6–11.

⁵ Martel, W. (1998). Why Ukraine gave up nuclear weapons: nonproliferation incentives and disincentives. Pulling Back from the Nuclear Brink: Reducing and Countering Nuclear Threats. *Psychology Press*. 88–104.

⁶ Святун, О. (2014). Будапештський меморандум та його співвідношення з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї. *Віче*, 20, 15–20.

⁷ Synovitz, R. (2014). The Budapest Memorandum and Its Relevance To Crimea. *Radio Free Europe*. 28 February. <<http://www.rferl.org/content/ukraine-explainer-budapest-memorandum/25280502.html>>.

law analysis of relevant relationships determined, in particular, by the need to respond to arguments brought up by the Russian Federation in 2014 - 2015, trying to refute the violation of the provisions of the 1994 Budapest Memorandum and its binding effect from the international law perspective. Thus, the *objectives of this article* is to carefully examine processes, content regulations, the question of the legal nature and validity of provisions of the memorandum in the context of the nuclear disarmament process and providing, in terms of international law, relevant characteristics and ratings.

The period of 1991 – 1994 in relations between Ukraine and the Russian Federation was marked by a sharp confrontation over the “Crimean issue” and the closely related problems of division of the Black Sea Fleet. At the same time other processes were taking place, namely, Ukraine’s participating in the process of nuclear disarmament, inheriting the world third nuclear weapon stockpile after the Soviet Union breakup. Only the United States and the Russian Federation possessed more warheads than our country. On the territory of Ukraine Strategic Rocket Forces were situated, namely, 43rd Missile Army, that were two missile divisions deployed in Khmelnytsky and Pervomaisk with 176 strategic missiles (130 missiles SS-19, “Satan”), 46 missiles SS-24, mining and mobile installations with 1,240 nuclear warheads. Also, strategic aircraft was deployed in the territory of Ukraine - two heavy bomber aircraft divisions - 44 strategic bombers (19 Tu-160 and 25 Tu-95 MS) with 1,068 cruise missiles. The important point was the fact that ballistic intercontinental missiles were produced in Dnepropetrovsk¹.

In general, Ukraine received the ownership of nuclear weapons controlled by Moscow, which our country could use on your own, but still had the technical ability to control these weapons itself and become the successor of the USSR as a nuclear state.

In that period there was a tense debate in Ukrainian society regarding nuclear weapons. One part of the population and some politicians believed that the existence of nuclear weapons was one of the main guarantees of security. At the same time, in government and military circles there were quite many opponents of acquiring nuclear status, who concerned that in this case Ukraine could be put in international isolation, and leading Western states would be inclined toward anti-Ukrainian attitudes². This position had substance behind it, as the most influential nations in the world that promoted the process of nuclear disarmament were extremely keen to Ukraine’s giving up its nuclear weapons and constantly pressured it on this matter. An important factor was the fact that the Chernobyl disaster led to a strong anti-nuclear sentiment in Ukrainian society and political circles.

For the first time our state declared its intention to renounce nuclear weapons in 1990 in its Declaration on State Sovereignty³. J.Goodby in his work “Europe Undivided. The New Logic of Peace in U.S.-Russian Relations” pointed that nuclear policy of Ukraine was formed as a result of the influence of several political groups in the leadership of the state⁴.

On April 9, 1992 the Parliament adopted the resolution “On Additional Measures for Ensuring Ukraine’s Attainment of Non-Nuclear Status”, which simultaneously announced that Ukraine reaffirmed its commitment not to use, have, or make nuclear weapons and outlined measures that approached it to nuclear arms control. Thus, parliament demanded that tactical nuclear weapons remained on Ukrainian territory until the creation of effective international mechanism for monitoring the destruction of nuclear warheads with the participation of our country. The government was instructed to take immediate measures “to ensure operational and technical control of Ukraine over non-use of nuclear weapons located on its territory.” The Ministry of Defense was instructed to send only Ukrainian military personnel to divisions of Strategic Missile Forces⁵.

The understanding of actions of the Ukrainian leadership of that period should be analyzed against the general background. The decisions were taken during the exacerbation of the Russian-Ukrainian relations, in particular the problems of the Black Sea Fleet. Ukraine’s leaders played the “nuclear card” in response to the aggressive actions of the Russian side in respect of the fleet. However, Russia acted more

¹ Буткевич, Б., Жалко-Титаренко, А. (2014). Ракетна реінкарнація. Чи потрібно Україні повертати ядерний статус. *Тиждень*, 10–11. <<http://tyzhden.ua/Politics/107226>>.

² Соловйова, О. (2012). Український прецедент. *Атлантична панорама*, 1 (38).

³ Декларація про державний суверенітет України 1990 (Верховна Рада УРСР). *Відомості Верховної Ради УРСР*, 31, 429.

⁴ Соловйова, О. (2012). Український прецедент. *Атлантична панорама*, 1 (38).

⁵ Постанова Верховної Ради України про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною без’ядерного статусу 1992 (Верховна Рада України) *Відомості Верховної Ради України*. 29, 405.

decisively and insistently. Chief of Strategic Forces of the CIS Y.Maksimov warned Ukraine that in comparison to a possible conflict over nuclear arms control a dispute over Black Sea Fleet was a “child’s play”¹. Russia consistently demonstrated that the normalization of bilateral relations could not be achieved without a final resolution of nuclear weapons issue and the status of the fleet.

In these circumstances, on May 23, 1992 at the international summit in Lisbon Ukraine ratified the 1991 Protocol to the Strategic Arms Reduction Treaty (START-1). A number of requirements of our state were taken into account. Ukraine insisted on guarantees of its national security, including the possible threat or use of force against Ukraine by any nuclear state, which announced that it voluntarily gave up its nuclear arsenal. Ukraine also pledged to promptly join the 1968 Treaty “On the Non-Proliferation of Nuclear Weapons” (NPT) as a non-nuclear state. Negotiations on these issues continued throughout 1992 - 1993².

On November 18, 1993 a resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine on ratification of the START-1 and the Lisbon Protocol was adopted. The Parliament recommended that the President and the executive branch negotiate issues that were of fundamental importance for Ukraine’s implementation of the treaty and approve the program of elimination of strategic nuclear offensive weapons. In this regard Ukrainian diplomacy tried to avoid possible political and economic isolation of the state caused by the negative reaction of the international community to this regulation, in particular to reservations about the ratification of the START-1 and the Lisbon Protocol and non-joining of the NPT by Ukraine³.

At a time when bilateral contacts on the mentioned subject with the Russian Federation exhausted because of deteriorating relations in respect of the “Crimean issue”, the formula of tripartite talks involving the US was resorted to, which was not least of all associated with a significant intensification of Ukrainian-American relations with Clinton administration coming to power. Finally, the tripartite negotiations led to the concluding an agreement in Moscow on January 14, 1994 by Presidents B.Clinton, L.Kravchuk and B.Yeltsin under which Ukraine undertook to denounce all nuclear weapons located on its territory, within 7 years. Nuclear warheads were transported to Russia, where they were to be deactivated within 10 months. Ukraine was to join the NPT as a non-nuclear weapon state.

Besides “nuclear provisions”, these agreements forged a tripartite framework for resolving other issues, including on economy and security. In addition, there was legitimization of the US involvement in resolving the Russian-Ukrainian issues. This was an opportunity for our country to confidently defend its position in relations with a more powerful Russia, obtain security guarantees from the United States and Great Britain, as well as double the US economic assistance⁴.

Therefore, safety factor is a key one in the process of Ukraine’s giving up of nuclear weapons: in case of Russia’s generally provocative policy of destabilization of the situation in the Crimean peninsula, first, in particular through the accession and implementation of the Protocol to START-1, NPT was associated closely with its security guarantees of Ukraine that were to be provided by the most influential countries in the world. An instrument that reflected these approaches was the Budapest Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine’s accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons of December 5, 1994 - a unique international legal instrument that secured the obligations of nuclear powers concerning national security of Ukraine in accordance with generally recognized principles of international law⁵. The 1994 Memorandum securing a nuclear-free status of our state⁶, was an important step to guarantee the integrity and inviolability of the borders of Ukraine.

¹ Buntin, J. (1997). The Decision to Denuclearize: How Ukraine Became a Non-Nuclear-Weapons State, *Kennedy School of Government. Case Program*, 29.

² Соловйова, О. (2012). Український прецедент. *Атлантична панорама*, 1 (38).

³ *Постанова про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 р. і Протоколу до нього, підписаного у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 (1993) (Верховна Рада України). Відомості Верховної Ради України*, 49, 464.

⁴ Burns, N. (1996). Excerpt from the Daily Press Briefing concerning the visit of Ukrainian President Leonid Kuchma and the U.S. *Department of State*, 6.

⁵ Соловйова, О. (2012). Український прецедент. *Атлантична панорама*, 1 (38).

⁶ *Меморандум про гарантії безпеки у зв’язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_158>.

This act, which in addition to the states mentioned above, on December 5, 1995 was joined by France and China, contained the obligation of States parties to respect the independence and sovereignty and the existing borders of Ukraine (para. 1); refrain from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of Ukraine, and that none of their weapons will ever be used against Ukraine except in self-defense or otherwise in accordance with the Charter of the United Nations (para. 2); in accordance with the principles of the Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe, to refrain from economic coercion designed to subordinate to their own interest the exercise by Ukraine of the rights inherent in its sovereignty and thus to secure advantages of any kind (para. 3); seek immediate United Nations Security Council action to provide assistance to Ukraine, as a non-nuclear-weapon State party to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, if Ukraine should become a victim of an act of aggression or an object of a threat of aggression in which nuclear weapons are used (para. 4); not to use nuclear weapons against any non-nuclear weapon State party to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, except in the case of an attack on themselves, their territories or dependent territories, their armed forces, or their allies, by such a State in association or alliance with a nuclear-weapon State (para. 5); consult in the event a situation arises that raises a question concerning these commitments (para. 6)¹.

In our opinion, one should agree with the assessment of O.Chaly, who believes that Ukraine managed to considerably strengthen the final document when compared with the version offered by Russia, the US and UK. Firstly, Ukraine managed to make participating States pledge to guarantee the independence, sovereignty and territorial integrity of Ukraine not only in the light of the principles of the CSCE Final Act, but provisions of the UN Charter, which strengthened the legal principle component of appropriate safeguards. Secondly, as a result of long discussions provisions on the guarantor's obligation to abstain from economic coercion on Ukraine, intended to take over their own interest from the implementation by Ukraine of the rights inherent in its sovereignty were included in the memorandum.

Thirdly, the most ardent "diplomatic battles" led to the amending the Budapest Memorandum with a provision that obliged States to conduct consultations at the request of Ukraine by guarantor states in the event of situations that threaten the independence, sovereignty and territorial integrity of our country and seek immediate action by the UN Security Council to assist Ukraine in case of a threat to use nuclear weapons. Fourthly, the discussions about the form of the instrument, its name, the final provisions and linguistic terms, which fixed the obligations of the parties, the level of individuals who would sign the Budapest Memorandum were long².

Ukraine's giving up of nuclear weapons became its permit to the civilized world and it played an important role in shaping the image of our state. The Budapest Memorandum contributed to resolving potential conflict issue of territorial belonging of Crimea. Despite regular statements and provocative actions of a number of Russian politicians, the memorandum confirmed a legal obligation to respect the territorial integrity of Ukraine, largely ensured the stabilization of relations between the two countries.

Russian aggression against our country in 2014 - 2015, illegal military occupation and annexation of the Crimean peninsula by Russia, illegal military occupation of parts of Donetsk and Luhansk regions, naturally raised concern over the actions of the guarantors in connection with the clear violation by the Russian side of almost all the provisions of the 1994 Budapest Memorandum. No wonder the UN General Assembly in Resolution 68/262 of March 27, 2014 "Territorial integrity of Ukraine" referred to *inter alia* the memorandum³.

In turn, Russia expressed a number of arguments designed to prove or lack of grounds for applying the Budapest Memorandum, or that it does not violate its provisions. The Russian side expressed the following statement, "the 1994 Memorandum is a political document of a declarative nature"; "contains legal obligations"; "only confirms the provisions of the Helsinki Final Act"; "contains only the commitment not to use nuclear weapons against Ukraine"; "secured only prohibiting the use of force and only in the

¹ Закон про Заяву Верховної Ради України про надання Україні реальних гарантій безпеки 2010 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 39, 519.

² Чалий, О. (2009). Будапештський меморандум може стати першою шаблinoю у побудові якісно нової зовнішньої політики України. *День*. <<http://www.day.kiev.ua/uk/article/den-ukrayini/oleksandr-chaliy-budapeshtskiy-memorandum-mozhe-stati-pershoyu-shchablinoyu>>.

³ UNGA Res 68/262 (27 March 2014) UN Doc A/68/L.39 and Add.1). <http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262>.

sense of direct hostilities”; “contains only the collective liability of Guarantor”; “has no direct relationship to the overall process of nuclear disarmament”¹.

However, the circumstances of the conclusion of the Budapest Memorandum after years of tense negotiations, with generally provocative policy of destabilization of the situation in the Crimean peninsula² proved that the Ukraine’s giving up of nuclear weapons was associated with international legal guarantees of its security and territorial integrity, pledged by certain states, primarily Russia, which undertook a number of legal obligations and guarantees enshrined in the memorandum.

Russia’s denying of binding effect of the 1994 Memorandum does not meet international law requirements, as it is an international treaty. Memorandum satisfies the criteria of an international treaty fixed by 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties (VCLT) and is “an international agreement concluded between States in written form and governed by international law, whether embodied in a single instrument or in two or more related instruments and whatever its particular designation”. The memorandum stipulates that it enters into force upon signature. It is clear that under Chapter III of the VCLT the content of the memorandum should be interpreted taking into account the context and circumstances of its conclusion³. Validity, overall value of the memorandum and essential character of relations governed by its rules are determined by its role for the entire international community - relations related to the process of nuclear disarmament.

One could also agree with an argument that referring to the Budapest Memorandum two official UN document, namely, document of the UN and the UN Security Council A/49/765-S/1994/1399 of December 19, 1994 in the form of a letter on behalf of the Permanent Representatives of Ukraine, the UK, Russia and the US (A.Zlenko, D. Hannay, S.Lavrov and M.Albright) to the 59th session of the UN GA with a request to circulate the text of the Budapest Memorandum as a document of the General Assembly and the Security Council; and a document of the UN Conference on Disarmament CD/1285 of December 21, 1994 in the form of a letter to the Permanent Representatives of the mentioned countries at the conference with a request to register of the Budapest Memorandum registration and a cover letter as “official documents of the Conference on Disarmament and their dissemination among all States ... participating in the conference” point to international law evidence of the validity and its binding effect on the parties (including Russia) as an official document of the United Nations⁴.

Given the abovementioned, claims of “political character”, “declarative nature of the Budapest Memorandum”, “non-binding effect”, “its confirmation of solely the provisions of the Helsinki Final Act”, “application of the memorandum only to nuclear weapons” and the like are clearly untenable; they directly contradict the content of the treaty and are not compatible with the general context in which it was concluded. The claim that the memorandum secures “only prohibition of the use of force and only in the sense of direct hostilities” is contrary to paragraphs 2 - 4 of this act, the “confirmation of solely the provisions of the Helsinki Final Act” – to paragraphs 2 - 5, the “application of the memorandum only to prohibition of use or threat of nuclear weapons” – to paragraphs 1 - 3, the “collective obligations of the guarantors” - to the content of the Budapest Memorandum in general.

The above is confirmed by the subsequent practice of States. The Russian Federation committing to respect the territorial integrity of Ukraine, deprived Russian politicians’ of insinuations about the “illegality” of Crimea and Sevastopol belonging to our country of any legal and practical meaning and contributed to the stabilization of the bilateral relationship in general, which had worsened especially because of the mentioned issues.

¹ *Правовые обоснования позиции России по Крыму и Украине 2014* (Министерство иностранных дел Российской Федерации) <<http://www.russianunesco.ru/rus/article/1636>>; В МИД РФ заявили, что аннексия Крыма и конфликт в Донбассе – это не нарушение Будапештского меморандума (2015). *Сегодня*. <<http://www.segodnya.ua/politics/pnews/v-mid-rf-zayavili-cto-anneksiya-kryma-i-konflikt-v-donbasse-eto-ne-narushenie-budapeshtskogo-memoranduma-599484.html>>; Зампостпреда РФ при ООН: Россия взяла на себя ответственность за ядерные объекты в Крыму (2014). *Сообщение ТАСС*. <<http://tass.ru/politika/1550082>>.

² Задорожній, О. (2014). *Міжнародне право в міждержавних відносинах України і Російської Федерації 1991–2014*: монографія. Київ: К.І.С., 959.

³ Vienna Convention on the Law of Treaties, 23 May 1969. United Nations Treaty Series, vol. 1155, 331.

⁴ Лоссовський, І. (2015). Будапештський меморандум як міжнародний договір, обов’язковий для виконання його гарантантами. *Віче*, 28–31.

The Budapest Memorandum is taken into consideration when analyzing Art. 2 of the Treaty on Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Russian Federation (1997 “Big Treaty”), pursuant to which the parties in accordance with the UN Charter and obligations under the CSCE Final Act respect each other’s territorial integrity and the inviolability of existing boundaries between them¹.

The referred to above allows arriving at the following **general conclusions**. Under the conditions of general provocative policy of Russia of destabilizing the situation in Crimea, Ukraine’s giving up of its nuclear weapons arsenal, including through accession and implementation of the Protocol to the Strategic Arms Reduction Treaty signed by the United States and the Soviet Union, the 1968 Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons closely associated with the security guarantees provided by the most influential countries in the world, and who promoted the overall process of nuclear disarmament. The 1994 Budapest Memorandum incorporated the mentioned approaches. It is a unique international legal instrument in the field of nuclear disarmament, which stipulated legal obligations of nuclear states concerning national security of Ukraine in accordance with generally recognized principles of international law, commitments to respect its territorial integrity and inviolability of borders, abstain from economic coercion.

The Budapest Memorandum is an international treaty satisfying the criteria enshrined in the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties. The 1994 Memorandum was crucial for the overall process of nuclear disarmament and national security of Ukraine, as the nuclear states undertook international legal commitment in respect of Ukraine not only in the light of the principles of the CSCE Final Act, but also the provisions of the UN Charter, which strengthened the legal principle component by respective safeguards. By pledging to respect the territorial integrity of Ukraine Russia from international law perspective, put an end to any insinuations about the “illegality” of Ukraine’s title over Crimea and Sevastopol.

In view of the above mentioned, that the problems faced by the international community because of the actions of the Russian Federation in respect of Ukraine in 2014 and, accordingly, flagrant violations of the Budapest Memorandum seem naturally rather serious. The aggression of one of the guarantors and the inability of others to ensure compliance with its provisions directly induce states of the world to arm, implement nuclear programs, because this turns out the only option to protect oneself from external aggression, and not international legal obligations. World leaders understand it very well; e.g. A.Merkel in her speech at the 51st Munich Conference on Security 2015 in connection with the actions of Russia against Ukraine said, “What state will give up nuclear weapons, if we can not guarantee its territorial integrity?”².

Obviously, only the observance of the provisions of the Budapest Memorandum, active and effective actions of other guarantors, with the use of existing international legal instruments to terminate illegal acts, to return control of Ukraine over Crimea and occupied parts of Donetsk and Luhansk regions, compensation for damages, prosecution of perpetrators guilty of aggression and crimes that accompany it, could help address serious problems that appeared due to the Russian aggression and threatening the overall process of nuclear disarmament. There is necessity of further scientific research due to problems of practical implementation of the relevant provisions of the 1994 Budapest Memorandum.

References

- Bleek, Ph. (2014). Why Ukraine wasn’t a nuclear power in the early 1990s and the West has no legal obligation to come to its aid now. *Arms Control Wonk*. <<http://lewis.armscontrolwonk.com/archive/7316/ukraine-and-the-1994-budapest-memorandum>>.
- Vasylenko, V. (2009). On assurances without guarantees in a “shelved document”. *День. December 15*. <<http://www.day.kiev.ua/en/article/close/assurances-without-guarantees-shelved-document>>.
- Grant, T. (2015). *Aggression against Ukraine: Territory, Responsibility, and International Law*. Palgrave.
- Grant, T. (2015). The Budapest Memorandum and Beyond: Have the Western Parties Breached a Legal Obligation? *Blog of the European Journal of International Law*. <<http://www.ejiltalk.org/the-budapest-memorandum-and-beyond-have-the-western-parties-breached-a-legal-obligation/>>.

¹ Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р. (1999) (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 20, 518.

² Speech by Federal Chancellor Angela Merkel on the occasion of the 51st Munich Security Conference 2015. Federal Government of Germany. 7 February <http://www.bundesregierung.de/Content/EN/Reden/2015/2015-02-07-merkel-sicherheitskonferenz_en.html>.

- Lossovskyy, I. (2015). Budapeshstskyy memorandum iak mignarodnyy dogovir, obov'язkovyy dlia vukonannia jogo harantamu. *Viche*, 28–31.
- Lossovskyy, I. (2014). Do 20-ji richnuzy budapeshstsk'kuh "harantiy": agressiya Rossiyi proty Ukrainynu iak factor eroziyi mignarodno-pravovuh regumiv nerozpozvsudgennia. *Zovnishni spravu*, vol. 11, 6–11.
- Martel, W. (1998). *Why Ukraine gave up nuclear weapons: nonproliferation incentives and disincentives*. Pulling Back from the Nuclear Brink: Reducing and Countering Nuclear Threats. Psychology Press. 88–104.
- Svyatun, O. (2014). Budapeshstsk'kyy memorandum ta jogo spivvidnoshennoa s Dogovorom pro nerozpozvsudgennia jadernoyi zbroji. *Viche*, vol. 20, 15–20.
- Synovitz, R. (2014). The Budapest Memorandum and Its Relevance To Crimea. *Radio Free Europe*. February 28. <<http://www.rferl.org/content/ukraine-explainer-budapest-memorandum/25280502.html>>.
- Butkevych, B., Galko-Tutarenko, A. (2014). Raketna reinkarnaziya. Chu potribno Ukrainini povertatu jadernyy status? *Tyghden*. April 17. <<http://tyzhden.ua/Politics/107226>>.
- Solovjova, O. (2012). Ukrainyskyy prezident. *Atlantuchna panorama*, vol. 1 (38). *Deklazaziya pro dergavnyy suverenitet Ukrainynu 1990* (Verkhovna Rada Ukrainynu). *Vidomosti Verkhovnoji Radu URSR*, 31, 429.
- Postanova Verkhovnoji Radu Ukrainynu pro dodatkovy zahodu scshodo zabezpechennia nabuttia Ukraininoju bezjadernogo statusu 1992* (Verkhovna Rada Ukrainynu). *Vidomosti Verkhovnoji Radu Ukrainynu*, 29, 405.
- Buntin, J. (1997). The Decision to Denuclearize: How Ukraine Became a Non-Nuclear-Weapons State, Kennedy School of Government. *Case Program*, 29.
- Postanova pro ratyfikaziju Dogovoru mig Sojuzom Radianskuh Sozialistichnuh Respublik I Spoluchenumu Shtatamu Ameruku pro skorochennia I obmegennia strategichnuh nastupal'nuh ozbrojen'*, pidpusanogo u Moskvi, I Protokolu do niogo, pidpusanogo u Lisaboni vid imeni Ukrainynu 23 travnia 1992 (Verkhovna Rada Ukrainynu). *Vidomosti Verkhovnoji Radu Ukrainynu*, 49, 464.
- Burns, N. (1996). Excerpt from the Daily Press Briefing concerning the visit of Ukrainian President Leonid Kuchma and the U.S. *Ukrainian Relation*. *Department of State*, 6.
- Memorandum pro harantii bezpeku y zvyazku z prujednanniam Ukrainynu do Dogovororu pro nerozpozvsudgennia jadernoji zbroji* (Verkhovna Rada Ukrainynu). *Ofizijnij sait Verkhovnoji Radu Ukrainynu*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_158>.
- Pro Zajavu Verkhovnoji Radu Ukrainynu pro nadannya Ukrainini real'nuh haranij bezpeku 2010* (Verkhovna Rada Ukrainynu). *Vidomosti Verkhovnoji Radu Ukrainynu*, 39, 519.
- Chaly, O. (2009). Budapeshstsk'kyy memorandum moge statu pershoju scshablunuju u pobudovi jakisno novoji zovnishnioji polituku Ukrainynu. *Den*. December 1. <<http://www.day.kiev.ua/uk/article/den-ukrayini/oleksandr-chalij-budapeshstskiy-memorandum-mozhe-stati-pershoyu-shchablinoyu>>.
- UNGA Res 68/262 (27 March 2014) UN Doc A/68/L.39 and Add.1). <http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262>.
- Pravovuje obosnovanija pozizii Rossii po Krymu I Ukraini 2014. *Ministerstvo inostrannuh del Rossijskoj Federazii*. <<http://www.russianunesco.ru/rus/article/1636>>.
- V MID RF zajavili, chto anneksiya Kryma I konflikt v Donbasse – eto ne narushenije Budapeshstskogo memorandumuma. *Segodnia*. 13 March 2015. <<http://www.segodnya.ua/politics/pnews/v-mid-rf-zayavili-chto-anneksiya-kryma-i-konflikt-v-donbasse-eto-ne-narushenie-budapeshstskogo-memoranduma-599484.html>>.
- Zampostpreda RF pri OON: Rossija vziala na sebja otvetstvennost' za jadernuje objektu v Krymu. *Soobshchenije TASS*. 4 marta 2014. <<http://tass.ru/politika/1550082>>.
- Zadorozhnyj, O. (2014). *Mignarodne pravo v migdergavnuh vidnosunah Ukrainynu I Rossijskoji Federatsiji 1991-2014*. Kyiv: K.I.S.
- Vienna Convention on the Law of Treaties, 23 May 1969. United Nations Treaty Series, vol. 1155, 331.
- Dogovir pro drugbu, spivrobotnutstvo I partnerstvo mig Ukraininoju I Rossijs'koju Federatsijeu vid 31.05.1997 1999* (Verkhovna Rada Ukrainynu). *Ofitsijnij visnuk Ukrainynu*, 20, 518.
- Speech by Federal Chancellor Angela Merkel on the occasion of the 51st Munich Security Conference 2015. Federal Government of Germany. 7 February <http://www.bundesregierung.de/Content/EN/Reden/2015/2015-02-07-merkel-sicherheitskonferenz_en.html>.

Oleksii Sokur

Odesa I.I.Mechnikov National University, Ukraine

EUROPEAN INTEGRATION PROCESS OF THE TWENTIETH CENTURY: KEY ASPECTS OF UNITY FORMATION

The article analyzes the key aspects, on which the unity of the European Community is based nowadays. The author points on the existence of important prerequisites for integration, which may determine its actual success. Using so-called historical method, author tries to conduct direct analysis of the basic principles and ideological foundations of the European integration process. A particular attention is also paid to the problem of definition the political, cultural and legal impact on the nature of the described process. It is highlighted that such an influence may affect different countries in unequal proportions.

Key words: European Union, European integration, the principles of European integration

Introduction. European integration is rightly considered as one of the most interesting and complex problems of modern scientific research. There are several major approaches for studying these issues, but none of them enables deep analysis of the nature of its most significant achievements – the European Union. It should be noted that despite the EU may be considered as the subject of numerous fundamental scientific work, the study of its guiding principles and ideological bases still remains the most controversial in modern political science. Today the EU stands as a unique place where you can watch as sustainable development in the field of regional cooperation and within the global order. The grading spread of European values in the world is caused primarily by economic attractiveness of the European Community as a center of integration and the realization of high standards of democracy¹.

Analysis of key studies and publications. The major issues of European integration processes in their historic retrospective were studied with an attention by not only foreign, but also Ukrainian scientists. In particular, especially should be noted V. Andriichuk, V. Baranovsky, R. Krivonosa, V. Manzholy, M. Strezhnovoi, T. Shinkarenko, N. Yakovenko.

The inhabitants of the continent made a long and difficult path to understand what was the model that was to ensure peace and sustainable development on the continent. Thus, the creation of a European Union was one of the most significant events of the twentieth century, which led to a fundamental change in established principles for centuries of social and political life and state-legal development of European countries.

Direct analysis of the basic principles and ideological foundations of the European integration process and, therefore, the use of so-called historical method, which, according to I. Hrytsiak helps to recreate development of theoretical and conceptual discussions in various stages of Europe's unification, helps to understand under the influence of which theories and concepts EU was formed².

Today there is no unity among the scientists about the actual start of the integration process in Europe. Officially, the start of the unification process that led to the emergence of the first European Community was made after Robert Schumann's report (1950) and also after signing in 1951 the Treaty establishing the European Coal and Steel Community (ECSC). But, according to the author, it does not mean that the unification process started exactly in early fifties. Moreover, there are actually two structures which helped to unite Europe: theoretical and practical. They gradually evolved with European society's awareness of a necessity to change the social vision of the state and the institutions, which were made directly by it³. The integration ideas and projects which mentioned some various spheres of public life occurred at different ages and, as a result, they had a completely different pace of development. That problem also creates lots of periodization difficulties of the unification process.

¹ Седляр, Ю. (2008). Інтеграційні процеси в Європі в ХХ ст.: ідейні засади та механізми реалізації.

Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї, 13, 331–332.

² Грицяк, І. (2006). *Право та інституції Європейського Союзу*. Київ: К.І.С.

³ Луць, Л. (2002). Генезис ідей європейської єдності. *Актуальні проблеми політики*, 13–14, 671.

From that point of view, as we can see, the phenomenon of European integration stems from the creation process between the European institutions and policies that are evolving in the direction of forming specific international center. It is considered that around this kind of center a common European space was actually created¹. Concerning the fact that the countries of the EU through an agreement established some joint institutions and have delegated to them some of their national powers, it is necessary to say that this kind of integration can also be defined as the convergence on a voluntary and peaceful basis of societies, states and economies. It also goes beyond existing national, political and economic boundaries.

Analyzing the theory and practice of integration development of the EU, we must state that there were three major principles created by Jean Monnet and set out in the above Schumann Declaration.

The first principle claims that integration is only a method, not a goal. This means that integration involves some mutual benefit, but not a universal ways of solving all problems. In particular, it is noted that economic cooperation between the members of New Europe must be appropriate to everyday practical needs of participants. It also must promote the welfare of people and, at the same time, cause smaller affection to such sensitive spheres as state sovereignty, national security, defensive and foreign policy².

The basis of the second principle is the need for moderation and gradual integration of motion. That means the evolution from initial and limited forms of regional integration to more complex and wide-ranging; of customs union and common market for goods - up to a common market with free movement of goods, services, capital and people, and then – to economic and monetary union which finally leads to the creation of the political union. In this context, it should be emphasized that the evolutionary model, in which the integration process is not limited to certain part of the overall concept, is usually called the "Monnet method".

The third principle appears as the thesis of the necessity for an adequate mechanism for the integration process implementation. This would allow, on the one hand, to consider the current conflicts as a source of further development of integration processes, and, on the other, to make some balanced choices, regarding the interests of various sides. That means that the united Europe cannot be created immediately or according to a single plan. It actually must be built through the achievements, which first arise due to the so-called de-facto solidarity. The population of the European continent will gradually distribute the solidarity among all areas of common activities. By this Monet "... made the fear of the possible conflicts to become the driving force of European consolidation and left uncertain the purpose of this consolidation, allowing everyone to believe that Europe goes its own way"³.

Fernand Braudel in his work "A history of civilizations" notes the immediate grounds of constructing a common European space. He states that there are spiritual, economic and political aspects of European integration⁴. Thus, he claimed that Christianity and humanism became so-called spiritual basis of the united Europe. The industrial revolution considered by him as an economic basis of integration. Finally, the ancient thesis "every human being is sacred," which was also crucial for some classical liberal thought representatives acted as a certain ideal of European civilization.

As we said before, Braudel identified some important components in the construction of a common European space. He pointed on some "brilliant", "reliable" and "problematic" elements of the European solidarity. The first are such implicit virtues as consent and harmony which provide European civilization with "fraternal, almost monotonous appearance and give the impression that it is all illuminated by the same light". Moreover, through art and science, the initial parts of the European cultural space are interconnected with the world and should be considered as one. The "reliable" components are considered mainly as economy. Braudel describes them with an example of material life concentration around a number of key European centers, which were different for different eras. So-called "problematic" components are directly related to the institutional difficulties in the formation of a politically united Europe. For example, the problem of qualified majority, which, compared to veto, may act as a result of some backstage negotiations. Braudel also claimed that so-called "problematic" components might be removed only by free discussion of

¹ Шульга, М. (2012). Принципи та аспекти європейської інтеграції. *Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації*, 1, 143.

² The Schuman Declaration May 9, 1950. <http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/europe-day/schuman-declaration/index_en.htm> (2015, November, 12).

³ Шульга, М. (2012). Принципи та аспекти європейської інтеграції. *Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації*, 1, 144.

⁴ Бродель, Ф. (2008). *Грамматика цивілізацій*. Москва: Весь мир, 373.

all European states on solving the urgent problems of global development¹.

Regarding the influence of the economic and political factors on the European integration process, it is necessary to say that there are some momentous driving forces of this process, which weren't mentioned before. The evolution of integration was caused with the help of certain European values, which have the most important impact on the formation of a "European identity". One of the key components of these values is the Christianity. Despite the divisions and diversification of trends within Christianity the documents of the Holy Alliance (1815) assigned the duty of monarchs to see in their patrials only "members of the Christian single people". Although the role of the religious factor in the modern integration process decreased significantly, but this makes no objective reason to belittle its significance in the history of formation and development of European integration.

The appearance of various kinds of theological integration projects can be explained as a general trend to a narrowing rational science, as the response to the growing influence of the Islamic factor, or to the widespread trend "Europe in apostasy". This trend, firstly, means the strengthening dechristianization of Europe, regarded as one of the reasons, which helped some far-right political movements to consolidate. Secondly, it is a so-called phenomenon of pagan desecration, the image of which is the emersion of different sects that professed ideology and even the end of the world. The importance of theological reflection of integration processes may be confirmed by the following example: the failure of the European Constitution in May 2005 is connected, among others, with the fact that the thesis of the Christian origins of Europe was not included into the preamble to the European Constitution. Instead, the preamble makes reference to "cultural, religious and humanist heritage of Europe"².

It should be especially noted that there can be defined several concepts of confessionally common European space. For example, some Catholic Church officials claim that Europe's borders coincide directly with the boundaries of Christianity. According to this statement, that is why Christian Europe should be considered as the spiritual basis of integration processes. Christianity, with its faith, moral and ethical values, with the ideas of solidarity, equality and brotherhood of peoples and cultures provides the complex solution for the problems facing Europe nowadays. Catholic concept of a united Europe may be called as modern Christian liberalism, which the basic principles are: unity of freedom and truth, unity of culture in the European Union, the formation of European nation on the basis of Christian associations. At the same time, European sociocultural space according to representatives of the Catholic clergy has to form a human being as a universal, independent personality, which at the same time acts as a representative of its nation and the European Union. Considering the expansion of the latter the concept of "universal good European" is often used here by Catholics. It is intended to ensure the establishment in Europe some higher religious spirituality level and to increase the spread of social justice by overcoming the split between Western and Eastern Europe.

Unlike described above Catholic vision, Protestant vision of European integration processes reflected in the concept of "pluralistic Europe" and "postchristian modernization". Both concepts classify Europe as a broad spectrum of churches, denominations, religious pluralism of beliefs and ideologies, seen as a positive contribution to the political culture of Europe. In general to imagine the future of Europe directly in terms of the Protestant faith means to recognize the difference and even to abandon the Christian claim for a monopoly on organizing common European home.

Equally important role in the political and legal associations is played by European legislative traditions, which are also associated with the creation, storage and transmission of values in the law sphere³. Speaking about the legal culture of Western Europe, leading researchers refer to the main characteristics the Romano-Germanic legal system. It includes the law systems that have appeared in mainland Europe from Roman, canonical and local legal traditions⁴. Such a system differs due to special regulatory order, structured legislative sources, stable democratic legal principles and ensuring strict legal procedures. The Western society's development of legal consciousness is strictly related to the creation of necessary law

¹ Бродель, Ф. (2008). *Грамматика цивилизаций*. Москва: Весь мир, 408.

² Treaty establishing a Constitution for Europe October 29, 2004.

<<http://www.cvce.eu/en/collections/unit-content/-/unit/d5906df5-4f83-4603-85f7-0cab24b9fe1/0a763119-b665-4710-9a3d-2a931285fd0c/Resources#6ea22f22-4455-431f-a30d-c1e719c6aa43>> (2015, November, 12).

³ Яковюк, І. (2008). Генезис правової культури об'єднаної Європи. *Право України*, 11, 116.

⁴ Саміло, Г.О. (2009). Правосвідомість західноєвропейського та мусульманського суспільства. *Вісник Запорізького національного університету*, 2, 12.

sources, the judicial system and general principles of law. Furthermore, Western European solution to the problem of freedom is inseparable from the Christian context of its formation. It affects primarily the formation of Western justice, which may be represented as the foundation of human and social existence and, at the same time, as existence of the regulatory function of the human community. Formation of Western legal consciousness is the result of consistent development of Western civilization in its interaction with the Christian religion and the direct reflection of social consciousness and culture.

Thus, the legal culture of the European Union is a complex and ambiguous phenomenon. It is characterized mainly through the prism of freedom, because the essence and purpose of the European countries association is to ensure the four freedoms: freedom of movement of people, goods, services and capital¹. Thereby, the legal culture of the whole society and every citizen of a country which is a member of the EU, implies the recognition of a plenty equivalent national rights and freedoms of citizens of other countries who are also members of the European Union. The principle of formal equality emerges as the foundation of international law, providing even greater legal protection capabilities of citizens using both national and European legal remedies. EU Legal System ensures fair competition and collaboration of various countries to expand the markets significantly and guarantee the legal protection of person and property in the Court of Justice of the European Union. The formation, development and functioning of democratic institutions in the European Union clearly demonstrate the need for a middle-class society, as a condition for legitimation the elected representatives of the people.

It is also necessary to mention some important legal aspects, which were actively used during the twentieth century to describe the process European integration. Among them are: the theories and concepts of constitutionalism, rule of law, the inviolability of human rights, separation of powers, etc. They were pretty well adapted to the needs of building a united Europe.

Summarizing the forgoing, it can be concluded that the history of European integration is a long and complex process. European Union countries integration was historically conditioned by a number of factors, political (the struggle against the external enemy, the need for suspension of internal wars in Western Europe), which in the second half of the twentieth century added considerable economic factors. Moreover, an important prerequisite for integration, which to some extent determines its success, have become cultural (the existence of common European democratic and legal traditions and values) and ideological (awareness of the historical civilization of unity) factors.

References

- Brodel², F. (2008). *Grammatika tsivilizatsii*. Moskva: Ves' Mir.
- Ganzenko, O. O. (2009). Teoretichni aspekt integratsii of Ukrainy v evropiiskii kul'turno-pravovii prostrir. *Visnyk Zaporiz'kogo natsional'nogo universitetu*, 1, 23–27.
- Grytsyak, I. (2006). *Pravo ta instytucii Evropeis'kogo Sojuzu*. Kyiv: K.I.S.
- Luts', L. (2002). Genesys idei evropeis'koi ednosti. *Aktual'ni problem polityky*, 13–14, 668–675.
- Samilo, G. O. (2009). Pravosvidomist' zakhidnoevropeis'kogo ta musul'mans'kogo suspil'stva. *Visnyk Zaporiz'kogo natsional'nogo universitetu*, 2, 11–14.
- Sedlyar, Y. (2008). Integratsiini protsesy v Evropi v XX st.: ideini zasady ta mekhanizmy realizacii. *Suchasna ukrains'ka polityka. Polityky I politology pro nei*, 13, 331–340.
- Shul'ga, M. (2012). Pryntsypy ta aspekty evropeis'koi integratsii. *Osvita region. Politologiya, Psihologiya, Komunikatsii*, 1, 142–146.
- Yakoviuk, I. (2008). Genesys pravovoi kul'tury ob'ednanoi Evropy. *Pravo Ukrainy*, 11, 114–120.

¹ Ganzenko, O.O. (2009). Теоретичні аспекти інтеграції України в європейський культурно-правовий простір. *Вісник Запорізького національного університету*, 1, 25.

Azawee Header-Adil

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

THE EUROPEAN INTEGRATION COURSE OF TURKEY AS A FACTOR OF ITS NATIONAL SECURITY

Republic of Turkey gives primary importance for national and regional (European) security. To do this, it aims to use opportunities of various regional organizations. If during the Cold War the North Atlantic Alliance was the main security instrument, in the post-bipolar era functions of maintaining regional security and stability are inherent to other structures, especially to the European Union with its Common Foreign and Security Policy. Official Ankara does not want to remain outside the process of decision-making in European institutions where it is not a member. But in the eyes of European functionaries such weaknesses as instability of the economy, the issue about protection of human rights and national minorities hinder Turkey's accession to the EU. Moreover, stereotypical view at Islamic culture as a hostile to Christian Europe remains enough strong. In fact, secularized Turkey has enough capacity to compete in the future with the traditional "engines" of the EU.

Key words: security, integration, membership criteria, human rights.

One of the main directions in foreign and security policy of Turkey is European integration. But, although since the XV century the Ottoman Empire actively influenced international political events in Europe, in the XIX century was involved in activity of the "European concert of nations" and was a significant factor in global diplomatic life, other - "civilized" and Christian - states did not perceive High Porte as equal to them. In the "Eastern question", which was associated with predominantly European possessions of Turkey, this country received the role of an object, but not a full partner. Yet, as the Ottoman Empire lost its mightiness and was influenced by great powers, especially France and Britain, officials and military leaders of High Porte saw the model for development of the country in Europe. This opened the way for European values of state building, governance and social behavior. Modernization and Europeanization were affirmed in the Republic of Turkey after the triumph of the Kemalist Revolution in 1919-1923.

European aspirations of Turkey received a new impulse after the Second World War, largely due to support of the US. When in February of 1952 Turkey joined NATO country was seen as a counterbalance to the Soviet Union on the southern flank of western defense. And its first application for membership in the European Community, Turkey filed on July 31, 1959; however military coup which followed next year became an obstacle for practical steps to implement European integration policy.

Therefore, in 1961 and in 1962 the government of İsmet İnönü re-submitted the application, and as a result of negotiations on September 12, 1963 the Association Agreement between the European Economic Community (EEC) and the Republic of Turkey was signed. Art. 28 of this Agreement potentially provided granting of full membership in the EEC to Turkey. At the first stage of integration, which lasted for five years with the possibility of prolongation, preferences for export of Turkish agricultural products were introduced; Turkey received loans for infrastructure development¹.

According to the Additional Protocol signed on November 23, 1970, the second, transitional, stage of the European integration of Turkey started when Convention on Association signed in 1971 came into force on January 1, 1973. Since then Turkey has committed itself to reduction of customs duties, taxes and charges, abolishment of quantitative and equivalent to them restrictions and acceptance of external tariff of the Community. It also had to reduce restrictions on Turkish industrial exports; and for 22 years to set preferences for around 90% of exports of agricultural products.

At the third stage was planned to create a customs union and to adopt Regulation on migration of Turkish capital and labor in Europe. Despite the failure to obtain promised aid from the Community, Turkey has fulfilled its obligations in time and became a member of the EU customs union in 1996; and in

¹ Турция между Европой и Азией. Итоги европеизации на исходе XX века (2001). Москва: Институт востоковедения РАН, 343.

1999 at the Helsinki Summit has achieved the status of country associated for EU membership.

But with the end of the Cold War, the need for the West to deter the USSR by all forces disappeared, so doubts about Turkish belonging to European space began to be heard, especially due to the fact that only 5% of the Turkish territory is situated not in Asia. Guided by political considerations, EU prioritized eastward enlargement by post-communist countries. European integration of Turkey, instead, temporarily became secondary issue.

EU summit in Copenhagen in June, 1993 became the new milestone in relations between the EU and Republic of Turkey, as far as official Ankara has to fulfill the criteria for EU membership, adopted at the meeting. Except for the item about developed market economy, there were political criteria requiring that candidate countries should achieve stable democracy, respect for human rights, respect for the rule of law, protection of rights of national minorities¹. But economic benefit from EU membership was more important for Turkey, especially after market liberalization of Turgut Özal government. The Copenhagen criteria were mechanism to defend EU against expansion unwanted at the time, and discrepancy of legal situation in Turkey was a strong argument for those who protested against its accession to the EU. Luxembourg summit in 1997 has caused further estrangement of relations between official Ankara and Brussels. At this summit Turkey was not recognized as a candidate and instead developed a strategy for acquiring this status.

However, at the Nice summit in 2000 EU tried to improve relations with Ankara. Among the reasons for alleviation of a course are US pressure on Brussels to improve Greek-Turkish relations and formation of more balanced German position on Turkey. So, after the Nice summit was signed the Document on Partnership for accession of Turkey, which contained a list of short- and medium-term tasks to perform by candidate country and monitoring mechanism. It was noted that the date of accession of Turkey to the EU depends on the proper implementation of the Document.

The most important among political issues remained: policy on national minorities, the role of military men in government and the Cyprus issue. As for the obligations of Turkey in improvement of human rights, the official Ankara has taken a number of reforms. In particular, powers of the police during arrests were limited, barriers for investigation of cases of corruption were abolished, the number of civilians in the National Security Council was increased, criminal code and anti-terrorism law were amended. The most notable achievement was abolition of the death penalty: in August 2002, with the exception of wartime, and in October 2005 - the complete abolition (so called "harmonization laws").

But the European Union continues to closely monitor the treatment of national minorities, in 1923 by the Lausanne agreement Greeks, Armenians and Jews were recognized as such. Reservations of Ankara to the International Covenant on Civil and Political Rights concerning the rights of minorities, as well as to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights concerning the right to education, cause some concerns in Brussels. Also Turkish Republic did not accede to the Framework Convention for the Protection of National Minorities and the European Charter for Regional or Minority Languages, drawn up under the auspices of the Council of Europe. Also, the question of obstacles of schooling for children from already mentioned minorities and for Romani people permanently rises.

One of the most painful problems in relations between Ankara and Brussels is the Kurdish problem. According to the CIA, Kurds in Turkey make up 18% of the 80 million of the republic's population² and live mostly in Southeast Anatolia and in major cities, including Ankara and Istanbul. By early 2000s Turkish authorities did not recognize Kurds as minority; it originated from the time of Ataturk and establishment of the state based on Turkish identity. In other words, everyone who lived in Turkey could become citizens of the new state in case of refusal from their own nationality. As a result, existing Muslim minorities were subjected to gradual assimilation. Until now, the Kurds continue to face closing of schools, where Kurdish language is taught and removal of records with national music. The situation in eastern and south-eastern provinces, where the majority of population is of Kurdish origin, remains alarming with the resumption of active hostilities by Marxist Kurdistan Workers' Party. Although the state of emergency was canceled, in some provinces enhanced security regime is still in force. Human rights activists fear that security services may react inadequately, resulting suffering of civilians.

The main obstacles for integration of Turkey into the European Union have political nature, but there are also economic reasons for inability of entry at the moment. Currently, the population totals nearly 80

¹ Larrabee, F. Stephen (2003). *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*. Santa Monica, CA: RAND, 50.

² *The World Factbook. China*. <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>> (2015, October, 29).

mln people, on this indicator in the EU only Germany is ahead. By the middle of this century Turkey could become the most populated country in Europe, but in terms of GDP income per capita Turkey is even behind Latvia and Croatia, while official unemployment rate is almost 10%. Disproportionate development of the provinces exists, some of which, especially eastern, remain less industrialized and lagging. Turkey continues to struggle with high inflation, which last year reached 8.9%. Another drawback is slow pace of privatization and its corruptness. All above indicates the gap between economic situation in Turkey and in the European Union, which can create excessive burden on structural funds and financial policies of the Union.

The fact that Brussels did not clarify, how quickly Ankara's European aspirations will be implemented, led to the fact that the latter frostily takes part in development of the European Security and Defense Policy. Modern Turkish political elite believes it was removed from decision-making within this initiative, and this, again, proves indispensability of NATO and the US for foreign policy of Turkey. Ankara has repeatedly blocked EU attempts to get permission to use NATO assets for their needs.

The sphere where Turkey will make a positive contribution to the EU is energy supply. Across its territory lie important transportation networks that combine Western Europe with the Caspian Sea and the Persian Gulf. The pipeline Baku - Ceyhan is one of them. The cooperation of Turkey and the EU in this area will reduce dependence on gas from Russia. The question is whether Turkey must be taken to the European Union for this.

Axis "Ankara – Washington" allows combining European regional subsystem with the global system of international relations. As the US is the only superpower today, naturally, Washington carries out political, economic and ideological influence both at regional subsystems and the world as a whole. It is advantageous for USA to link Turkey to the EU, because its accession to the Community will guarantee long-term economic stability and democracy.

In any regional association appears the question of leadership. Having a large area, human resources, natural resources, support of the United States, the keys of power supply from Asia to Europe and control over the Mediterranean straits, Turkey may become an influential state in the EU and dominate over the south of Europe. In addition, Turkey, as a country close with the United States, will, to some extent, increase their influence in the region. Clearly, "old Europe" looks anxiously at this.

When we say that economic benefits are the main causes for European integration of Turkey, we're not mistaken. However, in recent years, some groups in the country are trying to use high parameters of political life in the EU. For example, minorities advocate Turkey's accession to the European Union, because developed system of human rights protection enable them to better defend their rights. Islamist groups and parties, including the ruling Justice and Development Party, will be able to achieve greater place of religion in public and political life, despite the fact that secularism remains strong pillar of Turkey. Official Ankara stresses that the accession to the European Union is important for the following reasons: it will allow joining the area of peace and prosperity in Europe. The future involvement in development of EU foreign policy strategy will not only strengthen the security of the Republic of Turkey, but also serve as evidence of importance of Turkey in Europe.

Thus, relations of Turkey and the European Union are a major component of Ankara's regional policy in Europe. Turkey's desire to ensure sustainable economic development and political stability faced with the demands of Brussels and fears of ordinary Europeans. Because of mental-subjective and objective factors Turkey remains a "stranger" for much of Europeans. It is necessary to overcome the barrier of negative stereotypes and fears, originating since the capture of Constantinople by Ottoman troops in 1453. Western European and Turkic (or in a broader sense Islamic) culture are different by civilizational measure.

Assumption as to whether EU requires a member state with a large population, ability to compete in agriculture and mobile workforce are grounded. The launch of the Mediterranean Union initiated by France is connected with a desire to restrain the progress of Turkey's European integration, as some forces are trying to portray it as an alternative to joining the EU by Turkey. This negative trend may block negotiations between Ankara and Brussels on integration. Instead, Turkey has sufficient potential in future to play a significant role in the EU and European regional subsystem.

The Army today is the guarantor of democracy and secularity of government in Turkey. Its position remains strong in society and government echelons. Since Turkey recognizes its vulnerability because its location not far from zones of instability (Middle East, Caucasus, Balkans), everything related to the state security is put at the first place in the foreign policy strategy. Several institutions operate in the framework of the European regional subsystem; cooperation with them may guarantee for Turkey safety and security

in a hostile environment. These are NATO and Common foreign and security policy.

Political and military cooperation with the United States predated Turkey's accession to the North Atlantic bloc. After World War II the Soviet Union took a course to strengthen its position in the Mediterranean and the Black Sea. In the early 1950s this policy transformed into Armenian and Georgian SSR territorial claims to Turkey and statements about the desire to revise the regime of the Straits. In parallel, the US adopted the doctrine of "containment" of communism, to be exact of the Soviet attempts to extend its sphere of influence.

H. Truman's doctrine, called so after appeal of the US President to Congress on March 12, 1947, was a part of implementation of "containment" in life. In this doctrine the head of the United States pledged US support for all nations threatened by totalitarianism. On July 12, 1947 US-Turkish agreement was concluded, according to which Turkey received financial assistance, which has been used for military and security purposes. The purpose of the agreement was to support and guarantee Turkish territorial integrity to protect the freedom and independence and preserve economic stability. Turkey's military modernization was carried out using US military advisers and weapons revenues from the United States. Creation of militarily powerful Turkey's greatly facilitated its acceptance into NATO. Also in the doctrine of "containment" and according to US-Turkish agreement of July 4, 1948, the country was among recipients of economic aid by the Marshall Plan. This allowed the Republic of Turkey significantly strengthen its economic potential, develop industry, private business. Note that the US supported Turkey since it was an important outpost for keeping the Middle East and southern European defense lines against Soviet expansion.

Turkey joined the North Atlantic Treaty on February 18, 1952. Today NATO's policy principles set out in the "White Paper on defense" of the Turkish Republic. Turkey's membership in NATO is a cornerstone of its defense and security¹. Ankara recognizes that NATO is not an organization that only protects the territory of its members, and now "Alliance contributes to the security of the Euro-Atlantic region." Turkey recognizes and supports the adaptation process of NATO. Participation in peacekeeping and humanitarian missions outside NATO has been a part of the security policy of Turkey. Thus, the Turkish armed forces were involved in air operations in Kosovo and multinational peacekeeping force KFOR. Official Ankara believes that nothing can weaken the role of NATO or reduce its powers.

The last statement refers rather to ratio of powers between NATO and European Union in the field of security. Identity of Common Foreign and Security Policy has become one of dimensions for NATO's transformation within the Brussels Summit in 1994. The decision about ESDI was adopted in 1996 at the joint ministerial meeting of NATO and the Western European Union. On the other hand, EU member states prepared the initiative "European Security and Defense Policy" (ESDP) - one of the mechanisms to implement the Common Foreign and Security Policy. These decisions provoked a question about how a state outside the EU, including Turkey, will accept new powers of the Community. Thus, 1999 NATO Strategic Concept stipulates that ESDP initiative will be taken into account by the NATO and all European nations should be engaged in strengthening of the security and defense dimension of the EU on the basis of future agreements with NATO and WEU. When in 2003 the EU agreed to establish a separate military headquarters, NATO perceived it as the greatest threat to solidarity within the Alliance.

Unfortunately, Turkey and the EU disagree on participation in ESDP of those NATO members which are outside the EU. Turkey fears that it will remain outside the decision-making process, which may relate to its security. It is expected that the EU crisis response force will be placed in neighboring with Turkey regions, so official Ankara fears losing control over its Balkan geopolitical field. In a broader sense it comes to whether Turkey is considered as a part of Europe. Because of its concerns Turkey blocked access to assets and capabilities of NATO for EU countries. The problem of Turkish veto was finally removed in December 2002 in the Common Declaration of the NATO and the EU.

USA, in turn, is concerned about strained official relations between Brussels and Ankara in regard to European defense. That is the fault line which Washington considers dangerous for maintaining solidarity and unity among member countries. US insist that Turkey, along with other non-EU NATO members, should acquire a special status to participate in security initiatives of the Community. At the moment Turkey is not satisfied with the situation. If, for example, the EU carries out military operations adjacent to

¹ *Beyaz Kitap*. Genel Plan ve Prensipler Dairesi Başkanlığı.

<<http://www.msb.gov.tr/Birimler/GnPPD/GnPPDBeyazKitap.htm#WHITE%20PAPER>> (2015, September, 25).

Turkey but without utilization of NATO powers, Turkey will be able to join the operation only after official invitation of the EU. Then, if Turkey is invited in an operation involving NATO, it can only participate in making military decisions relating to the performance of a particular task, but not political or strategic side of the issue.

In fact, due to the events within the architecture of the European security, Turkey suffers from decreasing its security status. Turkish Republic belongs to the Balkan and Mediterranean subregions, Black Sea and Caspian and Middle East regions. Thus, Turkey is situated in strategically important area where interests of not only regional, but also extra-regional players are intersected. They have an opportunity to get Turkey's support in these systems, but any attempts to reduce the impact of official Ankara in its geopolitical field lead to destructive reactions of the latter. Mentioned veto of Turkey was used to amplify her voice in NATO's cooperation with the EU, but this negative behavior could not last long.

In addition, before the decision on the start of negotiations on Turkey's accession to the European Union, Ankara has decided once again not to aggravate relations with partners and demonstrate the ability to compromise. In exchange for Turkish concession at the European Council summit in Copenhagen it was agreed that member states which are not parties to the "Partnership for Peace", namely Cyprus and Malta, will not take part in operations using NATO assets. In the Declaration on ESDP on December 16, 2002 the European Union pledged broader involvement non-EU NATO members in its operations.

Because of the above problem obscure issues about the nature of the Common Foreign and Security Policy are in the center of Turkey's concerns. Ankara disagrees when ESDP firmly opposes itself with NATO. This may happen if the ESDP is perceived purely in the context of further institutionalization of the European Union, and its purpose will be solving its own security issues relating only to the EU member states.

An attempt to put to an end Turkey's fears to remain outside processes that determine the state of security in the region became documents adopted in 2001 in Ankara. The first section, which sets out the obligation to disuse ESDP against allies, was the most decisive for Turkey in the whole package. The section on the manner in which non-EU members, but allies within ESDP, may join the EU operations, involves the invitation of allies by the Council to participate in autonomous EU operations. Considerations of allies on their security will be considered. Moreover, if the EU operation will be planned in close proximity to non-EU member ally, its participation in the operation will be decided after consultations. In 2002 these documents were finally agreed by heads of states and governments of the EU and were called the Nice Implementation Agreement. Joint Declaration EU-NATO about the beginning of partnership between them, was released on December 16, 2002; it met the requirements of Ankara at most.

Thus, the Turkish Republic gives paramount importance to national and regional (European) security. To do this, it aims to use opportunities of various regional organizations. If during the Cold War, the North Atlantic bloc was the main tool for this, in the post-bipolar era the functions of maintaining regional security and stability are inherent to other structures. Official Ankara does not want to remain outside the process of decision making in European institutions where it is not a member state. This entails a conflict with the abovementioned organizations.

References

- Turtsija mezhdur Jevropoj i Asijej. Itogi jevropeizatsii na ishode XXI veka* (2001). Moskva: Institut vostokovedenija RAN.
- Larrabee, F. Stephen (2003). *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*. Santa Monica, CA: RAND.
- The World Factbook. Turkey. <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html>> (2015, October, 19).
- Beyaz Kitap. *Genel Plan ve Prensipler Dairesi Başkanlığı*. <<http://www.msb.gov.tr/Birimler/GnPPD/GnPPDBeyazKitap.htm#WHITE%20PAPER>> (2015, October, 17).

Антоніна Буравкова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ПОЛІТИКА США ЩОДО КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В ПОСТБІПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД

Antonina Buravkova

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

US POLICY REGARDING THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA IN POST-BIPOLAR PERIOD

The article spotlights dramatic process of the People's Republic of China's establishing as a new world superpower and analyzes its conflict relations with the United States at the end of 20th – beginning of the 21st century. Special attention is paid to the Chinese information operations in support of official Beijing's geopolitical aspirations. Historical-genetic and comparative method are combined in this article with systematic approach; using of these methods enabled the next conclusion: the USA supposes transformation of the Chinese People's Republic in superpower, which threatens for American national interests not only in the Eastern Asia, but in the Middle East and in the Central Asia. Although the Chinese leaders of «fourth-generation» publicly interpret multipolarity as a leading tendency of modernity (and denies American hegemony), at the same time, the Pekinese analysts realize that their country in the near time will not be able to change the global prevailing of the USA.

Key words: international system, superpower, sanctions, world policy.

У сучасній міжнародній системі КНР стала центром сили, з яким не можна не рахуватися. У державах, що нині визначають світову політику, жоден діяч, який розробляє чи реалізує проекти в області безпеки надрегіонального значення, не може ігнорувати китайський фактор. Тому ще в „Стратегії національної безпеки США” від 17 вересня 2002 р. КНР віднесена до потенційно великої держави – недемократичної, але з ринковою економікою, за котрою визнається безперечне право володіти й удосконалювати ракетні та ядерні військові технології¹.

Контури світу, в якому Китай відіграватиме роль геополітичного і геостратегічного центру, поки що складно окреслити, але він поступово формується, незалежно від бажання тих чи інших міжнародних акторів. Боротьба Пекіна за глобальне лідерство почалася досить давно, хоча самі китайські лідери про це відкрито не говорять, натомість пропагуючи тезу про багатополарність світу як більш продуктивний і стабільний устрій. Її офіційно підтримує Росія, котра ще в недавньому минулому в якості СРСР мала статус наддержави й досить незатишно почуває себе нині на другорядних ролях у світовій політиці (особливо після збройної агресії проти України 2014 р.), чимало прихильників багатополарності (навіть із присмаком антиамериканізму) є і в нашій країні.

Але якщо виходити з реалій сьогодення, то слід визнати, що нині існує лише одна наддержава – США, які збережуть цей статус, щонайменше, до середини поточного століття, коли КНР досягне з ними паритету не лише за економічним потенціалом, а й наблизиться до жаданого балансу у військово-промисловій сфері. Цю тезу можна було б аргументувати низкою фактів із будь-якого поля міжнародної політики, на неї «працює» і теорія довгих циклів, запропонована американськими політологами Дж.Модельським і В.Томпсоном. Згідно неї, кожні 500 років відбувається періодична зміна історичного глобального процесу, у рамках цього відрізка часу так само періодично, кожні 120 років, змінюються фази політичного циклу. Окремі теоретики, наприклад, Т.Босуелл, додають до них ще «хвилі» М.Кондратьєва (60-річні великі цикли кон'юнктури), щоб урахувати динаміку зміни економічних процесів. На підставі аналізу всіх зазначених фаз та циклів і прогнозуються держави-гегемони на той чи інший період.

¹ *The National Strategy for a New Century* (September 2002). Washington: The White House, 5.

У відповідності з теорією довгих циклів, із завершенням Другої світової війни на статус глобального політичного лідера стали претендувати США, яким кинув виклик СРСР. Унаслідок багатьох причин (американські теоретики головним чином вказують на „морську державність” США) Кремль програв боротьбу за світову гегемонію (попри всі його потуги, в т.ч. втручанням у Сирійський конфлікт), тому США в якості єдиного лідера чи гегемона доживуть якраз до середини ХХІ ст. У той же час, згідно зазначеної теорії, на початку цього віку має з’явитися новий суб’єкт світової політики, що через півстоліття поставить під сумнів гегемонію США. Подібна перспектива, звісно, не радує американських футурологів, і значна їх частина переконує, ніби замість нового гегемона з’явиться щось на кшталт „світового уряду”, котрий і буде вирішувати глобальні проблеми на засадах справедливості.

Але протягом усієї історії людства тривала гостра боротьба за світову гегемонію, досить згадати драматичну історію виникнення, розвитку і краху Ассирії, Давнього Риму, імперій Ахеменідів, Александра Великого, Чингіз-хана, Тамерлана, Османів, Габсбургів, Романових і Наполеона Бонапарта. Навряд чи ХХІ вік виявиться мудрішим від попередніх століть, незважаючи на всілякі революції в області знань, інформації й технологій, боротьба за світове домінування продовжуватиметься і в ньому, однак вона не призведе до формування багатополлярної структури у вигляді мережі державних центрів, приміром, США, КНР, Японії, Індії, ФРН (Євросоюзу), Росії й Бразилії.

Причина проста: для того, щоб посісти місце світового „полюса” потрібно володіти потенціалом наддержави, тобто такими економічними можливостями, військовою силою й політико-дипломатичним впливом, щоб усі ці складові одночасно відчувалися міжнародним середовищем у будь-якому куточку земної кулі. Потенційно в середньостроковій перспективі зазначених якостей може набути і, з огляду на чимало факторів, стати такою наддержавою найбільші шанси має саме Китай, географічно розташований посередині Східної Азії.

Як відомо, у вересні 1982 р. на XII з’їзді Компартії Китаю була спланована стратегія модернізації країни до 2049 р. (столітнього ювілею існування КПК), коли КНР має перетворитися на сучасну високорозвинену державу з життєвим рівнем населення вище від середньозаможного, що за часовими рамками відповідає „хвилям” М.Кондратьєва. Для подібних прогнозів є солідні підстави, передусім, динаміка економічного розвитку КНР: за підсумками 2014 р. ВВП КНР (за паритетом купівельної спроможності) вийшов на перше місце в світі й склав \$ 17,62 трлн. і збільшився, порівняно з попереднім роком, на 7,4 %, в тому числі промислове виробництво виросло на 7 %, експорт сягнув \$ 2,343 трлн., що дало змогу накопичити \$ 3,899 трлн. золотовалютного резерву¹.

Починаючи з 3-го пленуму ЦК КПК 11-го скликання в грудні 1978 р., коли з ініціативи Ден Сяопіна було прийнято офіційне рішення щодо проведення широкомасштабної економічної реформи, протягом третини століття щорічні темпи приросту ВВП в КНР не опускалися нижче 8 %. Якщо ж до цього додати сукупний економічний потенціал китайської діаспори (хуацяо) у Південно-Східній Азії, що налаштована виключно патріотично й активно допомагає історичній батьківщині не словом, а ділом (на відміну від української), можна передбачити, що загальна сукупна китайська частка у світовому ВВП невдовзі дорівнюватиме 23-25 %.

У будь-якому випадкові КНР на наших очах перетворюється на повноправного учасника геостратегічної гри в масштабах, адекватних значимості США, а геополітичне протистояння Вашингтона і Пекіна стало головним чинником світової політики. Початок йому, сам того не бажаючи, поклав на початку 1970-х рр. президент США Р.Ніксон. Скориставшись різким погіршенням відносин між Москвою й Пекіном, він спробував приручити комуністичний Китай і зробити його спільником США у протидії радянському впливові в Азії й „третьому світі” загалом. Кремлівська пропаганда влучно назвала це „розіграти китайську карту”.

Але Пекін, прикриваючись антирадянською риторикою, використав нормалізацію відносин із багатьма Америкою для подолання успадкованої від часів „культурної революції” дипломатичної ізоляції, зміцнення свого міжнародного впливу і підйому економіки. Лише в 1979 р., коли в КНР почалося створення спеціальних економічних зон, до яких потекли багатомільярдні іноземні інвестиції, автор ідеї антирадянського американо-китайського союзу, тогочасний державний

¹ *The World Factbook. Turkey.* <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html>> (2015, жовтень, 19).

секретар Г.Кіссінджер, прозрів і виступив із запізнілим попередженням: „Як тільки Китай стане достатньо сильним, він може виступити проти нас”.

Патріарх американської дипломатії як у воду дивився, хоча у відносинах із сусідніми азійськими державами КНР не давала приводу для звинувачень у прагненні до регіональної гегемонії, вирішуючи всі спірні питання за столом переговорів. Інша справа – США, які в стратегічному союзі з Японії мають абсолютну військову перевагу в АТР, ця ж обставина зумовлює застосування Пекіном у наступі на Вашингтон виключно інформаційних і економічних засобів.

Ще наприкінці холодної війни в надрах китайських спецслужб була розроблена стратегічна концепція добування фінансових ресурсів і передових технологій за допомогою методів інформаційної війни. Ця програма сподобалася архітекторові модернізаційних реформ Ден Сяопіну, котрий виявився стратегічним аналітиком глобального рівня і прийняв рішення щодо пріоритетного фінансування спецслужб та активного використання методів інформаційної війни для досягнення економічного процвітання. З того часу в КНР була створена могутня державна система ведення інформаційного протиборства зі США, яка дозволяє здійснювати масоване застосування сил і засобів у потрібний час. Її осередком є Дослідне бюро при Держраді КНР і Системно-аналітичний центр міністерства держбезпеки.

Найефективніше китайська система інформаційного протиборства діє у фінансовій сфері, а необхідними матеріалами її забезпечують тихоокеанська діаспора й розвідка. З Пекіна здійснюється тотальний контроль над ЗМІ країн АТР, значна кількість газет, теле- і радіоканалів придбана агентами і офіцерами розвідки КНР, через підконтрольні ЗМІ проводяться активні комплексні інформаційно-психологічні операції. Феноменальним успіхом китайських спецслужб є встановлення контролю над найбільшими банками Східної Азії.

Розвідка КНР має настільки сильні позиції серед багатомільйонної китайської діаспори США (основна її частина зосереджена на Тихоокеанському узбережжі), що американські спецслужби не в змозі повністю контролювати її активність у таких містах як Сіетл, Лос-Анджелес, Сан-Франциско, Х'юстон. Своєрідним попередженням Білому Дому стало обрання у 1996 і 2000 рр. етнічного китайця Ло Цзяхуея (Гарі Лока) губернатором штату Вашингтон (столиця штату Сіетл є головними ворітьми китайської еміграції в Америку). Не виключено, що масові безпорядки в цьому місті під час проведення форуму Світової організації торгівлі наприкінці 1999 р. були інспіровані китайськими спецслужбами.

Першу велику перемогу в інформаційній війні проти США Пекін одержав у червні 1989 після кривавого придушення студентських виступів на площі Тяньаньмень, коли через ЗМІ до пересічного громадянина була доведена інформація, що у Пекіні, Шанхаї й деяких інших крупних містах діяли невеликі групи екстремістів та кримінальних злочинців. Більш того, китайські лідери переконали народ у тому, ніби безпорядки були інспіровані США, тому сучасна молодь, яка пізнала смак плодів економічного процвітання КНР, погодилася, зрештою, підтримати заклик правлячого режиму: „Не потрібно більше жодних політичних реформ”.

Через ЗМІ всіяко стимулюється ріст патріотизму, спрямованого проти стратегічного супротивника – США, який іменується головною перешкодою на шляху втілення історичної мрії китайців стати світовою наддержавою. Населенню нагадується про всі приниження, яких зазнав Китай від Заходу за останні півтора століття, і закликається безумовно підтримати владу. Будь-яка стурбованість США дотриманням прав людини подається як імперіалістична інтервенція і спроба не дати Китаю стати ще сильнішим. Усе частіше використовується звинувачення у шпигунстві на користь США для покарання представників ліберальної інтелігенції, що критикують, приміром, корупцію у владних ешелонах. Під час Косовської кризи 1998-1999 рр. китайським ЗМІ було наказано захищати репресивну політику С.Мілошевича і не повідомляти про нього нічого поганого, гуманітарна ж інтервенція НАТО була названа „військовим вторгненням”.

Пекіну вдалося повністю „переграти” американців у ході інформаційного протиборства під час азійської фінансово-економічної кризи 1997-1998 рр., представивши КНР у якості стабілізуючого фактора в АТР. А у травні 1999 р. міністри оборони КНР і Куби підписали угоду про створення на „Острові Свободи” китайського центру радіоперехоплення і стеження за супутниками США, аналогічного тому, що мав СРСР у м. Лурдес.

1 квітня 2001 р. почався другий етап інформаційної війни за владу в фінансовому світі між КНР і США, коли досить несподівано для американців банальна авіаційна пригода над Південно-Китайським морем (під час спроби китайських винищувачів витиснути розвідувальний літак ВМС

США EP-3B за межі виключної економічної зони КНР сталося зіткнення, внаслідок якого один винищувач упав у море, а американський літак змушений був здійснити посадку на о. Хайнань, що належить КНР) перетворилася у гострий інформаційний геополітичний конфлікт. В Інтернеті спалахнула справжня війна між американськими і китайськими хакерами, причому почали її американці, які ламали китайські сайти, залишаючи в них образи на адресу КНР і, зокрема, пілота Ван Вея, що загинув. У відповідь китайське неформальне об'єднання Honker Union оголосило про початок відплатних дій – стався масовий злам американських сайтів, у тому числі й урядових, так, сайт уряду США зазнавав безперервної атаки протягом 6 годин. Після того як у Honker Union нарахували тисячу зіпсованих американських веб-вузлів, його члени поширили повідомлення, що вважають свою мету досягнутою.

Президент США Дж.Буш-молодший відрядив до о.Хайнань три есмінці оперативного флоту США й у різкій формі засудив китайців за те, що вони зволікають із дозволом американським представникам зустрітися з 24-ма членами екіпажу, оскільки це, на його думку, суперечить дипломатичній практиці. Щоб розрядити обстановку, офіційний Пекін дозволив зустріч (після чого есмінці були відкликани), але відпустив американських льотчиків на батьківщину лише після того, як 11 квітня 2001 р. отримав офіційного листа уряду США, в котрому висловлювався жаль з приводу інциденту.

Та оскільки жодна зі сторін не визнала себе відповідальною, конфлікт залишався неурегульованим іще півтора місяця, на консультаціях щодо подальшої долі літака-розвідника, оголошеного Пекіном військовим трофеєм, китайська сторона висунула вимогу до США взагалі відмовитися від польотів розвідувальних літаків уздовж узбережжя КНР. Лише 24 травня, задовольнившись вибаченнями американських урядовців, китайський уряд погодився з пропозицією Вашингтона розрізати літак і переправити його у США на вантажному судні. Таким чином, принаймні частково, Пекіну вдалося змусити Вашингтон до того, чого не зміг добитися від Д.Ейзенхауера М.Хрущов 40-ка роками раніше, - до вибачення за порушення повітряного простору іншої держави, навіть не в глибині її території, як це було з У-2 1 травня 1960 р., а над водами виключної економічної зони.

Водночас, тверезо враховуючи гіркий досвід СРСР 1970-1980-х рр., китайське керівництво добре усвідомлює, що попри вражаючі економічні успіхи, КНР не зможе витримати тривалу гонку озброєнь із США. Проте було б помилкою вважати, ніби Пекін зоставатиметься глухим до розгортання протиракетної парасольки над США після їхнього виходу із радянсько-американського Договору про обмеження систем ПРО 1972 р. Беручи до уваги наявні ресурси, китайське керівництво прагне діяти вибірково, щоб опанувати якомога вигідніші позиції у нових політичних умовах. Ця вибірковість має два очевидні напрямки: 1) консолідація всього того, що дозволяє країні утримувати домінуюче континентальне становище; 2) підготовка до асиметричного ведення війни.

Пекін зупинився на пріоритетному розвитку технологій, пов'язаних із ракетно-космічною технікою. Вони дозволять КНР, незважаючи на його помітне відставання від США у галузі звичайних і стратегічних озброєнь, створити потенціал, за допомогою якого Китай буде в змозі завдати удари по больовим точкам супротивника – системам інформації й комунікацій, супутникам, платформам для „Стелсів” і авіаносцям. Така стратегія означає кардинальну зміну в китайській геополітичній думці – переконацію уваги з потенційного материкового ворога (Росія, Індія) на морського (США, Японія).

За іронією долі, у грудні 2000 р. серйозний поштовх розвитку китайської ракетно-космічної промисловості надало рішення Вашингтона про припинення санкцій, запроваджених у зв'язку з підозрами щодо передачі Пекіном ракетних технологій Ірану та Пакистану. Відразу ж після цього американські компанії стали активно співпрацювати з КНР у галузі комерційних космічних програм, унаслідок чого китайський Інститут космічної техніки запланував лише на 2001-2005 рр. вивести на орбіту не менше 30-ти власних супутників¹. Навіть в умовах чинності санкцій США, у листопаді 1999 – січні 2001 рр. Пекіну вдалося запустити в космос два безпілотних космічних апарати „Корабель богів”, а в жовтні 2003 і жовтні 2005 рр. – пілотовані космічні кораблі „Шеньчжоу („Небесний човен”) – 5” і „Шеньчжоу – 6”.

¹ Pillsbury, M. (2000). *China Debates the Future Security Environment*. Washington, DC: National Defense University Press, 301.

Таким чином, США припускають імовірність перетворення КНР у наддержаву, що несе загрозу безпеці Америки не лише у Східній Азії, але й на Близькому Сході та в Центральній Азії. Політика залучення, що здійснювалася за президентства В.Клінтона, доповнилася політикою стримування, передусім у питаннях військової безпеки, перетворившись після трагічних подій 11 вересня 2001 р. у політику „м'якого стримування Китаю за допомогою його активнішого залучення”. Усіма наявними засобами США будуть намагатися загальмувати процес перетворення КНР у наддержаву, чи іншими словами, самостійний центр світової політики глобального масштабу з тим, щоб зберегти за собою статус одноосібного лідера-гегемона.

References

- The National Strategy for a New Century* (September 2002). Washington: The White House.
- The World Factbook. Turkey*. <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>> (2015, Jzovten', 29).
- Pillsbury, M. (2000). *China Debates the Future Security Environment*. Washington, DC: National Defense University Press.

Костянтин Громовенко, к. ю. н.

Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса, Україна

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРИВАТНИХ ВІЙСЬКОВИХ ТА ОХОРОННИХ ПІДПРИЄМСТВ

Kostiantyn Hromovenko, PhD in Law

International Humanitarian University, Odesa, Ukraine

LEGAL NATURE OF PRIVATE MILITARY AND SECURITY COMPANIES

Number of theoretical issues related to the use of a single denomination for this phenomenon were analyzed in order to identify its characteristics, definition, classification functions, identify its main types and forms, and finally, determine legal nature of private military and security companies for deep legal analysis of its status and legal principles of activities of private military and security companies. Moreover, we consider PMSC as multifaceted and heterogeneous phenomenon, and on the basis of analysis and synthesis, we will try to identify their most characteristic features. We addressed to many researchers for identifying signs and definition of PMSC, considering it in the context of historical, political, social, geopolitical, criminological and legal approaches. It is necessary to develop both national and international legal acts which determine importance of conceptual apparatus related to the regulation of PMSC.

Key words: international humanitarian law, private military and security companies, private military companies, the International Committee of the Red Cross.

Для глибокого правового аналізу правового статусу та правових засад діяльності приватних військових та охоронних підприємств (далі – ПВОП) необхідно висвітлити ряд теоретичних питань, що пов'язані з використанням єдиного найменування цього явища, виявлення його ознак, визначення поняття, класифікації функцій, виявлення основних видів і форм, і нарешті, визначення правової природи ПВОП. Причому, ми розглядаємо ПВОП, як багатогранне і неоднорідне явище, і на підставі аналізу та синтезу постараємося виявити їх найбільш характерні риси.

До виявлення ознак і визначення поняття ПВОП зверталися багато дослідників, розглядаючи його в контексті історичного, політичного, соціального, політико-правового, геополітичного, кримінологічного, правового підходів, оскільки тільки точне визначення настільки неоднорідного явища дозволить чітко окреслити межі дослідження, прийти до загального поняття і застосувати його в нормативно-правовому регулюванні. Саме необхідність розробки як національних, так і міжнародних нормативно-правових актів обумовлює значимість понятійного апарату, пов'язаного з регулюванням діяльності ПВОП.

Важливе значення мають дискусії у процесі підготовки «Документа Монтре»¹. Відзначимо також дисертаційне дослідження А. А. Сирхаєва², у якому на глибокому рівні досліджено поняття приватних військових компаній³, а також ряд досліджень, що були проведені у процесі підготовки та обговорення Проекту міжнародної конвенції про контроль, нагляд і моніторинг за приватними військовими і охоронними компаніями (далі – Проект Конвенції)⁴.

¹ Документ Монтрё о частных военных и охранных компаниях. *Материалы регионального семинара для стран Северо-Восточной и Центральной Азии*. Улан-Батор, Монголия, 12-13 октября 2011 г. (2012).

² Сирхаев, А.А. (2013). *Ответственность частных военных и охранных компаний в международном гуманитарном праве*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 – Международное право. Европейское право. Москва.

³ Сирхаев, А.А. (2012). Сравнительно правовое исследование термина «частная военная компания». *Международное публичное и частное право*, 1, 19–20.

⁴ Волеводз, А.Г. (2009). О международных инициативах в сфере правового регулирования деятельности частных военных и охранных компаний. *Международное уголовное право и международная юстиция*, 1, 13–14.

У наукових дослідженнях і нормативно-правових актах використовуються різні найменування (як і визначення поняття) досліджуваного явища. Можна констатувати наявність різних підходів до розуміння характеру та змісту діяльності ПВОП, що відбивається на їх найменуванні. Причому відсутні загальні принципи вибору використовуваної термінології, а в більшості випадків і обґрунтування вибору того чи іншого найменування. Як вже вказувалося, ПВОП досліджуються в різних аспектах. Тому в багатьох дослідженнях не правового характеру в найменуванні відбивається, перш за все, функціональний підхід. Правові дослідження, в свою чергу часто носять односторонній підхід, який зумовлює обмеженість використовуваної термінології.

Дана обставина пояснюється кількома причинами: 1) багатогранність видів, форм і функцій самих ПВОП; 2) розгляд різних аспектів їх діяльності та в різних аспектах; 3) акцентування досліджень на військовій діяльності ПВОП, без урахування виникнення транснаціональних і багатофункціональних ПВОП; 4) відсутність загального підходу ПВОП у політиці та законодавстві різних держав; 5) низький рівень внутрішньодержавного та міжнародного нормативного регулювання діяльності ПВОП; 6) діаметрально різні підходи експертного співтовариства до діяльності ПВОП у період збройного конфлікту та статусу їх персоналу.

Один з найбільш авторитетних дослідників ПВОП і феномена приватизації війни, американець Пітер Уоррен Сінгер використовує термін «приватизовані військові фірми» (англ. – Privatized Military Firms)¹.

Військовими фахівцями на пострадянському просторі застосовуються різні терміни, хоча найбільш поширеним є «приватні військові компанії». Полковник О. Мартьянов надає перевагу терміну «приватні військові компанії»². О. Валецький застосовує термін «приватні військові компанії», не обґрунтовуючи і не приводячи, однак, його визначення³. О. Храмчихін застосовує термін «приватні військові компанії»⁴. В. М'ясников і В. Шишков доповнюють загальну тенденцію застосування у своїх статтях терміну «приватні військові компанії»⁵. Термін «військові підрядники» застосовує генерал-лейтенант Н. Уваров за аналогією з поняттям «військові контрактори», що використовуються деякими американськими авторами⁶.

У багатьох правових дослідженнях застосовується термін «приватні військові та охоронні компанії»⁷. Однак ряд вчених використовує й іншу термінологію. Професор Б. М. Кашніков в роботі

¹ Singer, P. (2003). *Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry*. Cornell University Press, New York.

² Мартьянов, О. (2011). Частные военные компании США: предназначение и роль в военных конфликтах. *Зарубежное военное обозрение*, 5, 8–13.

³ Валецький, О.В. (2008). *Новая стратегия США и НАТО в войнах в Югославии, Ираке, Афганистане и её влияние на развитие зарубежных систем вооружения и боеприпасов*. Москва: Арктика 4Д.

⁴ Храмчихин, А. (2010). Почему востребованы универсальные солдаты. <http://www.airsoftlife.net/publ/pochemu_vostrebovany_universalnye_soldaty/2-1-0-1361>.

⁵ Мясников, В. (2008). Корпоративные солдаты для горячих точек. <http://www.ng.ru/forces/2008-10-24/7_corporative.htm>; Шишков, В. (2009). России тоже нужны корпоративные солдаты. <http://www.ng.ru/realty/2009-02-06/3_korporativ.html>.

⁶ Уваров, Н.М. (2009). *Частный бизнес на службе военных ведомств. По опыту основных зарубежных стран*. Москва: Едиториал УРСС, 9.

⁷ Волеводз, А.Г. (2009). О международных инициативах в сфере правового регулирования деятельности частных военных и охранных компаний. *Международное уголовное право и международная юстиция*, 1, 9; Волеводз, А.Г. (2010). О проектах правового регулирования деятельности частных военных и охранных компаний. *Международное уголовное право и международная юстиция*, 2, 6–13; Волеводз, А.Г. (2010). Проблемы, принципы и перспективы международно-правового регулирования деятельности частных военных и охранных предприятий. *Вестник МГИМО-Университета*, № 3(12), 78–88; Жийар, Э.-К. (2006). Бизнес идет на войну: частные военные и охранные компании и международное гуманитарное право. *Международный журнал Красного Креста*, том 88, 863; Мартыненко, Е.В., Сырхаев, А.А. (2013). Проблемы привлечения к ответственности частных военных и охранных компаний за нарушение норм международного гуманитарного права на основании законодательства США. *Научное приложение журнала «Мир и политика» – TheScientist*, 11 (84), 101–109; Русинова, В.Н. (2009). Проблемы международно-правового регулирования деятельности частных военных и охранных предприятий. *Российское право в Интернете: журнал*, 5. <http://www.rpi.msal.ru/prints /200905_3.html>; Страйдом, Г.А. (2010). Позиция ЮАР по вопросу регулирования деятельности частных военных и охранных компаний за рубежом. *Российский*

«Приватні військові компанії і теорія справедливих воєн» надає перевагу терміну «приватні військові компанії»¹. Професор В. В. Гаврилов пропонує використовувати термін «приватні воєнізовані компанії», включаючи в нього приватні військові, охоронні і поліцейські компанії², проте вже в 2010 р. він застосував термін «приватні військові та охоронні компанії»³. Однак слід зазначити, що вказане дослідження, як і більшість інших розглядають ПВОП в контексті міжнародного гуманітарного права. Л. Камерон у роботі «Приватні військові компанії: їх статус за міжнародним гуманітарним правом і вплив міжнародного гуманітарного права на регулювання їх діяльності» пише про «приватну військову компанію»⁴. Аналогічної термінології дотримуються Д. Тіплінг⁵, Ю. С. Апухтін⁶ і В. А. Батир⁷. В одній з останніх дисертаційних робіт, присвячених зазначеній проблематиці застосовується термін «приватні військові і охоронні компанії»⁸. При цьому вчений використовує й іншу термінологію: «приватна військова компанія»⁹.

Можна погодитися з висновком В. М. Неєлова про те, що закономірністю при використанні термінології, можна вважати те, що в «роботах, що присвячені правовим питанням розглянутої теми, вживається в основному термін «приватні військові і охоронні компанії», а в роботах що зачіпають політичні, історичні чи економічні питання, автори підбирають різноманітні терміни»¹⁰. Автор констатує закономірність, але не пояснює причини.

Таким чином, можна зробити висновок, що поширеним найменуванням є приватні охоронні компанії (підприємства, фірми) (приватні охоронні компанії або приватні охоронні підприємства), приватні військові компанії (підприємства, фірми) (англ. – Private military firms) (приватні військові компанії або приватні військові підприємства), приватні воєнізовані компанії (підприємства) (англ. – Private military companies) (приватні військові компанії або приватні військові підприємства),

ежегодник международного права. 2009. Специальный выпуск. Санкт-Петербург: Социально-коммерческая фирма «Россия-Нева», 154–175; Сырхаев, А.А. (2013). Проблемы передачи на подряд государственных функций частным военным и охранным компаниям. *Образование. Наука. Научные кадры*, 5, 55–56; Entin, M.L. (2008). Improving European regulation of private military and security companies. *Журнал «Вся Европа»*, 10 (26). <<http://www.alleuropa.ru/improving-european-regulation-of-private-military-and-security-companies>>.

¹ Кашников, Б.Н. (2011). Частные военные компании и теория справедливых войн. *Российский научный журнал*, 20, 83–94.

² Гаврилов, В.В. (2008). К вопросу о правовом статусе сотрудников частных военизированных компаний в современном международном гуманитарном праве. *Евразийский юридический журнал*, 3, 54–59.

³ Гаврилов, В.В. (2010). Правовое положение частных военных и охранных компаний: задачи международного и национального регулирования. *Российский ежегодник международного права. Специальный выпуск.* Санкт-Петербург: Социально-коммерческая фирма «Россия-Нева», 330–353.

⁴ Cameron, L. (2006). Private military companies: their status under international humanitarian law and its impact on their regulation. *International review of the Red Cross*, vol. 88, 863, 573–598.

⁵ Tipling, D. (2006). The Military Extraterritorial Jurisdiction Act and Its Implications for Private Military Companies. *Bepress Legal Series*, 33.

<[http://law.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=6371&context=expresso&sei-redir=1#search=%226.%20Dusting%20Tipling.%20Military%20Extraterritorial%20Jurisdiction%204cf%20ts%20/rnpl\(cafions%20Private%20Military%20Companies.%2F%2F%20Bepress%20Legal%20Series.2006.%22](http://law.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=6371&context=expresso&sei-redir=1#search=%226.%20Dusting%20Tipling.%20Military%20Extraterritorial%20Jurisdiction%204cf%20ts%20/rnpl(cafions%20Private%20Military%20Companies.%2F%2F%20Bepress%20Legal%20Series.2006.%22)>.

⁶ Апухтин, Ю.С. (2008). *Преступность частных военных компаний: понятие и противодействие:* автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Санкт-Петербург, 41.

⁷ Батир, В.А. (2011). Аутсорсинг военных услуг. Деятельность частных военных компаний. § 3. *Международное гуманитарное право: учеб. для вузов. 2-е изд., перераб. и доп.* Москва: ЗАО «Юстицинформ», 688.

⁸ Сырхаев, А.А. (2013). *Ответственность частных военных и охранных компаний в международном гуманитарном праве:* автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 – Международное право. Европейское право. Москва, 22.

⁹ Сырхаев, А.А. (2013). *Ответственность частных военных и охранных компаний в международном гуманитарном праве:* автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 – Международное право. Европейское право. Москва, 3.

¹⁰ Неєлов, В.М. (2013). *Проблемы использования государствами частных военных компаний в зарубежных операциях:* дис. ... магистра: магистерская программа «Стратегические исследования». Санкт-Петербург, 19.

приватні охоронні та військові компанії (підприємства) (англ. – Private military and security companies) (приватні військові та охоронні компанії або ПВОП), приватизовані військові фірми (англ. – Privatized military firms)¹, приватні військові контрактори (англ. – Private military contractors), військові підрядники.

Таким чином, термін, що позначає ПВОП складається з трьох елементів: 1) як правило, досить широко використовується і відносно універсальна вказівка на приватний, недержавний характер ПВОП: «приватні», рідше «приватизовані»; 2) вказівка на характер діяльності, що виконується: «військові», «охоронні», «воєнізовані», або розширювальний «військові та охоронні»; 3) визначення організаційно-правової форми «підприємство», «компанія», «фірма». Як альтернатива першому / третьому елементам – вказівка на їх цивільно-правову природу – «контрактори», «підрядники». Природно, ці терміни спочатку виникли і знайшли широке поширення в англомовному середовищі і є їх перекладом.

Розглянемо застосовні терміни за елементами. Відносно першого з них в більшості випадків існує достатня однаковість. Більшість дослідників сходяться на приватному характері даних компаній як їх відмітна властивість, на противагу публічному характеру поліцейських і військових утворень. Відносно значення терміну «приватизовані» у вітчизняній літературі мається на увазі попередній стан, пов'язаний з державою, з державною власністю. У суворо юридичному сенсі ПВОП не проходили процес приватизації, тому в буквальному сенсі вони не є приватизованими. Звичайно, в якомусь сенсі має місце «приватизація» військової діяльності, військової функції, але це не одне і теж саме, що приватизація підприємства. Тому, на нашу думку, доцільне використання терміну «приватні».

Найбільш дискусійним є другий елемент терміну. Деякі дослідники вважають, некоректним змішання в одному понятті приватні військові компанії та приватні охоронні компанії. Ми ж вважаємо, і це підтверджується численними науковими дослідженнями, межа між військовою і охоронною діяльністю досить тонка. Ми обґрунтовуємо застосування найбільш широко терміну «військові та охоронні» чотирма обставинами. По-перше, використання терміну ПВОП у Проекті Конвенції. По-друге, у зв'язку з його широким розповсюдженням в юридичних дослідженнях. По-третє, складність відмінності охоронної та військової діяльності, легкістю переходу від однієї до іншої. По-четверте, специфікою цього дослідження, в рамках якого транскордонна діяльність ПВОП розглядається як явище, що має місце, як в умовах збройного конфлікту, так і в інших ситуаціях (охорона торгових суден від піратських нападів), що породжують проблеми юрисдикційного характеру.

Третій елемент стосується організаційно-правової форми. В принципі, узагальнюючі терміни «компанія», «підприємство», «фірма» рівноцінні. У зарубіжній літературі, як у англомовній, так і російськомовній найбільш поширений термін «компанія». Однак існує й критичне ставлення до його використання. Як вказує О. Г. Волеводз, більш вірно застосовувати термін «підприємства», що, на нашу думку, більш відповідає вітчизняному законодавству. Тому в якості основного в цьому дослідженні, ми обрали термін приватні охоронні та військові підприємства².

Важливе значення мають ознаки ПВОП, що визначають їх видові і родові особливості, що дозволяють їх ідентифікувати і відрізнити від близьких за формою, але принципово різних явищ – збройні сили, незаконні збройні формування, найманці і т. п. Причому, ці ознаки мають визначальне значення для розробки універсального визначення ПВОП та визначення їх правової природи.

Про деякі ознаки вже йшла мова вище. Насамперед, це їх недержавний, приватний характер. І. Котляров і Ю. В. Пузырьова до основних ознак відносять недержавний характер, називаючи ПВОП недержавними акторами³. Саме ця ознака є тим основним критерієм, завдяки якому ПВОП

¹ Singer, P. (2003). *Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry*. Cornell University Press, New York, 360.

² Волеводз, А.Г. (2010). Проблемы, принципы и перспективы международно-правового регулирования деятельности частных военных и охранных предприятий. *Вестник МГИМО-Университета*, 3(12), 78–88; Волеводз, А.Г. (2012). Международно-правовое регулирование деятельности частных военных и охранных предприятий (ЧВОП): современный этап международного правотворчества. *Библиотека криминалиста: научный журнал*, 1, 233–251.

³ Котляров, И.И., Пузырева, Ю.В. (2013). Негосударственные вооруженные группы и международное гуманитарное право. *Московский журнал международного права*, 3 (90), 9.

згідно переважаючим поглядам не може прирівнюватися до збройних сил у міжнародному збройному конфлікті. На нашу думку, дана конструкція правильна при двох умовах: по-перше, мова йде саме про збройні сили держави, а не в цілому про комбатантів, коло яких не вичерпується особовим складом збройних сил, по-друге, право держави, як у мирний, так і у воєнний час визначати порядок формування збройних сил, і в тому випадку, коли держава внутрішнім актом включає до складу збройних сил ПВОП як самостійну одиницю, то вона стає частиною збройних сил, а її персонал – особовим складом¹. Проте, в цьому випадку дії ПВОП повинні присвоюватися державам, оскільки вони підпадають «під командування особи, яка відповідальна перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих» (п. 1 ст. 43 Додаткового протоколу I). Проте вказівка на недержавний характер важливий, але недостатня ознака для ідентифікації ПВОП. Виділяють кілька недержавних учасників збройних конфліктів, ПВОП лише один з них. Їх важливою особливістю є комерційний характер, вони здійснюють діяльність (як правило, на підставі контрактів), яка спрямована, насамперед, на отримання прибутку².

У цьому зв'язку виникає ще одне питання – щодо можливості заснування державою комерційної компанії, що виконує військові функції. У деяких державах це досить поширене явище, й у тих випадках, коли держава виступає засновником, власником підприємств, що входять в структуру військово-промислового комплексу, або на підставі аутсорсингу, які обслуговують збройні сили, ми не схильні їх відносити до поняття ПВОП.

ПВОП також притаманний організований характер, вони характеризуються озброєністю³. Ці якості, певною мірою зближують ПВОП з регулярними збройними силами, а також з партизанськими і добровільними загонами. Вони стосуються ступеня озброєності (порівняно із збройними силами) і ступеня організованості (знаходяться під «командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих ... Такі збройні сили підпорядковані внутрішній дисциплінарній системі, яка, серед іншого, забезпечує дотримання норм міжнародного права, що застосовуються в період збройного конфлікту» (п. 1 ст. 43 Додаткового протоколу I).

Ще однією, досить важливою ознакою ПВОП є існування в певній організаційно-правовій формі. Ця ознака має суттєве значення для ідентифікації ПВОП як легальної комерційної структури та ведення діяльності в рамках чинного законодавства. Як вказує з цього приводу А. А. Сирхаєв, «приватні військові та охоронні компанії реєструються відповідно до національного права. Вони наділяються правоздатністю на підставі законодавства держав реєстрації або держав місця знаходження їх центральних органів управління»⁴.

Тому, нерезидентність ПВОП породжуватиме юрисдикційні проблеми, проте їх наявність і свідчить про діяльність ПВОП в рамках саме правового поля. Ця ознака (при наявності інших умов), на наш погляд, дозволяє відрізнити ПВОП від найманства.

До факультативних властивостей належать, правомірність статусу ПВОП в умовах збройного конфлікту є їхній склад, що включає тільки іноземних громадян або інтернаціональний характер, з акцентуванням на те, що він ніяким чином не пов'язаний зі стороною, з якою перебуває в конфлікті»⁵. Важливою ознакою, на наш погляд, є те, що в більшості випадків вони є структурними підрозділами ТНК⁶.

¹ Батырь, В.А. (2011). Аутсорсинг военных услуг. Деятельность частных военных компаний. § 3. Международное гуманитарное право: учеб. для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: ЗАО «Юстицинформ», 688.

² Котляров, И.И., Пузырева, Ю.В. (2013). Негосударственные вооруженные группы и международное гуманитарное право. *Московский журнал международного права*, 3 (90).

³ Котляров, И.И., Пузырева, Ю.В. (2013). Негосударственные вооруженные группы и международное гуманитарное право. *Московский журнал международного права*, 3 (90), 8.

⁴ Сырхаев, А.А. (2013). *Ответственность частных военных и охранных компаний в международном гуманитарном праве*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 – Международное право. Европейское право. Москва, 3.

⁵ Котляров, И.И., Пузырева, Ю.В. (2013). Негосударственные вооруженные группы и международное гуманитарное право. *Московский журнал международного права*, 3 (90), 8.

⁶ Сырхаев, А.А. (2013). *Ответственность частных военных и охранных компаний в международном гуманитарном праве*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 – Международное право. Европейское право. Москва, 3.

Досліджуючи нормативні та доктринальні визначення ПВОК, А. А. Сирхаєв до ознак приватної військової та / або охоронної компанії відносить: надання юридичними особами приватного права послуг організаціям публічного права; договірна основа надання послуг (контракт, ліцензія або дозвіл); відплатна основа надання послуг; передача військових та охоронних функцій держав, а також міжнародних організацій на аутсорсинг приватним компаніям¹.

Отже, систематизуючи ознаки ПВОП, за ступенем значущості і факультативності ми виділяємо обов'язкові і факультативні ознаки.

Обов'язкові, що дозволяють ідентифікувати дані інституції як ПВОП і відрізнити від подібних організацій: 1) приватний, недержавний характер, 2) комерційний характер, спрямованість на отримання прибутку; 3) інституціалізація, існування у визначеній і легальній організаційно-правовій формі; 4) спрямованість на виконання охоронних та / або військових функцій.

Факультативні, притаманні окремим ПВОП, або в певних ситуаціях, проте достатньо поширені: 1) іноземний або інтернаціональний склад щодо країни перебування (сторони ЗК), 2) воєнізованість; 3) озброєність; 4) діяльність у період збройного конфлікту; 5) входження до складу ТНК.

Незважаючи на відносну новизну явища, існує значна кількість його дефініцій. У цьому зв'язку А. М. Михайленко вказує, що багато із запропонованих на сьогоднішній день визначень є або надто широкими, або деталізованими, але не охоплюють всю специфіку діяльності ПВОП². Їх можна поділити на: неправові, аналіз яких, однак, важливий з точки зору виявлення основних ознак і функцій ПВОП; доктринальні, дослідження яких дозволяє простежити основні погляди на правову природу і статус ПВОП в доктрині міжнародного та національного права.

У словнику «Війна і мир в термінах і визначеннях» приватні військові компанії визначаються як: «уповноважені державою, що наймає недержавні підприємства, які спеціалізуються на виконанні ряду завдань збройних сил, у тому числі в локальних конфліктах»³.

В. М. Неєлов під приватними військовими компаніями розуміє недержавні комерційні структури, що надають замовнику (у тому числі державі – К.Г.) військові, охоронні, консалтингові, логістичні чи інші послуги, пов'язані з проведенням військових операцій за кордоном⁴.

Ю. С. Апухтін визначає приватні військові компанії як комерційну організацію, яка створена для отримання прибутку шляхом надання на основі договорів послуг військового та не військового характеру (в т.ч. навчання, екіпірування персоналу, збір, обробка та аналіз розвідувальних даних, участь у бойових діях, охорона стратегічних об'єктів тощо), що діє переважно за межами країни походження, співробітники якої не є державними службовцями⁵.

У «Документі Монтре» приватні військові та охоронні компанії визначаються як «приватні підприємницькі суб'єкти, які надають військові та / або охоронні послуги, незалежно від того, як вони себе характеризують. Військові та охоронні послуги включають, зокрема, озброєну охорону та захист людей і об'єктів, наприклад транспортних колон, будівель та інших місць; техобслуговування та експлуатацію бойових комплексів; утримання під вартою в'язнів; та консультування або підготовку місцевих військовослужбовців і охоронців»⁶.

У Главі «Визначення» Проекту Модельного закону про приватні військові і охоронні компанії від 10 жовтня 2008 р., що розроблений Товариством міжнародного права штату Вісконсін, визначаються поняття приватні військові та охоронні компанії, приватні військові компанії і

¹ Сирхаєв, А.А. (2012). Сравнительно правовое исследование термина «частная военная компания». *Международное публичное и частное право*, 1, 20.

² Михайленко, А.Н. (2010). *Регулирование деятельности частных военных и охранных компаний в зонах вооруженных конфликтов*. Москва: Изд-во РАГС, 16–23.

³ Война и мир в терминах и определениях. *Военно-политический словарь* (2011). Москва: Вече. <<http://www.voina-i-mir.ru/about>>.

⁴ Неєлов, В.М. (2013). *Проблемы использования государствами частных военных компаний в зарубежных операциях*: дис. ... магистра: магистерская программа «Стратегические исследования». Санкт-Петербург, 21.

⁵ Апухтін, Ю.С. (2008). *Преступность частных военных компаний: понятие и противодействие*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Санкт-Петербург, 9.

⁶ Документ Монтре о частных военных и охранных компаниях. *Материалы регионального семинара для стран Северо-Восточной и Центральной Азии*. Улан-Батор, Монголия, 12-13 октября 2011 г.

приватні охоронні компанії. Щодо першої вказується, що приватні військові та охоронні компанії «відносяться, головним чином, до приватних юридичних осіб, які виконують функції військових, поліції, служб безпеки або надають супутні послуги, і працюють за контрактом з федеральними урядами, державними управліннями, міжнародними міжурядовими та неурядовими організаціями; а також до транзитних і приватних компаній. Цей термін підлягає розширеному тлумаченню, але включає, як мінімум, всі діючі всередині країни і за її межами компанії, співробітники яких озброєні або пройшли спеціальну підготовку з метою участі у ЗК» (А. II)¹.

У Проект Конвенції (п. а ст. 2) «приватна військова та / або охоронна компанія (приватні військові та охоронні компанії)» означає корпоративне утворення, що надається на компенсаційній основі військові та / або охоронні послуги, що забезпечуються фізичними та / або юридичними особами»².

У «Переглянутому тимчасовому керівництві власникам, операторам і капітанам суден з використання на суднах в районі високого ризику персоналу озброєної охорони, найнятого за приватним контрактом» використовується поняття і надано визначення приватних компаній з охорони на морі: приватні підрядники, найняті для того, щоб вони надавали на судно персонал охорони, як озброєний, так і не озброєний, для захисту від піратства³.

Таким чином, крім відображення у визначеннях родових і видових ознак, важливе значення для характеристики ПВОП мають категорії «військові та охоронні послуги».

Існують різні класифікації ПВОП, що використовують різні підстави. Одна з них – ступінь залученості у збройний конфлікт. У цьому зв'язку Рольф Усселер поділяє ПВОП на три групи: 1) «військові фірми бойової підтримки» – пропонують безпосередню участь своїх співробітників в бойових діях їх кількість невелика, 2) «військові консультаційні фірми» – розташовуються відразу за лінією «фронту», діапазон їх діяльності – від навчання розробці стратегій до організації ведення бойових дій; 3) «військові постачальницькі фірми» – знаходяться далі від фронту, їх діяльність охоплює всю сферу матеріально-технічного постачання – від забезпечення ресурсів до їх транспортування⁴.

П. Сінгер як критерій використовує характер наданих ПВОП послуг і рівень застосування сили, і виділяє: 1) військові провайдери; 2) військові консультанти (консультативний супровід і навчання); 3) структури військової підтримки (розвідка, тилове забезпечення, організація харчування, розміщення особового складу)⁵.

Іншим критерієм може бути наявність або відсутність у персоналу зброї⁶. Цей критерій досить істотний, характеризує озброєність підприємства і може впливати на віднесення персоналу ПВОП до комбатантів.

Виходячи з правового статусу персоналу, ПВОП в період збройного конфлікту, можна поділити на такі групи: що належить до особового складу збройних сил сторони конфлікту; що відноситься до інших видів комбатантів; що відноситься до осіб, які наступають за збройними силами; найманців; «незаконних комбатантів» (що не цілком відповідає конвенційній класифікації); цивільне населення⁷.

¹ Draft international Convention on Private Military and Security Companies <<http://txtshr.com/download/law-10496/10496.doc>>.

² Проект Международной конвенции о контроле, надзоре и мониторинге за частными военными и охранными предприятиями от 13 июля 2009 г. <<http://mgimo.ru/files/121626/project.pdf>>.

³ Пересмотренное временное руководство собственникам, операторам и капитанам судов по использованию на судах в районе высокого риска персонала вооруженной охраны, нанятого по частному контракту: *Циркуляр Комитета по безопасности на море ИМО от 25 мая 2012 г. (MSC.1/Circ.1405/Rev.1)*

⁴ Усселер, Р. (2007). *Война как услуга*. Москва: Столица-Принт.

⁵ Singer, P. (2003). *Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry*. Cornell University Press, New York, 91.

⁶ Усселер, Р. (2007). *Война как услуга*. Москва: Столица-Принт.

⁷ Русинова, В.Н. (2009). Проблемы международно-правового регулирования деятельности частных военных и охранных предприятий. *Российское право в Интернете: журнал*, 5. <http://www.rpi.msal.ru/prints /200905_3.html>.

Існують й інші класифікації¹, відповідно до яких можна виділити чотири групи ПВОП: 1) компанії військових послуг (military provider companies) надають клієнтам тактичну підтримку в ході бойових дій, включаючи безпосередньо участь в бойових операціях, саме такі компанії звинувачували в найманстві через їх агресивні методи при виконанні клієнтських замовлень; 2) військові консалтингові компанії (military consulting companies) надають широкий спектр послуг – стратегічне планування, реформування збройних сил, безпосереднє тренування армійських підрозділів, навчання роботі з новими типами озброєнь; 3) компанії військової логістики (military support companies) займаються тиловим забезпеченням військ і будівництвом військових об'єктів, обслуговують армійські комп'ютерні системи або складні системи озброєнь; 4) Приватні охоронні компанії (private security companies) діють зазвичай в зонах бойових дій і залежно від обстановки можуть проводити бойові операції проти місцевих партизанів або бандитів під час захисту об'єктів².

На думку В. Ю. Крашеніннікова, існує три категорії приватних військових підрядників: 1. «Постачальники» забезпечують підготовку кадрів і приватні охоронні послуги в зоні конфліктів. Їх дії (за статутом) суто оборонні (Blackwater, Triple Canopy, Executive Outcomes); 2. «Консалтингові» фірми надають у розпорядження замовника відставних старших офіцерів, що володіють стратегічними знаннями, адміністративними здібностями і досвідом роботи. Консультанти не беруть участь безпосередньо в збройних зіткненнях (MPRI); 3. Компанії матеріально-технічної підтримки (KBR, Halliburton) забезпечують постачання, тиліві функції і логістику, їх співробітники – цивільні будівельники та інженери з досвідом роботи в зоні бойових дій. Таким чином, до військових підрядників відносяться і важкоозброєні охоронці, і беззбройні цивільні інженери³.

Як вважає Рольф Уесселер, незалежно від того, яка класифікація використовується, різниця між ПВОП залишається вельми нечіткою і досить умовною⁴, особливо з урахуванням можливості відповідності окремих підрозділів (співробітників) ПВОП різним критеріям і виконання різних функцій.

ПВОП можуть виконувати різні функції⁵. Серед них: 1) забезпечення матеріально-технічного постачання (тилового забезпечення) військ, технічне обслуговування систем зброї, 2) супровід вантажів (конвоїв) ООН; 3) навчання, підготовка та консультування збройних сил і сил безпеки; 4) набір особового складу для американського контингенту міжнародних поліцейських місій, підготовка поліцейських сил, і управління ними; 5) охорона аеропортів; 6) охорона енергетичних систем, нафтових полів, трубопроводів та іншої критичної інфраструктури; 7) охорона посольств і глав держав; 8) надання послуг військових перекладачів; 9) управління в'язницями, проведення допитів підозрюваних і полонених; 10) розмінування мінних полів і знищення боєприпасів, що не вибухнули; 11) протипожежний захист 12) збір розвідувальної інформації, здійснення авіарозвідки, ведення повітряного спостереження; 13) захист суден від піратів; 14) діяльність у сфері охорони.

З метою правового аналізу, на наш погляд, важливим критерієм класифікації ПВОП є: надання послуг державним або приватноправовим суб'єктам; діяльність на території держави походження або іноземної держави; діяльність в умовах мирного часу або збройного конфлікту міжнародного або неміжнародного характеру; безпосередня участь персоналу у військових діях чи опосередкована участь у військових діях; наявність у персоналу статусу комбатантів; наявність у персоналу ознак найманців.

References

- Апукхтин, Ю. С. (2008). *Prestupnost' chastnykh voennykh kompanij: ponjatie i protivodejstvie: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk: 12.00.08 – ugovnoe pravo i kriminologija; ugovno-ispolnitel'noe pravo*. Sankt-Peterburg.
- Baty', V. A. (2011). *Autsorsing voennykh uslug. Dejatel'nost' chastnykh voennykh kompanij. § 3. Mezhdunarodnoe gumanitarnoe pravo: ucheb. dlja vuzov. 2-e izd., pererab. i dop.* Moskva: ZAO «Justicinform».

¹ Ижевский электромеханический завод «Купол» примет участие в Международной выставке «ДЕФЕКСПО ИНДИЯ-2014». *Журнал АГМ*. <<http://www.army-guide.com/rus/foru/post.php?topicID=128&forumID=24&page=last>>.

² В Іраку, наприклад, між охоронними і військовими компаніями не проводилося ніяких розходжень.

³ Крашеніннікова, В.Ю. (2008). *Война на аутсорсинг. Россия в глобальной политике, 1 (Январь – Февраль)*. <http://www.globalaffairs.ru/number/n_10269>.

⁴ Уесселер, Р. (2007). *Война как услуга*. Москва: Столица-Принт.

Жийар, Э.-К. (2006). *Бизнес идет на войну: частные военные и охранные компании и международное гуманитарное право. Международный журнал Красного Креста, том 88, 863, 2.*

- Valeckij, O. V. (2008). *Novaja strategija SSHA i NATO v vojnakh v Jugoslavii, Irake, Afganistane i ejo vlijanie na razvitie zarubezhnykh sistem vooruzhenija i boepripasov*. Moskva: Arktika 4D.
- Vojna i mir v terminakh i opredelenijakh. *Voенно-politicheskij slovar'* (2011). Moskva: Veche. <<http://www.voina-i-mir.ru/about>>.
- Volevodz, A. G. (2009). O mezhdunarodnykh iniciativakh v sfere pravovogo regulirovanija dejatel'nosti chastykh voennykh i okhrannykh kompanij. *Mezhdunarodnoe ugovolnoe pravo i mezhdunarodnaja justicija*, 1, 13–14.
- Volevodz, A. G. (2010). O proektakh pravovogo regulirovanija dejatel'nosti chastykh voennykh i okhrannykh kompanij. *Mezhdunarodnoe ugovolnoe pravo i mezhdunarodnaja justicija*, 2, 6–13.
- Volevodz, A. G. (2010). Problemy, principy i perspektivy mezhdunarodno-pravovogo regulirovanija dejatel'nosti chastykh voennykh i okhrannykh predpriyatij. *Vestnik MGIMO-Universiteta*, 3(12), 78–88.
- Volevodz, A. G. (2012). Mezhdunarodno-pravovoe regulirovanie dejatel'nosti chastykh voennykh i okhrannykh predpriyatij (CHVOP): sovremennyy ehtap mezhdunarodnogo pravotvorchestva. *Biblioteka kriminalista: nauchnyj zhurnal*, 1, 233–251.
- Gavrilov, V. V. (2008). K voprosu o pravovom statuse sotrudnikov chastykh voenizirovannykh kompanij v sovremennom mezhdunarodnom gumanitarnom prave. *Evrasijskij juridicheskij zhurnal*, 3, 54–59.
- Gavrilov, V. V. (2010). Pravovoe polozhenie chastykh voennykh i okhrannykh kompanij: zadachi mezhdunarodnogo i nacional'nogo regulirovanija. *Rossijskij ezhegodnik mezhdunarodnogo prava. Special'nyj vypusk*. Sankt-Peterburg: Social'no-kommercheskaja firma «Rossija-Neva», 330–353.
- Dokument Montrjo o chastykh voennykh i okhrannykh kompanijakh. *Materialy regional'nogo seminara dlja stran Severo-Vostochnoj i Central'noj Azii*. Ulan-Bator, Mongolija, 12-13 oktjabrja 2011 g. (2012).
- Zhijar, EH.-K. (2006). Biznes idet na vojnu: chastnye voennye i okhrannye kompanii i mezhdunarodnoe gumanitarnoe pravo. *Mezhdunarodnyj zhurnal Krasnogo Kresta, tom 88*, 863.
- Izhevskij ehlektromekhanicheskij zavod «Kupol» primet uchastie v Mezhdunarodnoj vystavke «DEFEKSP0 INDIJA-2014». *Zhurnal AGM*. <<http://www.army-guide.com/rus/foru/post.php?topicID=128&forumID=24&page=last>>.
- Kashnikov, B. N. (2011). Chastnye voennye kompanii i teorija spravedlivykh vojn. *Rossijskij nauchnyj zhurnal*, 20, 83–94.
- Kotljarov, I. I., Puzyreva, JU. V. (2013). Negosudarstvennye vooruzhennye grupy i mezhdunarodnoe gumanitarnoe pravo. *Moskovskij zhurnal mezhdunarodnogo prava*, 3 (90).
- Krashenninnikova, V. JU. (2008). Vojna na outsorsing. *Rossija v global'noj politike*, 1 (Janvar' – Fevral'). <http://www.globalaffairs.ru/number/n_10269>.
- Martynenko, E. V., Syrkhaev, A. A. (2013). Problemy privilechenija k otvetstvennosti chastykh voennykh i okhrannykh kompanij za narushenie norm mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava na osnovanii zakonodatel'stva SSHA. *Nauchnoe prilozhenie zhurnala «Mir i politika» – TheScientist*, 11 (84), 101–109.
- Mart'janov, O. (2011). Chastnye voennye kompanii SSHA: prednaznachenie i rol' v voennykh konfliktakh. *Zarubezhnoe voенное obozrenie*, 5, 8–13.
- Mikhajlenko, A. N. (2010). *Regulirovanie dejatel'nosti chastykh voennykh i okhrannykh kompanij v zonakh vooruzhennykh konfliktov*. Moskva: Izd-vo RAGS.
- Mjasnikov, V. (2008). Korporativnye soldaty dlja gorjachikh tocek. <http://www.ng.ru/forces/2008-10-24/7_corporative.htm>.
- Neelov, V. M. (2013). *Problemy ispol'zovanija gosudarstvami chastykh voennykh kompanij v zarubezhnykh operacijakh*: dis. ... magistra: masterskaja programma «Strategicheskie issledovanija». Sankt-Peterburg.
- Peresmotrennoe vremennoe rukovodstvo sobstvennikam, operatoram i kapitanam sudov po ispol'zovaniju na sudakh v rajone vysokogo riska personala vooruzhennoj okhrany, nanjatogo po chastnomu kontraktu: *Cirkuljar Komiteta po bezopasnosti na more IMO ot 25 maja 2012 g. (MSC.1/Circ.1405/Rev.1)*
- Proekt Mezhdunarodnoj konvencii o kontrole, nadzore i monitoringe za chastnymi voennymi i okhrannymi predpriyatijami ot 13 ijulja 2009 g. <<http://mgimo.ru/files/121626/project.pdf>>.
- Rusinova, V. N. (2009). Problemy mezhdunarodno-pravovogo regulirovanija dejatel'nosti chastykh voennykh i okhrannykh predpriyatij. *Rossijskoe pravo v Internetе: zhurnal*, 5. <http://www.rpi.msal.ru/prints/200905_3.html>.
- Strajdom, G. A. (2010). Pozicija JUAR po voprosu regulirovanija dejatel'nosti chastykh voennykh i okhrannykh kompanij za rubezhom. *Rossijskij ezhegodnik mezhdunarodnogo prava. 2009. Special'nyj vypusk*. Sankt-Peterburg: Social'no-kommercheskaja firma «Rossija-Neva», 154–175.
- Syrkhaev, A. A. (2012). Sravnitel'no pravovoe issledovanie termina «chastnaja voennaja kompanija». *Mezhdunarodnoe publichnoe i chastnoe pravo*, 1, 19–20.
- Syrkhaev, A. A. (2013). *Otvetsvennost' chastykh voennykh i okhrannykh kompanij v mezhdunarodnom gumanitarnom prave*: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk: 12.00.10 – Mezhdunarodnoe pravo. Evropejskoe pravo. Moskva.
- Syrkhaev, A. A. (2013). Problemy peredachi na podrjad gosudarstvennykh funkcij chastnym voennym i okhrannym kompanijam. *Obrazovanie. Nauka. Nauchnye kadry*, 5, 55–56.
- Uvarov, N. M. (2009). *Chastnyj biznes na sluzhbe voennykh vedomstv. Po opytu osnovnykh zarubezhnykh stran*. Moskva: Editorial URSS.
- Uehsseler, R. (2007). *Vojna kak usluga*. Moskva: Stolica-Print.

- Khramchikhin, A. (2010). Pochemu vostrebovani universal'nye soldaty. <http://www.airsoftlife.net/publ/pochemu_vostrebovani_universalnye_soldaty/2-1-0-1361>.
- Shishkov, V. (2009). Rossii tozhe nuzhny korporativnye soldaty. <http://www.ng.ru/realty/2009-02-06/3_korporativ.html>.
- Cameron, L. (2006). Private military companies: their status under international humanitarian law and its impact on their regulation. *International review of the Red Cross*, vol. 88, 863, 573–598.
- Draft international Convention on Private Military and Security Companies. <<http://txtshr.com/download/law-10496/10496.doc>>.
- Entin, M. L. (2008). Improving European regulation of private military and security companies. *Zhurnal «Vsja Evropa»*, 10 (26). <<http://www.alleuropa.ru/improving-european-regulation-of-private-military-and-security-companies>>.
- Singer, P. (2003). *Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry*. Cornell University Press, New York.
- Tipling, D. (2006). The Military Extraterritorial Jurisdiction Act and Its Implications for Private Military Companies. *Bepress Legal Series*, 33. <[http://law.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=6371&context=expresso&sei-redir=1#search=%226.%20Dusting%20Tipling.%20Military%20Extraterritorial%20Jurisdiction%204cf%20Its%20rnpl\(cafions%20Private%20Military%20Companies.%2F%2F%20Bepress%20Legal%20Series.2006.%22](http://law.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=6371&context=expresso&sei-redir=1#search=%226.%20Dusting%20Tipling.%20Military%20Extraterritorial%20Jurisdiction%204cf%20Its%20rnpl(cafions%20Private%20Military%20Companies.%2F%2F%20Bepress%20Legal%20Series.2006.%22)>.

Tetiana Averochkina, PhD in Law

National University "Odesa Law Academy", Ukraine

LAWFUL ACTIVITY IN AN EXCLUSIVE (MARINE) ECONOMIC ZONE OF UKRAINE: THE WAYS OF IMPROVEMENT OF LEGAL REGULATION

The article analyzes current state of the legislative support for regime of legitimate activity in the exclusive (marine) economic zone of Ukraine, states on its flaws and suggests ways to overcome them. The author analyzes the Law of Ukraine "On Exclusive (Marine) Economic Zone of Ukraine", identifies the problems of regulatory enforcement of its norms; it is noted that they significantly complicate implementation of the certain types of legitimate activities in this space (the exercise of freedoms of the high seas, construction, operation and the use of artificial islands, installations and structures, scientific marine researches). The need of elaboration and adoption of some sub-legal acts for development of the Law of Ukraine "On Exclusive (Marine) Economic Zone of Ukraine".

Key words: sea spaces, an exclusive economic zone, jurisdiction, jurisdiction of a state in marine areas, Ukraine, freedoms of the high seas, flaws in the legislation, law-making, scientific marine researches, artificial structures in the economic zone.

The concept of a 200-mile exclusive economic zone (further – EEZ), originating in the seventies XX century, turned into the institute of the international maritime law in operating time of the III Conference of the UNO on a maritime law (1973 - 1982). Today norms on a legal regime of the use of the EEZ took strong positions in the legislations of many coastal states using these sea spaces for the purpose of receiving additional sources of energy and fishery. Introduction of the concept of the EEZ in a marine law became the compromise solution of a question of borders and the essence of jurisdiction of the coastal states.

According to the article 55 of the UNCLOS'82¹, EEZ is an area beyond and adjacent to the territorial sea, subject to the specific legal regime established in this Part, under which the rights and jurisdiction of the coastal State and the rights and freedoms of other States are governed by the relevant provisions of this Convention. However it is impossible to find out the valid status of an economic zone as it is defined in UNCLOS'82, being based only on the article 55 as the legal status of EEZ is defined by all set of articles containing not only in part V, belonging specially to a zone, but also in part VII of the UNCLOS'82, concerning the high sea².

EEZ is a sea area in which the sovereign rights of the coastal state are carried out for the definite purposes. For all other purposes it is an area in which the fundamental principles of freedom of the high seas operate. The provisions of the UNCLOS'82 on the EEZ became a reasonable compromise between interests both coastal, and other states. In special literature it is noted that this area really will be under control of the coastal state for the use of resources on condition of, of course, implementation of certain obligations. On the other hand, it will be freedom of navigation and flight³. According to B. Oksman, in the EEZ it is usually excluded a freedom of fishing and in a certain degree some other freedoms and the

¹ *United Nations Convention on the Law of the Sea* (adopted 10 December 1982, entered into force 16 November 1994). Overview and full text on UN official site.

<http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/convention_overview_convention> (2015, October, 10).

² Жудро, А.К., Мовчан, А.П. (1980). Третья Конференция ООН по морскому праву: достигнутые результаты и возможные перспективы для судоходства. *Актуальные проблемы морского права и международного судоходства*, 24.

³ Henkin, L.A. (1975). Closer Look at Some Issues for Geneva – Oceans Policy, Marine Environment, and Fisheries. *Columbia Journal of Transnational Law*, 14, 1, 57.

measure of the corresponding rights of jurisdiction of the coastal state is established. However, in EEZ the traditional role of the flag State isn't excluded¹.

It is important to emphasize that features of a legal status of EEZ are completely fixed in UNCLOS'82 and the coastal state has no right "in a special way", to regulate without the provisions of the UNCLOS'82, acting in a zone of freedom of the high seas only on the ground that the zone is subordinated to "a particular legal regime"².

It should be noted that the UNCLOS'82 doesn't formally consider an economic zone as the zone which is in the high sea (as it is known, EEZ is devoted the part V of the UNCLOS'82 named as "an exclusive economic zone"). At the same time, taking into account the aforesaid about the legal regime of the EEZ it would be more reasonable to consider it as a zone of special jurisdiction of the coastal states in the high sea³.

The EEZ legal institute, having gone a long way of formation and development is present practically at all modern legal systems of the coastal states. Ukraine didn't become an exception – the Law "On Exclusive (Maritime) Economic Zone of Ukraine"⁴ (further – the Law) was adopted in 1995 – in four years prior to the ratification of the UNCLOS'82⁵. Thus, it is necessary to recognize a full compliance of provisions of the law to the relevant provisions of the UNCLOS'82, but also the realization of the provisions of the law remains rather difficult owing to the absence of the legislation that will develop them.

The single questions connected with a legal regime of the activity and the legal status of the EEZ was considered by A. L. Kolodkin, S. P. Golovaty, S. V. Molodtsov, A. L. Makovsky and many others. However their development concerned, generally, the general aspects of the use of this sea space, the history of formation of the legal category "EEZ", its legal status and legal regime according to the UNCLOS'82. Thus, the analysis of the domestic legislation on EEZ, particularly the Ukrainian, regarding its compliance with the norms of the UNCLOS'82, and also a current state of the legal support of the regime of the EEZ of Ukraine wasn't carried out, that caused a choice of a topic of the present article, the basis were provisions of the law of Ukraine about EEZ and the analysis of the massif of regulatory base providing their action.

The first articles of the Law (1 - 5) are devoted to the definition of the legislation, concept and delimitation of EEZ, the sovereign rights and the volume of jurisdiction of the state Ukraine in this sea space, and also to cooperation with other states for the purpose of control coordination of the EEZ live resources of Ukraine, their preservation, investigation and optimum use, carrying out scientific researches, protection and preservation of the maritime environment. The norms enshrined in the specified articles have general character, are identical to norms of UNCLOS'82 on EEZ and don't need additional legislative providing.

However the next article (6) of the Law deserves additional attention, as in part 2 it contains norm that in the exclusive (marine) economic zone of Ukraine, all States, whether coastal or land-locked, shall enjoy, subject to the provisions of this Statute and other relevant legislative instruments of Ukraine, as well as the generally recognized norms of international law, freedoms of navigation and overflight and of the laying of submarine cables and pipelines, and other internationally lawful uses of the sea related to those freedoms.

Thus any concrete procedure of the listed kinds of activity (freedoms) – navigation and flights, laying of underwater cables and pipelines, other types of use of sea space, lawful from the point of view of the international law, – in Ukraine it isn't developed today that, in our opinion, considerably complicates implementation of the specified kinds of activity.

Article 7 of the Law "Conservation and utilization of fish and other living resources", having mentioned in p.1 about taking measures to preservation of live resources, generally concerns their use and

¹ Oxman, B.H. (1977). The Third United Nations Conference on the Law of the Sea: The 1976 New York sessions. *American Journal of International Law*, 71, 2, 263.

² Ковалев, Ф. (1979). Экономическая зона и ее правовой статус. *Международная жизнь*, 1, 66.

³ Калинин, Г.Ф. (1981). *Режим морских пространств*. Москва: Юридическая литература, 130.

⁴ Закон про виключну (морську) економічну зону України 1995 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 21, 152.

⁵ Закон про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року та Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року 1999 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 31, 254.

in this part it is provided with the relevant legislation, namely the Order and conditions of the use of fish and other water live resources of the exclusive (marine) economic zone of Ukraine approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 13.08.1999 No. 1490¹. Concerning the preservation of these resources in the considered space provisions of the law of Ukraine of 08.07.2011 norms act of the Law of Ukraine "About fishery, an industrial fishing and protection of water bioresources"², in which are provided along with measures for preservation of live resources in internal waters, the territorial sea, on a continental shelf, separate actions in EEZ (a stop and survey of the vessel which are carrying out trade of water bioresources, suspending and the termination of the trade, imposing fines).

The same Law "About Fishery, an Industrial Fishing and Protection of Water Bioresources", and also mentioned Orders and conditions ... provide also the following article (8) of the Law, named "Anadromous fish stocks" concerning their preservation and restoration.

It is also necessary to recognize the article 9 of the Law "Enforcement of the legislation of Ukraine on the exclusive (marine) economic zone" is provided. In this direction in Ukraine operates the Provision on an order of protection of the sovereign rights of Ukraine in its exclusive (marine) economic zone approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of 12.06.1996 No. 642³ and Orders and conditions mentioned above. In particular, the Provision on an order of protection of the sovereign rights ... provides that protection of the sovereign rights of Ukraine in its EEZ and control of realization of the rights and discharge of the obligations of other states in it, the Ukrainian and foreign legal entities and individuals, the international organizations are carried out by the State frontier service, the bodies of fish conservation of the State Committee of Fish Industry and the bodies of the Ministry of Ecological Security.

Officials of these bodies have the right to stop and examine vessels, other watercrafts conducting trade of fish and other water live resources, search, research and operations connected with such trade and other works in EEZ, to check documents for implementation of fishery and other works; to stop or suspend fishery and other works in case of violation of the law about EEZ or lack of permission (coordination) to their carrying out; to visit, examine and be on the artificial islands, installations and constructions which are in EEZ and also to check the documents certifying the right for work and a construction of artificial islands, installations, constructions and establishment of safety zones round them; temporarily to forbid (to stop) the sea scientific researches which are carried out with violation of requirements of the legislation on EEZ or to stop them in the cases provided by the legislation; to detain the vessels allowing violations of the law of Ukraine or norms of international law and to bring them in one of foreign not warships, ports of Ukraine, open for calling; to apply penalties; to use transport services and means of communication of industrial vessels of the foreign states which are carrying out fishery or other works in EEZ of Ukraine according to agreements in force or permissions.

The article 10 of the Law on «Artificial islands, installations and structures» says: "In its exclusive (marine) economic zone, Ukraine shall have the exclusive right to construct and to authorize and regulate the construction, operation and use of artificial islands, installations and structures for the purpose of conducting scientific research, exploration and exploitation of the natural resources and for other economic purposes in accordance with the legislation of Ukraine" represents an example of almost "dead" norm as the order of carrying out similar acts as the current legislation of Ukraine isn't provided. There is a considerable gap in the legislation as creation and operation of such constructions needs detailed study and adoption of the relevant special legislation.

The articles 11 "Ukrainian jurisdiction over artificial islands, installations and structures" and 12 "Maintenance and operation of artificial islands, installations and structures" of the Law specify, that Ukraine shall have the exclusive jurisdiction in its exclusive (marine) economic zone over artificial islands, installations and structures, including jurisdiction with regard to customs, fiscal, health, safety and immigration laws and regulations. Ukraine may establish safety zones around such artificial islands,

¹ *Постанова про затвердження порядку і умов використання рибних та інших водних живих ресурсів виключної (морської) економічної зони України іноземними юридичними і фізичними особами 1999* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 33, 145.

² *Закон про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів 2011* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 17, 155.

³ *Постанова про затвердження Положення про порядок охорони суверенних прав України у її виключній (морській) економічній зоні 1996* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/642-96-п>> (2015, October, 10).

installations and structures and determine in these zones appropriate measures to ensure the safety both of navigation and of the artificial islands, installations and structures. The breadth of such safety zones shall not exceed a distance of 500 metres around them, measured from each point of their outer edge, except as authorized by generally recognized international standards or recommendations of the competent international organization. Also it is pointed out that any installations, structures and equipment which are abandoned or disused shall be removed as soon as possible and to such an extent as to create no obstacle to navigation and fishing and no danger of polluting the marine environment. The construction of artificial islands, erection of installations and structures, establishment of safety zones around them, as well as the complete or partial removal of these installations and structures, shall be announced as decided by the Cabinet of Ministers of Ukraine.

Thus, an order of establishment of the specified constructions, announcements of safety zones and a form of the notice aren't settled by normative legal acts that as it is represented, in the conditions of active search of the underground oil fields and gas in Ukraine, including on a sea-bottom within EEZ, aggravates negative effect of a similar gap in the legislation.

Articles 13, 14 and 15 of the Law devoted to sea scientific researches in EEZ of Ukraine have also no "continuation" in the current legislation, thus are in a great need in it as establish norms that marine scientific research in the exclusive (marine) economic zone of Ukraine may be conducted only with the consent of the specially designated Ukrainian authorities in accordance with the legislation of Ukraine and with international treaties concluded by Ukraine; marine scientific research in the exclusive (marine) economic zone of Ukraine may be carried out by all States, regardless of their geographical location, by their juridical and natural persons and by international organizations, subject to compliance with the legislation of Ukraine. In exercise of its jurisdiction, Ukraine shall have the right to regulate and authorize marine scientific research in its exclusive (marine) economic zone. The specially designated Ukrainian authorities shall grant their consent for marine scientific research in the exclusive (marine) economic zone of Ukraine on condition that this research is carried out exclusively for peaceful purposes and in order to increase scientific knowledge of the marine environment for the benefit of mankind and that it does not endanger the natural environment. Ukraine may withhold its consent for marine scientific research to be carried out in its exclusive (marine) economic zone by other States, their juridical or natural persons, or international organizations if that research: 1) is of direct significance for the exploration and exploitation of natural resources, whether living or nonliving; 2) involves drilling into the seabed, the use of explosives or the introduction of harmful substances into the marine environment; 3) involves the construction, operation or use of artificial islands, installations and structures.

All specified organizational aspects are only declared in the Law, and the concrete order of their implementation is lack for today, is lack as well a form of information provided by the foreign states, their legal entities and individuals, and also the international organizations for obtaining permission to carrying out researches.

Thus, the carried-out analysis of the current legislation of Ukraine about EEZ showed that today there is unresolved number of the problems connected with an embodiment in law-enforcement practice of provisions of the law about EEZ and, as a result, of the UNCLOS'82 in Ukraine remain unsettled. It is obviously necessary to develop and to adopt the following subordinate normative legal acts: The Procedure of freedoms of navigation and flights, laying of underwater cables and pipelines, other types of use of EEZ of Ukraine, lawful from the point of view of international law; The Order of a construction, operation and the use of artificial islands, installations and constructions for sea scientific researches, investigation and development of natural resources, and also other economic targets in EEZ of Ukraine, and also safety zones round them; The Order of carrying out sea scientific researches in EEZ of Ukraine.

References

- United Nations Convention on the Law of the Sea* (adopted 10 December 1982, entered into force 16 November 1994). Overview and full text on UN official site.
<http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/convention_overview_convention> (2015, October, 10).
- Zhudro, A. K., Movchan, A. P. (1980). Tretya Konferentsiya OON po morskomu pravu: dostignutyie rezultaty i vozmozhnyie perspektivy dlya sudohodstva. *Aktualnyie problemy morskogo prava i mezhdunarodnogo sudohodstva*, 16–27.
- Henkin, L. A. (1975). Closer Look at Some Issues for Geneva – Oceans Policy, Marine Environment, and Fisheries. *Columbia Journal of Transnational Law*, 14, 1, 56–70.

- Oxman, B. H. (1977). The Third United Nations Conference on the Law of the Sea: The 1976 New York sessions. *American Journal of International Law*, 71, 2, 247–269.
- Kovalev, F. (1979). Ekonomicheskaya zona i ee pravovoy status. *Mezhdunarodnaya zhizn*, 1, 62–69.
- Kalinkin, G. F. (1981). *Rezhim morskikh prostranstv*. Moskva: Yuridicheskaya literatura.
- Zakon pro vyklyuchnu (mors`ku) ekonomichnu zonu Ukrayiny 1995 (Verhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrayiny*, 21, 152.
- Zakon pro ratyfikaciyu Konvenciyi Organizaciyi Ob'yednanyh Nacij z mors`kogo prava 1982 roku ta Ugody pro implementaciyu Chastyny XI Konvenciyi Organizaciyi Ob'yednanyh Nacij z mors`kogo prava 1982 roku 1999 (Verhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrayiny*, 31, 254.
- Postanova pro zatverdzhennya poryadku i umov vykorystannya rybnyh ta inshyh vodnyh zhyvyh resursiv vyklyuchnoyi (mors`koyi) ekonomichnoyi zony` Ukrayiny inozemnymi yurydychnymi i fizychnymi osobamy 1999 (Kabinet Ministriv Ukrayiny). *Oficijnyj visnyk Ukrayiny*, 33, 145.
- Zakon pro rybne gospodarstvo, promyslove rybal'stvo ta ohoronu vodnyh bioresursiv 2011 (Verhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrayiny*, 17, 155.
- Postanova pro zatverdzhennya Polozhennya pro poryadok ohorony` suverennyh prav Ukrayiny u yiyi vyklyuchnij (mors`kij) ekonomichnij zoni 1996 (Kabinet Ministriv Ukrayiny). *Oficijnyj sajt Verhovnoyi Rady Ukrayiny*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/642-96-п>> (2015, October, 10).

Алла Іванова, к. ю. н.

Одеська національна морська академія, Україна

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ТРУДОВОГО ПРАВА В НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО

Alla Ivanova, PhD in Law

Odesa National Maritime Academy, Ukraine

TYPICAL FEATURES OF IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL LABOR LAW INTO NATIONAL LAW

The modern system of international relations is based on respect for a number of basic mechanisms, one of which is traditionally considered to be national implementation of international law requirements. However, as the practice of international relations and its international legal regulation indicate ambiguous implementation of this mechanism for separate branches of international law, particularly in the international labor law. The article deals with singling out of international labor law in the sector of modern international law, defines characteristics of implementation of international labor law in domestic law, and also makes analysis of the main ways and forms of implementation of obligations of States in the field of labor relations and formulates definition of implementation of international labor law that has methodological significance for establishing of mechanisms for implementation of international labor standards.

Key words: international labor law, the implementation of international labor law, international labor standards.

Актуальність статті зумовлена потребами нерозв'язання багатьох питань, що стосуються імплементації норм міжнародного трудового права у національне право. **Метою** статті є комплексний аналіз механізмів імплементації норм міжнародного трудового права у національне право.

Аналіз дослідження проблеми. Проблемним питанням імплементації норм міжнародного трудового права у національне право приділяли увагу А. С. Гавердовський, І. І. Лукашук, Г. І. Тункін та інші відомі вчені. Спеціальні дослідження у сфері імплементації норм міжнародного трудового права у національне право провели Е. М. Аметистов, С. О. Іванов, Д. В. Черняєва та інші. Проте, незважаючи на значну кількість досліджень, тема імплементації норм міжнародного трудового права в національне право не може вважатися виснаженою, оскільки змінилися акценти у співвідношенні державного й локального нормативно-правового регулювання у сфері праці.

Виклад основного матеріалу. Радянські автори обґрунтовано визнавали міжнародне трудове право як галузь міжнародного права. Так, зокрема, на виокремлення міжнародного трудового права вказував радянській вчений С. О. Іванов. Він приходить до висновку про те, що «виокремлення міжнародного трудового права у галузь сучасного міжнародного права обґрунтовано. Термін «міжнародне трудове право», може бути використаний для визначення тієї великої та специфічної галузі міжнародного права, яка має своєю метою забезпечити співробітництво держав у покращенні умов праці громадян»¹. На виокремлення міжнародного трудового права у галузь міжнародного права вказує також В. М. Чхиквадзе²

Дійсно, міжнародне трудове право доцільно розглядати саме як галузь, для того, щоб не заперечуючи його самостійного значення, вказати на його зв'язок з основною, вихідною галуззю

¹ Іванов, С.А. (1964). *Проблемы международного регулирования труда*. Москва: Наука, 102.

² Чхиквадзе, В.М., Ямпольська, Ц.А. (1967). Про систему радянського права. *Советское государство и право*, 9, 33–41.

права – міжнародним правом. А це, в свою чергу, тягне за собою ряд принципових висновків про предмет, сферу регулювання та об'єкт міжнародного трудового права.

Так, О. М. Овсюк виокремлюючи міжнародне трудове право, в галузь міжнародного права зазначає, що «...конвенції МОП, багато положень міжнародних договорів з обмеженим числом учасників та двосторонніх угод містять норми, які в сукупності становлять міжнародне трудове право, чи іншими словами, міжнародно-правове регулювання праці, яке є частиною міжнародного захисту прав людини»¹. «Міжнародно-правове регулювання праці, – як його визначає С. О. Іванов, – це регулювання умов праці за допомогою міжнародних угод»². Особливістю міжнародно-правового регулювання праці є те, що норми міжнародних договорів про працю, як правило, безпосередньо не регулюють трудові відносини, а встановлюють певні міжнародні стандарти у сфері праці, які через їх імплементацію у національному законодавстві кожної країни, що бере в них участь, конкретизуються й наділяються певним правовим механізмом реалізації³. Характерними прикладами тут можуть бути визначення понять «право на працю», «достатній життєвий рівень»⁴ та ін.

Однією з юридичних особливостей міжнародного трудового права, як і інших засобів міжнародного захисту прав людини, є те, що воно зачіпає відносини, які традиційно входять у сферу внутрішньої компетенції держав і до відомого часу не піддавалися міжнародно-правовому регулюванню. Е. М. Аметистов указує, що «з появою міжнародного трудового права загальне міжнародне право поповнилося новим об'єктом регулювання. В його сферу увійшли відносини, які виникають між державою та індивідами у зв'язку з здійсненням останніми їх трудових прав. При цьому, ціллю міжнародного трудового права є здійснення захисту таких прав індивідів, встановлення певного рівня їх правових гарантій у сфері трудових відносин та соціального забезпечення і в кінцевому рахунку покращення умов їх праці та побуту. Такі заходи здійснюються тільки через посередництво держави, яка бере на себе певні міжнародно-правові зобов'язання з охорони їх трудових прав»⁵.

Виходячи з викладеного вище, є можливість визначення суб'єктів правовідносин в міжнародному трудовому праві, як і в будь-якій іншій галузі міжнародного права, це:

- суб'єкти міжнародного трудового права, що володіють соціально-трудовою правосуб'єктністю, тобто здатністю набувати права, а також нести обов'язки і відповідальність у соціально-трудовій сфері (наприклад, ООН, МОП, ЄС та ін.);

- суб'єкти трудового права, що володіють міжнародною публічно-правовою правосуб'єктністю, тобто здатністю набувати права, а також нести обов'язки і відповідальність у сфері міжнародного публічного права, або претендують на таку правосуб'єктність шляхом одноосібного прийняття або участі у прийнятті декларативних, рекомендаційних, та інших норм.

Отже, до таких відносяться, наприклад, загальнодержавні об'єднання робітників або роботодавців окремих країн – учасниць МОП, Міжнародна федерація працівників транспорту, Федерація європейських роботодавців тощо.

Особливим суб'єктом міжнародного трудового права Д. В. Черняєва визначає «загальнодержавні об'єднання робітників і роботодавців. Являючись носіями подвійної правосуб'єктності, ці структури в повному обсязі здійснюють її лише в трудовому праві внутрішньодержавного і міжнародного рівня. Що стосується їх міжнародно-правової правосуб'єктності, то вона проявляється у двох напрямках: 1) безпосередня участь у прийнятті рішень вторинними суб'єктами соціально-трудової компетенції; 2) співпраця з різними вторинними суб'єктами даного напрямлення з питань надзору і контролю за дотриманням міжнародних

¹ Овсюк, А.М. (1980). *Международно-правовая защита трудящихся мигрантов и их дискриминация при капитализме*. Киев: Наукова думка, 31.

² Іванов, С.А. (1964). *Проблемы международного регулирования труда*. Москва: Наука, 5.

³ Лазарев, В.В. (1996). *Общая теория права и государства*. Москва: Юристъ, 72–73.

⁴ Жаравович, Д. (2001). Міжнародні договори про працю як джерело трудового права України. *Проблеми і перспективи розвитку і реалізації законодавства України: тези доповідей і наукових повідомлень*. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 41.

⁵ Аметистов, Э.М. (1982). *Международное право и труд: факторы имплементации международных норм о труде*. Москва: Международные отношения, 20.

стандартів праці в окремих країнах»¹.

Узагальнюючи ці визначення, додамо, що суб'єктами міжнародного трудового права є носії міжнародних публічно-правових прав, обов'язків і відповідальності в соціально-трудої сфері. Отже, для повноцінної реалізації визначених прав, обов'язків і відповідальності за кожним подібним суб'єктом повинні бути офіційно визнані його міжнародна правосуб'єктність та його соціально-трудова правосуб'єктність. При цьому, «головну роль в реалізації міжнародних стандартів у сфері праці виконує держава, яка імплементує їх та закріплює в національному законодавстві шляхом відповідної нормативної регламентації системи трудових та соціальних прав і системи гарантій їх реалізації. Міжнародно-правове регулювання в широкому розумінні охоплює дві основні фази: правотворчу (процес створення міжнародно-правових норм), та правозастосовну (процес здійснення норм)»².

Процес імплементации норм міжнародного права на внутрішньому рівні за його внутрішнім змістом умовно поділяють на дві складові: нормативний механізм (сукупність нормативних засобів) та організаційно-правовий механізм (сукупність державно-владних інститутів). Аналогічно й міжнародно-правовий механізм імплементации норм міжнародного права можна розглядати як сукупність двох складових: конвенційного механізму (який, у свою чергу, включає право забезпечуване нормотворення, тлумачення, міжнародний контроль і правозастосування) та організаційно-правового (або інституційного) механізму³.

Крім того, за формою вираження, характером регулятивного впливу, функціональною роллю та іншими ознаками, норми міжнародного права відрізняються від норм внутрішнього права значно більшою різноманітністю⁴. Така різноманітність притаманна і міжнародному трудовому праву, що зумовлює особливості процесу його імплементации. Оскільки норма міжнародного права існує і діє в системі норм, то реалізація завжди передбачає здійснення певної сукупності норм, пов'язаних за предметом регулювання та спільною метою норм договору (або іншого акта), інституту, галузі права в цілому⁵. «Щодо міжнародних норм про працю, – зауважує Е. М. Аметистов, – то, виходячи з самого їх змісту, найбільш розповсюдженим і ефективним методом їх внутрішньополітичної імплементации, є імплементация за допомогою норм внутрішнього права – так звана внутрішньо-правова імплементация. В ході цього процесу, здійснення цілей міжнародних норм, забезпечується дією норм внутрішньодержавного права, що не виключає, а навпаки, передбачає одночасне використання і інших методів внутрішньополітичної імплементации»⁶. Отже, головне призначення внутрішньо-правової імплементации норм міжнародного трудового права полягає в тому, щоб за допомогою методів внутрішньодержавного права забезпечити здійснення цілей міжнародних норм.

Слід вказати ще про одну функцію внутрішньо-правової імплементации міжнародних норм, діючих тільки в юридичній сфері. Оскільки здійснення мети міжнародних норм за допомогою внутрішнього права практично можливо лише у тих випадках, коли національне законодавство відповідає міжнародному праву, остільки імплементация міжнародних норм сприяє появі близьких чи аналогічних правових норм у різних національних правових системах і тим самим – зближенню, уніфікації національних правових норм, регулюючих аналогічні правовідносини. А це, у свою чергу, стимулює розвиток міждержавних відносин у різних сферах і створює більш сприятливі умови для громадян однієї держави, які знаходяться під юрисдикцією іншої. У сфері міжнародного регулювання праці таку роль, наприклад, виконують міжнародні стандарти МОП. У відповідності зі ст. 19 Статуту МОП конвенції володіють рядом важливих юридичних особливостей, що сприяють їх імплементации⁷.

¹ Черняева, Д.В. (2010). *Международные стандарты труда (международное публичное трудовое право)*. Москва: КНОРУС, 44.

² Лукашук, И.И. (1998). *Конституции государств и международное право*. Москва: Спарк, 10.

³ Дмитрієв, А.І., Мацко, А.С., Муравйов, В.І. (2001). *Міжнародне публічне право: практикум*. Київ: Юрінком Інтер, 187–198.

⁴ Гавердовский, А.С. (1980). *Имплементация норм международного права*. Киев: Вища школа, 18.

⁵ Игнатенко, Г.В., Тиунов, О.И. (2000). *Международное право*. Москва: Норма, 175.

⁶ Аметистов, Э.М. (1982). *Международное право и труд: факторы имплементации международных норм о труде*. Москва: Международные отношения, 8.

⁷ Устав Международной организации труда (принят 28 июня 1919 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_154>.

Враховуючи вищевикладене є сенс поділити міжнародні договори на ті, які: а) виконуються самостійно (самовиконувани) і б) самостійно виконуватися не можуть (несамовиконувани). Як бачиться, таке розмежування в межах міжнародного трудового права має важливе практичне й теоретичне значення, за його допомогою держава вирішує проблему диференціації своїх міжнародних зобов'язань при реалізації міжнародних норм у національну правову систему, на дві групи. Перша – це ті зобов'язання, які держава приймає на себе при реалізації міжнародних норм у національну правову систему, і з моменту вступу конвенції (міжнародного договору) в силу, готова забезпечити виконання таких зобов'язань, тобто такі зобов'язання виконуються самостійно. Друга – зобов'язання, (імплементацию) реалізацію яких держава в силу різних причин, політичної чи економічної ситуації в державі, не здатна забезпечити на даний момент, до того часу, поки в неї не з'явиться відповідних можливостей, вона не буде приймати внутрішньодержавні акти (наприклад, закони), які є свідченням того, що держава готова до виконання своїх міжнародних зобов'язань.

Отже, у зв'язку з тим, що ті зобов'язання, які хоча й закріплені в міжнародному договорі, але не визнані такими, що є самовиконуваними, - не є юридично обов'язковими до їх визнання, тобто таких, що не передбачають прийняття відповідного внутрішньодержавного акта, для держав вони є своєрідною декларацією намірів, мають політично обов'язковий характер, для імплементации яких держава повинна вживати максимум зусиль.

В. О. Толстик, зазначає, що «подібний підхід є конкретним також і з точки зору права міжнародних договорів. Якщо ж виходити з інших критеріїв, то не виключається ситуація, за якої держава, посилаючись на відсутність внутрішньодержавних актів, не буде реалізовувати норми, які діють самостійно»¹. Резюмуючи вище зазначене, можливо виявити недоліки такого підходу, тобто можливо передбачити, що держави без особливої потреби будуть затягувати переведення політичних зобов'язань у рамках міжнародних домовленостей в юридичні.

Суперечним в літературі є питання, чи належить «самовиконуваність» до договору в цілому, чи можуть окремі його положення бути самовиконуваними, а інші несамовиконуваними. Виходячи з об'єктної змістовності, необхідно зазначити, що не можна назвати який-небудь міжнародний договір таким, що складається тільки з норм, які можуть бути виконані самостійно. Якщо в міжнародному договорі не міститься вказівка на те, що для його імплементации необхідно видати внутрішньодержавні акти, то, цей договір мусить визнаватися таким, що виконується самостійно.

Разом з тим, необхідно відмітити, що зміст міжнародної норми про працю є важливим критерієм зацікавленості держав у імплементации такої міжнародної норми. З оцінки змісту міжнародних стандартів у сфері праці починається процес прийняття державами рішення про укладення відповідних міжнародних договорів та їх подальшої імплементации та адаптації національного законодавства до них. На позицію держави у відношенні імплементации міжнародних стандартів у сфері праці, великий вплив надає форма міжнародно-правового регулювання, яка визначається юридичними особливостями відповідних міжнародних документів. Отже, від форми міжнародно-правового регулювання залежить характер міжнародних зобов'язань держав щодо імплементации міжнародних стандартів у сфері праці. При цьому, в міжнародному трудовому праві, міжнародно-правові документи, що спрямовані на врегулювання трудових і пов'язаних з ними відносин, що виникають у сфері міжнародного трудового права, містять норми двох видів: імперативні та диспозитивні.

Слід зазначити, що імперативні норми міжнародного трудового права, передбачають цілком конкретні правила поведінки суб'єктів, які виключають можливість будь-якого різного їх тлумачення не тільки в юридичному, але і в соціальному плані, і характерні для міжнародних договорів, що направлені на захист основних прав людини. Саме у меті міжнародно-правового регулювання закладено загальнодемократичний зміст міжнародної норми про працю, прийнятої для різних країн. Якщо, скажімо, в ст. 4 Конвенції МОП № 87 про свободу асоціацій та захист права на організацію 1948 року² встановлюється, що організації працівників не підлягають розпуску або тимчасовій забороні в адміністративному порядку, то вельми важко придати цьому правилу поведінки будь-який інший, як соціальний, так і юридичний, зміст, чим той, який в ньому закладено. Отже, для деяких норм, спрямованих на захист основних прав людини у сфері праці та гарантій

¹ Толстик, В.А. (2001). *Иерархия российского и международного права*. Москва: Юрайт-М, 99.

² Конвенція № 87 про свободу асоціації та захист права на організацію (набрання чинності 04 липня 1950 року). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_125>.

спрямованих на соціальний захист, передбачений тільки імперативний характер покладених ними на держави обов'язків, та виключає відхилення від змісту таких норм. Наприклад, ст. 5 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 р.¹, встановлюється безумовна обов'язковість всіх держав-учасниць заборонити і ліквідувати расову дискримінацію у всіх її формах і проявах.

Разом з тим, міжнародне право залишає значну свободу дій для держав щодо вибору конкретних способів регулювання взаємовідносин між ними. Диспозитивні норми дозволяють враховувати індивідуальні потреби і інтереси держав, пристосувати міжнародні норми до національного права та практики². Багато зобов'язань диспозитивного характеру, які містяться в міжнародних нормах у сфері праці, надають державам можливість самим визначати об'єм прийнятих на себе зобов'язань, вибирати різні способи імплементації норм міжнародного права в національне право держави, тобто здійснювати її шляхом введення правової норми, або через колективні угоди, зазначені можливості здійснюється за допомогою тлумачення міжнародних договорів. При цьому, на нашу думку, слід керуватися загальним правилом тлумачення, що міститься в ст. 31 (1) Віденської конвенції про право міжнародних договорів - договір повинен тлумачитися добросовісно у відповідності до звичайного значення, яке слід надавати термінам договору в їх контексті, а також в світлі об'єкта та цілей договору.

Резюмуючи вищезазначене, можливо погодитися з професором Г. І. Тункіним, який зазначає, що «при розгляді співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного (національного) права держав, неможливо, як це зазвичай робиться, зводити справу до питання про переважну силу норм міжнародного права над нормами національного права чи навпаки. Правильне рішення проблеми співвідношення міжнародного і національного права може бути зроблено тільки на шляху з'ясування реального зв'язку між ними, в процесі формування норм міжнародного права, з одного боку, і в процесі застосування норм міжнародного і національного права з іншого»³.

С. О. Іванов, досліджуючи проблему співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права, зазначає, що «міжнародне та національне (внутрішньодержавне) право, – це взаємопов'язані, але і водночас самостійні системи права». Кордон між ними, – справедливо відзначав академік В. М. Корецький, – доволі легко окреслити, якщо виходити з принципу суверенітету та незалежності держав»⁴. На слушну думку С. О. Іванова, оскільки трудове право є галуззю національного права, можна чітко сказати: міжнародне право та національне трудове право нині існують самостійно. Разом з тим, їх співвідношення має деякі особливості, зумовлені головним чином тим, що міжнародні норми та національні норми про працю покликані регулювати одне й те ж коло відносин – трудові відносини, що знаходяться у сфері внутрішньодержавних справ.

Висновки. Проблема погодженості національного права з міжнародним правом у цілому та з окремими його галузями має величезне наукове та практичне значення, оскільки від її вирішення залежить ефективність всього міжнародно-правового регулювання праці. Застосування міжнародно-правових норм, досягнення цілей, що в них закладено, більшою мірою залежать від ефективного включення їхніх приписів до внутрішньодержавного права, здійснення організаційної, виконавчо-розпорядницької діяльності відповідними державними органами, правозастосовної практики. Отже, міжнародно-правові акти у сфері праці містять норми, які мають імперативний характер, тобто направлені на захист основних прав людини, особливо для тих їх положень, де формулюється мета, заради досягнення якої приймається дана норма, та можливість її імплементації на основі видання і застосування державою відповідних правових актів. Важливою особливістю міжнародного трудового права є високий рівень диспозитивності його норм, що дозволяє враховувати індивідуальні потреби та інтереси держав, пристосувати міжнародні норми до національного законодавства і практики, надаючи державам можливість самим визначати об'єм прийнятих на себе зобов'язань.

¹ Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (набрання чинності 21 грудня 1965 року). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_105>.

² Мингазов, Л.Х. (1990). *Эффективность норм международного права*. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 158.

³ Тункин, Г.И. (1974). *Международное право*. Москва: Юрид. лит-ра, 29.

⁴ Иванов, С.А. (1964). *Проблемы международного регулирования труда*. Москва: Наука, 95.

References

- Ivanov, S. A. (1964). *Problemy mezhdunarodnogo regulirovanija truda*. Moskva: Nauka.
- Chhikvadze, V. M., Jampol's'ka, C. A. (1967). Pro sistemu radjans'kogo prava. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 9, 33–41.
- Ametistov, Je. M. (1982). *Mezhdunarodnoe pravo i trud: faktory implementacii mezhdunarodnyh norm o trude*. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija.
- Ovsjuk, A. M. (1980). *Mezhdunarodno-pravovaja zashhita trudjashhihsja migrantov i ih diskriminacija pri kapitalizme*. Kiev: Naukova dumka.
- Lazarev, V. V. (1996). *Obshhaja teorija prava i gosudarstva*. Moskva: Jurist.
- Zharavovich, D. (2001). Mizhnarodni dogovori pro pracju jak dzherelo trudovogo prava Ukraini. *Problemi i perspektivi rozvitku i realizacii zakonodavstva Ukraini: tezi dopovidej i naukovih povidomlen*. Kiiv: In-t derzhavi i prava im. V.M. Korec'kogo NAN Ukraini.
- Chernjaeva, D. V. (2010). *Mezhdunarodnye standarty truda (mezhdunarodnoe publichnoe trudovoe pravo)*. Moskva: KNORUS.
- Lukashuk, I. I. (1998). *Konstitucii gosudarstv i mezhdunarodnoe pravo*. Moskva: Spark.
- Dmitriiev, A. I., Macko, A. S., Muravjov, V. I. (2001). *Mizhnarodne publichne pravo: praktikum*. Kiiv: Jurinkom Inter, 187–198.
- Gaverdovskij, A. S. (1980). *Implementacija norm mezhdunarodnogo prava*. Kiev: Vishha shkola.
- Ignatenko, G. V., Tiunov, O. I. (2000). *Mezhdunarodnoe pravo*. Moskva: Norma.
- Ustav Mezhdunarodnoj organizacii truda (prinjat 28 ijunja 1919 goda). *Oficijny`j sajt Verhovnoyi Rady` Ukrayiny`*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_154>.
- Tolstik, V. A. (2001). *Ierarhija rossijskogo i mezhdunarodnogo prava*. Moskva: Jurajt-M.
- Konvencija № 87 pro svobodu asociacii ta zahist prava na organizaciju (nabrannja chinnosti 04 lipnja 1950 roku). *Oficijny`j sajt Verhovnoyi Rady` Ukrayiny`*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_125>.
- Mizhnarodna konvencija pro likvidaciju vsih form rasovoi diskriminacii (nabrannja chinnosti 21 grudnja 1965 roku). *Oficijny`j sajt Verhovnoyi Rady` Ukrayiny`*. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_105>.
- Mingazov, L. H. (1990). *Jeffektivnost' norm mezhdunarodnogo prava*. Kazan': Izd-vo Kazanskogo un-ta.
- Tunkin, G. I. (1974). *Mezhdunarodnoe pravo*. Moskva: Jurid. lit-ra.

Андрій Андрейків

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

РОЛЬ ЗВИЧАЄВИХ НОРМ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Andrii Andreikiv

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

THE ROLE OF CUSTOMARY INTERNATIONAL LAW IN PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

The article examines the practice of the ECHR in establishing the existence of international customary law and practice for its implementation. Based on the analysis of the ECHR's practice the author concludes that although the jurisdiction of the Court is limited to the Convention and its Protocols, this authority may fix the existence of international customs although this happens rarely. Typically, such fixation is possible in two cases: when the availability of a custom was stated in the decision of another competent authority. In this case, the ECHR refers to the custom and justifies its existence by a decision of another body; or the ECHR independently establishes the existence of international custom analyzing practice and *opinio juris* of states, mediating the decision by existence of the European consensus.

Key words: European court of human rights, customary international law, practice for implementation of law.

На даному етапі розвитку міжнародного права важливу роль в його системі відіграють міжнародні судові органи. Вони стали дієвим механізмом застосування міжнародно-правових норм, вирішення міжнародних спорів та тлумачення положень міжнародного права. Їх існування та діяльність є запорукою ефективного функціонування міжнародно-правової системи.

Застосування звичаєвих норм судовими органами національної та міжнародної юрисдикції є надзвичайно важливим для визначення місця звичаю в ієрархії норм міжнародного права, його характеру та обов'язкової сили. Судові органи, в процесі правозастосування звичаєвих норм, тлумачать їх, і визначають умови за яких вони будуть застосовуватися та межі їх застосування.

Таке значення правозастосування компетентними органами для звичаєвої норми знаходить своє відображення і у доктрині права. Зокрема, Г. Кельзен писав, що: «Питання, існує звичай чи ні ... може вирішувати лише правозастосовний орган¹». Крім того, він зазначав, що з цієї тези, часто робили висновок, що норми звичаєвого права створюються саме судами, стаючи правовими нормами, через визнання такими судом, який їх застосовує².

Загальновідомо, що ефективність звичаєвих норм міжнародного права забезпечується відповідним механізмом їх реалізації. Цей механізм є особливою та невід'ємною складовою механізму реалізації норм міжнародного права, який склався внаслідок тривалої практики міжнародних правовідносин.

Особливий характер та природа звичаєвих норм міжнародного права, зумовлюють специфічний характер механізму їх реалізації. Це виявляється як у міжнародних правовідносинах, так і у застосуванні звичаєвих норм міжнародного права у внутрішньому законодавстві держав. Проте це жодним чином не впливає на ефективність реалізації звичаєвих норм в порівнянні з договірними, хоч і робить її дещо складнішою.

Характерною особливістю звичаєвих норм, яка має значення при їх застосуванні судовими органами, є те, що на відміну від договірних норм, які в більшості випадків мають визначені межі та механізми їх застосування, звичаєві норми не мають подібних приписів. Оскільки в процесі

¹ Кельзен, Г. (2004). *Чисте правознавство*. Київ: «Юніверс», 254.

² Кельзен, Г. (2004). *Чисте правознавство*. Київ: «Юніверс», 254.

реалізації звичаєвих норм суб'єктами міжнародного права, не відбувається формального закріплення цих особливостей, національні та міжнародні судові органи в своїй практиці визначають їх та тлумачать звичаєві норми.

Установчі документи багатьох міжнародних судових органів включають звичаєві норми в перелік джерел, якими вони повинні керуватися суд, при прийнятті своїх рішень. Так, у ст. 38 Статут Міжнародного Суду ООН йдеться про те, що Суд, вирішуючи спори, передані йому на розгляд, повинен застосовувати, зокрема і «міжнародний звичай, як свідчення загальної практики визнаної в якості правової норми»¹.

Проте не варто розглядати рішення міжнародних судових органів як універсальний механізм створення звичаєвих норм міжнародного права – вони лише встановлюють факт того, що те чи інше правило поведінки є звичаєвою нормою та застосовують його, але в жодному разі не надають звичаєвого характеру тій чи іншій нормі, чи створюють звичаєві норми в односторонньому порядку. Для того, щоб було визнано звичаєвий характер норми, необхідною є наявність матеріальної (практика держав) і психологічної (*opinio juris*) складових звичаю. Крім того, встановлюючи факт існування звичаєвої норми, міжнародні судові органи враховують і практику визнання її такою в міжнародно-правових відносинах.

Рішення міжнародних судових органів також підкреслюють і важливість кожного з елементів звичаю окремо – і матеріальної, і психологічної складових. В своїх рішеннях, вони розкривають їх характерні особливості, які роблять їх невід'ємними елементами звичаєвих норм.

Сторона, яка звертається до міжнародного судового органу і обґрунтовує свою позицію міжнародними звичаєвими нормами, повинна навести переконливі докази, того, що дане правило поведінки носить саме звичаєвий характер. Міжнародні судові органи, в свою чергу, дають оцінку наведеній позиції, встановлюють наявність необхідних елементів звичаєвої норми і приймають рішення відносно її застосування. Визнати за нормою звичаєвий характер з будь яких інших міркувань, міжнародні судові органи не можуть.

Крім практики позитивного застосування звичаєвих норм – коли судовий орган застосовує звичай, як загальнообов'язкову правову норму, важливе значення має також негативна практика застосування звичаєвих норм – коли суд, відмовляється застосовувати звичаєву норму, або заперечує звичаєвий характер того чи іншого правила поведінки. Це дозволяє краще розкрити і зрозуміти природу та суть звичаю, визначити його межі та умови існування.

Серед міжнародних судових органів особлива роль належить Європейському суду з прав людини (далі-Суду, ЄСПЛ), який займає центральне місце в системі захисту прав людини в країнах членах Ради Європи. Його практика значною мірою є визначальною для інших судових і квазісудових органів в сфері захисту прав людини.

Однак діяльність цього Суду породжує ряд теоретичних і практичних проблем, зокрема щодо місця звичаєвих норм в його практиці. Відповіді на ці питання має важливе значення для пояснення юридичної природи його рішень, а також ролі і місця міжнародного звичаю в ієрархії джерел міжнародного права. Саме тому у даному дослідженні ми спробуємо розкрити практику застосування звичаєвих норм міжнародного права ЄСПЛ.

Як відомо ЄСПЛ є органом який створений з метою контролю за дотриманням державами-членами Ради Європи Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.² Виходячи з цього ЄСПЛ в першу чергу зобов'язаний застосовувати саме норми Конвенції, оскільки відповідно до ст. 32 Конвенції його юрисдикція поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та Протоколів до неї. Застосування інших джерел міжнародного права, зокрема договорів, звичаєвих норм, рішень інших судових органів може відбуватися лише в процесі тлумачення окремих положень Конвенції. При цьому, тлумачачи положення Конвенції ЄСПЛ неодноразово підкреслював, що робить це виключно у відповідності до правил тлумачення міжнародних договорів, закріплених у Віденській конвенції про право міжнародних договорів

¹ *Statute of International Court of Justice* (26 June 1945, San Francisco, USA). <http://legal.un.org/avl/pdf/ha/sicj/icj_statute_e.pdf>.

² *European Convention on Human Rights* (Rome, 4.XI.1950). <http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf>.

1969 р.¹ Зазвичай, щоб визначити значення термінів і фраз, використовуваних в Конвенції, Суд керується в основному ст. 31 - 33 Віденської конвенції про право міжнародних договорів. Це зокрема було зроблено в справах *Golderv. the United Kingdom*², *Johnston and Others v. Ireland*³ і в ряді інших. Однак в вищезгаданих випадках здійснювалося тлумачення міжнародного договору (у даному випадку Конвенції 1950 р. використовуючи положення інших договорів).

Якщо ж говорити про можливість використання норм, що містяться в інших джерел міжнародного права (зокрема і звичаєвого), про які згадується в пункті с) ч. 3 ст. 31 Віденської конвенції 1969 р, то тут ситуація дещо відрізняється. Даний пункт передбачає, що при тлумаченні поряд з контекстом враховуються: «будь-які відповідні норми міжнародного права, які застосовуються у відносинах між учасниками». ЄСПЛ вирішив розібратися в тому, що означають два терміни, які використовуються у даному пункті, а саме: «будь-які відповідні норми міжнародного права» і «застосовуються у відносинах між учасниками» (у англomовному варіанті «other rules» та «applicable between the parties»). Це було зроблено в справі *Demir and Baykara v. Turkey*⁴. На думку Суду виходячи лише із змісту норм і принципів, які застосовуються у відносинах між учасниками та ігноруючи загальні міжнародні або внутрішньо правові стандарти європейських держав, що відображають існуючу правову реальність Суд значно обмежив би її у випадку тлумачення, особливо коли більш звичні способи тлумачення не дозволили йому встановити з достатнім ступенем визначеності зміст тих чи інших термінів та норм. У зв'язку з цим Суд зазначає, що в процесі встановлення змісту норм міжнародного права він ніколи не робитиме різниці між джерелами права в залежності від того чи вони були підписані або ратифіковані державою-відповідачем чи ні.⁵

Таким чином ЄСПЛ прийшов до думки: «...що з'ясовуючи зміст термінів і понять, що містяться в тексті Конвенції, Суд може і повинен брати до уваги елементи міжнародного права, що містяться за межами Конвенції, в тому числі практику тлумачення таких елементів компетентними органами, а також практику європейських держав, що відображає загальні цінності. Консенсус, що впливає як із спеціалізованих міжнародних документів, так і з практики Договірних держав може являти собою істотний чинник для Суду, коли він інтерпретує положення Конвенції в конкретних випадках»⁶. Більше того, на думку Суду «...цілком достатньо щоб в певних випадках міжнародні інституції констатували наявність норм чи принципів, що впливають із практики європейських держав для їх використання Судом»⁷.

Ще одне рішення ЄСПЛ про яке слід згадати досліджуючи практику використання міжнародних звичаїв - *Cudak v. Lithuania*.⁸ У даному випадку Суд змушений був досліджувати питання, яке традиційно регулюється звичаєвим правом – імунітет держав.

Суть даної справи зводилася до того, що Суд спробував дати ти відповідь на питання: чи дійсно існуюча практика обмежує імунітет держав в певних випадках? І чи підпадає під цей виняток випадок правовідносин, що виникли при звільненні працівника дипломатичного представництва Литви в Польщі? І чи не порушує такий імунітет статтю 6 Конвенції?

Розглядаючи цю справу ЄСПЛ констатував, що впродовж останніх десятиліть відбулися досить суттєві зміни в розумінні об'єму такого імунітету і винятків з нього. Суд проаналізував багато практики з цього питання. Так, зокрема в рішенні у даній справі зазначається, що ще 1979 р. Комісія міжнародного права отримала завдання від Генеральної Асамблеї ООН щодо вивчення питання про юрисдикційні імунітети держав та їх власності. Комісія підготувала кілька проектів документів, які були направлені державам для зауважень. Серед них в проекті 1991 р. містилася і норма про трудові договори (ст. 11). Згодом у 2004 році Генеральна Асамблея схвалила дещо

¹ *Vienna Convention on the Law of Treaties* (was adopted on 22 May 1969 and entered into force on 27 January 1980). < <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201155/volume-1155-I-18232-English.pdf>>.

² *Golderv. the United Kingdom*, no. 4451/70 ECHR 1975.

³ *Johnston and Others v. Ireland*, no. 9697/82 ECHR 1986.

⁴ *Demir and Baykara v. Turkey*, №. 34503/97, ECHR2008.

⁵ *Demir and Baykara v. Turkey*, №. 34503/97, ECHR 2008 §76-78.

⁶ *Demir and Baykara v. Turkey*, №. 34503/97, ECHR 2008 §86.

⁷ *Demir and Baykara v. Turkey*, №. 34503/97, ECHR 2008 §85.

⁸ *Cudakv. Lithuania*, №. 15869/02, ECHR 2010.

доповнений проект Конвенції про юрисдикційні імунітети держав та їх власності¹. У коментарі до проекту зазначалося, що обмеження імунітету держав у випадках спорів, що випливають із трудових відносин є загальною тенденцією, яка проявляється через внутрішнє законодавство держав, а також міжнародну договірну практику. Той факт, що дана Конвенція не вступила в силу на думку Суду не має принципового значення оскільки відповідно до існуючої практики, яка підтверджена Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 р. держава має певні обов'язки навіть у випадку коли вона не ратифікувала міжнародний договір, тобто вона пов'язана його положеннями тією мірою якою дана норма відображає звичаєву норму чи її кодифікацію або формування нового звичаю².

Таким чином, в даному випадку ЄСПЛ пославшись на практику Міжнародного суду ООН пробує встановити наявність міжнародного звичаю. Але робить це не безпосередньо, а опосередковано - посилається на факти встановленні іншими органами, зокрема Комісією міжнародного права та Міжнародним судом ООН. Така позиція є цілком виправданою, оскільки ЄСПЛ на відміну від Міжнародного суду ООН не має повноважень встановлювати наявність такої норми (принаймні у даній справі), але при цьому змушений вирішити питання про порушення ст. 6 Конвенції Литвою. Власне тому, ЄСПЛ констатував наявність звичаю виходячи з практики інших органів.

Не менш важливою для даного дослідження є аналіз справи *A., B. and C. v. Ireland*³ Справа стосувалася законодавства про аборт в Ірландії і розглядалася судом в контексті статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя). ЄСПЛ у рішенні нагадав, що в таких питаннях, держави користуються широкою свободою вибору, яким чином врегулювати це питання у власному законодавстві. Тим не менш, перед Судом постало досить контроверсійне питання: наскільки широкі межі такого розсуду держави і чи ці широкі межі розсуду не є звуженими відповідного до існуючого європейського консенсусу?

Як відомо поняття «Європейського консенсусу» вперше використано ще у справі *Tyler v. the United Kingdom*⁴. І з того часу відіграє досить важливу роль у розвитку і еволюції Конвенції. Оскільки на думку ЄСПЛ Конвенція розглядається як «живий інструмент», Європейський консенсус є одним з засобів який дає змогу Суду тлумачити її положення у світлі сучасних умов. Тобто концепція Європейського консенсусу була створена для того щоб виправдати «динамічне тлумачення»⁵ Конвенції.

На думку ЄСПЛ в справі *A., B. and C. v. Ireland* Суд вважає, що насправді існує консенсус серед значної більшості Договірних держав Ради Європи, який дозволяє аборт за більш широким колом підстав, ніж ті, що передбачені в ірландському законодавстві. Враховуючи цей консенсус серед значної більшості держав Ради Європи, на думку Суду не треба шукати далі підтвердження позицій висловлених заявниками по справі щодо неоправданого звуження ірландським законодавством підстав для абортів. Тобто в даній справі ЄСПЛ вивчив практику договірних держав і використав національне законодавство тих же держав як підтвердження існування *opinio juris* для встановлення існування звичаєвої норми, яку у даному випадку Суд називає «Європейським консенсусом».

Дійсно, читаючи це рішення, можна сказати, що більшість європейських держав не обмежують право жінки на аборт, або встановлюють дуже широкий перелік підстав для абарту, і що в цьому сенсі існує Європейський консенсус. Але одночасно Суд не вказав, що цей консенсус досяг того рівня, коли б він став загальнообов'язковим як регіональна звичаєва норма. З іншої сторони, альтернативний спосіб тлумачення даного рішення говорить про те, що Ірландія завжди заперечувала проти широкої доступності абортів і таким чином ці її дії можна розглядати в якості стійкого противника абортів.

Що стосується розуміння самого поняття європейського консенсусу, рішення показує, не завжди існування Європейського консенсусу обов'язково може призвести Суд до встановлення

¹ *United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property* (adopted on December 2, 2004 at New York City). <https://treaties.un.org/doc/source/RecentTexts/English_3_13.pdf>.

² *The North Sea Continental Shelf cases*. ICJ., para 71.

³ *A., B. and C. v. Ireland* [GC], no. 25579/05, ECHR 2010.

⁴ *Tyler v the United Kingdom*, no 5856/72, ECHR 1978.

⁵ *Soering v. the United Kingdom*, no 14038/88, ECHR 1989, § 102.

юридично зобов'язуючого елемента. Тобто хоча у даній справі ЄСПЛ встановив наявність такого консенсусу, ним одночасно було встановлено, що практика Ірландії завжди відрізнялася від загальноєвропейської і передбачала значно вужчий перелік підстав для абортів, ніж у інших державах. Тому на думку ЄСПЛ, навіть якщо він встановив існування консенсусу, цей факт не матиме вирішального значення для вирішення справи оскільки його наявність може бути знівельована постійним запереченням держави яке у даному випадку може проявлятися, у тому що її законодавство ніколи не передбачало більш широким підстав для абортів.

З іншої сторони можливі випадки коли констатація існування Європейського консенсусу одночасно передбачає існування регіональної звичаєвої норми. Як приклад, можна назвати справу *Sitaropoulos and Others v. Greece*¹ у якій ЄСПЛ констатував наявність звичаєвої норми стосовно виборчих прав. Таким чином, хоча в більшості випадків наявність Європейського консенсусу свідчить про існування звичаєвої норми, іноді така норма стосується не всіх держав, а лише тих, які не заперечували проти такої практики.

Підсумовуючи вищенаведене можна констатувати, що ЄСПЛ в випадках тлумачення окремих положень Конвенції може констатувати існування того чи іншого міжнародного звичаю. При цьому така констатація як правило проявляється у одному із двох варіантів:

1) коли наявність звичаю констатується у рішенні іншого уповноваженого органу. В такому разі ЄСПЛ відсилається на звичай і обґрунтовує його наявність рішенням іншого органу;

2) ЄСПЛ самостійно встановлює наявність міжнародного звичаю аналізуючи практику та *opinio juris* держав опосередковуючи своє рішення існуванням Європейського консенсусу.

Однак, зважаючи на юрисдикцію ЄСПЛ він не часто звертається до цих питань.

References

-
- Kel'zen, G. (2004). *Chiste pravoznavstvo*. Kiiiv: «Junivers».
- A., B. and C. v. Ireland* [GC], no. 25579/05, ECHR 2010.
- Cudakov. Lithuania*, №. 15869/02, ECHR 2010.
- Demir and Baykara v. Turkey*, №. 34503/97, ECHR 2008.
- European Convention on Human Rights* (Rome, 4.XI.1950). <http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf>.
- Golder v. the United Kingdom*, no. 4451/70 ECHR 1975.
- Johnston and Others v. Ireland*, no. 9697/82 ECHR 1986.
- Sitaropoulos and Others v. Greece*, no. 42202/07, ECHR 2010.
- Soering v. the United Kingdom*, no 14038/88, ECHR 1989, § 102.
- Statute of International Court of Justice* (26 June 1945, San Francisco, USA). <http://legal.un.org/avl/pdf/ha/sicj/icj_statute_e.pdf>.
- The North Sea Continental Shelf cases*. ICJ., para 71.
- Tyrer v the United Kingdom*, no 5856/72, ECHR 1978.
- United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property* (adopted on December 2, 2004 at New York City). <https://treaties.un.org/doc/source/RecentTexts/English_3_13.pdf>.
- Vienna Convention on the Law of Treaties* (was adopted on 22 May 1969 and entered into force on 27 January 1980.). <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201155/volume-1155-I-18232-English.pdf>>.

¹ *Sitaropoulos and Others v. Greece*, no. 42202/07, ECHR 2010.

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Olena Shcherbyna, ScD in Philosophy

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

THE RELATIONSHIP OF VOLITIONAL, METALINGUISTIC AND ARGUMENTATIVE FUNCTIONS OF SILENCE IN LEGAL ARGUMENTATION

The article sets the feature of argumentative function of silence, which involves both volitional and metalinguistic functions of silence. Based on this position, it is noted that performing volitional function in legal argumentation, silence can be a means for implementation act of agreement, to be a protection against self-incrimination act and the way to implement fraud. Caution during performing the act of warning about the right to remain silent use words that content falls under metalinguistic function. Performing in legal argumentation the argumentative function, silence can be represented both, as the way of manipulation in dispute, and as an argument (referred to arguments ad rem). In the latter case, silence acts as the prohibition on communication that determined by international standards.

Key words: legal argumentation, silence, volitional function of silence in legal argumentation, metalinguistic function of silence in legal argumentation, argumentative function of silence in legal argumentation, silent fraud.

The modern theory of argumentation is a complex set of theoretical approaches, each one defines the argument basing on a goal of research. A large number of works related to the analysis of argumentation is published, themed international conferences are conducted. There are various competing theoretical approaches to constructing a theory of argumentation, but none covers all the subject matter of the argumentation as a whole. First, it is connected to the complex nature of the argumentation phenomenon. One of the main application fields of theoretical achievements of argumentation researchers is the branch of law. The specifics of the legal activity and theoretical developments of theorists of law, which related to argumentation problems research in this field, have led to formation of a legal argumentation as an independent research in legal science. Different methods, techniques that make up the argument tactics are analyzed within these studies. It is relevant to appeal to the problem of definition and relationship of functions phenomenon of silence in legal argumentation in this connection.

Referring to the realm of the legal argumentation in my researches I have pointed for several times the specificity of understanding and application of silence in it¹. Silence here can be represented as the way of manipulation in dispute and as an argument (the argument ad rem). Silence in this sense has in it a powerful defensive capacity, protecting from the destructive consequences of inappropriate or untimely taken word.

Modern scientific literature considers the phenomenon of silence is in its various aspects. Silence belongs to one of the types of speech activity, namely non-activity or to specific forms of behavior, namely to non-action and counteraction. Silence belongs to a number of phenomena that are in the focus of modern philosophy, psychology, linguistics. Communicatively significant silence has been the subject of research

¹ Щербина, Е.Ю. (2013). Понимание логиком специфики феномена молчания в правовой аргументации. *Системная трансформация общества: инновации и традиции. Сборник научных трудов кафедр социально-гуманитарных наук, Вып. X*. Брест: УО «Брестский государственный технический университет», 235–239.

of such linguists as N.D. Arutyunova, L.A. Aznabayeva, V.V. Bogdanov, G.E. Kreydlin, S.V. Krestynskyy, N.D. Formanovska, G.G. Pocheptsov and others.

The purpose of this article is to determine the feature of argumentative function by demonstrating relationship of volitional, metalinguistic and argumentative functions of silence in legal reasoning.

By focusing on the features of argumentative function of silence, we will demonstrate that silence performing this function in legal argumentation, realizes volitional and metalinguistic functions of speech (and therefore silence). Volitional function is based on speech acts: the use of words (eloquent silence) to activate the recipient. The second person is at the center of this function: Other ("You"). Speaking (or silence) here is not used for (true or false) statement (about the outside world – the third person), but is itself a speech act. Metalinguistic function uses the language not as a tool, but as a purpose of investigation. There is a question that remains controversial among scientists, it's a question of the possibility of metalinguistic functioning of silence, of using it for comment or express the question about the structure of the language. In this regard, we should note that M. Ephratt showed the role of eloquent silence as a designation on a turning point in the dialogue that defines silence as a marker of discourse that plays metalinguistic role in dialogue thus activates the interlocutor (volitional function)¹.

Silence as an argument on the merits of the case in legal argumentation serves as the prohibition of communication defined by international standards. The right not to testify or to explain anything about oneself – is, above all, the right of the accused to remain silent. The Fifth Amendment to the US Constitution states that no person shall be compelled in any criminal case to be a witness against himself. The right to remain silent – is one of the fundamental rights of person that suspected or accused of a crime who has the right to refuse to testify and give explanations about himself, family members or close relatives. The combination of these rights world community calls "Miranda warning" that emerged in 1966 thanks to Ernest Miranda, for whom police officers didn't explain his right to refuse to testify and the right to have an attorney. After an hours-long interrogation, he confessed to the crime. These testimonies served as the proof of his guilt and became the basis of conviction. However, E. Miranda's lawyers appealed the sentence by making a statement that according to the Fifth Amendment to the US Constitution, he did not have to testify against himself, which he did not know because he did not know the respective right and other rights, and also right had not been explained either by police during the arrest or the prosecution during the investigation or trial. That is how a phrase which states the right to remain silent, which police officers didn't say, became the basis for the abolition of conviction by the US Supreme Court in the case of E. Miranda. Indeed, this phrase is a constitutional norm and law, which it is given by it, is not limited to pretrial stage of the criminal process, but also to trial. The US Supreme Court found it necessary to cancel the decision of conviction as based on testimonies that are not credible.

Mentioned precedent caused resentment among police and prosecutors, and for two years was made the first unsuccessful attempt to abolish the "Miranda warning" when US Congress passed a law that allows prosecutors to use voluntary confessions of the defendants, who were not warned about the possibility to remain silent in the case. However, the US Supreme Court canceled the Congress decision by its resolution, noting that legal precedent has precedence over the law. Representatives of the police and representatives of the Prosecution of the United States did not stop on it, and thirty years later was made another attempt to cancel the precedent. Representatives of the Prosecution argued that the rule not as much protected the rights and freedoms of citizens as helped lawyers. Again, the US Supreme Court took citizens side and by the majority of votes left "Miranda warning" unchanged. According to Chief justice of the United States, the rate for which argue has become "part of the national culture".

In the so-called Miranda warning stating that the person that is in custody, should be clearly informed before interrogation that he has the right to remain silent, and all that he says will be used against her in court; he must be clearly informed that he has the right to consult a lawyer and to a lawyer during his interrogation, and if he is poor, then the lawyer will be appointed to represent his interests.

British privilege against self-incrimination originated in the sixteenth century and since then has undergone many changes. The wording of the modern prevention in the UK is different from that statement that contains the "Miranda warning": "You do not have anything to say for yourself if you don't want this, but I must warn you that if you refuse to point any fact, on which you rely in your defense in court, your refusal to use this opportunity to point it could be used in court as supporting any relevant evidence against

¹ Ephratt, M. (2008). The functions of silence. *Journal of Pragmatics*, vol. 40 (11), 1909–1938.

you. If you really want to say anything, that what you say can be used as proof"¹.

As we see from the wording of the British privilege from the accusation is different from the American "Miranda warning". The latter contains the word "silence", emphasizing the right to remain silent. There is no word "silence" in British wording, it is stated that anyone does not have anything to say if he (she) does not want to do it. But both these warnings, to perform an act of prevention, use words which content falls under metalinguistic function. The point is that the content of the mentioned warnings contains a double meaning sense of caution. First, speech (speaking) during interrogation and in court differs from other thoughts exchanges and therefore may have different consequences. Secondly, silent during questioning and in court can be interpreted in different ways. The first aspect includes the possible consequences of speech (speaking), the second – possible interpretations of realization of the right to remain silent. Such interpretations are selected in three classes: 1) silence as a sign of (admission) fault; 2) silence as the appropriate way to show pragmatic competence, i.e. the context in which the suspect understands that there is no need to answer; 3) demand the right to remain silent as a privilege that satisfies the metalinguistic needs more about the manner of speech (shape) than its content².

Considered benefits demonstrate of silence volitional function of silence, which aims to activate the listener (suspect, accused person, witness) to protect from giving unfavorable for himself accusation i.e. it means silence as a defense against self-incrimination. A special case of the silence is silence as a direct speech act, through which its (silence) volitional function is implemented. Here we mean the silence as an admission of guilt. Silence in the sense of "silence as an admission of guilt" is a means of implementation to an act of agreement. It is established in jurisprudence, where the burden of proof relies on suspect / accused.

Turning to Ukrainian legislation, we should note that in the law of Ukraine "On Militia" (expired on 07.11.2015), Article 5 "The militia activity and the rights of citizens" was prescribed the rights of person that was delivered to the militia department. From the Article content we understand that citizens of Ukraine have the right to remain silent and to demand the presence of a lawyer. "Persons during detention or arrest (custody) by militia: ... are provided with oral explanation of the first part of the Article 63 of the Constitution of Ukraine, the right to refuse to give any explanation or testimony before defender arrival and simultaneously – clarification of Articles 28, 29, 55, 56, 59, 62 and 63 of the Constitution of Ukraine and the rights of detained or arrested (in custody) persons, established by law, including the right to defend their rights and interests personally or with defender help from the moment of detention or arrest (custody) of the person, the right to refuse to give any explanation or evidence to the moment of their defender arrival, in print"³.

In the Law of Ukraine "On the national police", which was adopted on 02.07.2015, said that the police are guided by the headship of law principle, which is applied with taking into account the European Court of Human Rights practice. Although the Convention on Human Rights and the fundamental freedoms does not contain the formulation of the privilege against self-incrimination and close relatives and family members incrimination as a separate norm, but case-law practice of the European Court of Human Rights based on the usage of fair procedure notion. Mentioned concept covers the protection of the accused from coercion by the authorities, prohibits the prosecution to use evidences that obtained against the will of an accused person, through coercion or violence. In para. 2, Art. 33 Law of Ukraine "On the national police" determined that "giving the information by the person is voluntary. A person may refuse to give information"⁴.

Although the Ukrainian legislation, which concerns the description of the police measures, namely, questioning the person does not contain the word "silence", but the content of clarification demonstrates the sense of the right to refuse to give any explanations or testimonies to the moment of their defender arrival, as well as rights, that defined for this context by appropriate articles of the Constitution of Ukraine. Thus,

¹ Cotterill, J. (2005). 'You do not have to say anything': instructing the jury on the defendant's right to silence in the English criminal justice system. *Multilingua: Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*, vol. 24 (1/2), 8.

² Ephratt, M. (2008). The functions of silence. *Journal of Pragmatics*, vol. 40 (11), 1930–1931.

³ Закон про міліцію (прийнятий 20.12.1990 р., втратив чинність від 07.11.2015 р.) (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-12>>.

⁴ Закон про національну поліцію 2015 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>> (2015, July, 02).

we can talk about the implementation of silence volitional function, namely, silence as a defense against self-incrimination.

The right of the suspect/accused to silence, the right not to testify against himself is established in the Criminal Procedure Code of Ukraine (paragraph 4 of Part 3 of Article 42), although the word "silence" is missing in this norm. This norm is referred to the fact that a suspect, accused has the right "not to say anything about the suspicions against him, accusal or any time refuse to answer the questions"¹.

Doing its volitional function, eloquent silence can be a direct act of verbal threat. Silence as a punishment (execution of threats and promises), such as, "If you pay the debt, I will not reveal your secrets," acting as a kind of blackmail.

One of the varieties of silence that performing its volitional function is silence as a concession. It is that silence in this case is evidence of agreement. Silence can have lawmaking force, if the law or agreement of the parties provides such quality to it. In these cases, silence indicates expression of the subject's will to generate or prevent legal consequences. In p. 3., Art. 205 "The form of competence. Ways of will in the Civil Code of Ukraine is defined: "In the cases established by the contract or the law, will of a party to commit competence can be expressed by his silence"².

In legal argumentation fraud in latent form, which varieties are fraud by default of a part of legally significant information (using half-truths fraud) and silent fraud of one of the communicants, can carry information about his unlawful infringement on other's will. This refers to the fact that the will of a person who is under the influence of fraud, was formed under the influence of circumstances that distort his true will.

In case of using half-truth fraud we mean deliberate concealment of information by subject of argumentation about any facts or circumstances which the recipient had to be informed about, that is designed to mislead him (the recipient) or in support of the recipient's mistake in order to motivate him to commit or not to commit specific actions for the benefit of deceiver (subject) from recipient's own will.

An example of such fraud can be conscious concealment of part of important information during the agreement by one party that intends to receive the benefit for him, which aimed at creating a wrong, false picture of the true state of things by the other party.

Silent fraud in legal argumentation can be defined as the deliberate concealment (hiding) by the subject of all information about certain facts, circumstances, past, present or future time events in order to distort recipient's worldview and encourage him to do or not to do specific action for the subject's interests of his own will.

An example of a silent fraud may be such fraudulent actions of one part during the conclusion of agreement, which are expressed in inaction, namely in deliberate concealment of facts, knowing of which may impede the conclusion of the agreement. Lack of knowledge about these facts influenced the will of the other party during conclusion of an agreement.

To this type of fraud belongs such kind of fraudulent deception that happens in relation to the action of laws and norms which issued by public authorities and government, and this fraud is to mislead the victim about the content and interpretation of legal norms described in these acts. For example, a person being a part of an agreement, applies the norm that lost its force with the aim of criminal occupation of property during the committing the property type agreement. We talk about complete concealing of the fact of the loss of norm legal force. In this case, the will of the other party in the agreement is based on false picture of the true state of affairs created by interested party.

The feature of silent fraud in legal argumentation is that the subject abstains from messaging (hide) all the circumstances of which he had to inform the recipient, but did not. Because silence as a part of communication is different from the pause and non-speaking, i.e. as non-action, which follows from the absence of sound. In this context, "not reporting" did not coincide with the meaning of "not talking". In the considered aspect "not reporting" means abstaining from messaging. We talk about understanding the abstaining as a way of behaving. This is something for which the agent may be responsible³. "Non-

¹ *Кримінальний процесуальний кодекс України 2012* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <[http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page 2](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page%202)> (2015, August, 16).

² *Цивільний кодекс України 2003* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <[http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page 4](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page%204)> (2015, September, 30).

³ Вригт, Г.Х. фон. (1986). *О логике норм и действий. Логико-философские исследования: Избр. тр.* Москва: Прогресс, 258.

messaging" in this case means not doing what is expected or has to be done according to duty. This behavior of the subject enters recipient into such misconception that excites him to commit or not to commit significant for deceiver acts.

Thus, analyzing the relationship of volitional, metalinguistic and argumentative functions of silence in legal argumentation, we should note the following. Performing in legal argumentation volitional function, silence can be a means of implementation of act of agreement ("silence as an admission of guilt", "silence as a way of will" for cases where it has lawmaking force), can act as protection against self-incrimination, and the way of implementation of fraud. In the latter case the fraud through reticence of part of legally significant information and silent fraud of one of the communicants can carry information about his unlawful infringement on other's freedom. Cautions during warning about the right to remain silent use words which content falls under metalinguistic function. We talk about the possible consequences of speech and possible interpretation of the right to remain silent. Performing in legal argumentation argumentative function, silence can be represented both, as the way of manipulation in dispute, and as an argument (referred to arguments ad rem). As the way of manipulation in dispute silence in legal argumentation can be a "silence of continence" (eg., Of one of the parties in the trial dispute) and "silence of courage" (eg., Refusal to testify, to not to "hurt" someone else). Silence as an argument on the merits in the legal argumentation serves as the prohibition on communication defined by international norms. Thus, as a feature of argumentative function of silence in legal argumentation, we can determine that during the implementation of this function, it realizes both volitional and metalinguistic functions.

References

- Cotterill, J. (2005). 'You do not have to say anything': instructing the jury on the defendant's right to silence in the English criminal justice system. *Multilingua: Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*, Vol. 24 (1/2), 8.
- Ephratt, M. (2008). The functions of silence. *Journal of Pragmatics*, vol. 40 (11), 1909–1938.
- Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrainy 2012* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. <[http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page 2](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page%202)> (2015, August, 16).
- Shcherbyna, E. Y. (2013). Ponymanye lohykom spetsyfyky fenomena molchanyya v pravovoy arhumentatsyy. Systemnaya transformatsyya obshchestva: ynnovatsyy y tradytsyy. *Sbornyk nauchnykh trudov kafedr sotsyalno-humanitarnykh nauk*, Vyp. X. Brest: UO «Brestskyy hosudarstvennyy tekhnicheskyy unyversytet», 235–239.
- Tsyvilnyy kodeks Ukrainy 2003* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. <[http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page 4](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page%204)> (2015, September, 30).
- Vryht, H. KH. fon. (1986). *O lohyke norm y deystvyi. Lohyko-fylosofskye yssledovanyya: Yzbr. tr.* Moskva: Prohress.
- Zakon pro militsiyu (pryynyaty 20.12.1990 r., vtratyv chynnist vid 07.11.2015 r.)* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-12>>.
- Zakon pro natsionalnu politsiyu 2015* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>> (2015, July, 2).

Марія Бліхар, к. е. н.

Національний університет «Львівська політехніка», Україна

ФІНАНСОВО-ПРАВОВА ПРИРОДА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Mariia Blikhar, PhD in Economics

National University «Lviv Polytechnic», Ukraine

FINANCIAL AND LEGAL NATURE OF INVESTMENT ACTIVITY

The article is devoted to public finances (both state and local); due to the fact that for any type of economic relations the main purpose of the state is to provide financial resources for those needs that can not be fulfilled through the market mechanism, i.e. through supply and demand. This issue is particularly acute in connection with the apparent necessity in recent years to change orientations of national economy with expectation of foreign investments, development of economic and legal foundations of domestic investment. Implementation of social ideas of Ukrainian legislator, aimed to achieve a balance of interests, is complex improvement of economic, social, political and legal relations at all levels, where they arise. This particularly concerns business and economic interests, as well as the interest of society as a whole social community and a person.

Key words: public finance, investment relations, investment activity, financial and investment legal relations, public financial management.

Постановка проблеми. Одним із актуальних пріоритетних напрямів у розвитку науки фінансового права акцентується дослідження природи фінансової діяльності держави та виявлення особливостей правового регулювання в інвестиційній сфері.

Стан дослідження. Питання фінансової діяльності держави, її сутності та правового регулювання перебували і перебувають в центрі уваги дослідників проблем фінансового права, оскільки названі категорії є кардинальними, що лежать в основі методології даної науки. Теоретичним та практичним питанням фінансового права присвячено чимало праць вітчизняних та зарубіжних учених, а саме: Є.О. Алісов, Л.К. Воронова, О.О. Дмитрик, С.І. Іловайського, М.П. Кучерявенка, О.П. Орлюк, О.А. Лукашев, А.С. Нестеренко, А.А. Нечай, В.М. Опаріна, Є.Д. Соколова та ін.

Виклад основних положень. Інвестиційні правовідносини можуть складатися як на приватно-правовому, так і на публічно-правовому рівні. У першому випадку інвестиційно-правові відносини регулюються нормами цивільно-правової та господарсько-правової галузей. Однак, як зазначає С. Запольський, таке комплексне правове утворення як інвестиційне право має у своєму складі фінансово-правові норми у якості системо утворюючих, а публічне начало, притаманне нормам інвестиційного права, визначає зміст і сутність інвестиційної діяльності в цілому¹. Відтак, відносини інвестиційної діяльності, у яких бере участь держава, характеризуються публічною складовою.

Знаний український дослідник публічно-правового аспекту інвестиційної діяльності Д. Кравцов зауважив, за умови коли інвестиційні правовідносини врегульовані нормами фінансового права, тобто є своєрідним різновидом фінансових правовідносин, їм властиві риси публічних правовідносин². Тому як частина фінансового права, інвестиційна діяльність розглядається у якості публічної діяльності держави. Публічно-правовий аспект інвестиційної діяльності представлений фінансовими правовідносинами, які регулюються сукупністю норм однойменної галузі права.

¹ Бельский, К.С., Запольский, С.В., Горбунова, О.Н. (2011). *Финансовое право: учебник*. Москва: Волтерс Клувер, 689–690.

² Кравцов, Д.В. (2007). Фінансові правовідносини у сфері інвестиційної діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Юрид. л-ра, 433.

Публічність державної влади є однією з її ознак, до котрих також належать об'єднання населення за територіальним принципом, здійснення її спеціальним апаратом, а також суверенітет, зокрема, монополія на примус і прерогатива законотворення¹.

Розгорнутий перелік «підстав публічності влади» як ознаки держави подає теоретик права М. Марченко. По-перше, публічна влада є предметно-інституційним втіленням, реалізацією об'єктивних суспільних потреб; по-друге – навіть на офіційному рівні вона виступає і діє завжди від імені суспільства, народу, нації. По-третє, за своїми призначенням, цілями, завданнями та функціями вона діє і покликана діяти в інтересах суспільства. По-четверте, вона відкрита і доступна суспільству².

Як зазначає дослідник проблеми публічності влади В. Чиркін, територіальні колективи мають «спільний», публічний характер. Їх існування пов'язане не з ідейним переконанням їх членів, а з тими чи іншими сторонами життєзабезпечення цього колективу. Найбільшим територіальним публічним колективом є державно-організована спільнота. Тут вирішуються життєво важливі для людей питання, існує державне управління, для чого створюються спеціальні органи. Публічну владу вчений розглядає як явище, стан і відношення. Як явище публічна влада відрізняється від впливу; як стан – покликана виражати і захищати спільні інтереси територіального публічного колективу, для чого вона володіє здатністю публічного примусу. Як відношення публічна влада характеризується не родинними зв'язками, а суспільними, соціальними відносинами, які виникають на базі спільних інтересів у зв'язку з потребами життєзабезпечення колективу людей. Зворотній зв'язок між суб'єктом і об'єктом управління (або публічне управлінське відношення) полягає у тому, що вплив суб'єкта, котрий володіє публічною владою, в кінцевому підсумку належить територіальному публічному колективу в суспільних інтересах³.

Необхідність публічної влади є об'єктивно зумовленою. Суспільство реально зацікавлене і потребує діяльності панівної верхівки, котра полягала б в управлінні ним в ім'я забезпечення інтересів держави та прав окремого індивіда. Будь-яка норма права, – як зазначає автор монографії на тему соціальних основ права Г. Мальцев, – встановлюється в публічному інтересі, усе приватне отримує визнання, підтримку і захист законодавства, якщо воно відповідає, або не суперечить суспільному, тобто публічному інтересу. Правопорядок, як зауважує автор, в цілому є публічним явищем, котре у сфері правотворчості дає публічну санкцію на автономні дії, трансформує їх в юридичні, тобто в публічні інститути для того, аби на стадії правозастосування відкрити повний простір і дати широку свободу для реалізації публічно санкціонованих приватних інтересів⁴.

Процеси і явища, котрі потребують публічно-правового регулювання, зароджуються в різних сферах життя суспільства, держави і громадянина. Визрівають потреби, задоволення котрих відповідає соціальним інтересам. Щодо публічного права, тут маються на увазі загальні потреби, відносини, інтереси, без забезпечення котрих неможливе задоволення як особистих інтересів, так і загальнозначущих, публічних інтересів суспільства в цілому⁵.

Фінансові повноваження в процесі реалізації публічної влади – провідний напрямок публічної управлінської діяльності держави. Фінансова діяльність держави, у свою чергу, як зазначають у літературі, ґрунтується на принципах публічного характеру, розподілу функцій між представницькими та виконавчими органами влади, пріоритетності публічних видатків щодо прибутків казни, фінансування безпеки держави, єдності фінансової діяльності та грошової системи держави, соціальної спрямованості, плановості, гласності⁶.

Об'єктивна сутність фінансової діяльності держави в підручнику під редакцією В. Нагребельного пояснюється тим, що ефективна реалізація державою своєї національної і міжнародної політики, програм внутрішнього економічного і соціального зросту, забезпечення

¹ Четвернин, В.А. (2003). *Введение в курс общей теории права и государства: учебное пособие*. Москва: Институт государства и права РАН, 63.

² Марченко, М.Н., Жуков, В.Н. (2004). *Теория государства и права: учебник*. Москва: Зерцало, 53.

³ Чиркин, В.Е. (2005). *Система государственного и муниципального управления: учебник*. Москва: Юристъ, 26, 28, 30.

⁴ Мальцев, Г.В. (2011). *Социальные основания права*. Москва: Норма, 357.

⁵ Косаренко, Н.Н. (2010). *Правовое обеспечение публичных интересов в сфере страхования: Монография*. Москва: Волтерс Клувер, 6.

⁶ Зюнькін, А.Г. (2003). *Фінансове право: Опорний конспект лекцій*. Київ: МАУП, 9.

національної безпеки не є можливими без наявності власної грошової одиниці і фінансового механізму. Тому фінансова діяльність держави є об'єктивною за своєю сутністю, являє собою процес планомірного утворення, розподілу, перерозподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів, що забезпечують виконання державою своїх завдань і функцій. Іншими важливими рисами фінансово-правових відносин, як зазначається, є те, що вони існують у сфері фінансової діяльності з метою утворення необхідних суспільству грошових фондів, тобто мають організаційний характер, а також те, що об'єктом цих відносин завжди є гроші або грошові зобов'язання, пов'язані з утворенням і використанням грошових фондів. Водночас, не всі грошові відносини, в яких беруть участь органи державної влади, є фінансовими. Частина з цих відносин регулюються іншими галузями права. Фінансове ж право регулює відносини, що виникають у зв'язку з рухом публічних грошових фондів¹.

До ознак фінансової діяльності держави відносять базовість на фінансовому плані, пов'язаність з акумуляцією доходів і проведенням необхідних витрат, а також реалізацію у правовій формі².

Однією з важливих ознак держави як публічного інституту є власна грошова одиниця та фінансова система. Фінансові інструменти в літературі розглядають як основний засіб досягнення цілей держави, і відповідь – чому, проста: бо органи влади і управління, які представляють державу, на відміну від інших суб'єктів ринку, володіють особливими правами і привілеями – правом примусу на основі закону. Держава встановлює і підтримує економічний порядок, захищає права інших суб'єктів, і для реалізації цих прав та інших функцій, делегованих суспільством, держава акумулює державні фінансові ресурси на основі законної виїмки (оподаткування) доходів інших суб'єктів ринкових відносин³.

Потреби суспільства держава покликана забезпечити як публічний виборний інститут. У цьому сенсі вона зобов'язана постійно і неухильно реалізувати функції із планомірного і цілеспрямованого утворення, розподілу та використання державних централізованих та децентралізованих грошових фондів, тобто фінансову діяльність. У цьому зв'язку слід згадати про існуючий в літературі термін «публічні фінанси», яким охоплюється два види фінансів: державні та місцеві. У той час коли вплив на економічний і соціальний розвиток місцевих утворень здійснюється за допомогою місцевих фінансів, через державні фінанси держава впливає на свій економічний та соціальний розвиток; вони існують стосовно грошей, зумовлені управлінською функцією держави, є перерозподільними відносинами у сфері сукупного суспільного продукту. Регулююча функція фінансів полягає у втручанні держави у процес відтворення; в цілях регулювання застосовують фінансове і бюджетне планування. Окрім розподільчої і регулюючої функцій, публічні фінанси відображають процес відтворення в цілому та окремі його стадії за посередництвом фінансових ресурсів і фондів, тобто характеризують його кількісну сторону, що дозволяє контролювати утворення, розподіл та використання фінансових ресурсів шляхом здійснення фінансового контролю⁴.

З розглянутих вище положень науки випливає, що фінансова діяльність держави, як і її діяльність за іншими суспільно-значимими напрямками, опирається на публічність державної влади як на її визначальну ознаку. Адже фінансування народної життєдіяльності – об'єктивна суспільна необхідність, яку реалізує державно-владний апарат в цілях народної спільноти, яка проживає на території держави. Ця необхідність, знову ж таки, зумовлена реальними умовами буття суспільства, не залежними ні від волі цієї спільноти, ні від волі панівної верхівки, яка її очолює. Цими об'єктивними умовами продиктовано, що завдання, які стоять перед державою в даний конкретний історичний період, не можуть бути реалізовані без фінансів і їх раціонального використання. Товарно-грошовий характер суспільних відносин не залишає членам держави як територіально-

¹ Нагребельний, В.П., Чернадчук, В.Д., Сухонос, В.В. (2003). *Фінансове право України. Загальна частина*: навчальний посібник. Харків: Одісей, 21, 24.

² Савченко, Л.А., Цимбалюк, А.В., Шкарупа, В.К., Глух, М.В. (2001). *Фінансове право*: навчальний посібник. Ірпінь: Академія ДПС України, 6.

³ Мацкуляк, И.Д. (2007). *Государственные и муниципальные финансы*: учебник. Москва: Изд-во РАГС, 148.

⁴ Нагребельний, В.П., Чернадчук, В.Д., Сухонос, В.В. (2003). *Фінансове право України. Загальна частина*: навчальний посібник. Харків: Одісей, 8–10.

організованій громаді іншого вибору, аніж вступати у фінансові відносини, єдиним легітимним управлінським важелем яких є такий абстрактний публічний суспільний інститут, як держава, яка діє в особі органів, наділених нею ж відповідними повноваженнями. Як публічна категорія, свій прояв фінанси отримують тоді, коли держава у правовій формі здійснює цілеспрямований планомірний поділ суспільних благ у вигляді видатків грошових коштів для забезпечення функціонування різних сфер суспільного буття.

Враховуючи конфлікт інтересів соціальної справедливості і ринкових відносин, законодавцем в Законі України «Про інвестиційну діяльність» встановлено, що метою інвестування є досягнення певного соціального ефекту. Вказівка законодавця на таку мету інвестицій – логічне закладення на правовому рівні соціальної ідеї, яка лежить в основі інвестиційної діяльності нарівні з економічною ідеєю.

Таким чином інвестиції в широкому розумінні мають соціальну спрямованість, яка полягає у створенні перспектив для соціального захисту найбільш вразливих верств населення, розвитку науково-технічного прогресу, стимулюванні задоволення підвищеного суспільного запиту на певні товари і послуги, поглибленні духовно-ідеологічного змісту нації.

Законодавчий акцент на соціальному призначенні інвестицій є виправданим і логічним, адже саме держава повинна виступати тим важелем управління, котрий встановлює “правила гри” на інвестиційному ринку і межі капіталізації інвестиційного процесу з метою присікти ті дії суб'єктів інвестиційної діяльності, що можуть послабити або звести нанівець запитуваний суспільством соціальний ефект від вкладення цінностей.

Серед завдань соціальної політики держави, у літературі, зокрема, значаться гармонізація суспільних відносин, узгодження інтересів і потреб окремих груп населення з довгостроковими інтересами суспільства; створення умов для підвищення матеріального благополуччя громадян, забезпечення рівності соціальних можливостей, соціального захисту всіх громадян і їх основних гарантованих державою соціально-економічних прав, в тому числі підтримка малозабезпечених груп населення; розвиток галузей соціального комплексу, таких як освіта, охорона здоров'я, наука, культура, житлово-комунальне господарство тощо¹.

В теорії фінансів виділяють три напрями здійснення соціально-економічного гарантування. Перший – гарантувати кожному мінімального рівня заробітної плати, її індексацію, помірні податки і невтручання у підприємницьку діяльність. Другий – задоволення пріоритетних потреб суспільства, які держава не може довірити кожному громадянину самостійно, і третій – вирівнювання рівнів життя окремих груп населення². Досягнення успіхів за означеними напрямками, а особливо – останнім, і мають стати цілями публічної роботи державного апарату в фінансово-інвестиційній сфері.

В контексті збалансування інтересів як мети ефективного регулювання інвестиційної діяльності слід зауважити, що власне соціальна функція держави покликана усувати або пом'якшувати можливу соціальну напругу та розгорнути творчий потенціал суспільства. Вкладення в людину – в освіту, культуру, охорону здоров'я, – як слушно зазначають у літературі, – є найприбутковішим бізнесом. Цим і відрізняються стрімко прогресуючі країни – вони знаходять можливість бюджетних вкладень в людину, забезпечуючи вільний розвиток, залучення до активної діяльності, і звідси – достойне життя, захищеність незатребуваних верств населення³.

Стратегічною метою втручання держави у процес поділу фінансових засобів є недопущення занепаду людського ресурсу, адже саме людина є джерелом суспільного прогресу, багатства і процвітання держави. Постійне якісне зростання людського потенціалу в країні реалізується через фінансову підтримку незаможних верств населення, вкладень в освіту, наукові дослідження, сучасні суспільні реформи, прищеплення здорового способу життя, засоби відповідної пропаганди, формування й утримання тих структурних одиниць в системі органів влади, на котрі було б покладено усі ці функції та низку інших заходів.

Оскільки перерозподіл доходів у суспільстві В. Кушлін вважає однією з функцій держави

¹ Морозова, Т.Г., Дурдынев, Ю.М., Тихонов, В.Ф. (2002). *Государственное регулирование экономики*: учебное пособие. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 48.

² Василик, О.Д., Павлюк, К.В. (1997). *Державні фінанси України*: підручник. Київ: Вища школа, 193.

³ Борисов, Г.А. (2007). *Теория государства и права*: учебник. Белгород: Изд.-во БелГУ, 82.

власне у ринковій економіці¹, то таке його здійснення, що спрямоване на підвищення якості забезпечення соціальної сфери суспільства та покращення рівня життя незаможних верств населення не повинно розцінюватись у якості соціалістичної «зрівнялівки» або явища, котре суперечить економіці ринку, а натомість має розглядатись як процес, який цілком узгоджується з ідеологією і практикою втілення засад ринкової економіки.

У ході перерозподілу доходів як суспільної власності і суспільного надбання на першому місці серед функцій сучасної демократичної держави, на відміну від класової, є всемірне й неухильне забезпечення реалізації основних прав і свобод людини і громадянина. Ця функція об'єктивно має пріоритетне значення, оскільки всі інші напрямки діяльності підпорядковуються цій головній функції й покликані створювати гарантії реалізації прав і свобод в соціально-економічній, правовій та іншій сферах життя².

В той час коли економічний ефект від реалізації інвестиційних проектів розглядається як критерій, який характеризує раціональність дій, які виконуються у ході реалізації проекту, соціальні результати відображають вклад проекту в покращення соціального середовища, і, в кінцевому підсумку, - в покращення якості життя. Якість життя характеризується такими оцінками як рівень, спосіб життя, а також здоров'я і тривалість життя. Рівень життя – це доходи населення, його забезпеченість товарами і послугами споживчого значення, ціни і тарифи на товари і послуги; вживанням населенням продуктів харчування тощо. Спосіб життя – це зайнятість населення, підготовка кадрів, забезпечення населення об'єктами освіти, культури і мистецтва, охорони здоров'я, спорту, транспортного обслуговування, включаючи соціальну безпеку. Здоров'я і тривалість життя – це покращення умов праці, розвиток сфери охорони здоров'я, рівень обслуговування³.

Досягнення високих показників у зазначених сферах соціального життя і має стати найвищою метою публічно-владної діяльності, а інвестиційно-фінансові відносини – ефективним засобом її реалізації. Адже держава не існує сама для себе, а діяльність владного апарату лише у власних інтересах можлива у класових, нерозвинених і недемократичних суспільствах. Натомість держава як організація публічної влади в особі її апарату є соціально відповідальною перед суспільством, яке делегувало повноваження цьому апарату. Тому держава в особі публічного апарату в своїй діяльності повинна керуватись не лише метою забезпечення дотримання фінансового правопорядку, а ставити собі за стратегічну ціль всебічний суспільний поступ, який, у свою чергу, не є можливим без забезпечення нормального функціонування і розвитку кожного індивіда, окремої людини як найвищої соціальної цінності, якою може володіти держава.

Водночас у літературі, присвяченій інвестиційній діяльності, довелося зіткнутися з «глибоким переконанням» автора в тому, що «вкладенням завжди має протистояти оплатний здобуток, в іншому випадку вони економічно недоцільні і не можуть бути віднесені до інвестицій⁴».

Означена точка зору, очевидно, виходить виключно із «бізнес-розуміння» інвестицій і повністю нівелює соціальний ефект від інвестування, досягнення якого повинна прагнути кожна демократична, соціальна і правова країна.

Публічно-правова діяльність держави в фінансово-інвестиційній сфері – це діяльність державно-владна. Її можна протиставити не лише правовідносинам, які складаються між інвестором — юридичною особою приватного права лише з метою одержання прибутку і державою, а й економічним апетитам державно-владного механізму. До того ж, державне господарство надає суспільству здебільшого послуги безоплатно, в тому сенсі, що воно не розраховується з кожним громадянином за сукупність послуг, які останній отримує від державної діяльності. Лише у виняткових випадках держава стягує пряму винагороду за свої послуги⁵.

В той же час, як зазначає відомий дослідник інвестицій Б. Кузнецов, під справедливим розподілом доходу між членами суспільства не слід розуміти «зрівнялівку», що призвела економіку

¹ Кушлин, В.И. (2005). *Государственное регулирование рыночной экономики*: учебник. Москва: Изд-во РАГС, 53.

² Борисов, Г.А. (2007). *Теория государства и права*: учебник. Белгород: Изд.-во БелГУ, 82.

³ Касьяненко, Т.Г., Маховикова, Г.А. (2009). *Инвестиции*: учебное пособие. Москва: Эксмо, 48–49.

⁴ Антипова, О.М. (2007). *Правовое регулирование инвестиционной деятельности (анализ теоретических и практических проблем)*. Москва: Волтерс Клувер, 21.

⁵ Иловайский, С.И. (1904). *Учебник финансового права*. Одесса: типография А.Ф. Соколовского, 8.

у 80-х роках до деградації¹». Тому слід визнати, що непомірне, всеохоплююче втручання держави у процес розподілу фінансових ресурсів несумісне з економікою ринку. Таке втручання здатне породити серед населення трудову ліню, пригальмувати ріст економіки.

Враховуючи зазначені застереження, не слід забувати, що держава передусім є соціальним інститутом, який діє заради суспільного блага, заради інтересу людини як найвищої цінності, якою вона володіє.

У зв'язку з соціальною функцією і соціальним призначенням держави немає жодних сумнівів, що функціональна спрямованість діяльності держави як публічного інституту в фінансово-інвестиційних правовідносинах є значно ширшою за досягнення максимального економічного ефекту, «оплатний здобуток» від інвестицій.

Одним із основних призначень держави є забезпечення прав і свобод людини, в тому числі шляхом зацінення такого ефективного інструмента підвищення її благополуччя, як інвестування у різні сфери народної життєдіяльності. До ознак прав людини відносять виникнення і розвиток на основі природної і соціальної сутності людини, визнання їх вищою соціальною цінністю, безпосередня дія, невідчужуваний характер, а також те, що вони виступають необхідною частиною права, являють собою принципи взаємовідносин між людьми і державою, а їх визнання і захист є обов'язком держави².

Інвестування «в людину» як найвищу соціальну цінність, якою володіє держава, має в Україні правові передумови. У Конституції України – нормативному документі, який має в нашій країні найвищу юридичну силу і норми якої є нормами прямої дії, зазначено, що людина в нашій державі визнається найвищою соціальною цінністю. Шляхом фінансування соціальних програм із власного бюджету через розвиток інвестицій на освіту, охорону здоров'я, пенсійне забезпечення, виплати із безробіття, соціальний захист недержавних фінансових засобів і одночасно через розвиток усієї ринкової інфраструктури отримання доходів в суспільстві відбувається опосередкований вплив ліберальної моделі соціальної держави на соціальні відносини³.

В основі цього впливу перебуває законодавче забезпечення. Зокрема, потреба сталого розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу, відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про вищу освіту» є одним із принципів державної політики у сфері вищої освіти. В означеному законі також передбачені засади інвестування в освіту громадян шляхом державної підтримки підготовки фахівців з вищою освітою для пріоритетних галузей економіки, фундаментальних і прикладних наукових досліджень тощо⁴. Створення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня, естетичного виховання громадян, згідно ч. 1 ст. 3 Закону України «Про культуру», є однією із засад політики України в частині культури⁵. Як зазначається в літературі, одним із факторів економічного і соціального прогресу суспільства є зміст освіти і він має бути орієнтованим на забезпечення самовизначення особистості, створення умов для самореалізації, розвиток суспільства, зміцнення, вдосконалення правової держави⁶.

Також соціальна мета інвестицій втілюється, зокрема, у адресному наданні державою пільг тим інвесторам, що провадять діяльність у соціально значимих сферах суспільного буття. Передусім, за ч. 2 ст. 11 Закону України «Про інвестиційну діяльність», ними є соціальна сфера, покращення технічного оснащення виробничого процесу, введенні новацій тощо, програми з усунення наслідків катастрофи в Чорнобилі тощо. Інвестування в соціальну сферу передбачено також законами України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про соціальний захист дітей війни» та цілою низкою інших актів діючого законодавства.

¹ Кузнецов, Б.Т. (2010). *Инвестиции: учебное пособие*. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 5.

² Малько, А.В. (2010). *Теория государства и права в схемах, определениях и комментариях: учебное пособие*. Москва: Проспект, 40.

³ Рассолов, М.М., Малахов, В.П., Иванов, А.А. (2011). *Актуальные проблемы теории государства и права: учебное пособие*. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 389.

⁴ Закон про вищу освіту 2014 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>> (2015, листопад, 13).

⁵ Закон про культуру 2010 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>> (2015, листопад, 13).

⁶ Кузнецова, И.А. (2008). *Государственное и муниципальное управление: конспект лекций*. Москва: Эксмо, 119.

Висновки. Реалізація соціальних ідей українського законодавця з метою досягнення балансу інтересів є складним процесом вдосконалення системи економічних, соціальних, політичних, правових відносин на всіх рівнях, де вони виникають. Йдеться як про інтерес конкретного бізнесу, так і економічний інтерес держави, а також інтерес суспільства загалом як соціальної спільноти і окремого індивіда як людини. Відтак, досягнення балансу інтересів як мета ефективного регулювання інвестиційної діяльності – безперервна та послідовна науково- та законодавчо обґрунтована робота з фінансово-економічним підтекстом. Питання балансу інтересів держави, інвесторів і суспільства в інвестиційній діяльності є тим питанням діяльності держави, яке не можна вирішити одним кроком в фінансовій, економічній чи соціальній сфері. Реалізуючи себе як публічно-правовий інститут панівна верхівка країни покликана безперервно здійснювати пошук раціональних шляхів до найбільш прийняттого задоволення потреб різних верств населення та держави.

References

- Antypova, O. M. (2007). *Pravovoe regulirovanie investycionnoj dejatel'nosti (analiz teoreticheskikh i prakticheskikh problem)*. Moskva: Volters Kluver.
- Belskyj, K. S., Zapolskyj S. V., Gorbunova, O. N. (2011). *Fynansovoe pravo: uchebnyk*. Moskva: Volters-Kluver.
- Borysov, G. A. (2007). *Teorija gosudarstva i prava: uchebnyk*. Belgorod: Yzd.-vo BelGU.
- Vasylyk, O. D., Pavljuk, K. V. (1997). *Derzhavni finansy Ukrainy*. Kiiv: Vyscha shkola.
- Zakon pro kulturu 2010* (Verhovna Rada Ukrainy). *Oficijnyj sayt Verhovnoi Rady Ukrainy*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>> (2015, lystopad, 13).
- Zakon pro vyschu osvitu 2014* (Verhovna Rada Ukrainy). *Oficijnyj sayt Verhovnoi Rady Ukrainy*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>> (2015, lystopad, 13).
- Zjunkin, A. G. (2003). *Finansove pravo: Opornyj konspekt lekcij*. Kiiv: MAUP.
- Ilovajskij, S. Y. (1904). *Uchebnyk fynansovogo prava*. Odessa, typografija A.F. Sokolovskogo.
- Kasjanenko, T. G., Maxovykova, G. A. (2009). *Investicii: uchebnoe posobyje*. Moskva: Eksmo.
- Kosarenko, N. N. (2010). *Pravovoe obespechenye publychnyh ynteresov v sfere strahovanyja*: monografija. Moskva: Volters Kluver.
- Kravcov, D. V. (2007). *Finansovi pravovidnosyny u sfere investycijnoji dijalnosti. Aktualni problemy derzhavy i prava*. Odesa.
- Kuznecov, B. T. (2010). *Investicii: uchebnoe posobie*. Moskva: Junyty-Dana.
- Kuznecova, Y. A. (2008). *Gosudarstvennoe i munitsypalnoe upravlenie: Konspekt lekcij*. Moskva: Eksmo.
- Kushlin, V. I. (2005). *Gosudarstvennoe regulirovanje rynochnoj ekonomyky: uchebnyk*. Moskva: Yzd-vo RAGS.
- Malko, A. V. (2010). *Teorija gosudarstva i prava v sxemax, opredelenijax i kommentarijax: uchebnoe posobie*. Moskva: Prospekt.
- Malcev, G. V. (2011). *Socjalnye osnovanija prava*. Moskva: Norma.
- Marchenko, M. N., Szukov, V. N. (2004). *Teorija gosudarstva i prava: uchebnyk*. Moskva: Zercalo.
- Mackuljak, I. D. (2007). *Gosudarstvennye i municipalnye finansy: uchebnyk*. Moskva: Yzd-vo RAGS.
- Morozova, T. G., Durdynjev, U. M., Tyxonov, V. F. (2002). *Gosudarstvennoe regulirovanje ekonomyky: uchebnyk*. Moskva: JuNYTY-DANA.
- Nagrebelyj, V. P., Chernadchuk, V. D., Suhonos, V. V. (2003). *Finansove pravo Ukrainy. Zagalna chastyna: navchalnyj posibnyk*. Xarkiv: Odissej.
- Rassolov, M. M., Malaxov, V. P., Ivanov, A. A. (2011). *Aktualnye problemy teorii gosudarstva i prava: uchebnoe posobyje*. Moskva: JuNYTY-DANA.
- Savchenko, L. A., Cymbaljuk, A. V., Shkarupa, V. K., Gluh, M. V. (2001). *Finansove pravo: navchalnyj posibnyk*. Irpinj: Akademiya DPS Ukrainy.
- Chetvernin, V. A. (2003). *Vvedenie v kurs obschej teorii prava i gosudarstva: uchebnoe posobie*. Moskva: Ynstitut gosudarstva i prava RAN.
- Chirkin, V. E. (2005). *Systema gosudarstvennogo i municipalnogo upravlenija: uchebnyk*. Moskva: Juryst.

Mariia Demida

Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolaiv, Ukraine

DEFINING THE ROLE OF JUDICIARY IN STATE AND PUBLIC LIFE: HISTORY AND PRESENT (THE EXAMPLE OF UKRAINE AND JAPAN)

This article aims to research historical and legal role of judicial authorities and institutions in a state and society, as well as comparison of Ukrainian and Japanese experience of building trust and confidence in the judiciary at a particular historical period of 1920–1930 years and at present. As a factor of influence on the role of courts in Ukraine was evaluated Bolsheviks coming to the power, formation of judicial corps of professional revolutionaries, absence of new legislation and complete rejection of prerevolutionary legislation. It was investigated the influence of bureaucratic and command-administrative features in the Soviet Ukraine judicial system. The problem was considered in relation to the objectives of contemporary judicial reform in Ukraine and international experience by studying the same historical period in the history of Japanese judiciary. Thus, the article studied influence of citizens, judges, legislative and executive bodies, prosecution and head of state on formation of a role of courts in a state.

Key words: judiciary, soviet judiciary, court, justice, judicial independence, judicial reform, social trust and respect.

For about three years we have been working on the problem of understanding the role of judiciary and justice in Ukrainian political and legal thought of 1920 – 1930's years. In this respect, normative material of that period, political-legal doctrine and opinion as well as archival materials which contain specific jurisprudence were analyzed. Memories of contemporaries, results of sociological investigations and others also became an important source of research. Along with this, in our previous publications it was emphasized the issues of formation of judiciary in Ukrainian SSR in the 1920's. It was indicated the features of judicial work of this period and the main features of case management and staffing.

At the same time we are deeply convinced that historical and legal research requires relationship to nowadays and legal realities in comparative measurement. That is why given scientific article devoted to resolve the problem connected with definition of the court role in the state and public life in Ukraine and Japan as countries of Civil Law systems or Romano-Germanic legal family.

Determining the time limits of research deserves separate explanation on the following grounds. Ukraine is a relatively young country which is trying to build the rule of law and civil society on its territory. Particularly important role in this process is given to the court as the main regulator of social relations. As the building of confidence in justice system is happening in the post soviet area, we consider essential reference to the experience of the Soviet period, namely 1920 – 1930's years as a particular historical period.

The purpose of this research paper is to conduct historical and legal study the role of judicial authorities and institutions in the state and society as well as comparison of Ukrainian and Japanese experience of building trust and confidence in the judiciary at a particular historical period of 1920–1930 years and in present.

It has long been known the following postulate. Regardless of how the state arises whether by the conquest of one tribe by another, or by force of one part of people who seize power over the rest of population, or by agreement and voluntary connecting people in a state union, the separation of powers into legislative, executive and judicial branches will always exist. However, methods of the government's actions can be in different relationships to each other. One type of power may become dominant, it can function improperly, abusing its power, it might even join in its face all three kinds of power. Nevertheless, showing each of these branches of state power it will use special techniques, methods of action, regardless of duties of which branch of power it performs: legislative, executive or judicial¹. Few centuries' Ukrainian

¹ Леонтьев, А.А. (1905). *Суд и его независимость*. Санкт Петербург: Типография Н. Н. Клубукова, 1.

people have been fighting for independence from external aggressors. The ideas of separation of powers, creation and implementation of an effective system of checks and balances have passed red thread through the national liberation process at every stage of it. Has there been preferred implementation of principles as a result of national liberation struggle at early 1920s? The answer is no, because Ukrainian society was too exposed and agreed to the policy of the Bolsheviks. What do we see in the study period in Ukraine? It is possible to mention coming of Soviet power, power struggles, final establishment of Soviet regime and further establishment of totalitarian regime, as well as denial principle of judicial independence and the “principle of unity of judicial and general policy, principle of the identity of goals and objectives implemented by Soviet court with goals and objectives implemented by all the proletarian state¹».

At the initial stage thousands of ordinary peasants, workers and soldiers were involved in administration of the state and to the judicial activity as a sequence. Given phenomenon can be seen most distinctly during carrying out judicial reform in 1922. But these revolutionaries had neither knowledge nor experience in political and public activities. And Stalin was one of them. For example, Volkogonov (1989) was the first who portraying his political picture, he indicated: “Stalin had no profession; he could not do anything and almost never worked. By the way, man who had no profession had been leading our party and country for 30 years...”² Then as a justification for such reasoning, he states: “In the column of profiles “Skills (profession)” policemen were making a dash or were writing “clerk”. Filling in questionnaires on the eve of party congresses and conferences, Stalin himself had difficulty in answering questions on occupation and social origin. For example, in the application of delegate to the XI Congress of the WPP (B) (*Worker-Peasant Party (of Bolsheviks)* – M. D.), in which he was involved in an advisory capacity, to the question: “Which social group do you classify yourself (worker, peasant, employee)?” – Stalin did not dare say anything leaving this column pure”.

The situation was complicated by the lack of legal framework governing functioning of mechanism of judicial power. Rejecting previous existing legislation³, the Soviet government has created own legal basis only in five years of its arrival. Judicial reform and codification of law did not make the legal system of Ukraine continental at the time. Contrarily, all of the above steps, taking into account their specific semantic content, probably contributed to the creation of a new socialist legal system i. e. the system with the main features of Civil Law system, but different maintenance. And inside this system appeared socialist court – the court that is one of the instruments of dictatorship.

In the early 1920s, soon after the adoption of the first Soviet decrees on courts, it is possible to find documents on enhancing the authority of the courts⁴ and non-interference of administrative bodies in activities of judicial institutions⁵. Subsequently the Soviet government establishes basic principles of the Soviet judicial system, the role and functions of the courts in the system of state power in Ukraine at the level of the Constitutions of 1925, 1937. Implementation of the judicial activity is regulated by the Criminal procedural codes of 1922, 1927.

In middle 1930s Stalin talked a lot about equality and social benefit as the assumptions of socialist democracy and filled niche of “cheap labor” without rights in the camps and exile for the “socialist construction projects” with help of judiciary. In order to correct jurisprudence it is constantly reminded from the “top” that “judges must remember that all the rules of criminal procedure have deep political significance”⁶. At the same time “Stalin's prosecutor” Vyshinsky (1934) harshly criticized any reference to real independence of judges and the inability of government crack down on the objectionable judges in administrative procedure. By the way, Vyshinsky's theoretical heritage largely consists of publications in

¹ Вышинский, А.Я. (1934). *Очерки по судостроению в СССР. Марксистско-ленинское учение о суде и советская судебная система*, 2, 42–43. Москва: Советское законодательство.

² Волкогонов, Д.А. (1989). Триумф и трагедия. Политический портрет И. В. Сталина. *Кн. 1. Ч 1*. Москва: Издательство АПН, 44–45.

³ Декрет об упразднении всех судебных учреждений 1919 (Совет народных комиссаров УССР). *Государственный архив Херсонской области* (Фонд Р-360, Опись 1, Единица 55, 106).

⁴ Постановление о поднятии авторитетов судов 1921 (Совет народных комиссаров УССР). *Государственный архив Херсонской области* (Фонд Р-3131, Опись 1, Единица 39, 48).

⁵ Постановление о невмешательстве административных органов в деятельность судебных учреждений 1921 (Всеукраинский центральный исполнительный комитет). *Государственный архив Херсонской области* (Фонд Р-1887, Опись 3, Единица 24, 18).

⁶ Голяков, И.Т. (1940). *XVIII съезд и задачи судебных органов*. Москва: Юриздат, 21.

the sphere of implementation of judicial activity in the USSR. Apparently, that is the meaning of soviet prosecutorial job: carrying out supervision over the observance of socialist legality by the courts, reminding them that the authority of the leader and strict obedience is prerequisite for the operation of any socialist institutions and in case of disobedience – arranging “cleans” and “reprisals”.

Based on the above as well as analysis of the categories of cases within the jurisdiction of the courts, we can come to the conclusion that since the beginning of 1930s, when courts acquired command-bureaucratic features, their role is becoming worthless. Formally, dispensing “justice”, courts have completely lost their independence from policy of the state. They are not perceived by society as bodies restoring justice and actually become bodies nothing depends on which. First, only political cases and crimes of a military nature, then – eventually any case, could fall under the jurisdiction of military tribunals. Resolutions adopted by quasi-judicial bodies were often performed immediately. In case of disagreement of defendant with the verdict and appeal the judgment, acquittal was almost equal to zero. The situation is particularly aggravated with formulation Stalin’s concept “enemy of the people” and application of presumption of guiltiness.

Thus theoretical secession of the judiciary as separate branch happens though nominal fixing along with the executive and legislative held at the constitutional level. In fact, all power is concentrated in hands of leader of the party and depends on his will. All regulations are the result of political will of single political force and implementation of policy decisions. The autonomy of courts disappears. Simplifying of proceedings and bureaucratization of procedures happens. Since, the bureaucracy is consistent with the style of governing of Stalin who was aware of life of society less than about red tape and staff management. As a result, judiciary does not perform functions of the main regulator of social relations but becomes a formal institution for realization of political will.

In addition to foregoing it is necessary to pay attention that life of society could be learned, including from photos and images. As an example literature about Japanese Courts is full of images of historical court buildings from different periods. Although this trend is more inherent in common law countries. Since, the oldest school of law Lincoln's Inn in London (UK) has maintained a huge gallery of portraits not only of judges from different eras, but also paintings, images with court rooms and courts heraldry of different counties. Nowadays archives in Ukraine contain thousands of pictures from the Soviet times; there are many photographs of studied period. However, their content indicates the priority of industrial facilities. Images of factories, stores, amusement parks, beaches, streets, houses, exhibitions, meetings, boards of honor, monuments to Soviet leaders, so on, have survived to our times, but only the image of the court buildings in the archives there are practically no. It appears the situation speaks for itself and does not demand detailed clarifications.

In further Soviet times, significant changes in the judicial system are practically not the case. Its reform toward democratization has begun only with gaining independence by Ukraine. Thereby after the collapse of the Soviet Union stereotypes of court position in society and the state are remained in the minds of Ukrainian citizens. Since declaration of independence of Ukraine has been more than two decades. Drawing parallels with the first two decades of the Soviet regime and comparing the period of totalitarization with the period of democratization it is possible to conclude that in the 1920s–1930s the Soviet power and Stalin’s regime using political propaganda and mass reprisals made threatening negative image of the court in society that was assigned at the state level in short terms. It seems creation positive and independent “image” of Ukrainian Courts according to the international standards is going to take much more time.

Does Justice Reform in Ukraine bring results as ensuring the independence of the judiciary from the other branches of power and the introduction of a high level of trust and respect of society to the courts during the period of independence? The results of recent sociological researches¹ can help answer this question: 80.6% of respondents do not trust the courts more or mostly. This attitude is due, primarily, the prevalence of corruption (93.9%), dependency of court from politicians (80.5%) and oligarchs (80.1%), dissatisfaction with the level of moral qualities of judges (66.2%), incomprehensibility and closeness of court processes to ordinary man (51.9%), complexity and confusion of judicial system (50.5%) and unwillingness of judges to go for dialogue with the public (43.5%). Results can help summarize that in

¹ Судова реформа: опитування громадської думки, суддів, експертів. Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». <<http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/sudova-reformertiv-.htm>> (2015, October, 26).

Soviet society, people did not trust the courts because of high level of politicization and fear, in the independent Ukrainian society such fear is gone, as well as respect, but trust have never appeared.

It is important that today international organizations support justice reform in Ukraine. These organizations provide methodological and financial assistance in the establishment of a fair, independent and transparent justice system. Japan International Cooperation Agency (JICA) is among them. The key concept underpinning JICA operations since its establishment in 1974 has been the conviction that “capacity development” is central to the socioeconomic development of any country, regardless of the specific operational scheme one may be undertaking, i.e. expert assignments, development projects, development study projects, training programs, JOCV programs, etc. Within this wide range of programs, Training Programs have long occupied an important place in JICA operations. Conducted in Japan, they provide partner countries with opportunities to acquire practical knowledge accumulated in Japanese society. Participants dispatched by partner countries might find useful knowledge and re-create their own knowledge for enhancement of their own capacity or that of the organization and society to which they belong.

Japan was the first non-Western country to successfully modernize its society and industrialize its economy. At the core of this process, which started more than 140 years ago, was the “adopt and adapt” concept by which a wide range of appropriate skills and knowledge have been imported from developed countries; these skills and knowledge have been adapted and/or improved using local skills, knowledge and initiatives. They finally became internalized in Japanese society to suit its local needs and conditions. From engineering technology to production management methods, most of the know-how that has enabled Japan to become what it is today has emanated from this “adoption and adaptation” process, which, of course, has been accompanied by countless failures and errors behind the success stories.

Today JICA presumes that such experiences, both successful and unsuccessful, will be useful to its partners who are trying to address the challenges currently faced by developing countries. However, it is rather challenging to share with the partners this whole body of Japan’s developmental experience. This difficulty has to do, in part, with the challenge of explaining a body of “tacit knowledge,” a type of knowledge that cannot fully be expressed in words or numbers. Adding to this difficulty are the social and cultural systems of Japan that vastly differ from those of other Western industrialized countries, and hence still remain unfamiliar to many partner countries. Simply stated, coming to Japan might be one way of overcoming such a cultural gap¹. Thus attending of such training courses is an opportunity to get acquainted with a number of sources hitherto unknown Ukrainian scientific thought, to achieve significant scientific results at carrying out of thesis research, as well left its imprint in the minds of the researcher and allowed to change the angle of view on problem of the role of courts in public and state life.

It should be mentioned that according the rating of Transparency International (2014) Japan has 15th position relative to the other countries and territories². That means this country is perceived clean from public sector corruption. Herewith, judiciary is regarded as least corruption institution. At the same time, Ukraine occupies 142th place in this register that means it as well as its judicial system is perceived as highly corrupt. It is not surprising that the Ukraine’s population is not just notice this fact. This situation causes dissatisfaction among the majority of ordinary citizens, hinders the process of building a civil society in Ukraine, complete effective judicial reform.

In the second half of the 19th century Japan as well as Ukraine has freed itself from the feudal system. In 1890 the Imperial Japanese Constitution or the old Constitution has been enforcement. Could not be said the Constitution to be entirely perfect, though it had adopted the doctrine of the separation of powers. Thus since that time, judicial independence in Japan is provided on constitutional level. The old Constitution itself was mainly modeled after the constitution of Prussia, the typical constitutional monarchy at the time of its adoption. That is to say, the old Constitution sustained a system in which the sovereignty of the state was vested in the Emperor, who exercised the sovereign power. Accordingly, in the Old Constitution the doctrine of separation of powers was adopted in the form that the legislative power would be exercised by the Emperor with the consent of the Diet; the executive power by the Cabinet with the

¹ Criminal Justice Response to Corruption: Group Training. *Japan International Cooperation Agency*.
<http://www.jica.go.jp/brazil/portuguese/office/courses/c8h0vm00008t3y7t-att/J1404005_-_Criminal_Justice_Response_to_Corruption.pdf> (2015, October, 26).

² Corruption Perceptions Index 2014. *Transparency International the global coalition against corruption*.
<<http://www.transparency.org/cpi2014/results>> (2015, October, 25).

Prime Minister as the head who was an official of the Emperor; and the judicial power, as a sovereign function of the Emperor by the court in the name of the Emperor. Both the criminal trial to punish an offender and the civil action settling disputes between individuals were referred to the court. As to other disputes involving legal rights and remedies – for example, the disputes between the cabinet and the people when the cabinet exercises executive power – the court had no power to decide¹.

The scientific literature² indicates that the preservation of judicial independence underwent the greatest strains in prewar Japan from the late 1920s through the 1930s. During these years judges were, like other government officials, subject to increasingly strident ideological forces of all extremes. Some judges held moderate to extreme progressive views. A few were prosecuted under the Peace Preservation Act or induced to resign because of suspected communist views. Others shared prevailing conservative nationalist views. Most presumably kept their ideological beliefs private and avoided both extremes.

The prewar concern over judicial independence centered not on either political intervention in the judiciary or political activity by judges but on the independence of judges from the procuracy and administrative oversight of the judiciary. The Japanese bar was essentially critical of the Ministry of Justice's supervision over both judges and prosecutors. The bar's concern was not any potential political intervention but the close identification of judges with the procuracy. Criminal defense attorneys were especial critical. They considered this identification especially inappropriate. They and other lawyers, all members of the trial bar, also resented their inferior status relative to both procurator and judge.

For judges as well, Ministry of Justice control involved concern over status, lack of full autonomy, and career separation of judicial and prosecutorial offices. The judges of the Great Court of Cassation, including the chief justice, were ranked inferior in status to the minister of justice. The administrative authority of the Ministry of Justice also meant that the procuracy had an often determinative voice in the assignment of judges including appointment of the chief justice of Japan's highest court and also could and did claim equality of status. Since judges were equals within the ministry bureaucracy, it should be emphasized, they did exercise a significant degree of influence over the administration of justice in general and predominant influence over the administration of the courts. Nonetheless, conflicts were bound to occur, and when they did the potential for prosecutorial influence was unavoidable. This is not surprising that among the postwar reforms desired by the judiciary itself was to gain as much institutional autonomy as possible.

The prewar record contains nothing to suggest, however, that political intervention in judicial affairs was a matter of concern. The problem in the late 1920s and 1930s was the converse – entry into politics after retirement by justice officials at the highest level and their sustained effort to reduce the influence of democratic political forces in Japanese governance.

In legal literature, it is often referred that Japanese courts are unique in other respects as well. Judicial corruption is virtually unknown. Judges do not take bribes. A combination of factors helps to explain this extraordinary integrity. Even what might be considered relatively minor infractions in other highly respected legal systems including the United States' can be and are swiftly and severely punished. Both formal process and informal means apply³. For example, Japan adopted impeachment system for the dismissal of judges in accordance with the Constitution of Japan. The Law on the Impeachment of Judges was enacted in 1947. Since its establishment, the Judge Impeachment Court has convened impeachment trials on a total of nine judges, of whom seven have been dismissed. Of these seven, judicial qualifications have been reinstated through qualification restoration trials for three persons (as of April 2013)⁴. A judge was removed in 1978 for having made a telephone call to the prime minister impersonating the procurator general. He was convicted in 1983 for the misconduct as an offence under the Public Employees Act. Only *one case* (*italic added* – M. D.) involved conviction of a judge for receiving unlawful pecuniary benefit in return for an official favor – a case in which a judge had been treated to a golf game by a lawyer who was subsequently appointed a trustee in bankruptcy.

This is one of the first factors by which Japanese courts are social trusted and respected by citizens.

¹ *Outline of Japanese judicial system* (1961). Tokyo: Supreme Court of Japan, 1–2

² Haley, John O. (2007). *The Japanese Judiciary: Maintaining Integrity, Autonomy, and the Public Trust*. In Daniel H. Foote (Ed.) *Law in Japan*. Seattle, WA: University of Washington Press, 116–117.

³ Haley, John O. (2007). *The Japanese Judiciary: Maintaining Integrity, Autonomy, and the Public Trust*. In Daniel H. Foote (Ed.) *Law in Japan*. Seattle, WA: University of Washington Press, 112–114.

⁴ Past cases. *Judge Impeachment Court*. <<http://www.dangai.go.jp/>> (2015, October, 25).

The next is the way of thinking of judges. Japanese are proud of mindset and legacy of their predecessors. Thus, widely spread example when district judge Yoshitada Yamaguchi considered himself a man of high principles – so high he could not patronize the black market. The judge resolved to support his family on his legal salary and his legal rations. He died at the age of 33 of tuberculosis and malnutrition. Citing this example Japanese lawyers emphasize that their country was poor in 1920–1930s, but public morality and desire to rise from knees helped in its development. Besides government policy has been turned to build an independent judicial power through the use of democratic mechanisms of legal regulation. Strong judiciary made developing country attractive for investments which in its turn gave benefits to Japanese society and state.

However, in Japan not only government has influence on the construction of judiciary needed by society. As an example of legal regulation in the sphere of justice with the help of public mind it is possible to give the following circumstances. The jury system in Japan was put into effect from 1928 in criminal trials. But there was a strong tendency among the people to trust the judgment of an expert judge. This is why people declined jury trial, or they did not demand trials by jury. Such a phenomenon became more and more conspicuous, and cases which are submitted to a jury for deliberation came to show a steady decrease, and finally in 1943 this system was suspended for the reason of the war. But no steps have yet been taken to revive the system after the end of the war¹.

In democratic states community has the right to choose government and replace its representatives in the event of dissatisfaction with the results of their work, including when creating or reforming the justice system. To do this, there are mechanisms provided by the law. These mechanisms have to be followed for the inadmissibility of chaos and anarchy.

Also, community has the right to formulate public request, and the state has corresponding duty to clarify the key points of such inquiry. The political elite in the face of the state cannot ignore the interests of community as only community can lead the elite to power and, if necessary, withdraw it. Meanwhile, Ukrainian history knows cases of manipulation of public opinion by the ruling elite and the nomination of political ideas that are contrary to the public interest as requested by the community. Only if there is an effective system of checks and balances, this situation is impossible.

Next, the state develops mechanism of realization of the public inquiry with the help of qualified professionals. After the implementation of this mechanism, it ascertains the level of customer satisfaction by the result in relation to expectations. This should not be confused with populism. Likewise, the necessity of participation of professionals in the process of formulation the requirements to the judicial system and development of the mechanism to implementation should not be ignored.

Furthermore, in a democratic state the court serves as regulator of social relations, it is a tool to restore justice and the subject of human rights protection. Based on this study neither Japanese courts nor the courts of Soviet Ukraine fully possess this role in society within the specified historical period of 1920–1930s. In this case in the system of public authorities courts are put in dependence on other branches of government and the head of the state.

Therefore, it should be noted that the above mentioned states have parallels in the historical development: 1) exemption from the feudal system in the second half of the nineteenth century; 2) the basis for taking Civil Law Tradition in the design of the legal system; 3) the use of legislation, which is fixed principle of the separation of power quite conditionally, that is not satisfied in practice; 4) the existence of cases of enforcement on the court by the legislative and executive branches of government, prosecution and the head of state.

However, it is impossible to miss the difference between the level of economic development of modern Japan, which economy had been ranking second place in the world almost two decades and Ukraine, which has huge foreign loans and an unfavorable investment climate due to corruption of the judiciary. And if Japanese justice system, which has formed under the new post-war constitution, almost fully meets the requirements of society and copes effectively with its functions, it is impossible say this about Ukraine. Courts in modern Ukraine are not trusted, because they do not fully meet the expectations of the consumer.

After the Dignity Revolution, in order to increase the level of confidence in the courts, the idea of a complete replacement of judges became actually. But it is necessary to note that a similar situation has

¹ *Outline of Japanese judicial system* (1961). Tokyo: Supreme Court of Japan, 16–17.

occurred in the history of our country, namely in the period of judicial reform in 1922. Thus the election of judges in the people's courts was conducted in accordance with the requirements of the revolutionary time, among of workers and peasants, involved in the actual historical period of socialist transformation. The measure would rather political than legal. By studying the personality of Stalin, we have come to the conclusion that he was not sufficiently educated and erudite to create a qualitatively functioning system of justice. His dictatorial ambitions were only enough to create punitive judicial machine directed against the interests of the public, but not to protect them. In modern Ukraine it is unacceptable to allow the situation when professional revolutionaries are elected to work in the judiciary, instead of qualified jurists. This can lead to irreparable consequences.

It should also be mentioned that in 1920–1930s the Japanese justice system contains a number of shortcomings: the high level of corruption, lack of autonomy, struggle of the individual with the system. Characteristically, that rethinking the mistakes made in the process of historical development, the Japanese government has reached a compromise with the community according to which, strong judiciary is beneficial to both parties. Since, with the help of quality of judicial functioning the interests of the state and its policies for economic development are realized. Consequently this has positive effect on the level of the community life as a whole and meets its needs.

In the analyzed period in the Soviet Ukraine government puts its policy as such that meets the public's demand for the establishment of the people's courts for the working class. Persecution of the same goal of economic development is carried out through the use of the court as a tool for physical annihilation of opponents of the ruling regime, and citizen's exploitation as a tool to force the economic plans.

In the period of independence of Ukraine the courts dependence on the policy used by stakeholders to their enrichment on the basis of unfair judicial decisions concerning the redistribution of state assets. As a consequence, property with the transition from state ownership to private, meets only the economic interests of stakeholders, and not the whole society. Caused by this low level of government revenues is directly reflected in financial support of judges, who were faced with the choice making fair decisions and unfair, but for a fee from stakeholders, agreeing in favor of the last. These circumstances gave rise to a high level of mistrust in the judicial system on the part of different sectors of the population, which is observed in a number of contemporary sociological researches.

Thus the dependence of the court on the subjective factor becomes a crucial element in the assessment of public attitudes to justice and a key aspect of the formation of the court's role in society and state.

References

- Criminal Justice Response to Corruption: Group Training. *Japan International Cooperation Agency*. <http://www.jica.go.jp/brazil/portuguese/office/courses/c8h0vm00008t3y7t-att/J1404005_-_Criminal_Justice_Response_to_Corruption.pdf> (2015, October, 26).
- Corruption Perceptions Index 2014. *Transparency International the global coalition against corruption*. <<http://www.transparency.org/cpi2014/results>> (2015, October, 25).
- Dekret ob uprazhnenii vsekh sudebnykh uchrezhdenii 1919* (Sivet narodnykh komissarov USSR). *Gosudarstvennyi arkhiv Khersonskoi oblasti* (Fond R-360, Opis 1, Edinitsa 55, 106).
- Goliakov, I. T. (1940). *XVIII siezd I zadachi sudebnykh organov*. Moskva: Yurizdat.
- Haley, John O. (2007). The Japanese Judiciary: Maintaining Integrity, Autonomy, and the Public Trust. In Daniel H. Foote (Ed.) *Law in Japan*. Seattle, WA: University of Washington Press, 99–135.
- Leontiev, A. A. (1905). *Sud i yego nezavisimost*. Sankt Peterburg: Tipografiia N. N. Klobukova.
- Outline of Japanese judicial system (1961). *Tokyo: Supreme Court of Japan*.
- Past cases. *Judge Impeachment Court*. <<http://www.dangai.go.jp/>> (2015, October, 25).
- Postanovlenie o podnii avtoritetov sudov 1921* (Sovet narodnykh komissarov USSR). *Gosudarstvennyi arkhiv Khersonskoi oblasti* (Fond R-3131, Opis 1, Edinitsa 39, 48).
- Postanovlenie o nevmeshatelstve administrativnykh organov v deiatelnost sudebnykh uchrezhdenii 1921* (Vseukrainskii tsentralnii ispolnitel'nyi komitet). *Gosudarstvennyi arkhiv Khersonskoi oblasti* (Fond R-1887, Opis 3, Edinitsa 24, 18).
- Sudova reforma: opytuvannia gromadskoi dumky, suddiv, ekspertiv. *Fond "Demokratychni initsiatyvy imeni Ilka Kucheriva"*. <<http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/sudova-reforpertiv-.htm>> (2015, October, 26).
- Volkogonov, D. A. (1989). *Triumf i tragediia. Politicheskii portret I. V. Stalina*. Moskva: Izdatel'stvo APN.
- Vyshynskii, A. Y. (1934). *Ocherki po sudoustroistvu v SSSR. Marksistsko-leninskoye ycheniye o cude I sovetskaya sudebnaya sistema*. Moskva: Sovetskoye zakonodatel'stvo.

Nataliya Davydova, PhD in Law

Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine

LEGAL REGULATION OF RELATIONS IN HIGHER EDUCATION IN UKRAINE: HISTORY AND PRESENT

The author identifies four periods of legal regulation of relations in higher education in Ukraine: (1) from the foundation of the first institutions of higher education till the early 1800s; (2) from 1800s till 1917; (3) from 1917 till 1991 (the Soviet period); and (4) from 1991 till the present time (independence of Ukraine). Legislators and scientists have been looking for a balance between centralized state regulation and university's self-government during the entire history. Social, political, and economic circumstances during different historical periods have promoted either strengthening or weakening of institutional autonomy of the institutions of higher education. Unfortunately, there were many more periods of diminished autonomy than bounty of it (e.g. the University Charter of Alexander II (1863-1884)). A contemporary trend is represented by not mere declaration of university autonomy but rather filling it with real civil-legal content of the principle of universities' autonomy.

Key words: autonomy, freedom, higher education, university.

Formulation of the problem. To determine legal status of participants of educational process and higher education institutions, which have both public and private nature is not possible without retrospective analysis of the evolution of the relevant legislation. We must identify the main stages of legal regulation of relations in higher education institutions from their appearing in the lands of Ukraine to the modern period. Specificity of this analysis is the fact that modern Ukrainian lands at different times were within various countries and, thus, formation of higher education was different.

Level of exploration. The history of education and history of legal regulation in higher education in Ukraine was studied by teachers, historians and lawyers, including L.V. Holovii, B.V. Derevianko, M.N. Kurko, S.O. Siropolko, M.O. Tymoshenko, R.V. Shapoval and others. In the scientific literature there are works about (1) periodization of economic-legal regulation of higher education in Ukraine; (2) periodization of administrative-legal regulation of activities in higher education; (3) stages of forming legal status of the educational institution and (4) periods of development of higher education, but without researching periodization of legal regulation of relations in the field of higher education.

Presentation of the basic material. On the territory of modern Ukraine the first educational institutions appeared in ancient times in Greek cities of the Northern Black Sea. In Olbia, Chersonesus, Panticapaeum and other city-states existed private and possibly public institutions that gave typical for the ancient world knowledge¹.

The first written mention of the education of children is fixed in the chronicle "The Tale of Bygone Years" (XII century) by Nestor chronicler. Vladimir the Great baptized the Rus and was the first who "ordered to build churches", "and to lead people to baptism from all the cities and villages", "and began to take children deliberately and give them to teachings of Book"². Getting education was based to religious sources and took place in the Christian churches. Despite the resistance of traditional culture and pagan consciousness schooling quickly spread to the lands of the Kievan Rus that is evidenced by numerous information about literacy mastering by general population.

Yaroslav the Wise during his reign in Novgorod also ordered to establish schools and teach children to read and write. Within the walls of the Saint Sophia's Cathedral (1037) a large library and a workshop were established, books were translated and rewrote there.

A major step towards the establishment of the European tradition of university education was the foundation of the University of Bologna in 1088, Paris University in 1150 and Sorbonne University in

¹ Верба, І.В., Вербовий, О.В., Горбань, Т.Ю. (2014). *Історія Київського університету*: монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 6.

² Адриановой-Перетц, В.П. (ред.) (1996). *Повесть временных лет. 2-е изд., испр. и доп.* Санкт-Петербург: Наука, 593.

1253. Education in the Rus at that moment was not developing fast due to objective reasons, which include the decline of state after the death of Yaroslav the Wise through a constant struggle between princely family for ownership of Kyiv and Tatar invasion, which through fire caused destruction of library and the church. Another deterrent for development of education was strengthening of Orthodoxy on Kievan lands, which made impossible education in European universities, where Catholic faith was dominant.

The main features of Ukrainian system of education in post-Kievan Rus (Cossack) era were as follows: 1) in contrast to Western Europe the Ukrainian lands had not universities but educational institutions of medium type, including fraternal schools that were financed at the expense of the Zaporizhian Sich and personal donations of some Cossacks, shliakhta and townspeople; 2) in contrast to the Tsardom of Muscovy education in Ukrainian lands had a secular, not purely theological nature, humanities, natural sciences and foreign languages were also studied¹.

For a long time, Ukraine was a part of the Russian Empire, and therefore fell under the general rules. History of Higher Education until 1917 was a complex and multidimensional process, which can be divided into several stages, different in levels of higher education and general culture, as well as by the degree of correlation between autonomy of the university and command-administrative pressure from the government. Historian O.Oleseiuk identifies five stages². The first stage lasted from the inception of Moscow University (1755) to the establishment of the Ministry of education (1802). The second stage, lasted since the first university charter (1804) to 1835, when was adopted the second charter, is often called childhood of Russian universities. The third stage lasted from 1835 to 1863, i.e. from University Charter of Nicholas I to University Charter of Alexander II. The fourth stage was the timeframe from 1863 to 1884, is called the youth's of universities, flourishing of university autonomy and significant impact of Western philosophy of higher education. The fifth stage is called maturity period; it lasted until 1917 and was characterized by suppression of the democratic principles that activated at the previous stage. Results of the last University charter in 1884 was deceleration and creating obstacles to the development of higher education.

Analyzing periodization of higher education represented by O.Oleseiuk we should note that higher education at the Ukrainian lands developed even before the establishment of the Moscow University, so this periodization should be adjusted according to the history of universities in the lands of Ukraine. Ostroh Academy (Slavic-Greek-Latin College) emerged in Ostroh (now Rivne oblast) in 1576 as the first institution of higher level. The leading force in education since the middle of XVI century became fraternal schools. Fraternities were non-religious cultural organizations, founded hospitals and schools. In 1585 Dormition Fraternity of Lviv organized its own school. The model for most fraternal schools was "Schooling Procedure" (1586) established by Lviv fraternity fellows, which at the present day is the oldest preserved monument of Ukrainian educational thought³. Inception of Kyiv Academy began in 1615, when it was called fraternal school. In 1632 it was joined by Lavra School, founded by Petro Mohyla, and thus Kyiv Mohyla Collegium was formed. Kyiv Mohyla Collegium, later Kyiv-Mohyla Academy became one of the most interesting phenomena of Ukrainian culture of XVII - XVIII century. First the status of Academy was assigned by Hadiach agreement in 1658⁴, and on 26 September 1701, thanks to the insistence of P. Mazepa, Peter I confirmed the level of Kyiv-Mohyla Academy as the highest educational institution. Describing the history of Kyiv-Mohyla Academy, S.O. Siropolko writes that one of the signs of high schools since the second half of the XVII century by the end of the XVIII century was the right to grant scientific titles - bachelor, master, doctorate; the right to have its own trial over professors and students, and not be subject to the jurisdiction of extraneous spiritual or secular court; the right of students to have own corporations⁵. Kyiv-Mohyla Academy in its structure resembled West-European University. Rector had

¹ Деревянко, Б.В. (2014). *Правове регулювання господарської діяльності навчальних закладів*: дис...д.ю.н. 12.00.04. Донецьк, 62.

² Олесеюк, Е.В. (ред.) (2006). *Отечественные университеты в динамике золотого века русской культуры*: монография. Москва: Федеральный центр образовательного законодательства «Союз», 165–169.

³ Верба, І.В., Вербовий, О.В., Горбань, Т.Ю. (2014). *Історія Київського університету*: монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 20.

⁴ Медведєв, І.А. (2010). Витоки ідеї університету в Україні та її вплив на національний менталітет. *Теорія та практика державного управління*, вип. 2 (29), 55.

⁵ Сірополко, С.О. (2001). *Історія освіти в Україні*. Київ: Наук. думка, 118.

unlimited rights and disposed of all income and property of the Academy, watched teachers, "made judging and punishment"¹.

One of the first institutions of higher education in the lands of Ukraine was the Lviv Academy with the rights of a university, which was established in 1661 by the decree of King Jan II Kazimierz. At the beginning of formation of the idea of a university, emergence of university education in the territory of modern Ukraine, the preference was given to self-government and autonomy of the educational institution.

Temporal boundaries that defined the end of one stage and the beginning of another stage of development of higher education are university charters. In pre-revolutionary period relations in higher education were regulated primarily by imperial decrees, in particular:

1. The first general university charter on 5 (17) of November 1804 (University Charter of Alexander I);

2. University Charter on 26 of July (7 of August), 1835 (University Charter of Nicholas I);

3. University Charter on 18 (30) of June 1863 (University Charter of Alexander II);

4. University Charter on 23 of August (4 of September) 1884 (University Charter of Alexander III).

The first general University Charter, signed by the Emperor Alexander I on 5 (17) of November, 1804, extended its influence on Moscow, Kharkiv and Kazan Universities. These imperial universities were created on a prototype of Sorbonne University in Paris, i.e. were financially and organizationally independent of the founder. Providing or deprivation, strengthening or weakening of autonomy at the various stages of such universities depended on the will of a state as the main source of income were state subsidies, and universities were financially dependent on the treasury. The internal arrangement by the charter in 1804 was based on the principle of full institutional autonomy in all internal affairs. The executive body of the university was the Board, made up of the rector, deans and special assessor, who was appointed by a trustee from the circle of professors. The document gave the leading role in the management to the Council of Professors, which elected a rector and fully defined learning process. In fact, universities at this time acted as independent subjects of property relations. Universities were not only scientific and educational centers, but also administrative institutions because their jurisdiction involved gymnasium and schools. The Emperor Nicholas I issued a new charter on July 26 (August 7), 1835, by which dismissed universities of extrinsic for them function to administrate secondary schools, but also restricted the autonomy of a university board subordinating them to trustees of educational circles, which, in turn, subordinated to the Ministry of education (which was established in 1802). Nominations for rectors were approved by the Emperor and for professors by a trustee. The Board of professors rid of autonomy in educational and scientific matters. In literature is prevalent negative assessment of this stage of development of higher education, because the rights of universities were significantly curtailed, and the control of the Ministry of education was strengthened. But traditionally among Russian historians there are supporters² of comprehensive state regulation and intervention even in those areas which in a civilized society should be subjected to the same entity.

General movement toward democratic freedoms in political life and building of a market economy forced to amend the system of higher education. The general statute of the Imperial Russian Universities 18 (30) June, 1863 (hereinafter - the 1863 University Charter) is one of the main results of the University reform in education, held in the context of "great reforms" of Alexander II. Significant impact on the development of this reforms had general democratic rise in late 1850 - early 1860, which prompted the authorities to soften censorship and to democratize higher education. The 1863 University Charter, which main characteristics are liberalization and autonomization of legal status of a university extended to five existing at that moment universities: Moscow, St. Petersburg, Kazan, Kharkiv and Kyiv. This University Charter, which weakened the management vertical by strengthening positions of professor's corporation resulted both positive reviews and criticism.

Comparing the 1863 University Charter with the previous one, we should note that it, *firstly*, gave to universities greater autonomy in matters of internal management and more opportunities for development in line with local conditions; *secondly*, created in universities a fertile environment for scientific and educational activities; *thirdly*, did teaching more attractive for talented young people, triggering the

¹ Деревянко, Б.В. (2014). *Правове регулювання господарської діяльності навчальних закладів*: дис. ... д.ю.н. 12.00.04. Донецьк, 64.

² Олесеюк, Е.В. (ред.) (2006). *Отечественные университеты в динамике золотого века русской культуры*: монография. Москва: Федеральный центр образовательного законодательства «Союз», 167.

emergence of enough qualified teachers at university departments in future; *fourthly*, provided a number of special events to motivate students to science¹.

This charter has provided considerable autonomy in internal matters, in particular, it fixed establishment of the university court, which means that a number of conflicts, involving participants in the educational process, were transferred not to the general court, but to internal organ of the university - the university court. According to §58 of the 1863 University Charter the competence of this body included proceedings against students: 1) on the violation of established special rules of procedure in buildings and institutions of a university; 2) conflicts between students on the one hand and university teachers and officials on the other, even if they took place outside of buildings and institutions of a university.

The 1863 University Charter received mixed reviews from contemporaries and historians. Representatives of the liberal intellectuals considered it the most democratic of all, while their conservative opponents argued that autonomy given to the Russian universities led to collapse of university, and therefore of political life of the Empire. However, both sides acknowledged that it was the 1863 Charter which guaranteed gradual development of university corporations and its autonomy².

Autonomy of universities did not last long, as far as in early 1872 the Ministry of Education appealed to the universities asking about desired changes to the statute of 1863, bearing in mind to gain control over university studies and introduction of stricter discipline for students who actively participated in political riots. As a result of strengthening of government's response of 1880 on August 23 (September 2), 1884 Emperor Alexander III signed the University Charter, which again cancelled the autonomy of universities. Due to the controversies about understanding of university autonomy in 1908 the Senate published clarification, stating that "the very autonomy must be understood only in terms of application of the elective principle, but not in terms of university autonomy and its independence from the Ministry of education"³. University autonomy, student government and other democratic principles inherent to European universities were actually absent in universities of the Russian Empire in the period since 1884. Instead, vertical of power within ministries and other government bodies was developed and functioned efficiently at that time. Ministry not only chose rectors, appointed, promoted, dismissed professors, but also approved programs of individual courses and even schedule⁴.

In the Soviet period legislative regulation occurred mainly in administrative and legal plane, leaving no hope for autonomy of a university. On 9 (22) of November, 1917 was adopted the Decree on the establishment of the State Commission on Education⁵, which included the Science department. According to this act the right of overall management of public education was entrusted to the Constituent Assembly, the State Commission on People's Education, which was represented by the People's Commissar. As a part of the State Commission it was expected to organize 15 departments, including the Department of autonomous universities. The first principles of legal policy in regulation of science and public education acknowledged the possibility for existence of autonomous universities. Over time, self-government was increasingly changed by mandatory guidelines of the power vertical.

In 1920, by the decision of People's Commissariat for Education of Ukraine all institutions, and especially universities, were transformed into institutions of people's education⁶. University form was attributed to a capitalist excess, not desired for working class. Preference was given to special technical education, which helped to increase the number of institutes and colleges. In January-April of 1919 the basic principles of the Soviet system of education and training were proclaimed: generally available, unpaid and mandatory schooling. Bolshevik authorities immediately started "proletarianization" of the higher education and for this purpose announced the principle of "open doors" for high schools, that is everyone, without exception, had free access to higher education. This policy led to the complete destruction of the

¹Томсинов, В.А. (2012). *Подготовка и проведение университетской реформы 1863 года. Университетская реформа 1863 года в России*. Москва: Зерцало, 99–100.

²Верба, І.В., Вербовий, О.В., Горбань, Т.Ю. (2014). *Історія Київського університету*: монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 92.

³Кинелев, В.Г. (1995). *Высшее образование в России: Очерк истории до 1917 года*. Москва: НИИ ВО, 116.

⁴Сірополко, С.О. (2001). *Історія освіти в Україні*. Київ: Наук. думка, 247.

⁵Декрет об учреждении Государственной комиссии по просвещению 1917 (ВЦИК и СНК РСФСР). *СУ РСФСР*, 3, 32.

⁶Шаповал, Р.В. (2011). Становлення та розвиток освіти в Україні. *Наше право*, 1, ч. 1, 47.

higher education as a research institution¹.

Discussion on the feasibility to codify legislation on education is not just a modern problem, and has a long history. Politburo of Central Committee of CP(b)U initiated such codification, which led to adoption of The Code on public education on 22 of November, 1922. Considerable volume (767 articles) of this document covered all levels of education, settled all areas of cultural construction within the jurisdiction of the People's Commissariat of Education of the Ukrainian SSR, also including management and logistical support of education system².

Regulation on institutions of higher education from 03.07.1922³ consisted of two parts. The first described the purpose of a university, types and status of researchers, structure and schedule; the second (larger by volume) part was dedicated to the management of high school. The first acts of the Soviet government in education concerned establishment of central body to manage education.

Restoration of university education in Ukraine took place in 1933. Universities began to operate in Kyiv, Kharkiv, Odesa, Dnipropetrovsk. The situation with institutional autonomy and academic freedom left much to be desired. A lawyer by profession and well-known historian of Education of Ukraine S.O. Siropolko notes that the Bolshevik government gave higher education institutions the freedom insofar as it tends to deepen the "creative process of socialist construction"⁴. In Soviet times science in Ukraine was deprived of freedom of scientific research was a maid for policy, as in the middle Ages science was the handmaiden of religion. History knows a great trial in 1633 over the Italian astronomer and mathematician Galileo Galilei, who supported and developed the idea of Nicolaus Copernicus heliocentric model of the world, i.e. the Earth's rotation around the sun. This theory opposed to ecclesiastical concepts of the universe that existed for centuries, so caused the arrest of the scientist and coercion to renounce his scientific views.

The next document is USSR Regulation on Universities from 01.22.1969⁵; it also had obvious administrative and legal connotation. It settled goals and objectives of universities, legal status of students and teaching staff, educational, scientific and methodical work, research work, rights and structure of universities, university management. Individual and solitary civil law norms were enshrined only in the last 10 chapter of the Regulation.

The majority of rules of the Basic Laws of the USSR and Union Republics on public education from 07.19.1973⁶ were focused on regulation of administrative relations. Among fourteen chapters on general provisions, certain types of education and the rights of students, teachers, rights and duties of parents, responsibility for violation of legislation on public education, the rights of foreign citizens and stateless persons, only the twelfth chapter concerned private law regulation of relations on the use of educational and material resources of the university. On the prototype of RSSR Basic Laws Ukrainian republican law "On public education" was adopted on 06.28.1974. At that time the doctrine of Educational Law was formed, the first scientific and legal developments in educational law and issues of sectoral affiliation of legislation on education appeared.

Fundamental changes in the nature of legal regulation of relations in higher education are related to the Declaration on State Sovereignty of Ukraine on July 16, 1990 and the Law of the USSR "On education"⁷. The structure of the Law included seven sections governing constitutional, administrative, labor, family, civil relations. The Law USSR from 23.05.1991 "On education" is very important in the context of historical and legal development of higher education, as it firstly proclaimed the principle of university autonomy, which was later reproduced in the 2002 Law of Ukraine "On Higher Education". Declaration of Independence has brought positive changes in all spheres of public life, and education sector is not exception. Disclaimer of command-administrative influence of Moscow and recognition of the Ukrainian SSR as a sovereign nation state made it possible to determine the path of education and shape our

¹ Сірополко, С.О. (2001). *Історія освіти в Україні*. Київ: Наук. думка, 738.

² Рябошапко, Л. (2010). Кодифікація про освіту – складова освітніх реформ. *Віче*, 19 (280), 26.

³ Декрет о Положении о высших учебных заведениях 1922 (СНК ЗСФСЗ). <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr/7285.htm> (2015, October, 08).

⁴ Сірополко, С.О. (2001). *Історія освіти в Україні*. Київ: Наук. думка, 761.

⁵ *Постановление об утверждении положения о высших учебных заведениях СССР 1969* (Совмин СССР). <http://lawrussia.ru/texts/legal_346/doc346a990x441.htm> (2015, October, 08).

⁶ *Закон об основах законодательства Союза ССР и союзных республик о народном образовании 1973* (Верховный Совет СССР). *Ведомости Верховного Совета СССР*, 30, 918.

⁷ *Закон про освіту 1991* (Верховна Рада УРСР). *Відомості Верховної Ради УРСР*, 34, 451.

own legal framework.

The latest milestone in the history of legislation on higher education was the Law of July 1, 2014 "On Higher Education", which provides implementation of the principle of institutional autonomy and academic freedom, the introduction of tiered higher education system, new lists of disciplines and specialties according to National Qualifications Framework, as well as citizens' rights to academic mobility.

A significant influence on formation of modern legal field for higher education made the fact that Ukraine joined the Joint Declaration of European Ministers of Education "European space of higher education" (Bologna, June 19, 1999, the so-called Bologna Declaration). Decision about accession of Ukraine to the Bologna process was adopted on May 19, 2005 at the Conference of Ministers of Education in Europe, which was held in the Norwegian city of Bergen¹.

Important for all spheres of life in Ukraine Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other hand, was signed in two stages: the political part of the agreement on March 21, 2014, economic part on June 27, 2014. The Section V «Economic and sectoral cooperation» consists of two chapters relating to education and science: Chapter 9, "Cooperation in science and technology" (Articles 374-377) and Chapter 23 "Education, training and youth" (Articles 430-436). According to Art. 431 parties undertake to intensify cooperation in higher education, in particular, in order to:

- a) reform and modernize system of higher education;
- b) promote approximation in higher education, which is happening within the Bologna process;
- c) improve quality and importance of higher education;
- d) deepen cooperation between higher education institutions;
- e) empowering higher education institutions;
- f) enhance the mobility of students and teachers; attention will be paid to cooperation in the field of education in order to facilitate access to higher education.

The Recommendation of Council on association between Ukraine and the EU on implementation of the Agenda on Association between Ukraine and the EU was approved by the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine on 13 March, 2015, № 207. According to the paragraph 7.19 of the Agenda on Association between Ukraine and the EU parties should cooperate in:

- Support of reform and modernization of higher education, particularly through the implementation of the new Law of Ukraine "On Higher Education" for further integration into the European Higher Education Area;

- Carrying out joint work and exchanges with quality assurance in order to promote the implementation of international criteria of evaluation and monitoring practices; development of autonomy of universities; and management in professionalization of higher education;

- Raising awareness and promoting participation of Ukraine in EU programs in the field of education for research, training and mobility, such as Erasmus+ and Marie Skłodowska Curie;

- Work towards mutual recognition of academic and professional qualifications, diplomas and certificates of education.

Conclusions. Concluding we may say that higher education institutions appeared at Ukrainian territories earlier than in Russian Empire; for example, Lviv academy with the rights of a university was established in 1661. We may highlight four main stages of legal regulation of relations in the sphere of higher education on Ukrainian lands: (1) from the foundation of the first institutions of higher education till the early 1800s; (2) from 1800s till 1917; (3) from 1917 till 1991 (the Soviet period); and (4) from 1991 till the present time (independence of Ukraine). Legal fixation of universities' autonomy and legal content of this right caused differences for the legislator during all time of existence of higher education. For about three centuries the society looks for optimal balance between centralized state government and university self-government. Socio-political and economic conditions at the various stages of human development have contributed to the strengthening or weakening of institutional autonomy of the university. Unfortunately, there were more periods of limitation of institutional autonomy at the lands of modern Ukraine and these periods were longer than periods of intensification of institutional autonomy (e.g. during 1863 University Charter of Alexander II (1863-1884 g.). A contemporary trend is represented by not mere declaration of

¹ Чесановська, Т.П. (2013). Правове регулювання європейського співробітництва в сфері вищої освіти. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*, 4(63), 244.

university autonomy but rather filling it with real civil-legal content of the principle of universities' autonomy.

References

- Adrianova-Peretc, V. P. (red.) (1996). *Povest' vremennykh let. 2-e izd., ispr. i dop.* Sankt-Peterburg: Nauka.
- Verba, I. V., Verbovij, O. V., Gorban', T. JU. (2014). *Istorija Kiivs'kogo universitetu*: monografija. Kiiv: Vidavnichopoligrafichnij centr «Kiivs'kij universitet».
- Dekret ob uchrezhdenii Gosudarstvennoj komissii po prosveshcheniju 1917* (VCIK i SNK RSFSR). *SU RSFSR*, 3, 32.
- Dekret o Polozhenii o vysshikh uchebnykh zavedenijakh 1922* (SNK ZSFSZ).
<http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr7285.htm> (2015, October, 08).
- Derevjanko, B. V. (2014). *Pravove reguljuvannja gospodars'koi dijal'nosti navchal'nikh zakladiv*: dis...d.ju.n. 12.00.04. Donec'k.
- Zakon ob osnovakh zakonodatel'stva Sojuza SSR i sojuznikh respublik o narodnom obrazovanii 1973* (Verkhovnyj Sovet SSSR). *Vedomosti Verkhovnogo Soveta SSSR*, 30, 918.
- Zakon pro osvitu 1991* (Verkhovna Rada URSR). *Vidomosti Verkhovnoi Radi URSR*, 34, 451.
- Kinelev, V. G. (1995). *Vyshee obrazovanie v Rossii: Oчерk istorii do 1917 goda*. Moskva: NII VO.
- Medvediev, I. A. (2010). Vitoki idei universitetu v Ukraini ta ii vpliv na nacional'nij mentalitet. *Teorija ta praktika derzhavnogo upravlinnja, vip. 2* (29), 55.
- Olesejuk, E. V. (red.) (2006). *Otechestvennye universitety v dinamike zolotogo veka russkoj kul'tury*: monografija. Moskva: Federal'nyj centr obrazovatel'nogo zakonodatel'stva «Sojuz».
- Postanovlenie ob utverzhdenii polozhenija o vysshikh uchebnykh zavedenijakh SSSR 1969* (Sovmin SSSR).
http://lawrussia.ru/texts/legal_346/doc346a990x441.htm (2015, October, 08).
- Rjaboshapko, L. (2010). Kodifikacija pro osvitu – skladova osvutnikh reform. *Viche, 19* (280), 26.
- Siropolko, S. O. (2001). *Istorija osviti v Ukraini*. Kiiv: Nauk. dumka.
- Tomsinov, V. A. (2012). *Podgotovka i provedenie universitetskoj reformy 1863 goda. Universitetskaja reforma 1863 goda v Rossii*. Moskva: Zercalo.
- Chesanovs'ka, T. P. (2013). Pravove reguljuvannja ievropejs'kogo spivrobitnictva v sferi vishchoi osviti. *Naukovij visnik Nacional'nogo universitetu DPS Ukraini (ekonomika, pravo)*, 4(63), 244.
- Shapoval, R. V. (2011). Stanovlennja ta rozvitok osviti v Ukraini. *Nashe pravo, 1, ch. 1*, 47.

Станіслав Чернишенко

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Україна

КОНЦЕПЦІЯ МЕРЕЖЕВО-ЦЕНТРИЧНОЇ ВІЙНИ: ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ

Stanislav Chernyshenko

Odesa I.I.Mechnikov National University, Ukraine

THE CONCEPT OF NETWORK-CENTRIC WARFARE: THEORY AND HISTORY

The article describes the essence and information aspects of one of the modern approaches to conducting of Network-Centric Warfare. One of the major factors, which caused occurrence of Network-Centric Warfare as a war of new generation, is revolution in the field of information technologies which recently has also captured military sphere. The analysis of the main signs of wars according to this concept are revealed. The concept defines new principles of management of armies and forces and, first of all, provides association of all participants of operations within the framework of information space. In opinion of experts, the basic advantage of Network-Centric concept for conducting operations is high maneuverability of parts and associations, acceleration of decision-making processes and planning of operations. It is highlighted that taking these issues into consideration in the future will help to perform required changes in organizational-functional structure of interspecific groups, in order to comply with the requirements of the future wars.

Key words: network, war, network-centric warfare, information superiority, information grid.

Сучасний розвиток політичного процесу характеризується зміною методів ведення воєн, трансформацією системи впливу держав одних на інших, зростанням ролі недержавних структур у військово-політичній області настійно вимагає нових підходів до вивчення проблем безпеки. Інформаційна революція і кібернетизація стали одними з головних напрямків розвитку провідних армій. Існує потреба в систематизації всієї сучасної військово-політичної думки, у визначенні методології аналізу сучасних воєн.

В останні роки відбувається стрімка зміна феномена війни. Війна епохи індустріального суспільства проходила переважно у формі збройних зіткнень на суходутних, морських і повітряних театрах бойових дій, а головною метою війни були захоплення території і ресурсів, війна змінює своє обличчя, діючих акторів і саму логіку.

З переходом до інформаційного суспільства віртуальний простір Інтернету стає стратегічним полем бою, кардинальним чином змінюючи геополітичні та військово-політичні пріоритети. Головною метою війни нової ери є отримання інформаційного домінування. У збройних силах провідних держав Заходу відбуваються глибокі та якісні перетворення, обумовлені бурхливим науково-технічним прогресом і інформаційною революцією. Інформаційна та технологічна перевага в поєднанні з мережею розмиває театр військових дій і поняття реального та віртуального, породжує нову концепцію війни - "мережево-центричну війну".

Зупинимось на більш детальному аналізі ідеї "мережево-центричної війни". Ідеї "мережево-центричної війни" вперше були сформульовані маршалом Миколою Огарковим, який з 1977 по 1984 роки керував Генштабом ЗС СРСР. Цей військовий фахівець стверджував, що для подальшого розвитку армії слід не тільки нарощувати традиційні для тих часів озброєння, а й звертати увагу на системи інформаційного забезпечення¹. При Миколі Огарковому були проведені навчання "Захід-81". Вони стали полігоном для випробувань АСУ - автоматизованої системи управління військами,

¹ Канчуков, С. (2014). Что же такое сетцентризм и как к нему прийти. *Информационное агентство «REX»*. *iarex.ru*. <<http://www.iarex.ru/articles/44355.html>>.

яка виводила на новий рівень інформаційне забезпечення армії¹.

Розробниками концепції "мережево-центричної війни" стали американці: віце-адмірал Артур Себровскі і експерт Міністерства оборони США Джон Гарстка. У січні 1998 року цими вченими було опубліковано в журналі "Proceedings" стаття "Мережево-центрична війна: її походження і майбутнє" стала своєрідним маніфестом нової концепції. Відтепер у центрі уваги військового командування знаходяться не "бойові платформи" (танки, літаки, бойові кораблі) та їх дії, а мережа². На офіційному рівні ця концепція вперше була визнана в Національній військовій стратегії США в 2004 р, а потім покладена в основу програми будівництва американських збройних сил "Єдина перспектива-2010". У довгостроковій перспективі ця система поглядів становить ядро військово-технічної політики США і НАТО на період до 2020 р.³ У завершеному вигляді варіанти "мережево-центричної війни" представлені в американських військових доктринах Joint Vision 2010, Joint Vision 2020⁴.

Російський дослідник С. Канчуков дав заслуговуюче уваги визначення, яке розкриває суть "мережево-центричних воєн": "Мережево-центрична війна - це сукупність політичних, економічних, інформаційних і військових дій, що проводяться постійно і заснованих на повному володінні розвідувальною інформацією різного характеру, включаючи і доступність особистої інформації про індивідуума, на повній перевазі мережево-центризму і мережево-центричної системи управління військами, на додаток до наявної переваги високоточних далекобійних систем ураження в звичайному і ядерному виконанні, як без застосування, так і з безпосереднім застосуванням регулярних збройних сил. Основою концепції мережево-центричної війни є попереджуючий обеззброюючий удар по основним стратегічним і життєво важливим об'єктам країни"⁵.

"Мережево-центрична теорія війни" заснована на фундаментальному розподілі циклів людської історії на три фази - Аграрна, Промислова і Інформаційна епохи, кожній з яких відповідають особливі моделі стратегії. Інформаційна епоха - це період постмодерну, який проходить сьогодні, коли розвинені суспільства Заходу (в першу чергу, США) переходять до якісно нової фази⁶. Вона, з одного боку, продукт високих технологій, з іншого, продукт розпаду СРСР, коли збройним силам США можна було не побоюватися протистояння, а зайнятися розробкою і впровадженням нових технологій, концепцій і нових форм застосування військ.

Ключовим поняттям у цій теорії є термін "мережа". У термінології американських вчених крім іменника "the network" - "мережа" з'явився неологізм - дієслово "to network", що приблизно перекладається як "охопити мережею", "впровадити у мережу", "підключити до мережі"⁷.

Якщо у ЗС США застосовується термін "мережево-центрична", ЗС інших країн мають свою власну термінологію для визначення цієї оперативно-стратегічної категорії. Наприклад, командування ОЗС НАТО використовує термін "мережево-центричні можливості ЗС" (Network Centric Capability - NCC); командування ЗС Великобританії - "комплексні мережеві можливості ЗС" (Network Enabled Capability - NEC); командування ЗС Франції - "інформаційно-центрична війна" (Info-Centric Warfare - ICW); командування ЗС Австралії - "комплексна мережева війна" (Network Enabled Warfare - NEW). Командування ЗС Нідерландів розробило оперативну концепцію "мережево-центричної операції" (Network Centric Operations - NCO), а командування ЗС Швеції - концепцію "оборона (захист), що базується на використанні мереж зв'язку", або "мережевий захист

¹ Боевые действия будущего: сетцентрическая война (2014). Госкорпорация Ростех. [rostec.ru. <http://rostec.ru/research/project/4515126>](http://rostec.ru/research/project/4515126).

² Попов, И.М. (2010). Сетцентрическая война: Готова ли к ней Россия? *Научно-информационный и аналитический портал Военная история и футурология. milresource.ru.* [.<http://www.milresource.ru/NCW.html>](http://www.milresource.ru/NCW.html).

³ Сиников, А. (2012). Управлять – значит предвидеть. *Воздушно-космическая оборона, 5 (66), 39.* [.<http://www.vko.ru/konceptii/upravlyat-znachit-predvidet>](http://www.vko.ru/konceptii/upravlyat-znachit-predvidet).

⁴ Боевые действия будущего: сетцентрическая война (2014). Госкорпорация Ростех. [rostec.ru. <http://rostec.ru/research/project/4515126>](http://rostec.ru/research/project/4515126).

⁵ Канчуков, С. (2014). Что же такое сетцентризм и как к нему прийти. *Информационное агентство «REX». iarex.ru.* [.<http://www.iarex.ru/articles/44355.html>](http://www.iarex.ru/articles/44355.html).

⁶ Дугин, А.Г. (2006). Сетцентричные войны. Сетевую войну можно выиграть только сетевыми средствами. *Международное "Евразийское движение. med.org.ru.* [.<http://www.med.org.ru/article/2893>](http://www.med.org.ru/article/2893).

⁷ Дугин, А.Г. (2006). Сетцентричные войны. Сетевую войну можно выиграть только сетевыми средствами. *Международное "Евразийское движение. med.org.ru.* [.<http://www.med.org.ru/article/2893>](http://www.med.org.ru/article/2893).

(оборона)" (Networked Based Defense - NBD)¹; в Китаї - "Система бойового управління, зв'язку, обчислювальної техніки, розвідки і вогневого ураження" (Command, Control, Communications, Computers, Intelligence, Surveillance, Recognizance & Kill)².

У деяких країнах застосовуються і інші поняття, наприклад "науково-обґрунтовані управління і контроль" (Knowledge-Based Command and Control - KBCC). Наявність настільки широкого спектру альтернативних назв концепції "мережево-центричні війни" вказує на різну ступінь розвитку ЗС і в зв'язку з цим на різні можливості їх застосування в операціях XXI століття. Так, відповідно до англійської "концепції NEC" мережі зв'язку (комплексні мережеві можливості) лише доповнюють засоби розвідки, центри (вузли) зв'язку та системи зброї, які вони будуть забезпечувати (обслуговувати). Узагальнені критичні судження військових фахівців країн НАТО щодо американської концепції "мережево-центричної війни" полягають в тому, що вона характерна для ведення бойових дій великого масштабу³.

Сенс "мережі", "мережевого принципу" полягає в тому, що головним елементом всієї моделі є "обмін інформацією"- максимальне розширення форм виробництва цієї інформації, доступу до неї, її розподілу, зворотного зв'язку. Вона являє собою новий простір - інформаційний простір, в якому і розгортаються основні стратегічні операції - як розвідувального, так і військового характеру, а також їх медійне, дипломатичне, економічне і технічне забезпечення. "Мережа" в такому широкому розумінні включає в себе одночасно різні складові, які раніше розглядалися суворо окремо одне від одного. Бойові одиниці, система зв'язку, інформаційне забезпечення операції, формування громадської думки, дипломатичні кроки, соціальні процеси, розвідка і контррозвідка, етнопсихологія, релігійна і колективна психологія, економічне забезпечення, академічна наука, технічні інновації та інше - все це зводяться в єдиний інформаційно-комунікаційний мережевий простір, який функціонує в реальному масштабі часу, що дозволяє військам діяти набагато швидше і результативніше. Між елементами мережі повинен здійснюватися постійний інформаційний обмін.

Мережа дозволяє географічно розосередити сили, що відносяться до різних видів і родів військ, об'єднати в єдиному задумі операції і за рахунок інформаційної переваги використовувати їх з більшою ефективністю шляхом забезпечення єдності поглядів командуючих (командирів) різнорідних військ (сил) на змісту, роль і місце взаємодії в операції, а також шляхом самосинхронізації своїх дій в інтересах досягнення спільної мети операції.

У концептуально-теоретичному плані А. Себровскі і Дж. Гарстка представили модель "мережево-центричної війни" як систему, що складається з трьох решіток-підсистем: інформаційної, сенсорної (розвідувальної) і бойової. Основу цієї системи складає інформаційна решітка, на яку накладаються взаємно пересічні сенсорна і бойова решітки. Інформаційна решітка - підсистема пронизує собою всю систему в повному обсязі. Елементами сенсорної підсистеми є "сенсори" (засоби розвідки), а елементами бойової решітки - "стрілки" (засоби ураження). Ці дві групи елементів об'єднуються воедино органами управління та командування⁴.

Як вказує вітчизняний дослідник І. В. Тітов: "практична реалізація концепції "мережево-центричні війни" можлива лише за умов ефективного вирішення питань створення трьох ключових компонент: наднадійного комунікаційного середовища, яке має забезпечувати ефективне функціонування на основі комп'ютерних мереж збройних формувань та їх об'єднання в глобальну інформаційну мережу збройних сил; угруповування керуємих, надійних, інформативних довговічних та досить непомітних для противника сенсорів, що мають комплексуватися в комп'ютерні мережі збройних формувань; розподіленого програмного середовища, що має забезпечувати в реальному часі комплексну багаторівневу інтелектуальну обробку потоків (малоінформативних окремо та іноді протирічних) первинних даних про об'єкти, а також дозволяючого, в разі необхідності, оперативно змінювати логіку обробки, по мірі того, як буде

¹ Горбачев, Ю.Е. (2006). Сетевая война: миф или реальность? *Военная мысль*, 1, 66–76. <<http://militaryarticle.ru/voennaya-mysl/2006-vm/9831-voennaya-mysl-1-2006-g-str-66-76>>.

² Канчуков, С. (2014). Что же такое сетевизм и как к нему прийти. *Информационное агентство «REX»*. [iarex.ru](http://www.iarex.ru). <<http://www.iarex.ru/articles/44355.html>>.

³ Горбачев, Ю.Е. (2006). Сетевая война: миф или реальность? *Военная мысль*, 1, 66–76. <<http://militaryarticle.ru/voennaya-mysl/2006-vm/9831-voennaya-mysl-1-2006-g-str-66-76>>.

⁴ Попов, И.М. (2010). Сетевая война: Готова ли к ней Россия? *Научно-информационный и аналитический портал Военная история и футурология*. <<http://www.milresource.ru/NCW.html>>.

змінюватись склад та можливості сенсорів"¹.

Вітчизняний дослідник А. А. Щерба вказує, що: "принципи ведення "мережево-центричних" війн перше за все спрямовані на досягнення інфор-маційної переваги над противником. Інформаційна перевага - це не передача у великій кількості інформації "бойовим платформам", а досягнення більш глибокого, яке відповідає обстановці, усвідомлення і розуміння ситуації на полі бою, більш точного з'ясування своїх переваг та недоліків противника, здатність сформувавши задум дій, в якому ці переваги будуть максимальною мірою реалізовані, а недоліки противника використані у своїх цілях, випереджене прийняття й негайне доведення до підлеглих та сусідів рішень, цілком адекватних обстановці, безперервний контроль їх виконання. Нові можливості для удосконалення мережевих організаційних форм відкриває бурхливий розвиток засобів інформатизації, оскільки для ефективності дій подібних формувань необхідно, щоб швидкість і якість обміну інформацією між ланками мережі були набагато вищими, ніж у ієрархічних структурах"².

На думку російського військового експерта М. М. Хамзатова, вживання поняття "мережево-центрична війна" стосовно змісту військових дій не зовсім коректно, оскільки дане поняття характеризує не специфічні риси війни, а методи обробки даних і використовується серед фахівців інформаційних технологій в контексті "мережево-центричної моделі обчислень"³. Він вказує, що найбільш точно зміст "мережево-центричної війни" розкриває російський дослідник Ю. Горбачов, стверджуючи, що "головний зміст концепції "мережево-центричної війни" полягає не в нових формах і видах ведення військових дій, а в зміні способу управління військами (силами)"⁴.

У США та інших країнах НАТО приділяється дуже серйозна увага впровадженню "мережево-центричних підходів" в практику будівництва та застосування збройних сил. Принципи "мережево-центричних операцій" відпрацьовані армією США в Югославії, Афганістані та в Іраку. Наприклад, у США основу інформаційно-комунікаційного простору сучасної війни і воєн майбутнього становить "GIG" - так звана "Глобальна інформаційна решітка" (ГІР)⁵.

Вона являє собою потужне угруповання розвідувальних, комунікаційних і навігаційних космічних літальних апаратів США на навколоремній орбіті. Саме "ГІР" пов'язує воедино всі сили і засоби збройних сил США та їхніх союзників по НАТО. Вона забезпечує їх всією інформацією, необхідною для ведення війни. У результаті реальна "картинка" бою, військових дій, миттєво висвічується на екранах військових комп'ютерів у штабах війни, в Пентагоні. "ГІР" покликана забезпечити абсолютне інформаційне домінування на полі бою, що в свою чергу дозволяє випередити противника на всіх етапах підготовки і ведення бойових дій. Противна сторона позбудеться можливості зробити хоч які-небудь кроки у відповідь⁶.

Військові стратеги Заходу припускають реалізацію всіх переваг від впровадження "мережево-центричних" принципів і технологій в сучасну війну. За оцінкою російського експерта М. Новичкова, МО США використо-вують більш 7000000 комп'ютерів, з'єднаних через 15000 мереж, а також через 20 тис. комерційних мереж⁷. Таким чином військові можливості, насамперед у галузі управління, визначаються вирішальною мірою загальним станом технологічної бази та інформатики в суспільстві і державі.

Досвід воєн на рубежі ХХІ ст. свідчить, що агресія проти держави - жертви будується в два

¹ Тітов, І.В. (2008). Мережецентрична концепція ведення війни ХХІ сторіччя. *Системи озброєння і військова техніка*, 3, 15.

² Щерба, А.А. (2014). Еволюція роздувально-вогневої технології на основі мереже-центричних принципів управління. *Технічні науки. Вісник Хмельницького університету*, 4 (215), 110.

³ Хамзатов, М.М. (2006). Влияние концепции сетецентрической войны на характер современных операций. *Военная мысль*, 1, 13–17. <<http://militaryarticle.ru/voennaya-mysl/2006-vm/9892-voennaja-mysl-7-2006-g-str-13-17>>.

⁴ Горбачев, Ю.Е. (2006). Сетецентрическая война: миф или реальность? *Военная мысль*, 1, 66–76. <<http://militaryarticle.ru/voennaya-mysl/2006-vm/9831-voennaja-mysl-1-2006-g-str-66-76>>.

⁵ Попов, И.М. (2010). Сетецентрическая война: Готова ли к ней Россия? *Научно-информационным и аналитический портал Военная история и футурология*. <<http://www.milresource.ru/NCW.html>>.

⁶ Попов, И.М. (2010). Сетецентрическая война: Готова ли к ней Россия? *Научно-информационным и аналитический портал Военная история и футурология*. <<http://www.milresource.ru/NCW.html>>.

⁷ Новичков, Н. (2012). США пока полностью не готовы к отражению серьезной кибератаки. А готова ли к этому Россия? *Газета Военно-промышленный курьер*, 31, 12. <<http://vpk-news.ru/articles/9135>>.

етапи. Мета першого етапу війни - повна дезорганізація системи державного та військового управління; "осліплення" системи розвідки і ППО країни; деморалізація населення; дезорганізація військових заходів держави-жертви. Другий етап війни - наземне вторгнення, яке почнеться тільки тоді, коли мета першого етапу буде досягнута і якщо це буде визнано необхідним. По суті, це так звана "зачистка місцевості". Характерною особливістю другого етапу буде те, що угруповання військ противника не вестимуть класичні військові (бойові) дії¹.

Вони будуть всіляко прагнути того, щоб виключити навіть саму можливість вступу в бій. Характерні риси цього етапу агресії: Противник буде випереджати на всіх етапах: збору, оцінки інформації, прийняття рішення і дії. Не буде зосередження, висунення військ, розгортання в бойовий порядок, власне атаки, переслідування або відходу на нові рубежі. Не буде рубежів, смуг, не буде флангів, фронту і тилу².

Противник матиме абсолютне інформаційне домінування на полі бою - бачити кожного нашого солдата. Жорстка ієрархічна система військового управління зміниться гнучкою мережевою: підлеглі війська отримують свободу у виборі методів дій, а організаційно-штатна структура військ буде постійно змінюватися, "приспосовуватися" до вимог обстановки. Також широке використання тактичних наземних і повітряних робототехнічних комплексів, які будуть діяти в тилу, знищуючи осередки опору³.

Вже сьогодні величезний інтерес виявляють передові країни світу, особливо США, до розробки принципів, методів, програмних і технічних засобів управління групами ("роями") роботів: це можуть бути угруповання розвідувальних, бойових, розвідувально-ударних роботів. У цьому випадку мова вже буде йти не про "мережево-центричні війни" угруповань військ, а про "мережево-центричні війни роботів". За планами Пентагону, вже до 2015 р. третина всіх бойових машин на полі бою буде являти собою роботів⁴.

Сенс військової реформи в рамках "нової теорії війни" інформаційної епохи полягає в одному: створення потужної і всеосяжної мережі, яка концептуально замінює собою раніше існуючі моделі і концепції військової стратегії, інтегрує їх в єдину систему. Війна стає мережевим явищем, а військові дії - різновидом мережевих процесів. Регулярна армія, всі види розвідок, технічні відкриття і високі технології, журналістика і дипломатія, економічні процеси та соціальні трансформації, цивільне населення і кадрові військові, регулярні частини та окремі слабо оформлені групи - все це інтегрується в єдину мережу, по якій циркулює інформація. Створення такої мережі складає сутність військової реформи ЗС США.

На даний час ведуться практичні кроки по впровадженню мережево-центричних технологій управління військами в практику військ США і НАТО в якості перспективної системи автоматизованого управління військами і зброєю C5ISR (Command, Control, Communications, Computers, Combat Systems, Intelligence, Surveillance, and Reconnaissance - бойові системи, системи управління, зв'язку, комп'ютерного забезпечення, розвідки і спостереження)⁵. Сьогодні агентство перспективних досліджень - Міністерство оборони США - DARPA - виділяє порядку 230 млрд. доларів на НДДКР з модернізації C5ISR⁶.

Дії коаліційних сил в Іраку (2003) були першим здійсненням нових форм збройної боротьби на практиці. Якщо під час війни в Іраку в 1991 році для управління коаліційними військами в основному використовувався радіозв'язок, то в 2003 році йому на зміну прийшли бездротові

¹ Попов, И.М. (2010). Сетецентрическая война: Готова ли к ней Россия? *Научно-информационным и аналитический портал Военная история и футурология*. <<http://www.milresource.ru/NCW.html>>.

² Попов, И.М. (2010). Сетецентрическая война: Готова ли к ней Россия? *Научно-информационным и аналитический портал Военная история и футурология*. <<http://www.milresource.ru/NCW.html>>.

³ Попов, И.М. (2010). Сетецентрическая война: Готова ли к ней Россия? *Научно-информационным и аналитический портал Военная история и футурология*. <<http://www.milresource.ru/NCW.html>>.

⁴ Боевые действия будущего: сетецентрическая война (2014). *Госкорпорация Ростех. rostec.ru*. <<http://rostec.ru/research/project/4515126>>.

⁵ Буренкок, В.М., Кравченко, А.Ю., Смирнов, С.С. (2009). Будущее за сетецентрической системой вооружений. *Интернет издания «Послезавтра»*. <<http://poslezavtra.com.ua/budushhee-za-setecentricheskoj-sistemoj-vooruzhenij>>.

⁶ Попов, И.М. (2010). Сетецентрическая война: Готова ли к ней Россия? *Научно-информационным и аналитический портал Военная история и футурология*. <<http://www.milresource.ru/NCW.html>>.

інформаційні мережі, які дозволяють отримувати не тільки формалізовані повідомлення про розкриті і знищені цілі, втрати, витрати боєприпасів і пального, але і відеозображення з місця бойових дій, інформацію від розвідувальних безпілотних літальних апаратів, літаків радіоелектронного спостереження і стеження за наземними цілями¹.

Таким чином, на основі проведеного аналізу та оцінки можна з упевненістю стверджувати, що головний зміст концепції "мережево-центричних воєн" полягає не в нових формах і видах ведення військових дій, а в зміні способу управління військами (силами). Цей підхід не тільки виведе управління військами на новий рівень, а й додасть ще один вимір у війні - цифровий. Цілком природно, що поява нової форми управління ЗС призведе і до зміни змісту як самого управління, так і характеру військових (бойових) дій. З розвитком систем розвідки, зв'язку, штучного інтелекту "мережево-центричні системи" будуть тільки удосконалюватися і можливо в майбутньому повністю витіснять людину.

Суть концепції "мережево-центричних воєн" полягає в тому, що її реалізація дозволяє за рахунок абсолютної інформаційної переваги над противником забезпечити повну синхронізацію бойових дій, систем управління та всіх акцій на полі бою, гарантувати швидкість управління і тим самим підвищити рівень бойових можливостей і безпеки збройних сил.

References

- Boevye dejstvija budushchego: setecentricheskaja vojna (2014). *Goskorporacija Rostekh. rostec.ru*. <<http://rostec.ru/research/project/4515126>>.
- Burenkok, V. M., Kravchenko, A. JU., Smirnov, S. S. (2009). Budushchee za setecentricheskoy sistemoy vooruzhenij. *Internet izdaniya «Poslezavtra»*. <<http://poslezavtra.com.ua/budushhee-za-setecentricheskoy-sistemoy-vooruzhenij>>.
- Gorbachev, JU. E. (2006). Setecentricheskaja vojna: mif ili real'nost'? *Voennaja mysl'*, 1, 66–76. <<http://militaryarticle.ru/voennaya-mysl/2006-vm/9831-voennaja-mysl-1-2006-g-str-66-76>>.
- Dugin, A. G. (2006). Setecentrichnye vojny. Setevuju vojnu mozžno vyigrat' tol'ko setevymi sredstvami. *Mezhdunarodnoe "Evrazijskoe dvizhenie. med.org.ru*. <<http://www.med.org.ru/article/2893>>.
- Kanchukov, S. (2014). Chto zhe takoe setecentrizm i kak k nemu priyti. *Informacionnoe agentstvo «REX»*. *iarex.ru*. <<http://www.iarex.ru/articles/44355.html>>.
- Novichkov, N. (2012). SSHA poka polnost'ju ne gotovy k otrazheniju ser'eznoj kiberataki. A gotova li k etomu Rossiya? *Gazeta Voенно-promyshlennyj kur'er*, 31, 12. <<http://vpk-news.ru/articles/9135>>.
- Popov, I. M. (2010). Setecentricheskaja vojna: Gotova li k nej Rossiya? *Nauchno-informacionnyj i analiticheskij portal Voennaja istorija i futurologija. milresource.ru*. <<http://www.milresource.ru/NCW.html>>.
- Sinikov, A. (2012). Upravljat' – znachit predvidet'. *Vozdushno-kosmicheskaja oborona*, 5 (66), 39. <<http://www.vko.ru/koncepcii/upravlyat-znachit-predvidet>>.
- Tjotov, I. V. (2008). Merezhocentrichna koncepcija vedennja vjoi XXI storjochchja. *Sistemi ozbroennja jo vjojs'kova tekhnjoka*, 3, 15.
- Khamzatov, M. M. (2006). Vlijanie koncepcii setecentricheskoy vojny na kharakter sovremennykh operacij. *Voennaja mysl'*, 1, 13–17. <<http://militaryarticle.ru/voennaya-mysl/2006-vm/9892-voennaja-mysl-7-2006-g-str-13-17>>.
- Shcherba, A. A. (2014). Evoljucija rozduval'no-vognevoi tekhnologij na osnovjo merezhe-centrichnikh priqipjov upravljonnja. *Tekhnjochnjo nauki. Vjosnik Khmel'nic'kogo unjoversitetu*, 4 (215), 110.

¹ Хамзатов, М.М. (2006). Влияние концепции сетцентрической войны на характер современных операций. *Военная мысль*, 1, 13–17. <<http://militaryarticle.ru/voennaya-mysl/2006-vm/9892-voennaja-mysl-7-2006-g-str-13-17>>.

Костянтин Ключев

Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова, Україна

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО УПРАВЛІННЯ КОНФЛІКТНИМ ПРОЦЕСОМ

Kostiantyn Kliuiev

Odesa I.I.Mechnikov National University, Ukraine

THEORETICAL AND PRACTICAL APPROACHES TO CONFLICT MANAGEMENT PROCESS

Human life is controversial, every individual self-determines and asserting himself in the process of conflict interaction through life. Shaping policy of modern worldview, democratic society should create conditions for the problem of search and dynamics toward progressive politics. The situation currently prevailing in our country requires political elite, political leaders, political technologists, deep professional and information knowledge, innovative talent, knowledge of new technologies.

This article gives understanding of the most relevant and appropriate theoretical approaches to conflict regulation process in modern realities. In particular, the main focus goes to analysis of theoretical approaches that enable to resolve the conflict. Also, the article defines style of behavior of parties to conflict resolution, determines main principles of conflict management process and describes methods to overcome conflict and special conflict procedures.

Key words: conflict, conflict process, conflict management, conflict resolution

Конфлікт є основним засобом, за допомогою якого відбуваються значні соціальні та політичні зміни. Суспільні конфлікти або тиск, або навіть тривіальні міжособистісні суперечки можуть стимулювати далекосяжні системні перетворення у будь-яку систему, будь то сімейна, організаційна, соціальна, політична – невирішення конфліктів може стати небезпечним для суспільства, можливі прояви революційної діяльності, бо саме вона стимулює людей до виправлення їх несправедливості, і розвиватися таким чином, що можлива кардинальна трансформація всієї системи. Війни та революції, в даному випадку, блокують еволюційні зміни, але є засобом врегулювання глибоких політичних, економічних та соціальних конфліктів, які неможливо зрозуміти або вирішити іншими засобами, при цьому, вони є прийнятними для однієї або обох конфлікуючих сторін.

Відомо, що конфлікт є складним багатовимірним явищем. Як соціальний феномен, він зберігає тенденцію до ускладнення, оновлення структури, чинників, що його породжують. Різні типи конфліктів, взаємодіючи, доповнюють один одного, набуваючи нових рис. Це зумовлено суттєвим ускладненням сучасної системи соціально-політичних відносин. Глибокі і складні процеси сьогодні в сучасному українському суспільстві, соціальна криза, трансформація соціальної структури, політичні і духовні зміни, соціальні конфлікти відбуваються в суспільстві перехідного стану. Сучасна криза українського суспільства є однією з найглибших і триваліших в нашій історії. Конфліктами охоплені всі сфери життя суспільства. Найбільш небезпечними є конфлікти в політичній сфері, особливо в сфері влади, соціально-економічних і міжнаціональних відносин. Розуміння їх природи, причин виникнення і розвитку допоможе виробити правила поведінки і шляхи урегулювання. Цілісність України як держави, стабільність в суспільстві набувають пріоритетного значення в засобах врегулювання конфліктів.

Поєднуючи системи вирішення конфліктів, принципи проектування стратегічного планування, створення команди, організації спільноти, і методів вирішення конфліктів можна значно поліпшити здатність вирішувати міжнародні політичні та крос-культурні суперечки, перш ніж вони стають надмірно руйнівними. Проте, вирішення конфліктів має відповідну цінність у вигляді нашої готовності дослухатися до ідей, які нам не подобаються, і ділитися владою та контролем над результатами діяльності членів суспільства, які відрізняються від нас самих.

Об'єктом даної статті є конфліктний процес в сучасному суспільстві. Предметом є підходи до

врегулювання конфліктним політичним процесом.

Метою даної статті є визначення найбільш актуальних та відповідних сучасним реаліям теоретичних підходів щодо регулювання конфліктним процесом. Для досягнення мети слід вирішити такі завдання: охарактеризувати теоретичні підходи, які дають можливість тим, або іншим чином врегулювати конфлікт; аналіз вибору стилю поведінки сторін щодо розв'язання конфліктних ситуацій; визначити головні засади управління конфліктним процесом; окреслити методи подолання конфліктів та спеціальних конфліктологічних процедур.

Сучасна наука дає можливість розглядати врегулювання конфлікту з різних позицій та підходів.

Морально-правовий (нормативний) підхід робить можливим врегулювання конфлікту з допомогою вибору правових і моральних норм. Результативність залежить від того, чи є між сторонами згода стосовно цих норм.

Силовий підхід використовується, коли за нерівності партнерів сильніша сторона намагається придушити слабшу і нав'язати їй свою волю. Перемога з використанням силової моделі має однак перехідний характер, коли за певних умов переможець може стати переможеним.

Реалістичний підхід називають ще методом торгу або примусово-переговорним. Прихильники даного підходу розуміють, що миру не може бути ніколи, тільки перемир'я, що довготривалі стабільності він не приносить, бо відбувається не вирішення, а тимчасове врегулювання проблем. Однак цей підхід залишається досить актуальним.

Ідеалістичний підхід має місце, коли всі зацікавлені сторони, незалежно від стану і статусу, встановлюють взаємовідносини, прийняті для всіх, що відповідають індивідуальним поглядам кожного. За основу береться визнання того, що на даний момент усі сторони зазнають небажаних витрат, але зрештою виграють.

Компромісний підхід (лат. *compromissum* – угода, згода) – згода, порозуміння з політичними противниками, досягнуті шляхом взаємних поступок.

Консенсусний підхід (лат. *Consensus* – згода, однастайність) – згода між суб'єктами політики з певних питань на основі базових цінностей і норм, спільних для всіх соціальних та політичних груп суспільства; прийняття рішень без голосування за виявленням всезагальної згоди.

Інтегративний підхід передбачає, що кожна із сторін, забуваючи про свої попередні цілі й цінності, знаходить нові взаємоприйнятні. У процесі реалізації цього способу важливо зрозуміти: оскільки вибір цілей і засобів їх досягнення теоретично безмежний, то обов'язково знайдеться вибір саме неконфліктного характеру.

Особливої уваги при розв'язанні конфліктних ситуацій заслуговують питання вибору стилю поведінки сторін. Їх, безперечно, є чимало, однак звернімо нашу увагу лише на декілька типів, а саме: ухилення, пристосування, співробітництво.

а) Ухилення – це заперечення наявності конфлікту, відмова брати на себе відповідальність за прийняття будь-яких рішень; спроби вийти з ситуації, нічим не поступаючись і не відстоюючи своїх інтересів; утримання від суперечок, дискусій, заперечень опоненту.

б) Пристосування. Цей тип поведінки можна назвати жертовністю і готовністю до вчинків усупереч власним інтересам; коли одна сторона, бажаючи уникнути обговорення спірних питань, погоджується з вимогами, претензіями свого партнера, замовчує розбіжності.

в) Співробітництво – це пошук альтернативи, яка повністю задовольняє інтереси обох сторін; характеризується спільним і відвертим аналізом розбіжностей. Відповідальність і виконання прийнятих рішень розподіляються за взаємною згодою.

Управління конфліктним процесом включає в себе інституціоналізацію (встановлення процедури врегулювання конфлікту); легітимізацію конфлікту (він має показати, наскільки добрі чи погані правила та норми, котрі виступають у формі законів, указів, протоколів, меморандумів); структурування конфліктуючих груп – мова йде про необхідність допомагати, а не протидіяти в оформленні нових партій, рухів і подібних організацій, оскільки неорганізовані індивіди потенційно є більш небезпечним джерелом підтримки існуючих суперечностей, ніж ті, що належать до організованих для конфлікту груп; завершальний етап управління конфліктом – редукція або послідовне ослаблення конфлікту завдяки його переведенню на інший рівень.

Методи подолання конфліктів включають в себе:

- метод відкладання використовується на початковому, перед конфліктним етапі, коли конфліктна ситуація лише назріває. Цей метод є досить поширеним, однак малоефективним,

оскільки новий конфлікт може спалахнути в будь-який час з новою силою.

- метод посередництва застосовується на будь-якому етапі конфліктної ситуації, особливо на етапі її загострення. У ролі посередників можуть виступати особи, яким певна організація доручила ввійти у контакт з конфліктуючими сторонами; установа, яка за родом своєї діяльності покликана розв'язувати конфліктні ситуації (арбітраж); держава, що має найбільше можливостей (закони матеріальну базу, авторитет) для вирішення наявних суперечностей.

- метод переговорів є найбільш результативним та надійним порівняно з іншими, оскільки він може використовуватись на всіх етапах розвитку конфлікту і завершується, як правило, прийняттям рішень, що влаштовують обидві конфліктуючі сторони.

- метод підміни конфлікту, тобто переміщення його в іншу площину;

- метод конфронтації виправданий у разі очевидної конструктивності очікуваного рішення, корисності його результатів для всіх, а головне – важливості виходу із конфлікту.

Заслугове на увагу проблема вибору оптимальної процедури для вирішення конфліктів та криз. Для цього існують спеціальні конфліктологічні процедури: парламентські дебати, узгоджувальні комісії, громадські слухання, третейські суди тощо.

У.Шнекенер уточнює, що регулювання конфлікту менше зосереджується на таких процесах, як переговори чи посередницькі зусилля, які спрямовані на завершення конфлікту, а більше на структурах, тобто на створенні політичної, правової і соціально-економічної систем і різноманітних стратегіях, з ними пов'язаних¹.

Ростецька С.І. вважає, що управління політичним конфліктом щодо його попередження, врегулювання розв'язання виступає як більш універсальний за своїм змістом процес. Управління конфліктом може здійснюватися як "зсередини" - одним, декількома або всіма його учасниками, так і "ззовні" - миротворцями, підбурювачами або посередниками. В ролі управляючих політичним конфліктом можуть виступати різні соціальні суб'єкти - від окремих індивідів до міжнародних організацій. З цієї точки зору, управління конфліктом включає в себе його закінчення не як імператив, необхідна категорична вимога, а лише як одну із задач, поставлених перед собою його учасниками. Ця задача може ставитися внаслідок росту ризику, що пов'язаний із досягненням цілей, поставлених учасниками конфліктної взаємодії або у зв'язку з їх успішною реалізацією².

Можна визначити за О. Н. Чумиковим основні дії з управління конфліктом. Першою дією з управління конфліктом слід вважати його інституціоналізацію. При інституціоналізованому (що протікає в межах установлених меж і правил) конфлікті, останній стає як мінімум передбачуваним. Неінституціоналізований конфлікт характеризується відсутністю будь-яких принципів або правил і частіше за все являє собою стихійний процес і непередбачуваний вибух незадоволення.

Наступним етапом управління конфліктом може бути названа його легітимізація. Адже проблема інституціональної процедури зводиться не до форми цієї процедури, а до наявності добровільної згоди, готовності людей дотримуватися того чи іншого порядку. Більше того, якщо один із законів не відповідає деяким реаліям, а інший, що відповідає новим умовам, ще не прийнятий, то роль ефективної інституціональної процедури може виконувати і зовсім незаконний, з точки зору юриспруденції, акт. Чим сильніша підтримка, тим ефективніше суб'єкт може управляти конфліктом і тим вища його здібність у випадку необхідності прийняти примусові міри для виконання поставлених цілей. І навпаки, якщо відсутнє добровільне бажання виконувати запропоноване рішення, то такою ж мірою не визнається право управлінських органів застосовувати силу з метою забезпечення порядку.

Ще одна стадія управління конфліктом - структурування конфліктуючих груп, що дає змогу вимірювати їх силовий потенціал. Це в свою чергу дозволяє встановити неформальну ієрархію впливу в суспільстві, що об'єктивно стримує ескалацію конфлікту.

І останній етап редукація, тобто послідовне послаблення конфлікту за рахунок переведення на інший рівень. Один із найпростіших варіантів: друг - союзник - партнер - співробітник - суперник - противник. Дані шкали необхідні для розуміння реалістичності задач редукації та для визначення

¹ Кіссе, А.І. (2005). Управління етнічними конфліктами: визначення, поняття, особливості та підходи. *Держава і право*, 30, 677.

² Ростецька, С.І. (2008). Теоретичні підходи до поняття та змісту управління політичним конфліктом. *Актуальні проблеми політики*, 30, 409.

перспективи конфліктної взаємодії¹.

Для управління конфліктами політичний суб'єкт повинен враховувати загальні характеристики, які впливають на формування і перебіг конфлікту. До них належать: ступінь відкритості політичної системи; рівень політичної згуртованості конфліктуючих груп; характер втягнення широких соціальних верств у спірні взаємовідносини; емоційна насиченість політичної поведінки груп і громадян та їх здатність до самообмеження своїх владних домагань тощо.

У відношенні до конфліктів в політичній сфері, передбачається досить широкий діапазон дій з контролю за розвитком та управлінням ним. Серед існуючих варіантів підходів до проблеми найбільшим впливовим користуються інженерний, гуманітарний і власне управлінський підхід².

Таким чином, в управлінні політичним конфліктом, в кожному конкретному випадку необхідно виявити хто є суб'єктом управління конфліктом в конкретний момент часу, якими ресурсами він володіє, які його цілі і якою мірою вони вже досягнуті. Політичний конфлікт, зазвичай, розпочинається не заради самого конфлікту, оскільки він є засобом, а не метою. Конфліктуючі сторони, у більшості випадків, переслідують несумісні цілі. Якщо сторона через конфлікт намагається досягнути поставленої мети, то на стадії розвитку конфлікту в плани сторони не входить його врегулювання як таке. Суб'єкт конфлікту може імітувати бурхливу діяльність з врегулювання конфлікту, але управління конфліктом буде зводитися лише до його ескалації.

Для вироблення технологій контролю за політичним конфліктом необхідно враховувати об'єкт управління залежно не тільки від загальних, макрополітичних чинників, а й специфіки цілей, які обираються згідно з особливостями етапу і розвитку конфлікту. Таким чином, поведінка суб'єкта управління конфліктом залежить від динаміки конфлікту. Кожен етап конфлікту вимагає певної стратегії поведінки, тобто слід звернути увагу на зовнішній вимір конструктивного управління політичними конфліктами, зокрема, вплив на них з боку держави та її органів.

References

- Kisse, A. I. (2005). Upravlinnja etnichnimi konfliktami: viznachennja, ponjattja, osoblivosti ta pidkhodi. *Derzhava i pravo*, 30, 677.
- Manojlo, A. V. (2008). *Tekhnologii nesilovogo razreshenija sovremennykh konfliktov*. Moskva.
- Rostec'ka, S. I. (2008). Teoretichni pidkhodi do ponjattja ta zmistu upravlinnja politichnim konfliktom. *Aktual'ni problemi politiki*, 30, 409.
- Chumikov, A. N. (1995). Upravlenie konfliktom i konfliktnoe upravlenie kak novye paradigmy myshlenija i dejstvija. *Socis*, 3, 55.

1 Чумиков, А.Н. (1995). Управление конфликтом и конфликтное управление как новые парадигмы мышления и действия. *Социс*, 3, 55.

2 Манойло, А.В. (2008). *Технологии несилового разрешения современных конфликтов*. Москва, 128.

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Світлана Вовк, к. і. н.

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

Svitlana Vovk, PhD in History

Luhansk Taras Shevchenko National University, Ukraine

TRANSFORMATION OF THE POLITICAL SYSTEM DURING CIVIL WAR

Civil war places new problems and challenges before political system, and as a consequence, the latter suffers significant changes. Transformation of the political system happens in conditions of structural and behavioral crisis, under the influence of endogenous and exogenous factors, incompatibility of cultural values and socio-political structures of opposing sides.

A key factor in transformation of the political system is transformation of the state. It is noted that it is not only about the role of government in determining the impact at all components of the political system, but also about the impact of the political system as the field of state being on its existence. The article highlights the process of disintegration of the "old" state, accompanied by creation of two or more political entities, which have such signs of a state as political power, territory, population.

Depending on the structural, cultural and behavioral conditions of the side of the civil war winner, establishment of a new political system and corresponding state or reconstruction of old political system starts.

Key words: civil war, political system, transformation of the political system, emergence, transformation of the state, transformation of the legal system.

Громадянська війна становиться великим розломом між минулим та сьогоденням, політична система зазнає суттєві зміни, відбувається її трансформація.

Політична система – це цілісна, впорядкована сукупність політичних інститутів, політичних відносин, процесів, принципів політичної організації суспільства, підпорядкованих певним політичним, соціальним, правовим, ідеологічним, культурним нормам, історичним традиціям і засадам політичного режиму даного конкретного суспільства.¹ Політична система визначається як динамічний механізм, що перетворює імпульси, які йдуть від оточення і від самих політичних структур, в політичні рішення, що формують політичну поведінку та інші громадянські позиції.²

Політична система суспільства визначається формою держави, її соціальним ладом, формою соціально-політичних відносин (стабільні, конфліктні чи консенсусні), політико-правовим статусом держави та іншими факторами.

Політична система під час громадянської війни знаходиться в динамічному стані. Для опису динамічних якостей системи доцільно використовувати поняття «трансформації». Трансформація політичної системи – це найбільш специфічна форма суспільного розвитку, пов'язана з одного боку, з руйнуванням попередніх елементів політичної системи державного устрою та управління, з іншого

¹ Кирилюк, Ф.М. (1995). *Основи політології*. Київ, 126.

² Беляєва, М.В. (2006). Системно-структурні зв'язки політичної системи суспільства та політичної функції держави. *Університетські наукові записки*, 1(17), 12–15.

з формуванням нових елементів політичної системи¹. Під цим процесом, за думкою Д. Москвіна, слід розуміти перетворення однієї системи в іншу, залежний від ендогенних та екзогенних факторів, під якого вектор змін може змінитися, а кінцевий варіант не може бути визначений спочатку².

Трансформація політичної системи має свої якості. По-перше, вона залежить від взаємодії та взаємообумовленості зовнішніх та внутрішніх факторів, що впливають на зміни системи. По-друге, стартові умов та можливості повернутися до первинного стану, тобто системо утворюючі фактори переважають системозмінючі. По-третє, емерджентність процесу, тобто раптова (випадкова) зміна характеру трансформації. І, по-четверте, невизначеність трансформації.

Зміни політичної системи відбувається внаслідок спонтанних та спланованих процесів. Перші виникають, як сукупності численних індивідуальних дій, випланих різними особливими причинами і мотивами, що мають мало спільного з процесами, які стали їх наслідком. Другі ініціюються, контролюються і управляються владними структурами та найчастіше втілюються в життя через законодавчі акти держави. Громадянська війна перш за все ставить перед політичною системою нові завдання та виклики. Ключовим фактором виступає в цьому процесі перетворення держави – головного інституту політичної системи. При цьому мова йде не тільки про визначальну роль держави у впливі на всі компоненти політичної системи, а й про вплив політичної системи як поля буття держави на її існування³. Держава існує в рамках політичної системи і її буття особливостями політичної системи, що простежуються через культурний, структурний і поведінковий компоненти. Культурні цінності формують політичні завдання, визначають злиття чи диференціацію духовних, моральних цінностей та матеріальних інтересів. Структурний аспект визначає характер влади над соціальними групами і населенням. Поведінковий аспект пов'язаний з поведінкою політиків, лідерів протидорчих сторін і пересічних членів суспільства. Як відомо, держава уявляє собою «тверде ядро» політичної системи, яке надає останній особливий характер. Якщо виключити слово держава з визначення поняття політичної системи, то важко було б виокремити поняття політичної системи від суспільства та інших соціальних систем.

Держава – це організація політичної влади, що існує на певній соціальній базі, виступає як офіційний представник суспільства і забезпечує за допомогою спеціального апарату реалізацію своєї політики⁴. Інституту держави притаманна низка властивостей, які ми вважаємо цілком звичними, якщо не стандартними, наявність яких робить останню справжньою корпорацією: держава має власне юридичне обличчя, відмінне від особистості правителів; включає у себе урядовий апарат та сукупність громадян (підданих), проте не співпадає ні з тим, ні з іншим; має чітко визначені межі та існує тільки за умови визнання іншими державами тощо. Отже, до структури держави як суспільного явища входить кілька головних і кілька побічних елементів. На перше місце серед них висуваються територія, населення і публічна влада.

Розглянемо зміни кожного з названих вище елементів в процесі громадянської війни, коли вирішується доля держави та території якої відбуваються воєнні дії, відбувається розпад держави, державного механізму та з'являється «двовладдя». З огляду на це виникає питання чи відбувається загибель / розпад «старої» держави та формування «нових» держав в процесі громадянської війни?

Визначальним елементом держави є політична влада. Держава надає своїм власним поведінням обов'язкову силу для населення. Ці поведіння виражаються у вигляді правових норм, що приймаються уповноваженими на це державними органами, що складають державний організм. Коли в суспільстві відбувається політичний розкол, державний організм розділяється на декілька інших організмів зі своїми членами, виникають нові уряди, які мають суверенну владу. Практично кожний з урядів, що здійснює керівництво однією з протидорчих сторін, має верховну політичну владу. Зрозуміло, що в більшості випадках більшість таких урядів має тимчасовий характер, а

¹ Беглов, П.И. (2004). *Трансформация политической системы современного российского общества*. Москва: Российская академия наук при Президенте РФ, 45.

² Москвин, Д.Е. (2007). Институциональная неопределенность как фактор трансформации политической системы. *Известия Уральского государственного университета, Сер. 1: Проблемы образования, науки и культуры*, 50 (вып. 21), 86–91.

³ Оборотов, Ю.М. (2005). Від типів політичних систем та їх трансформації до аналізу держави та її інститутів. *Актуальні проблеми держави і права*, 7, 70–74.

⁴ Клімова, Г.П., Клімов, О.В. (2006). Держава в політичній системі суспільства. *Гуманітарний часопис*, 3, 99.

політичні утворення, які виникають на місці держави, охопленої громадянською війною, існують тільки на певній території країни, на яку і розповсюджують свою юрисдикцію. Територія є простір, де в дії влада політичної сили, що реалізується через правові норми, встановлені останньою. Контроль над певною територією дозволяє мати в своєму розпорядженні кожному політичному утворенню значну матеріальну базу, яка дає можливість продовжувати протиборство. Тобто територія - це матеріальна основа, а враховуючи той факт, що громадянські війни тривають не декілька днів чи тижнів, більшість з них триває роками або, навіть, десятиліттями, то саме підконтрольна тій чи іншій протиборчій стороні територія дозволяє останнім мати політичний та воєнно-стратегічний плацдарм. Такий плацдарм виступає запорукою перспектив продовження збройної боротьби за верховну владу в країні.

Розповсюджуючи свою юрисдикцію на певну територія кожна з протиборчих сторін при цьому не має чітко визначених кордонів, в межах яких діє їхня політична влада. Останнє впливає з сутності громадянської війни, бо остання не має чіткої лінії розмежування, не має в класичному розумінні лінії фронту / воєнного зіткнення. Можна сказати, що кордони території, на яку розповсюджується влада кожного з політичних утворень, не мають стабільності, вони постійно змінюються, деформуються відповідно до змін ситуації в країні на користь тієї чи іншої протиборчої сторони.

Крім території, одним з головних елементів держави є населення, людське товариство, що існує на території держави та підкоряється її владі. Як відомо, під час громадянської війни суспільство країни поділяється як мінімум на дві частини, прихильників протилежних політичних ідеологій та оглядів на майбутній устрій держави, на подальший розвиток суспільства. Такий розкол суспільства простежується в усіх прошарках суспільства. Так, Данилов С., порівнюючи громадянські війни в Іспанії, Росії та США, довів, що розкол відбувся в середовищі підприємців, землевласників, інтелігенції, духовенства, воєнних, робочих та селян¹. Політична поведінка членів розколотої частинки кожного прошарку продемонструвало поліваріативність вибору в залежності від переконань та власних інтересів.

Не слід також забувати, що завжди в суспільстві, що переживає громадянську війну, існують так звані нейтральні групи. Але простежується певна закономірність, чим триваліше громадянська війна, чим запекліше воєнні дії між протиборчими сторонами, тим менше залишається нейтральних соціальних груп. Так чи інакше, основна частина населення країни приймає рішення примкнути до тієї чи іншої протиборчої сторони, частина народу робить вибір на користь тієї чи іншої ідеології, політичної системи. Таким чином, підтримавши ту чи іншу політичну партію чи угруповання, частина суспільства передає мандат на представництво своїх інтересів на державному рівні та готова підпорядковуватися політичній волі цієї політичної сили.

З огляду на вище сказане, можна сказати, відбуваються паралельні процеси легітимізації верховної влади протиборчих політичних сил, що ведуть збройну боротьбу між собою. А що стосується самої держави, то відбувається криза держави як інституції – «втрата державою легітимності в наслідок її нездатності виконувати взяті а себе зобов'язання з підтримання правопорядку, захисту від зовнішніх загроз та забезпеченню населення соціальними благами»².

Отже, під час громадянської війни відбувається процес розпаду «старої» держави як основного інститут політичної системи, що супроводжується створенням двох чи більше політичних утворень, які мають такі ознаки держави як політична влада, територія, населення. Подальша доля нових політичних утворень має два сценарії: стабілізація, міжнародне визнання або, навпаки, поразка та поглинання іншої стороною, тобто затвердження «нової держави» або реставрація попередньої держави. Прикладом, стабілізації оновленої держави стала американська державність після громадянської війни. Стара федеративна держава, де центральний уряд майже не втручався в життя пересічних громадян, поступилися місцем централізованій моделі держави, яка вводить нові податки, призиває людей до армії, розширює юрисдикцію федеративних судів, створює систему національних банків, а також створює перше державне агентство соціального забезпечення

Громадянська війна, як організована збройна боротьба за державну владу між різними класами або соціальними верствами в державі, здійснює вплив на характер та форму влади,

¹ Данилов, С.Ю. (2004). *Гражданская война и общенациональное примирение. США. Россия. Испания*. Москва: ГУ ВШЭ.

² Кревельд, Мартин ван (2006). *Расцвет и упадок государства*. Москва: ИРИСЭН, 543.

будівництво держави та його правову систему, вибір методів управління країною, політичну структуру суспільства, еволюцію політичних свобод і прав громадян, політичну та правову свідомість суспільства.

Під час громадянської війни відбувається розпад колишньої держави та її державних структур. Протиборчі сторони, що мають непримиримі політичні, економічні або релігійні інтереси, на підвладній території здійснюють будівництво своїх нових держав. Таким чином, виокремлюється одна з особливостей громадянської війни – паралельне існування двох або більше конкуруючих держав в межах території колишньої держави. Враховуючи нерозривний зв'язок між державою та правом, відповідно відбувається і створення нових правових систем. Органи, кожної із сторін, видають акти регулювання суспільних відносин, які є не чим іншими як правом з відповідними ознаками:

а) нормативність (видані норми являють собою певний еталон, стандарт, модель поведінки в межах нової держави);

б) формальна визначеність (для права конкуруючих держав характерна документальна фіксація, крім того, норми приймаються у відповідному порядку, з метою врегулювання нових суспільних відносин);

в) державна природа (правові норми встановлюються або санкціонуються державою в особі відповідних органів або посадових осіб, за яким визнається відповідна компетенція);

г) державний захист (для захисту та належного функціонування встановлених правових норм сторони, що є учасниками громадянської війни, створюють органи, які мають право застосовувати санкції до порушників загальнообов'язкових правил поведінки, встановлених владою);

д) системність (незважаючи на складні політичні, економічні, релігійні або військові умови, кожна норма, як компонент нової правової системи діє тільки у взаємодії з іншими, а дефект окремо взятої норми приводить до порушення функціонування правової системи в цілому).

Таким чином, під час громадянської війни попередня правова система розпадається, а її місце займають системи загальнообов'язкових норм протиборчих сторін. Кожна з цих систем являє собою самостійну правову систему, що виступає в якості загальної закономірності трансформації права під час громадянської війни.

Крім того, в наслідок громадянської війни змінюється уявлення про застосування основних правових категорій, зміст останніх. Так, після громадянської війни в США в державі змінюється система прав громадянина зміст самого поняття «свобода». Слово «свобода» стало тлумачитися в понятті свобода «позитивна» на відміну від довоєнного розуміння «негативної свободи». Або ситуація, пов'язана з поняттям «правовий захист» з боку держави. Поділ суспільства на «своїх» та «чужих», що закріплюється на рівні державної влади у відповідних нормативно-правових документах, сприяє формуванню «абсолютного зла» в образах «чужих», на яких правовий захист не розповсюджується (Росія після громадянської війни 1917 – 1922 рр.)

Під час громадянської війни відбувається трансформація масової політичної свідомості. Останні проявляються не стільки у внутрішньому оновленні ціннісних систем, скільки в паралельному існуванні і взаємоперетині груп населення з полярно протилежними ціннісними системами. Відбувається розмивання ціннісних орієнтацій, що зумовлено низкою соціально-психологічних факторів: посилення психоемоційної напруги; загострення почуття страху перед беззаконням та злочинністю; відчуття неможливості вплинути на процеси, що відбуваються в суспільстві. Подібне загострення психоемоційного стану торкається тієї частини населення, що виступає носієм традиційних цінностей. Крім того, спостерігається процес формування нового типу людини, яка позбавляється успадкованих соціальних зв'язків та вступає у нові. На розмивання ціннісних орієнтацій під час громадянської війни впливають соціально-психологічні фактори: посилення психоемоційної напруги, загострення почуття страху перед беззаконням та злочинністю, відчуття неможливості вплинути на процеси, що відбуваються в суспільстві.

Трансформація якісних характеристик політичної системи під час внутрішньої війни пов'язана з порушенням умов та механізмів забезпечення стабільності, причиною виходу із стабільного стану є функціональна неадекватність політичної системи, її нездатність забезпечувати досягнення колективних цілей суспільства. Відбувається відмова більшої частини політичних суб'єктів від орієнтації на старі правила політичної взаємодії, розпад інституціонального рівня на сегменти, в кожному з яких встановлюються свої норми та правила взаємодії, розмивання уявлень

населення про правильний «старий» чи «новий» політичний порядок, зростання недовіри пересічних громадян до інститутів та акторів будь-якої з протиборчих систем.

Перетворення політичної системи в іншу під час громадянської війни обумовлено структурними і поведінковими кризами. Якщо казати про структурно-поведінкову кризу то, вона проявляється в неефективності застосування законів і непокорі їм. Причиною структурної кризи виступають такі фактори, як: військові дії протиборчих сторін, гіперінфляція, зубожіння основної маси населення, початок демографічних проблем. Культурна криза характеризується конфліктом духовних і правових нормативів. Простежуються суперечності між моральними цінностями і прийняттям рішень на користь односторонніх, побратимів по боротьбі. Поведінкова криза проявляється на фоні розколу суспільства на два непримиримих, протиборчих табори, інтереси яких є несумісними.

Як наслідок громадянської війни в країнах можуть встановлюватися як популістські політичні системи, де головним учасником процесу прийняття політичних рішень розглядається не професіонал, а звичайний громадянин (обиватель), так й елітистської системи, вирішальна роль у політичному житті відведена професіоналам (бюрократії). Для популістської системи характерним є становлення держави із системою колегіального керівництва. Популістські політичні системи недовговічні. В елітистській системі встановлюється держава, як правило, з харизматичним лідером, який поєднує верховного правителя, ідеолога (пророка), воєначальника і політичного лідера (наприклад, бюрократична авторитарна система в Росії після громадянської війни 1917 – 1922 рр., тотальна політична система Іспанії після громадянської війни 1936 – 1939 рр.).

Таким чином, трансформація політичної системи під час громадянської війни відбувається під впливом ендогенних та екзогенних факторів, під впливом несумісності культурних цінностей протиборчих сторін, суспільно-політичних структур «нової» та «старої» держави і поведінки людей. У залежності від структурних, культурних і поведінкових умов сторони переможця у громадянській війні відбувається становлення нової політичної системи і відповідної до неї держави або реконструкція старої політичної системи.

References

- Kyryluk, F. M. (1995). *Osnovy politologii*. Kyiv.
- Belyaeva, M. V. (2006). Systemno-strukturni zvyazky politychnosi systemy suspilstva ta politychnoi funktsii derzhave. *Universitetski naukovyi zapysky*, 1(17), 12–15.
- Moskvin, D. E. (2007). Institutsionalnaya neopredelennost kak factor transformatsii politicheskoi systemy. *Izvestiia Uralskogo gosudarstvennogo universiteta, ser. 1: Problemy obrazovaniya, nauki i kultury*, 50 (vyp. 21), 86–91.
- Oborotov, Yu. M. (2005). Vid typiv politychnykh system tai h transformatsii do analizu derzhavy ta ii instytutiv. *Aktualni problem derzhavy i prava*, 7, 70–74.
- Klimova, G. P., Klimov, O. V. (2005). Derzhava v politychniy systemi suspilstva. *Gumanitarnyy chasopys*, 3, 19–22.
- Danilov, S. Ul. (2004). *Grazhdanskaya vojna i obshenatsionalnoe primirenie. SSHA. Rossiya. Ispaniya*. Moskva: GU VShE.
- Kreveld, Martin van (2006). *Rastsvet i upadok*. Moskva: IRISEN.

Світлана Топалова, к.політ.н.

Харківський інститут банківської справи, Україна

МОНІТОРИНГОВА ТА ПРЕВЕНТИВНА МІСІЯ ГУМАНІТАРНОЇ ЕЛІТИ ЯК ФАКТОР БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Svitlana Topalova, PhD in Political Science

Kharkiv Institute of Banking, Ukraine

MONITORING AND PREVENTIVE MISSION OF HUMANITARIAN ELITE AS A FACTOR OF STATE SECURITY

Based on earlier research of ideological justification of the concept of «Russian World», the article reveals activities of the Russian Federation's government institutes about its implementation and features of its implementation through information space, the signs of preparing aggression against Ukraine were clearly present in scientific publications and information environment. The first phase of open aggression was associated with the presidential election campaign of 2004-2005. Own vision of monitoring and preventive mission of intellectuals and humanities was formulated. Own research results on specific of interaction between politicians, intellectuals and society in modern Japan helped to determine the content of key social and political role of humanities in modern conditions.

Key words: intellectuals, humanists, external threats, information environment, monitoring and preventive mission.

Зовнішня агресія, якої зазнала Україна, військова операція РФ у Сирії, що стали «неочікуваними» для українського суспільства і світової спільноти поставили на порядок денний проблему усвідомлення і необхідності реалізації вкрай важливої місії гуманітарної еліти, суть якої можна визначити як моніторингову і превентивну. Держава створює механізми подолання загроз і небезпек. Але сигналізувати про них, сприяти у пошуку шляхів нейтралізації, змушувати державу докладати зусиль для вирішення проблем – справа еліт. Зміст завдань здається цілком зрозумілим, однак, спостерігаємо тотальну дисфункцію, яка, на нашу думку, стала однією із головних причин не тільки неочікуваності агресії, але і того, що агресії відбуваються.

Дослідженню ролі еліти у житті суспільства присвячена велика кількість робіт науковців – філософів, політологів, соціологів. Однак, об'єктом уваги є політична еліта. Роль інтелектуалів у різних сферах життя суспільства, їх вплив на соціально-політичні процеси досі не отримує належного розуміння і висвітлення. Стосується це і гуманітарної еліти. Лише поява окремих нарисів і перекладів публікацій, організація і проведення освітянами і науковцями конференцій, «круглих столів»¹ свідчать про усвідомлення елітою, зокрема гуманітарною, необхідності осмислити власну роль на сучасному етапі політичного розвитку та зайняти свою нішу у політиці і житті суспільства. На прикладі Японії ми показували, яку роль відіграють інтелектуали у процесі прийняття політичних рішень, як забезпечується взаємодія еліти, суспільства і влади у питаннях національної безпеки, загрози якій відсувають на другий план усі інші інтереси та стають ключовим мотивом для об'єднання зусиль². Наявність зовнішньої агресії, що має тривалу передісторію і з часом лише змінює форми, актуалізує проблему визначення соціально-політичної місії інтелектуалів саме у

¹ Історичний нарис. <logos-ukraine.com.ua/dpu/pict/istordpu.pdf>; Новак, А. Роль еліт у функціонуванні суспільства. *І.* <www.ji.lviv.ua/n45texts/nowak.htm>; Інтелігенція та політична еліта України. <www.zgia.zp.ua/index.php?page=1364&lang>. (2015, вересень, 20).

² Топалова, С. (2013). Правляча еліта в Японії: вплив національних традицій та демократичних інновацій. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна Серія: "Питання політології"*, 1073, 108–113.

питаннях протидії будь-яким формам агресії. Глобальні стратегії, що визначають наміри держави-агресора, а також, неготовність світової спільноти ефективно їм протистояти вказують на дисфункцію інтелектуальної еліти не лише в Україні, але в країнах стабільної демократії. Тому метою статті є обґрунтування ролі інтелектуалів-гуманітаріїв у справі своєчасного виявлення загроз безпеці держави та мобілізації зусиль влади і суспільства для їх нейтралізації.

Завоювання територій інших держав чи намагання поставити їх у залежність різними засобами, зруйнувати зсередини є атрибутом політики, тому і проблема протидії агресивним намірам та діям вирішується на різних рівнях через відповідні державні інститути. Однак наявність цих інститутів і навіть ефективне виконання ними своїх завдань жодним чином не нівелює ролі інтелектуалів, які на своєму рівні і з допомогою тих засобів дослідження та аналізу ситуації, якими володіють і джерелом інформації, які є доступними, повинні вказувати на явні і виявляти приховані ознаки загрози, акцентувати на них увагу відповідних державних інститутів. За умови тотальної дисфункції останніх, місія інтелектуалів стає більш масштабною і складною. Очевидно, лише доводити до відома влади суть небезпек уже недостатньо і майже безрезультатно. То ж необхідно через усі доступні канали налагоджувати комунікацію із суспільством та владою.

Колеги політологи та політичні експерти, розмірковуючи над причинами та першими ознаками підготовки агресії в Україну, свідченнями її неминучості, іноді згадують конфлікт навколо о. Тузла та вторгнення військ РФ на територію Грузії, але взагалі обходять увагою президентську виборчу кампанію 2004-2005 рр., яка була актом прямої інформаційної агресії і силового тиску, що мав шанси влитись у збройне втручання. Однак, саме ця кампанія стала свідченням початку активної реалізації концепції «русского мира» в масштабах всієї України. На політичному рівні це проявлялось у просуванні відповідного кандидата із розробленою у РФ та реалізованою командою російських політтехнологів, очолюваною Г.Павловським, виборчою стратегією, а також, наданням усіх засобів підтримки, зокрема, обіцянок електорату економічних преференцій від РФ у вигляді низьких цін на енергоресурси та ін.; на ідеологічному рівні – у реалізації стратегії розколу українського суспільства за актуалізованим радянським стереотипом «наші-чужі» (переможці та фашисти); на силовому – у готовності і активному прагненні надати «допомогу» у ліквідації майдану. Ознаки прямого втручання і агресії були явними, але їх проігнорували як політики, що здобули владні статуси, так і інтелектуали, які аналізували хід і наслідки кампанії з точки зору іміджу кандидатів, політтехнологічних новацій, впливу на ідеологічні орієнтації виборців та ін., але не вказували на прямі ознаки загроз безпеці держави. Отже, кампанія, яка мала ознаки усіх видів зовнішніх загроз, залишилася поза увагою влади, інтелектуалів і суспільства.

Активна корекція масової свідомості російського суспільства у напрямку формування образу ворога-українця також почалася саме під час першого майдану. Оскільки у свідомості росіян ще займав свою нішу міф про «братні народи», збройна агресія проти України не була б підтримана суспільством, тому влада взялася активно інтерпретувати майдан як «фашистський заколот». Дослідження інформаційного простору РФ за період 2004-2013 рр. дає підстави для однозначного висновку про цілеспрямовану мілітаризацію суспільної свідомості із чітко визначеними об'єктами агресії, серед яких ключове місце посідає Україна. У політичних ток-шоу та «аналітичних» програмах ключовими темами стали «український фашизм», політична недолугість українців та необхідність протекторату «старшого брата»; історичні програми актуалізували проблему «ісконно русских земель», які необхідно повернути; дискусії політиків стосовно нагальних проблем сьогодення сконцентрувалися на виборі шляхів і засобів «повернення» Криму – військового чи економічної експансії, забезпечення інформаційного контролю та ін. Художні фільми, присвячені історичним подіям, відверто нав'язують образ ворога в минулому і сучасному, як, наприклад, фільм «Матч»; збільшується кількість фільмів на військову тематику; на дискотеках молодь танцює під пісню «Комбат» групи «Любе», а у розважальних закладах переглядає новий кліп; на молодіжних форумах влаштовуються акції, учасники яких засуджують «українських фашистів», чим відзначився «Селігер» 2010 р. Цього мало бути достатньо, щоб інтелектуали поставили питання про мету формування ворожого ставлення. Однак, парадокс ситуації полягає у тому, що загрозу війни, на основі аналізу стану культури і масової свідомості суспільства, побачили російські представники

творчої еліти¹.

Захоплення Криму трактувалося політиками і експертами як «несподіване». Однак, «несподіванка» стала яскравим свідченням дисфункції не лише державних інститутів, прямим завданням яких є відстеження і нейтралізація загроз для безпеки держави, але й гуманітарної еліти, яка на основі моніторингу наукових робіт, особливо, ідеологічного спрямування, аналізу медіа-простору сусідньої держави, мала б виявляти свідчення загроз ще на етапі теоретичного обґрунтування векторів зовнішньої політики, вказувати на ознаки їх реалізації у практичній діяльності влади сусідньої держави. Як показало наше дослідження процесу формування концепції «русского мира»², її базові складові були представлені у низці наукових статей і монографій російських філософів і політологів періоду 2000-2003 рр.; задекларовані президентом та політиками сусідньої держави у якості ключових напрямків діяльності на різних рівнях внутрішньої і зовнішньої політики; визначені ресурси для реалізації стратегії. Ю.Лужков розгорнув активну діяльність у АР Крим. Доступність публікацій, висвітлення у ЗМІ візитів Ю.Лужкова до Криму, відверте перетворення російськими ЗМІ Криму на об'єкт культу, збільшення масштабів інформаційної експансії не викликали відчуття загрози ні у політиків, ні в інтелектуалів.

Отже, маємо явні ознаки дисфункції наукової гуманітарної еліти, передусім, політологічної спільноти. У матеріалах науково-практичних конференцій, публікаціях, присвячених аналізу політичних проблем сучасності, не піднімалося питання про наявність і ознаки зовнішньої загрози. Очевидно, головними причинами невиконання політологами своїх першочергових соціальних ролей є їх неусвідомлення, відсутність корпоративної культури, в основі якої служіння суспільству і відповідальність перед ним; захоплення політтехнологічними аспектами діяльності. М.Кармазіна також вказує на диференційованість вчених-гуманітаріїв та брак патріотизму³. У свідомості політологів професійний і громадянський обов'язок, очевидно, поки що мало поєднуються. Навіть значна частина науковців, які не заробляють на політичних кампаніях, а займаються науковими дослідженнями, дійсно ґрунтовними, відносять до другорядних виховні, моніторингові, діагностичні та превентивні завдання. Першопричиною згаданих дисфункцій, на нашу думку, є те, що науковці самі ще не стали носіями того національно-державного міфу і відповідної ідеології, цінностями яких мають керуватися.

Черговим сигналом тривоги стало вторгнення російських військ у Грузію у 2008 р. Переглянувши низку наукових публікацій кінця 2008 і 2009 рр., можемо виділити головні аспекти політологічного аналізу проблеми: витоки та історія грузино-осетинського конфлікту; адекватність-неадекватність дій М.Саакашвілі; реакція української влади на конфлікт з точки зору втручання-невтручання. Фактично лише один експерт, О.Сушко, повністю розкрив увесь спектр загроз для України, їх причини і очевидні наслідки, вказав на шляхи нейтралізації⁴. Однак, прогнози експерта були проігноровані владою та тією частиною інтелектуалів, які мали б докладати максимум зусиль для того, щоб влада і суспільство усвідомили суть небезпеки.

Російська агресія стала яскравим свідченням дисфункції не лише української гуманітарної еліти. Уряди європейських країн, США давно перестали сприймати РФ як непримиренного ідеологічного опонента. Провальна стратегія «перезавантаження» відносин з РФ після розпаду СРСР також є свідченням невиконання західною політологічною спільнотою прямого призначення – формування теоретичної бази політики. Збільшення тиску російського економічного лобі у західноєвропейських країнах; створення широкої інформаційної мережі; фінансування праворадикальних партій; розширення шпигунської мережі; відверті виступи російських ідеологів з приводу несприйняття чужої ліберальної ідеології; результати соціологічних досліджень із

¹ Режиссер Сокуров: Нас ждут тяжелейшие войны с Украиной и Казахстаном (видео 2008 года). <<https://www.youtube.com/watch?v=lpceqOG-2HA>> (2015, вересень, 22).

² Топалова, С.О. (2014). «Русский мир» як системний політичний міф сучасної Росії. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна Серія: «Питання політології»*, 1132, 134–139; Топалова, С.О. (2015). «Русский мир» та радянський комуністичний міф: нова форма при незмінності змісту. *Evropský politický a právní diskurz, Svazek 2*, 114–120.

³ Роль учених-гуманітаріїв у відновленні миру в Україні. <<http://ethnography.org.ua/content/rol-uchenyh-gumanitariyiv-u-vidnovlenni-miru-v-ukrayini>> (2015, жовтень, 06).

⁴ Украина – следующая? Александр Сушко, для УП _ Вторник, 12 августа 2008. <<http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2008/08/12/4447098/>> (2015, жовтень, 06).

першістю США та Західної Європи у сприйнятті як головних ворогів – усе це мало б бути свідченням, як мінімум, ціннісного конфлікту, орієнтації РФ на жорстке протистояння і руйнування зсередини західних демократій. Активізація «підривної» діяльності на території власних держав та нагнітання антиамериканських і антиєвропейських настроїв у РФ є сумнівними ознаками «потепління» стосунків і мотивами для інвестування у будь-які проекти. Однак, США виділяють колосальні кошти на розвиток демократії у РФ. Так, в інтерв'ю телекомпанії В.Нуланд заявила, що на різні проекти, зокрема і розвиток демократії в Україні за період із 1991 р. було виділено \$5 млрд, а РФ за той же період і за таким же призначенням – \$18 млрд¹. З початку правління Б.Обами США виділили \$200 млн. на розвиток демократії у РФ². Цілком абсурдна ситуація: в країні збільшує оберти антиамериканська істерія, політичний режим демонструє явні тенденції повернення до тоталітарного, суспільство не виявляє потреби у жодних ліберальних цінностях, а зовнішні інвестиції у «російську демократію» йдуть. Очевидно, політологи, що досліджують демократичні трансформації у східних країнах, мали б інформувати владу і суспільство про згорання демократичних процесів, ставити питання про доцільність інвестицій у «російську демократію», вказувати на необхідність коригування зовнішньої політики.

Причини заспокоєності інтелектуалів, влади і суспільства у західноєвропейських країнах вбачаємо у активізації процесу обміну цінностями: ліберальні цінності в обмін на дешеві енергоресурси, доповнені кремлівськими зв'язками. У той же час влада РФ, не допускаючи на власній території функціонування жодних інститутів, окрім фасадно-демократичних, успішно використовує усі інститути західної демократії на територіях європейських країн для руйнування їхньої ж системи демократії. Німецький бізнес, який найбільше зрощений із російським, лобіює економічні інтереси у системі влади. Санкції, що звузили російський ринок, сприймаються як більш болючі, у порівнянні із руйнуванням власних світоглядних цінностей. Канцлер і уряд, усвідомлюючи реальну міру загрози, яка походить від РФ, про що свідчать виступи Ангели Меркель, не можуть обрати адекватно рішучу позицію з огляду на інтереси бізнесу і стан масової свідомості, що перебуває під значним впливом російських ЗМІ. Таким чином, сукупність факторів призвела до зміни основи існування суспільства. Цінності демократії стали менш важливими, ніж матеріальні блага. Навіть ФРН, що пережила тоталізм, має найбільш розгалужену систему політичної освіти і громадянського виховання, не змогла уникнути деструктивного впливу країни із політичним режимом, надто подібним до того, з яким пов'язане власне трагічне минуле. Очевидно, гуманітарна еліта не побачила небезпеки у переміщенні на другий план основоположних цінностей демократичного суспільства, у експансії російського газового монополіста із залученням впливових політиків до бізнес-проектів, у активізації діяльності сітки інститутів іншої держави.

Окремої уваги заслуговує практика фінансування РФ праворадикальних партій європейських країн – різних за ступенем впливовості та мірою радикалізму. Інформація про фінансування не є секретною; ідеологічна близькість «русского мира» і європейських неонацистів має багато наочних прикладів; виступи Марін Ле Пен дуже нагадують низку цитат із виступів В.Путіна; у РФ проходять форуми праворадикальних партій, а їх представники виступають у ролі спостерігачів та роблять висновки про «демократичність виборів та плебісцитів» – це один «бік медалі». Логічним доповненням став і міжнародний форум «Діалог націй. Право народів на самовизначення і побудова багатопольярного світу», що відбувся у Москві 20 вересня 2015р. Склад учасників і проблематика чітко вказують, що проблема «самовизначення» актуальна для США, європейських і пострадянських країн, окрім РФ, а роль провідника у її «вирішенні» належить саме РФ. Іншим боком стало сприйняття урядами низки західних держав РФ у якості союзника у боротьбі із тероризмом. «Відданість» цій ідеї РФ уже яскраво продемонструвала у Сирії. Доклавши зусиль до збільшення потоку біженців у країни ЄС, «державо-миротворець» ще раз продемонструвала відданість «узгодженим правилам гри». Очевидно, це має поставити інтелектуалів перед дилемою: поветрати свідомість суспільства до базових цивілізаційних цінностей чи пояснювати йому причини повернення до традицій варварства.

Усе вищевикладене, на нашу думку, є свідченням дисфункції політологічної спільноти

¹ Подробиці читайте на УНІАН. <<http://www.unian.net/politics/910189-ssha-s-1991-goda-dali-ukraine-5-milliardov-no-maydan-ne-finansirovali-nuland.html>> (2015, жовтень, 06).

² Госдеп отчитался о расходах на развитие демократии в России. <<http://newsland.com/news/detail/id/913921/>> (2015, жовтень, 06).

західних країн. Інтелектуали не пояснюють своїм суспільствам і владі суть процесів, що відбуваються у пострадянських країнах, зокрема, за участі РФ; не аналізують зовнішню політику РФ з точки зору наявності загроз для власної держави і світової безпеки; не акцентують увагу суспільства навіть на явних ознаках експансії та їх можливих наслідках. Створюється парадоксальна ситуація, за якої, з одного боку, агресивні наміри влади РФ є відкритими, звучать у виступах політиків і політтехнологів, обговорюються у соціальних мережах, а з іншого – агресивні дії стають «неочікуваними». Згадується коментар з цього приводу Л.Лінкявічуса, який зазначав, що В.Путін відкрито говорить про свої наміри (іноді і вустами В.Жириновського), його тільки треба вміти слухати. Саме це і є безпосереднім завданням інтелектуалів гуманітаріїв – слухати і читати, аналізувати, робити висновки, прогнозувати небезпеки, мобілізувати суспільство і тиснути на владу для їх нейтралізації. Виконання цієї місії дозволить уникнути несподіванок та неочікуваних агресій.

Руйнування системи світової безпеки, заснованої на дотриманні норм міжнародного права, фактична атрофія ООН та РБ ООН, ОБСЄ актуалізують ще одну глобально важливу місію інтелектуальної гуманітарної еліти – осмислення нових реалій та пошук основ для побудови нової системи безпеки. Вона має враховувати наявні протилежності: необхідність збереження демократичного міфу і його цінностей, на основі яких створені норми права цивілізованого світу, як фундаменту системи, з одного боку, та наявність суб'єктів із архетипом агресії і завоювань, тотальним несприйняттям норм права і моралі, які завжди будуть намагатися діяти з позицій сили, з іншого. Очевидно, що нова система не повинна базуватися на сподіваннях на ідеологічне примирення та давати можливість агресору користуватися нормами і правилами цивілізованого світу для його руйнування.

Розпад радянської системи супроводжувалося декларуванням намірів східноєвропейських держав та деяких бувших республік СРСР про входження до ЄС. Польща, Чехія, країни Балтії пройшли цей шлях досить швидко, оскільки там на рівні масової свідомості не сформувалося те комуністичне суспільство, що буде залишатися таким за усіх атрибутів демократії. То ж суспільства, які позбавились від неприйнятних цінностей радянської ідеології і виявляли внутрішню готовність до життя за іншими правилами, делегували владні повноваження новим елітам, носіям демократичного політичного міфу. В Україні інша ситуація: ідеологічна поляризація суспільства; відсутність політичної еліти як носія національно-демократичного міфу; зародковий період становлення соціально-політичних лобістських інститутів; дисфункція гуманітарної еліти. За такого стану речей внутрішнього потенціалу для швидкої демократичної трансформації недостатньо. Очевидно, що необхідний ще зовнішній тиск демократичного світу, який повинен допомагати змушувати владу не лише реально впроваджувати у своїй діяльності принципи і норми демократії, але і тотально виховувати суспільство у дусі демократичних цінностей. Це потрібно не лише українському суспільству, більша частина якого вже сьогодні усвідомлює необхідність змін, але ще не має ефективних механізмів їх здійснення. Західні демократії, які заявляють про готовність прийняти Україну у своє товариство, очевидно, теж зацікавлені у входженні цивілізованої країни, громадяни якої знають і розуміють сутність демократії, вміють керуватися її принципами у повсякденному житті. То ж саме інтелектуали мають доносити до своїх політичних еліт необхідність жорсткого тиску на українську владу для забезпечення багаторівневої політичної освіти і громадянського виховання, на зразок того, як це було у післявоєнній ФРН під тиском США і Великобританії. Таку місію інтелектуалів-гуманітаріїв західних країн вважаємо також превентивною. Демократична спільнота буде більш захищеною від зовнішнього агресивного впливу лише у тому випадку, коли розширюватиметься за рахунок країн, суспільство яких є носієм глибоко усвідомлених і раціонально сприйнятих ліберальних цінностей.

Отже, реалії сучасного політичного життя та характер проблем, з якими зіштовхнулись Україна і вся світова спільнота, вказують на необхідність акцентування уваги на соціально-політичній місії інтелектуалів-гуманітаріїв, зокрема, у питаннях завчасного виявлення загроз та пошуку шляхів їх нейтралізації. У цій статті ми зосередили увагу на зовнішніх загрозах, які видаються сьогодні найбільш явними. Однак моніторингова та превентивна місія гуманітарної еліти не обмежується виявленням ознак, аналізом суті та мобілізацією влади і суспільства для нейтралізації зовнішніх небезпек. Як правило, агресії з боку інших держав стають наслідком дисфункції системи влади в країні та політичної безграмотності і апатії суспільства, що складають суть внутрішніх загроз. Підтвердження маємо на власному досвіді. То ж інтелектуали-гуманітарії

мають стати активною соціальною спільнотою, яка бере на себе реалізацію завдань по завчасному виявленню небезпек для держави і суспільства, що походять як від інших країн, так і від діяльності влади у своїй країні, а також, зайняти свою нішу у політичному житті суспільства. Суть ключової політичної ролі можемо визначити як участь у формуванні раціональних основ політики на основі моніторингу політичного середовища та спрямування політичної участі мас відповідно характеру наявних зовнішніх і внутрішніх загроз.

References

- Gosdep otchitalsja o raskhodakh na razvitie demokratii v Rossii. <<http://newsland.com/news/detail/id/913921/>> (2015, zhovten', 06).
- Inteligencija ta politichna elita Ukraini. <www.zgia.zp.ua/index.php?page=1364&lang> (2015, veresen', 20).
- Istorichnij naris. <logos-ukraine.com.ua/dpu/pict/istordpu.pdf>.
- Novak, A. Rol' elit u funkcionuvanni suspil'stva. I. <www.ji.lviv.ua/n45texts/novak.htm>.
- Rezhisser Sokurov: Nas zhduť tjazhelejshie vojny s Ukrainoj i Kazakhstanom (video 2008 goda). <<https://www.youtube.com/watch?v=lpceqOG-2HA>> (2015, veresen', 22).
- Rol' uchenikh-gumanitariiv u vidnovlenni miru v Ukraini. <<http://ethnography.org.ua/content/rol-uchenih-gumanitariiv-u-vidnovlenni-miru-v-ukrayini>> (2015, zhovten', 06).
- Topalova, S. (2013). Pravljacha elita v Japonii: vpliv nacional'nikh tradicij ta demokratichnikh innovacij. *Visnik Kharkivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni V.N.Karazina Serija: "Pitannja politologii"*, 1073, 108–113.
- Topalova, S. O. (2014). «Russkij mir» jak sistemnij politichnij mif suchasnoi Rosii. *Visnik Kharkivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni V.N.Karazina Serija: «Pitannja politologii»*, 1132, 134–139.
- Topalova, S. O. (2015). «Russkij mir» ta radjans'kij komunistichnij mif: nova forma pri nezminnosti zmistu. *Evropský politický a právní diskurz, Svazek 2*, 114–120.
- Ukraina – sledujushchaja? Aleksandr Sushko, dlja UP _ Vtornik, 12 avgusta 2008. <<http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2008/08/12/4447098/>> (2015, zhovten', 06).
- UNIAN. <<http://www.unian.net/politics/910189-ssha-s-1991-goda-dali-ukraine-5-milliardov-no-maydan-ne-finansirovali-nuland.html>> (2015, zhovten', 06).

Василь Гладій

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», м. Івано-Франківськ, Україна

ПРИНЦИП СУБСИДІАРНОСТІ ЯК УМОВА МОДЕРНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Vasyl Hladiy

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

THE PRINCIPLE OF SUBSIDIARITY AS A CONDITION FOR MODERNIZATION OF LOCAL GOVERNMENT IN MODERN UKRAINE

The article describes features of the principle of subsidiarity in the activities of local government in Ukraine as one of the main democratic European principles. The author formulates definition of «subsidiarity» and analyzes its content components. Subsidiarity was considered as one of the jurisdiction components of local governments on protection of public order and education. According to the research it was determined that implementation of the principle of subsidiarity into municipal management depends on adequate distribution of powers and ensuring financial autonomy of local authorities. It was noted that incompleteness of a community's integration, lack of experience in public administration; dominance of secrecy and lack of transparency of local government hamper implementation of modernization.

Key words: subsidiarity, decentralization, local government, autonomy.

Актуальність практичної реалізації принципу субсидіарності в діяльності органів місцевого самоврядування в Україні обумовлена втіленням політики європейської інтеграції. Спираючись на позитивний досвід країн Східної Європи, в Україні продовжуються процеси реформування, пов'язані з побудовою якісно нової системи місцевого самоврядування та створенням системи адміністративно-територіальних одиниць, спроможних виконувати покладені на них функції в процесі реалізації суспільних потреб. Втілення у практику державного управління субсидіарності як фундаментального принципу функціонування Європейського Союзу пов'язано з розумінням цього принципу як інструменту адекватного розмежування сфери органів місцевого самоврядування, вирішення конфлікту делегованих повноважень, розширення ступеня фінансової автономії органів місцевого самоврядування.

Стан дослідження. На сучасному етапі політичного розвитку України питання ролі та специфіки діяльності органів місцевого самоврядування, проблеми їхнього реформування в умовах євроінтеграційних прагнень держави є предметом наукових розвідок широкого кола науковців. Вивчення специфіки принципу субсидіарності відбувається в рамках досліджень питань, пов'язаних безпосередньо з особливостями функціонування Європейського Союзу, але пропозиції щодо його імплементації в Україні носять загальний характер. Проблема застосування принципу субсидіарності в діяльності місцевого самоврядування частково розкривається в основному за допомогою матеріалів та публікацій громадських організацій в рамках отриманих зарубіжних грантів. Однак, питання специфіки втілення принципу субсидіарності у процесі модернізації відносин місцевої і державної влади, формування системи критеріїв ефективності застосування цього принципу, проблеми децентралізації та можливості попередження ризиків впровадження нової моделі адміністративного устрою держави залишаються маловивченими.

Метою статті є розгляд принципу субсидіарності як особливої та необхідної умови модернізаційних змін у діяльності органів місцевого самоврядування, за якої їхня політична та економічна автономія забезпечить прискорення процесу євроінтеграції України.

Виклад основного матеріалу. Принцип субсидіарності – організаційний та правовий принцип, відповідно до якого завдання повинні вирішуватись на найнижчому або віддаленому від центра рівні, де їх вирішення є можливим та ефективним. Зазначений принцип був закріплений у

статті 4 Європейської хартії місцевого самоврядування та введений до Маастрихтської угоди як фундаментальний принцип договірної бази Європейського Союзу.

Застосування в практиці державного управління принципу субсидіарності передбачає можливість задоволення потреб громадянина самостійно, у результаті договірних відносин з іншими громадянами, приватними компаніями або безпосередньо самими органами самоврядування. Втручання держави (очевидно, що деякі послуги не можуть надаватися на нижчому рівні, бо це буде пов'язане із занадто високими витратами) є мінімальним. Застосовувати економічні та інші важелі впливу державі дозволяється лише у тих випадках, коли йдеться про вирішення загальнодержавних завдань, або коли ситуація виходить за межі окремо взятої адміністративної одиниці. З одного боку, реалізація цього принципу частково обмежує суверенітет державної влади, але з іншого – без нього неможливе реальне врядування громад та забезпечення «публічності» адміністрування¹.

Враховуючи і визнаючи багатоманітність підходів у наукових дослідженнях специфіки формування та імплементації принципу субсидіарності, пропонуємо у своєму дослідженні користуватись визначенням субсидіарності як способу адекватного розмежування діапазону повноважень, який передбачає необхідність найефективнішого вирішення проблем на максимально низькому рівні громади при достатності у неї потенціалу (здатності, готовності, ресурсів) та можливості обґрунтованого втручання держави для забезпечення безперервності і системності надання якісних послуг населенню.

Складовими змісту поняття «субсидіарність» в діяльності органів місцевого самоврядування в сучасній Україні, на нашу думку, необхідно виділити ресурсно підкріплений діапазон повноважень (виключна компетенція та наявність компетентного складу службовців), самостійність прийняття рішень, ступінь обґрунтованого втручання держави у діяльність місцевого самоврядування (делеговані повноваження), можливість реалізації фінансової автономії.

Вперше на законодавчому рівні принцип субсидіарності було зафіксовано в постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» від 21 липня 2006 року. Він був визначений як «розподіл владних повноважень, за якими місце надання адміністративної (управлінської) послуги максимально наближене до її безпосереднього споживача з урахуванням повноти надання належної якості послуги шляхом концентрації матеріальних і фінансових ресурсів на відповідному рівні територіального управління»². Однак, втілення цього принципу у практичну площину відносин органів місцевого самоврядування та держави гальмувалось низкою обставин: відсутністю системного підходу у проведенні реформи місцевого самоврядування та адміністративно-територіальної реформи, збереженням контролю державних адміністрацій на місцях, продовженням процесу унормування обмеженої фінансової автономії місцевих рад, відсутністю політичної волі парламенту щодо прийняття відповідних актів для зміни статусу територіальних громад та їх представницьких органів.

Декларативність намірів була істотним чином змінена прийняттям Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», де метою політики було визнано відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудову ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізацію у повній мірі положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності місцевого самоврядування³.

Значним досягненням у рамках реалізації Стратегії стало прийняття Концепції про розвиток місцевого самоврядування 2015 року, у якій наміри реального втілення в державне управління принципу субсидіарності отримали своє продовження у проекті змін до Конституції України щодо децентралізації. Схвалення проекту у першому читанні наблизило місцеві громади до набуття реальних можливостей автономного управління та розвитку.

¹ Рибак, А.І. (2011). Стан та перспективи реформування публічної адміністрації в Україні. *Гілея: науковий вісник*, 47, 596.

² *Постанова про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року 2006* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-%D0%BF>> (2015, жовтень, 12).

³ *Указ про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» 2015* (Президент України). *Офіційний сайт Верховної Ради*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>> (2015, вересень, 25).

Принцип субсидіарності виконує роль ефективного інструментального методу децентралізації (муніципалізації). Під останньою розуміється отримання місцевими органами самоврядування політичної автономії разом із новими функціями і ресурсами, що зумовлює настання відповідної економічної автономії.

Втілення в державному управлінні України принципів децентралізації означає: по-перше, отримання жителями соціальних, адміністративних, комунальних послуг максимально наближено до місця проживання; по-друге, можливості для громади отримати у своє розпорядження основний ресурс місцевого самоврядування – землю, права на встановлення місцевих податків і зборів, достатніх для виконання власних повноважень та стимулювання економічного розвитку в громадах з метою створення нових робочих місць; по-третє, можливості об'єднати фінансові, майнові та інтелектуальні ресурси консолідованої громади для покращення якості освітніх, медичних та інших послуг і утримання місцевої інфраструктури (доріг, громадського транспорту, систем тепло-, водопостачання тощо).

Децентралізація виступає як необхідна умова для самореалізації потенціалу регіонів, кожної територіальної одиниці, кожного громадянина України для ефективного розвитку місцевого та регіонального самоуправління. Це підтверджується результатами опитування, згідно з якими підтримка реформи децентралізації та регіонального розвитку складає 18% населення і адміністративно-територіальної реформи – 11%, що безперечно свідчить про необхідність втілення реформи місцевого самоврядування¹.

З одного боку, здійснення децентралізації є необхідним кроком з огляду на євроінтеграційний зовнішньополітичний курс держави. З іншого – трансформація державного устрою може створити нові виклики для українського суспільства, особливо у процесі здійснення адміністративно-територіальної реформи та на перших етапах функціонування нової системи організації публічної влади. Так, науковці наголошують на високій ймовірності виникнення ризиків у процесі децентралізації влади в Україні, серед яких: ризики, пов'язані з необхідністю перегляду меж адміністративно-територіальних одиниць; послаблення державного контролю органів місцевого самоврядування на регіональному та субрегіональному рівнях за реалізацією повноважень, які будуть передані виконавчим органам місцевих рад, в умовах слабкості інститутів громадянського суспільства поза межами великих міст; ризики для бюджетної системи країни; зниження якості місцевого управління та легітимності прийнятих рішень; зростання партикуляристських тенденцій в областях – тобто, легітимізація у суспільній свідомості претензій регіонів на правосуб'єктність щодо тих політичних інтересів, які суперечать загальнонаціональним².

Реалізація реформи місцевого самоврядування на практиці вимагатиме від Верховної Ради України відпрацювання близько 500 законодавчих актів³; вирішення проблем втілення адміністративно-територіальної реформи, яка фактично змінює територіальний устрій України.

До таких проблем сучасного адміністративно-територіального устрою слід віднести: невпорядкованість структури устрою та нерегульованість статусу адміністративно-територіальних одиниць; невідповідність статусу одиниць їх ресурсному потенціалу та європейському змісту адміністративно-територіальної одиниці; нераціональне розмежування між окремими одиницями; надмірну кількість адміністративних одиниць базового (12 тис.) та районного (500) рівнів. Це знижує ефективність управління територіями та контролю діяльності органів місцевого самоврядування⁴. Вирішення цих проблем пропонує проект змін до Конституції України, поданий Президентом України, ухвалений парламентом у першому читанні і тримавший схвальний висновок Венеціанської комісії. Згідно з проектом первинною одиницею в системі адміністративно-

¹ Реформи в Україні: громадська думка населення (2015, 22-27 липня). Сайт Фонду Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. <<http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/reformi-v-ukselelnja.htm>> (2015, вересень, 25).

² Очікувані ризики у процесі децентралізації. Аналітична записка НІСД. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. <<http://www.niss.gov.ua/articles/1021/>> (2015, вересень, 16).

³ Бусол, О. (2015). Проблемні питання децентралізації влади в контексті конституційної реформи в Україні. Сайт Центру досліджень соціальних комунікацій. <http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1357> (2015, жовтень, 5).

⁴ Короткий огляд реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Сайт Інституту Громадянського Суспільства. <<http://www.csi.org.ua/?p=5879>> (2015, жовтень, 10).

територіального устрою країни є громада – один або кілька населених пунктів. У матеріальне розпорядження громаді передається земля, рухоме й нерухоме майно, природні ресурси, комунальні об'єкти, у фінансове – місцеві податки й збори, частина загальнодержавних податків.

Одиницями адміністративно-територіального устрою стають також район і регіон. Район утворюються кількома громадами, а регіонами визначені області та Автономна Республіка Крим. Створювати й ліквідувати громади, райони та області, а також встановлювати їхні межі й найменування уповноважена Верховна Рада України¹.

Таким чином, замість системи, що дісталася Україні у спадок з радянських часів, запроваджується більш гнучка адміністративно-територіальна модель. Ефективність місцевого самоврядування вимірюється самодостатністю та спроможністю громад. Тому посилення незалежності об'єднаних громад від існуючих адміністративних кордонів може підвищити якість державного сервісу, особливо на рівні громади.

Для успішного втілення проведення адміністративно-територіального реформування, на нашу думку, необхідно також передбачити та попередити застосування локальними елітами механізмів політичного спротиву проти реформи з підтримкою широкої громадськості; а також спрогнозувати та попередити можливість активізації та радикалізації політичних об'єднань, які представляють інтереси меншин, що мають компактний характер проживання.

Тож розглянемо специфіку субсидіарної складової діяльності місцевих, районних та обласних рад у сфері повноважень громадського порядку та освіти.

На сучасному етапі розвитку місцевого самоврядування в Україні децентралізація державного управління у сфері забезпечення громадського порядку пов'язана з функціонуванням інституту муніципальної поліції. Сьогодні такі структури функціонують у Бердянську, Вінниці, Луцьку, Тернополі, Житомирі, Ужгороді та інших містах України. Розуміючи необхідність посилення ролі місцевого самоврядування у сфері забезпечення охорони громадського порядку, місцеві ради створили або знаходяться та етапі створення муніципальної варті.

Втім проблема полягає у тому, що сьогодні ці структури створюються або як комунальні підприємства або як управління виконкому міської ради з невизначеним статусом як самої структури, так і її працівників. Це значним чином гальмує втілення роботи місцевих рад на засадах децентралізації та субсидіарності та обмежує права громади у створенні ефективних недержавних суб'єктів правоохоронної діяльності, функції яких могли б якнайповніше кореспондуватися з очікуваннями населення конкретних громад.

Для подолання таких перешкод у забезпеченні громадської безпеки місцевою радою та на виконання Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року N 333-р, був розроблений законопроект № 2890 «Про муніципальну варту», який навіть був прийнятий Верховною Радою України в першому читанні². Законопроект визначив муніципальну варту як орган в системі місцевого самоврядування, метою якого є забезпечення на території, що перебуває під юрисдикцією відповідної ради, охорони громадського порядку, законності, прав, свобод і законних інтересів громадян та закріплює права місцевих рад створювати таку варту з фінансуванням за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету.

Однак, цей законопроект так і не отримав статусу закону. Серед критичних зауважень щодо його імплементації аналітики виділили нелогічність створення муніципальної варті, оскільки незрозуміло скільки після реформи буде існувати територіальних громад. Так, наприклад, у Львівській області пропонується сформувати 136 територіальних громад, коли кількість міських, сільських та селищних рад складає 710. Незрозумілим вбачається механізм функціонування майбутніх громад та їх фінансова основа (дотаційність територіальних громад в Україні перевищує 70%, понад 500 громад дотуються держбюджетом на 90%)³.

¹ Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» 2015. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*.

<http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812> (2015, жовтень, 02).

² Рада ухвалила зміни до Конституції в першому читанні. *Українська правда*.

<<http://www.pravda.com.ua/news/2015/08/31/7079619/>> (2015, вересень, 25).

³ Критика законопроекту про муніципальну ва(р)ту. *Сайт ДВІЖінформ*.

<<http://www.dvizhuha.info/krytyka-zakonoproektu-pro-munitsypalnu-va-r-tu/>> (2015, вересень, 10).

Надзвичайно цікавим прикладом застосування принципу субсидіарності є питання освіти. Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» органи місцевого самоврядування: забезпечують здобуття неповнолітніми загальної середньої освіти; сприяють діяльності дошкільних і позашкільних навчально-виховних закладів; забезпечують доступність та безоплатність освіти на відповідній території, можливість навчання в школах державною та рідною мовами; надають випускникам шкіл допомогу у працевлаштуванні тощо¹.

Відповідно до Положення про порядок створення, реорганізації та ліквідації навчально-виховних закладів органи місцевого самоврядування створюють навчальні заклади або видають дозволи засновнику на створення таких закладів недержавної та не комунальної власності².

Втілення принципу субсидіарності у здійсненні освітніх послуг проявляється у затвердженні державою певних мінімальних обов'язкових стандартів навчальних програм та у можливостях місцевих рад розширювати, удосконалювати ці програми на свій розсуд. А також у забезпеченні необхідних умов для проведення навчального процесу (ремонт шкіл, придбання шкільних автобусів, забезпечення опалювального сезону) органами місцевої влади, та проведенням зрізів знань учнів шкіл, перевіркою наявності належних умов навчання з боку держави. Насьогодні отримання місцевими радами повноважень внаслідок фінансової децентралізації у бюджеті додаткових доходів (близько 40%) актуалізує здатність місцевих органів щодо вирішення сучасних освітніх питань на відповідних територіях.

Важливою умовою успішності функціонування органів місцевого самоврядування є їхня здатність залучати інвестиційний капітал для ефективного виконання своїх повноважень з метою сталого розвитку своїх територій. Не дивлячись на цілу низку бар'єрів у втіленні цієї функції, місцева влада все ж демонструє спроможність активного залучення інвестицій для розвитку інфраструктури своїх регіонів через проведення конкурсів щодо участі у реалізації різних проектів. Наприклад, на Дніпропетровщині це швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні» DESPRO (далі – DESPRO) виконується в Україні компанією Skat та фінансується Швейцарською Конфедерацією через Швейцарське Агентство з питань розвитку та співробітництва. Його реалізація має на меті забезпечення надання результативних, ефективних та доступних за ціною послуг у сфері водопостачання та у соціальній сфері в межах децентралізованих структур.

Про успішні результати реалізації цього проекту упродовж першої та другої фази (2007-2013) свідчать підтримка та реалізація 78 проектів громад із покращення водопостачання сільських територій, загальна вартість яких склала близько 37,3 млн. грн. Мета третьої фази DESPRO (2013-2017) полягає у розробці ефективних механізмів надання децентралізованих якісних публічних послуг і включенні їх до національних та регіональних програм задля подальшого поширення³.

Тож розглядаючи власну компетенцію повноважень органів місцевого самоврядування в Україні, варто відзначити достатньо їхній широкий спектр, що, на нашу думку, є украй позитивною рисою української політики та існуючого законодавства. У той же час реалізація принципу субсидіарності, а саме права громади вільно і самостійно надавати послуги населенню обмежуються відсутністю чіткого розподілу повноважень, їх дублювання як між різними рівнями місцевих органів виконавчої влади, так і місцевого самоврядування.

Так, у статтях 27-40 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», присвячених визначенню повноважень органів місцевої влади, 77 віднесено до виключної компетенції виконавчих органів сільських, селищних та міських рад, а 85 – до делегованих, не враховуючи повноважень, пов'язаних з міжгалузевим законодавством⁴. Ця ситуація наочно простежується у

¹ Закон про місцеве самоврядування, ст. 32, р. 2 (1997) (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради*, 24, 170.

² *Постанова про порядок створення, реорганізації та ліквідації навчально-виховних закладів органів місцевого самоврядування» 1994* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/228-94-%D0%BF>> (2015, жовтень, 10).

³ Спільний конкурс проектів DESPRO та Дніпропетровської обласної ради із впровадження/вдосконалення децентралізованої моделі водопостачання на рівні сільських громад Дніпропетровської області. *Офіційний сайт Дніпропетровської обласної ради*. <<http://oblrada.dp.ua/desprg>> (2015, вересень, 25).

⁴ Ткачук, А. (2013). *Децентралізація влади: від потреби до реалізації (робочий зошит)*. Київ: «Легальний статус», 34.

визначенні законодавцем повноважень і районних державних адміністрацій. Порівняння змісту статей (щодо предметної і галузевої компетенції РДА) Закону України «Про місцеві державні адміністрації» із положеннями ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» виявляє, що останні практично поглинаються. Загалом, із 79 повноважень місцевих державних адміністрацій 23 повноваження співпадають повністю і 12 – частково з повноваженнями виконавчих органів сільських, селищних, міських рад¹. Таке дублювання призводить до підвищення конфліктності у взаємовідносинах місцевих адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Серед перешкод здійснення результативного ефективного функціонального навантаження органами місцевого самоврядування є також проблема пов'язана з делегуванням повноважень місцевими адміністраціями, не підкріплених адекватним фінансовим забезпеченням. Так, показники частини видатків місцевих бюджетів на реалізацію делегованих повноважень склали: у 2010 р. – 25,6 %, у 2011 р. – 33,4 %, у 2012 р. – 37,4%, у 2013 р. – 38,7%².

Для розвитку будь-якої території необхідні розробка і реалізація відповідної стратегії управління її фінансовими ресурсами, яка дає змогу не тільки втілити ідеї в життя, а й знайти джерело фінансування. Однак, проблемою успішного наповнення та виконання місцевих бюджетів в Україні завжди була концентрація фінансових ресурсів на центральному рівні, домінування державних трансфертів, низька частка бюджету розвитку, значна дотаційність до 90 %, високий рівень централізованості до 70-75 %³.

Так, залежність місцевих бюджетів від частки трансфертів з державного бюджету у 2010 р. складала 49,1%, у 2011 р. – 52,3 %, у 2012 р. – 53,6%. Показово, що 2013 року у шести із 27 регіонів частка трансфертів із державного бюджету в доходах місцевих бюджетів перевищила 70%, у семи регіонах вона становила від 60% до 70%, у п'яти – від 50% до 60%, і лише в дев'яти регіонах – менше 50%⁴. Таким чином, фінансова та управлінська залежність місцевого самоврядування від центральних органів виконавчої влади весь час погіршувала якість надання суспільних товарів і послуг, знижувала ефективність публічного адміністрування на місцях, рівень наближення адміністративних послуг для населення, результативність місцевих програм соціально-економічного розвитку тощо.

Нова модель фінансового забезпечення місцевих бюджетів, запропонована в проекті щодо бюджетної децентралізації, спрямована на надання місцевим бюджетам бюджетної автономії та фінансової самостійності, що, безумовно, відповідає принципам Європейської хартії місцевого самоврядування. Вона ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання гарантованих послуг до їх безпосереднього споживача через розподіл видатків між бюджетами всіх рівнів, що можливе тільки зі збільшенням ступеня самостійності громади у формуванні, розгляді, затвердженні та виконанні місцевих бюджетів.

Розширення дохідної бази місцевих бюджетів передбачається шляхом передачі з державного бюджету плати за надання адміністративних послуг; державного мита; збільшення відсотка зарахування екологічного податку з 35% до 80%; зарахування до місцевих бюджетів податку на доходи громадян за новими нормативами (60% – бюджети міст обласного значення, райони; 15% – обласний бюджет, 40% – бюджет м. Києва)⁵. З додаткових ресурсів у ході реформи місцеві ради отримують право встановлювати самостійно власний земельний податок з переданням до юрисдикції кожної ради всіх земель відповідної громади. Також місцеві бюджети можуть бути поповнені коштами з місцевого податку на нерухоме майно (рада визначає його самостійно), від

¹ Рибак, А.І. (2011). Стан та перспективи реформування публічної адміністрації в Україні. *Гілея: науковий вісник*, 47, 597.

² Слобожан, О. Куди зникають гроші територіальних громад? *Дзеркало тижня*. <http://gazeta.dt.ua/internal/kudi-znikayut-groshi-teritorialnih-gromad-abo-chomu-nevpinno-znizhuetsya-yakist-zhittya-v-naselenih-punktah-ukrayini_.html> (2015, жовтень, 20).

³ Костюк, Т.С. Децентралізація влади: модель для України. *Спільнота краєвих службовців України*. <<http://kds.org.ua/blog/kostyuk-ts-tvorcha-robota-detsentralizatsiya-vladi-model-dlya-ukraini>> (2015, жовтень, 10).

⁴ *Передумови та практики реалізації реформ на регіональному і місцевому рівнях* (2014). Київ: НІСД, 8.

⁵ Короткий огляд реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. *Сайт Інституту Громадянського Суспільства*. <<http://www.csi.org.ua/?p=5879>> (2015, жовтень, 10).

продажу пального на АЗС, алкогольних та тютюнових виробів (від 2% до 5%)¹.

На сучасному етапі розвитку прийняті зміни до Податкового та Бюджетного кодексів України вже частково створили умови для розширення меж фінансової самостійності громади та її представницьких органів. За перше півріччя 2015 року надходження до загального фонду місцевих бюджетів сягнули близько 44,6 млрд грн, що становить 60,7% від річного обсягу надходжень. Бюджетна децентралізація за перше півріччя 2015 року збільшила доходи місцевих бюджетів на 37%².

Особливістю реформування міжбюджетних відносин в Україні має бути безумовна відмова від постійної дотаційності певних місцевих бюджетів за рахунок інших. Вважається за доцільне орієнтування реформи на обов'язкову наявність у структурі доходів дотаційних бюджетів альтернативних джерел фінансування (наприклад, 10–20% коштів мають надходити до місцевого бюджету за рахунок грантів, позикових коштів, іноземних інвестицій тощо). У майбутньому така практика має бути поширена на всі місцеві бюджети України³.

Ключовим напрямом реформаційних змін повинні стати перехід від патерналістської парадигми ролі держави у формуванні фінансових ресурсів місцевої громади до гармонійного балансу загальнодержавних та регіональних інтересів, інтересів конкретних громад, раціонального використання власного потенціалу територій. Реалізація права органів місцевого самоврядування на власні адекватні фінансові ресурси, якими вони можуть розпоряджатися у межах власних повноважень дозволить подолати проблемність взаємовідносин Державної казначейської служби України та місцевої влади щодо виконання місцевих бюджетів.

Головними проблемами реформування системи відносин між центром і регіонами залишаються відсутність її відкритості до суспільства (неможливість громадян та значної частини експертів отримати доступ до документів), закритість розробки проекту змін до Основного закону (до обговорення проекту змін практично не долучили ключових стейкхолдерів реформи децентралізації – депутатів місцевих рад, міських, селищних і сільських голів, чиновників держадміністрацій тощо). Тому внесення змін до Конституції у частині децентралізації не гарантує їх успішну імплементацію, оскільки без активної взаємодії влади із стейкхолдерами вона може наштовхнутись на активний опір з їхнього боку під час реалізації прийнятих положень на практиці.

Таким чином, принцип субсидіарності є принципом інституціональної організації влади і управління в демократичних державах. Його застосування виступає своєрідним індикатором для виокремлення компетенційних повноважень, які місцеві органи спроможні виконувати ефективно.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати про наявність певних доказів втілення принципу субсидіарності у здійсненні органами місцевого самоврядування України у своїй діяльності. Внесені зміни до Податкового та Бюджетного кодексів започаткували процес децентралізації, а саме розширення права місцевої влади на власні адекватні фінансові ресурси. Це створює умови і дає можливість органам місцевого самоврядування самостійно виробляти і приймати управлінські рішення та здійснювати управлінські дії щодо вирішення питань місцевого значення, сприяє формуванню відчуття відповідальності за їх прийняття, а отже, гарантує автономність функціонування системи місцевого самоврядування.

У той же час існування фінансової залежності місцевих рад, їх неможливості впливати на формування місцевих бюджетів, незавершеність процесу об'єднання громад, відсутність досвіду публічного адміністрування; домінування закритості і непрозорості місцевих органів гальмують інноваційний розвиток територій і не дозволяють оперативно та результативно вирішувати актуальні питання якісного отримання послуг населенням.

В перспективі збагачення змісту принципу субсидіарності повинно бути розширено аналізом механізмів участі громадян у прийнятті рішень на рівні місцевих рад та контролю за їх виконанням, інституту відповідальності депутатів місцевого рівня перед виборцями, оперативності вирішення питань різного значення, інформованість громадян стосовно їх прав та можливостей розширення доступу до публічної інформації.

¹ Тарнай, В. (2015). Бюджет місцевої ради в умовах децентралізації. *Громадянське суспільство*, 1 (19), 9.

² Бюджетна децентралізація: доходи місцевих бюджетів зросли на 37%. *Децентралізація влади*. <<http://decentralization.gov.ua/news/item/id/415>> (2015, жовтень, 20).

³ Ковбасюк, Ю.В., Ващенко, К.О., Толкованов, В.В. (2014). *Місьцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та основні напрями модернізації*. Київ: НАДУ, 19.

References

- Busol, O. (2015). Problemmi pytannya detsentralizatsiyi vlady v konteksti konstytutsiyanoi reformy v ukrayini. *Sayt tsentru doslidzhen' sotsial'nykh komunikatsiy*. <http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1357> (2015, zhovten', 5).
- Byudzheta detsentralizatsiya: dokhody mistsevykh byudzhetyv zrosly na 37%. *Detsentralizatsiya vlady*. <<http://decentralization.gov.ua/news/item/id/415>> (2015, zhovten', 20).
- Zakon pro mistseve samovryaduvannya 1997* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 24, 170.
- Kovbasiuk, Y. V., Vashchenko, K. O., Tolkovanov, V. V. (2014). *Mistseve samovryaduvannya v Ukrayini: suchasnyi stan ta osnovni napryamy modernizatsiyi*. Kyiv: NADU.
- Korotkyi ohlyad reformy mistsevoho samovryaduvannya ta terytorial'noyi orhanizatsiyi vlady v Ukrayini. *Sayt Instytutu Hromadyans'koho Suspil'stva*. <<http://www.csi.org.ua/?p=5879>> (2015, zhovten', 10).
- Kostyuk, T. S. Detsentralizatsiya vlady: model' dlya Ukrayiny. *Spil'nota krashchykh sluzhbovtiv Ukrayiny*. <<http://kds.org.ua/blog/kostyuk-ts-tvorcha-robota-detsentralizatsiya-vlady-model-dlya-ukraini>> (2015, zhovten', 10).
- Krytyka zakonoproektu pro munitsypal'nu va(r)tu. *Sayt DVIZhinform*. <<http://www.dvizhuha.info/krytyka-zakonoproektu-pro-munitsypalnu-va-r-tu/>> (2015, zhovten', 10).
- Ochikuvani ryzyky u protsesi detsentralizatsiyi. Analitychna zapyska NISD. *Ofitsiyyny sayt Natsional'noho instytutu stratehichnykh doslidzhen' pry Prezydentovi Ukrayiny*. <<http://www.niss.gov.ua/articles/1021/>> (2015, veresen', 16).
- Peredumovy ta praktyky realizatsiyi reform na rehional'nomu i mistsevomu rivnyakh* (2014). Kyiv: NISD.
- Porivnyal'na tablytsya do projektu Zakonu Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do Konstytutsiyi Ukrayiny (shchodo detsentralizatsiyi vlady)» 2015. *Ofitsiyyny veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrayiny*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812> (2015, zhovten', 2).
- Postanova pro zatverdzhennya Derzhavnoi stratehiyi rehional'noho rozvytku na period do 2015 roku 2006* (Kabinet Ministriv Ukrayiny). *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoi Rady Ukrayiny*. <<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-%D0%BF>> (2015, zhovten', 12).
- Postanova pro porядok stvorennya, reorhanizatsiyi ta likvidatsiyi navchal'no-vykhovnykh zakladiv orhaniv mistsevoho samovryaduvannya» 1994* (Kabinet Ministriv Ukrayiny). *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoi Rady Ukrayiny*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/228-94-%D0%BF>> (2015, zhovten', 10).
- Rada ukhvalyla zminy do Konstytutsiyi v pershomu chytanni. *Ukrayins'ka pravda*. <<http://www.ppravda.com.ua/news/2015/08/31/7079619/>> (2015, veresen', 25).
- Reformy v Ukrayini: hromads'ka dumka naseleння (2015, 22-27 lypnya). *Sayt Fondu Demokratychni initsiatyvy imeni Il'ka Kucheriva*. <<http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/reformi-v-ukseleńnja.htm>> (2015, veresen', 25).
- Rybak, A. I. (2011). Stan ta perspektyvy reformuvannya publichnoyi administratsiyi v Ukrayini. *Hileya: naukovyy visnyk*, 47, 594–602.
- Slobozhan, O. Kudy znykayut' hroshi terytorial'nykh hromad? *Dzerkalo tyzhnya*. <http://gazeta.dt.ua/internal/kudiznykayut-groshi-teritorialnih-gromad-abo-chomu-nevpinno-znizhuetsya-yakist-zhittya-v-naselenih-punktah-ukrayini_.html> (2015, zhovten', 20).
- Spil'nyy konkurs proektiv DESPRO ta Dnipropetrovs'koyi oblasnoyi rady iz vprovadzhennya/vdoskonalennya detsentralizovanoi modeli vodopostachannya na rivni sil's'kykh hromad Dnipropetrovs'koyi oblasti. *Ofitsiyyny sayt Dnipropetrovs'koyi oblasnoyi rady*. <<http://oblrada.dp.ua/despr>> (2015, veresen', 25).
- Tarnay, V. (2015). Byudzheta mistsevoyi rady v umovakh detsentralizatsiyi. *Hromadyans'ke suspil'stvo*, 1 (19), 9–11.
- Tkachuk, A. (2013). *Detsentralizatsiya vlady: vid potreby do realizatsiyi (robochyy zoshyt)*. Kyiv: «Lehal'nyy status».
- Ukaz pro stratehiyu staloho rozvytku «Ukrayina – 2020» 2015* (Prezydent Ukrayiny). *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoi Rady*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>> (2015, veresen', 25).

Olena Shepelenko

Kharkiv regional Institute of Public Administration, Kharkiv, Ukraine

STRATEGIC OBJECTIVES OF REGIONAL INNOVATION POLICY AND MEANS OF ITS IMPLEMENTATION

The article deals with methods of overcoming economic crisis in Ukraine by means of development and implementation of modern methods and forms of government innovation management, creation of conditions for its activation and effective development. The regulatory function of the state in the field of innovation and investment development in the region has to become strategic and thus may help to resolve the problem of stimulation of venture capital firms that have high innovation potential. In the period of significant transformation it becomes highly important to have qualified experts who are motivated to develop and implement new advanced energy technologies, create new high-tech products. Therefore, management of intellectual capital, creation of training and retraining are very important for regional innovation development.

Key words: regional innovation policy, innovation, governance, innovation management

Economic growth of the country, its competitiveness in the world market and its national security is no more determined by the amount of physical resources. It mainly depends on how society can create and effectively use intellectual factor to develop innovation and innovation processes both within the national economy and at the local level. It is also impossible for the modern Ukraine to solve the key socio-economic issues without productive use of scientific and technological potential, its restructuring and formation of the national innovation system basis. Domestic economy reform practice has shown that the market cannot resolve all the problems of overcoming the degradation of production technological base and the formation of new technological structures, so necessary for sustainable economic growth in our country and its regions. All this determines the need to strengthen the state's role in supporting economic innovation processes and innovation management in general. The effective economic policy formation along with innovation policy becomes more and more important.

Therefore, one of the main tasks of economy development and overcoming the economic crisis in Ukraine will be the development and implementation of modern methods and forms of government innovation management, the creation of conditions for its activation and effective development. The regulatory function of the state in the field of innovation and investment development in the region has to become strategic shortly. Modern literature focuses mainly on structural sense of innovation policy in modern Ukraine which is not enough to achieve economic development. The problem of innovation policy structural content is important. However, currently the development of innovation policy official documents is not as important as formation of an effective system of state relations among participants of the innovation process.

Scientific efforts of J. Galbraith, Karl Marx, David Ricardo, B. Santo, A. Smith, M. Tugan-Baranovskyi, P. Drucker, B. Twist, P. Nixon, G. Lesser, K. Knight, V. Alexandrov, A. Prigogine and others have brought significant contribution to the innovation theory of economic development.

The problems of innovation and improvement of innovation policy have been analyzed by representatives of leading national scholars, among them: Z. Adamanova, O. Amosha, L. Bezchasnyi, O. Veklich, A. Galchinskyi, M. Haman, V. Geets, B. Danylyshyn, O. Datsii, M. Koretskyi, M. Krupka, A. Kuzmin, V. Miller, V. Ossietzky, O. Tyvonchuk, A. Fedorysheva, V. Chizhov, and others.

Despite scientists' great attention to the problems of innovation, still there are quite a lot of unresolved problems which hinder economic growth. There is lack of researches on political and economic aspects of innovation policy; theoretical study and practical implementation of innovation policy does not meet the current stage of competition; the role of a strategic approach to public innovation policy is not fully investigated; no systematic approach to building market-oriented infrastructure systems has been developed; a coherent national innovation system has not been built in Ukraine yet. Not enough attention is paid to legal problems of the innovation policy and innovation activity; studies on theoretical and practical

aspects generalization are still missing.

The aim of the article is to provide a scientific and theoretical analysis of the innovation policy implementation at a local level.

According to the strategic monitoring of regional development, conducted between January and December 2011, the National Institute for Strategic Studies highlighted some positive trends in regional development. Among other trends, there was a rapid growth in industrial production in 20 regions; an increase of agricultural production in all regions of Ukraine; an increase in the volume of construction work in 19 regions; an increase in investment in fixed assets in January-September in 21 regions of Ukraine. Despite all these positive trends, we can say that they had a pronounced extensive and unsustainable background. Improved dynamics in basic industries and exports activation occurred primarily due to positive dynamics on the world market industries Ukraine specializes in. In particular, exports of goods from Dnepropetrovsk, Donetsk and Luhansk regions increased by 29.6%, 31.0% and 95.7% respectively in January-December 2011.

Exports of ferrous metals has increased dramatically for more expensive products and reduced for low-level processing. The share of metallurgy, coke, petroleum products, chemicals and petrochemicals, and mining industries increases in regional structure of industrial production¹. It has to be mentioned, that dominance of extensive type of management at the local level, the lack of legal framework and national strategy for regional development prevent the innovative development in the country. Lack of structural innovative development aimed at improving the competitiveness of regions, based on the fact that there is no long-term national strategy for technological breakthrough as a whole, which would unite the efforts of all forces of society.

Organizational support of regional policy implementation remains critically ineffective and it can be seen out of the following:

- the bases of regional policy as a component of socio-economic policy (including lack of the law on the principles of regional policy) have not been legally defined yet;
- there is still an unsettled state in departmental structure of regional policy;
- no strategic vision of regional development has been developed yet; the majority of program documents of Ukraine's regions is just a declaratory one;
- basic provisions of the current National Strategy for Regional Development until 2015 (approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1001 of 21.07.2006) do not fully meet the new challenges of systemic socio-economic modernization of Ukraine, it does not take into account the growing difference in the levels of socio-economic development of regions and their implications, the potential of modern mechanisms and tools to overcome regional disparities; stages of above strategies do not determine long-term trends of regional development (2020), and the strategy requires coordination with modern European institutional approaches to the regional policy²;
- continuing conflicts between local governments and local administrations in terms of available local resources management still remain;
- the procedure of creation and operation of the Regional Development Fund with the purpose to finance medium-and long-term investment programs for regional development has not been legally regulated.

Thus, the ineffectiveness of regional redistribution of resources and income, lack of innovation and structural changes of regional economies, inefficient financial mechanisms to overcome socio-economic underdevelopment of regions enhance uneven development, prevent economy restructuring and modernization of production based on the new technological order. The factors mentioned above also resist establishing harmonious interaction between the center and regions in the post-crisis period of the national economy recovery.

In order to provide an adequate response to the challenges of the post-crisis period and prevent potential crises, regional policy should aim at creating a favorable environment for development of regions, which includes:

- creation of institutional conditions to stimulate economic growth, elimination of administrative

¹ Аналітична записка. Стратегічний моніторинг регіонального розвитку (січень-грудень 2011 р.) (2012). Київ.

² Експертна доповідь НІСД до Послання Президента України В. Януковича до Українського народу (2010). Стратегічні пріоритети, 2 (15).

barriers for business development, including new, innovative directions;

- development of regional and international cooperation, the implementation of regional cluster initiatives capacity;
- investment reforms implementation, improving the investment climate, formation of innovation-oriented investment projects, creation of new instruments for investment funding;
- diversification of financial support sources for regional development; rational rearrangement of state, local, private and international funding;
- innovative development of agricultural sector, implementation of the export potential of agricultural production at the regional level.

That said, the normalization of the regional and sectoral, national and local proportions, achieving improvements in terms of innovation development at the macro level and at the local level have to become a reference point for the government policy in the regional socio-economic development.

National strategy of the technological breakthrough has to be implemented in the following main areas: solving problems of general nature as well as special assignments generated at the regional strategy of technological breakthroughs that are aimed at solving problems of specific economic activities, as well as problems at the local level. In our opinion, among the issues mentioned above, the most important is to identify priorities for innovation in Ukraine in general and in the regions, in particular. Identification of major areas of innovation, legal and tax support of innovation activity, helping businesses to attract investments, development of venture funding – these are the most effective forms of state regulation of innovation at both the country and regional levels. These forms should determine the modern development.

It is very important to intensify cooperation on macro and micro levels in international scientific and technological cooperation. The main driving force of this process is general economic, financial, social interests of the state, and the interests of individual businesses at the local level. The state's role in this process is, on the one hand, to attract and promote leading industries of the region, on the other hand, to guarantee parity and mutually beneficial cooperation between Ukrainian and foreign businesses. The national interests and rights of R&D products' owners can be protected only under these conditions.

Another component of the steady innovation development of the region is a technological forecast system implementation along with the development mechanism implementation, especially at the regional level. The main means of innovation policy implementation in this area is to create a working group of experts in the most important areas of the region, which should include high-level specialists. A group of system analysts should organize and manage their activity. Also, their tasks are to analyze, organize and provide suggestions in the form of draft legislation for local authorities.

The main weakness of the Ukrainian economy is a poorly organized transfer from developed innovative product to production. One of the innovation policy means is to attract industrial, commercial banking and capital to powerful amalgamations that can implement the mechanism of innovations transfer to production.

The basis for innovation policy should be the creation of financial-industrial groups, including multinational and holding companies, scientific technological centers, techno and industrial parks, leasing firms. These organizational structures have to become the core of the innovation process. Some of these structures have already been developing in Kharkiv, Ivano-Frankivsk, Odesa, Donetsk regions. Today it is a common practice for developed countries to have theoretical and practical achievements in the field of innovation in regions. Thus, in some Russian regions enterprises refuse from subsidies and take measures to increase competitiveness and improve their business environment, which is regulated by the state. The main emphasis in their activities is aimed at developing the infrastructure that provides business, technology transfer, development consulting services. This is how the transition from exogenous to endogenous regional policy is performed.

Thus, the main objectives of the regional policy are as follows:

1. Selection of effective, sustainable strategies for a particular region and priorities of innovation sphere in the implementation of innovative technologies and projects which are most influential in the process of production and competitiveness of innovative products.
2. Coordination of government actions at all levels in order to develop a comprehensive approach to innovative development, effective functioning of innovation system and state innovation policy realization.
3. Concentration of organizational measures and resources in priority areas of innovation sphere and ensure the unity of the state scientific and technical, innovation policy in order to increase demand for industrial production of scientific and technological achievements, to attract free capital to finance

innovative projects.

4. Preservation and development of innovative potential and move towards higher technology.

5. Creation of training and retraining in the field of innovative entrepreneurship; support of leading scientists and research teams in various industries.

6. Ensuring of favorable environment for innovative activities promotion; solving problems of intellectual property, inventions and patent licensing operation; evaluation and remuneration of intellectual work of research organizations, technology parks and other innovative companies; promotion of international cooperation in the field of innovation, foreign trade and collaboration with foreign partners research and business activities, etc.

7. Use in the real economy of competitive products, computer technology and automation of complex innovation processes.

8. Development and implementation of the innovative image of the region.

Selected strategic goals are interconnected, and each has an independent significance with a view to establishing interactions among innovation economy, the government and social sphere. The task is quite difficult to perform in the current situation.

The basis of the strategy of economic and social development of regions of Ukraine should be based on the following areas of development:

- creation of economic incentives and institutional regime to encourage and effective use of science achievements in all sectors of the national economy, taking into account regional particularities;
- development of already existing and new regional innovation systems;
- formation of interaction among business, science and education; formation of innovative culture at regional level.

The system of measures to improve personnel management includes:

- To develop a mechanism to motivate people involved into the innovation process. It can be based on the stimulation of an initiative and creativity (invitation of companies personnel to participate in academic competitions; graduate students - in competitions etc.).

- To establish effective mechanisms to promote regional industrial upgrading of enterprises, which in its turn, should positively affect the development of industrial potential of the country. On the other hand, it requires constant mandatory professional development of personnel.

- To develop new and improve old methods of management of engineering teams.

Nowadays it is highly important to stimulate venture capital firms that have high innovation potential. In regional terms, these are not only some small businesses, but also divisions of large enterprises that are suitable for this purpose.

In the period of significant transformation it becomes highly important to have qualified experts who are motivated to develop and implement new advanced energy technologies, create new high-tech products. Therefore, management of intellectual capital, creation of training and retraining are very important for regional innovation development.

References

Analitichna zapiska. Strategichnij monitoring regional'nogo rozvitku (sichen'-gruden' 2011 r.) (2012). Kiiiv.
Ekspertna dopovid' NISD do Poslannja Prezidenta Ukraini V. Janukovicha do Ukrains'kogo narodu (2010).
Strategichni prioriteti, 2 (15).

Олег Бровко

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна

ВИНИКНЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУ ПРЕФЕКТА В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ НА ПРИКЛАДІ ПОЛЬЩІ (ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ)

Oleh Brovko

V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

APPEARANCE AND FUNCTIONING OF THE INSTITUTION OF PREFECT IN EUROPEAN COUNTRIES ON THE EXAMPLE OF POLAND (EXPERIENCE FOR UKRAINE)

The article investigates the appearance and functioning of the institution of prefect in European countries such as Poland, France, Italy and Romania. It lays special emphasis on the features of dualistic model of governance in Poland as well as the main tasks and authorities of the voivode. The article also analyzes changing of the legal status of a voivode and its main functions after implementation of the administrative-territorial reform in 1998 in Poland. It also conducts a comparative analysis of political traditions in Poland and Ukraine regarding the post of the representative of the central authority in the region. The author assesses the bill "On Amendments to the Constitution of Ukraine (concerning the decentralization of power)" regarding repeal of local state administrations and introduction of the institutions of prefects in the context of reasoning of the European, mainly, Polish experience.

Key words: prefect, voivode, Poland, France, Ukraine, the institution of prefect, decentralization.

Актуальність. Незважаючи на намагання реформувати адміністративну систему в напрямі наближення до європейських стандартів управління, Україна дотепер залишається надмірно централізованою державою. Прикладом удосконалення неефективної системи публічного управління в Україні може стати досвід європейських країн, передусім досвід Польщі, яка успішно пройшла шлях з децентралізації влади, передавши повноваження самоврядним органам на місцевому рівні та змінивши повноваження представника уряду в регіоні – воєводи – з виконавчо – адміністративних на контрольно – наглядові.

Ступінь наукової розробки Зарубіжний досвід організації та роботи інституту префекта досліджувала велика кількість як європейських так і вітчизняних вчених. На особливу увагу заслуговують праці таких вчених як Г. Армао, Т.Панченко, А. Скібінські, М. Стец та ін. В своїх роботах вони досліджують особливості функціонування регіональної та місцевої влади в країнах Європи, акцентуючи увагу на можливостях використання окремих аспектів європейського досвіду реформування державного управління в Україні.

Обраний Україною шлях європейської інтеграції передбачає побудову системи публічного управління, засновану на європейських принципах, що зумовлює надзвичайну актуальність дослідження досвіду Польщі щодо вдосконалення державного управління та впровадження інституту префекта.

Мета статті проаналізувати та узагальнити досвід функціонування інституту префектури в європейських країнах, передусім досвід Польщі щодо запровадження посадової особи, яка здійснює адміністративний нагляд за діяльністю органів місцевого самоврядування – воєводи, та оцінити можливість впровадження відповідного досвіду в Україні.

Відповідно до мети роботи були поставлені наступні **задачі**:

- 1) Розглянути функціонування інституту префекта в європейських країнах;
- 2) Проаналізувати функції, повноваження та діяльність воєводи в Польщі;
- 3) Дати оцінку законодавчим змінам в Україні стосовно децентралізації та визначити можливість використання польського досвіду в подальшому реформуванні.

Варто відзначити, що інститут префектів був створений 17 лютого 1800 року Наполеоном

Бонапартом після державного перевороту 9 листопада 1799 року, який зробив його главою держави. Префект в той час був старшим представником центрального уряду, а також головним адміністратором в департаменті. Його повноваження розповсюджувались на територію, яка називалась префектура. Спочатку префекти мали максимальні повноваження, але з часом їх влада поступово обмежувалася. При цьому субпрефекти традиційно працюювали в якості помічників в округах (підрозділів у департаменті) під керівництвом і контролем префекту.

У 1980-х роках, під час президенства Франсуа Міттерана (1981-1995 роки) відбулися фундаментальні зміни в ролі префекта і субпрефекта. Надзвичайно централізована П'ята Республіка поступово проводила процес децентралізації шляхом створення регіонів і делегування повноважень центральних державних органів регіонам, департаментам і комунам. Це привело і до змін функцій префекта. Він як і раніше залишився вищим представником держави в департаменті, але втратив всемогутню функцію головного адміністратора. Замість цього, він отримав контрольно-наглядові функції над органами місцевого самоврядування. З тих часів він є представником і захисником інтересів центрального уряду в регіоні та зобов'язаний інформувати уряд про стан справ у департаменті, а також доводити політику уряду в місцевих виборних органах і сприяти їм у проведенні цієї політики. Префект не прив'язаний до конкретної території - у будь-який момент він може бути переведений на роботу в будь-який інший департамент, на іншу роботу або в резерв до призначення незалежно від свого на те бажання. Як правило, службовець, який потрапив у корпус префектів, знаходиться на цій посаді досить довго, час від часу змінюючи департаменти.

Отже, французький префект - державний службовець високого рангу, а не політичний діяч. Він призначається указом Президента, попередньо схваленим на засіданні Ради Міністрів Франції¹.

Опираючись на французьку модель управління з часом і інші європейські держави почали створювати інститут префекта. Зокрема, в Італії, префект є представником держави в провінції, його офіс також називається Префектура. Схожі офіси вже існувала під різними назвами до об'єднання Італії (1861) (наприклад, в Королівстві Обох Сицилій він був названий «Intendente»); в Північній Італії, він був імпортований з Франції під час наполеонівських окупацій (1802). Сьогодні італійський префект відіграє роль посередника між муніципалітетами та іншими місцевими органами влади².

У Румунії, починаючи з 1864 року, префект є призначеним представником уряду в окрузі і в муніципалітеті Бухарест. Префект представляє національний уряд на місцевому рівні, діючи в якості сполучної ланки і сприяє здійсненню національних планів розвитку і управління програм на місцевому рівні³.

Інститут префектури у сполученні з органами регіонального або проміжного самоврядування нині має місце у тому чи іншому вигляді також в Данії, Іспанії, Нідерландах, Норвегії, Польщі, Португалії, Туреччині, Угорщині, Швеції. Зупинимося більш детально саме на польському досвіді, де інститут префектури у сучасному розумінні виник порівняно недавно на основі традиційного для Польщі інституту воєводи.

Передусім зазначимо, що посада воєводи виникла ще за часів перших польських правителів П'ястів і до 14 століття була найвищою посадою в державі. Воєвода виконував адміністративні та військові функції, займався питаннями судочинства, був членом сенату. Посада воєводи проіснувала до 1795 р., до третього розділу Речі Посполитої. Між 1807 - 1832 рр. воєвода у Варшавському Князівстві був почесним титулом. Знову інституція воєводи з'явилася в міжвоєнний період і була органом загальної державної адміністрації у воєводстві. За часів Польської народної республіки воєвода був насамперед виконавчим і розпорядчим органом Національної ради та був відповідальний за планування соціально - економічного розвитку регіону та бюджету. Після 1990 року воєвода очолював урядову адміністрацію в воєводстві і був органом вищого ступеня по відношенню до:

¹ Report on European practice and legal Framework on prefect institution, local government in emergency situations. Рада Європи: розвиток місцевої демократії в Україні. <http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2015/10/CoE-REPORT_On-European-practice-and-legal-framework-on-prefect-institution_local-government-in-emergency-situations_CELGR-LEX-2_2015_.pdf> (2015, листопад, 10).

² Armao, G. The Role of the prefect in the Italian legal system. *School of advanced study*. <<http://sas-space.sas.ac.uk/5611/1/2083-3026-1-SM.pdf>> (2015, листопад, 10).

³ Country profile Romania. UCLG. *The Global Network of Cities, Local and Regional Government*. <http://www.cities-localgovernments.org/gold/Upload/country_profile/Romania.pdf> (2015, листопад, 10).

- керівників районних установ урядової загальної адміністрації;
- органів територіального самоврядування в сфері виконання завдань доручених завдань урядової адміністрації¹.

Після реформи 1998 року воєводство в Польщі має самоврядно – державний характер, тобто органи місцевого врядування діють під наглядом державної адміністрації на чолі з воєводою. Шляхом прямих виборів формується сеймик – орган місцевого самоврядування. Виконавчим органом сеймику є управління на чолі з маршалком. Незалежно від самоврядування діє воєвода, якого призначає і звільняє Голова Ради Міністрів за поданням відповідного міністра у справах громадської адміністрації.

В законі про урядову адміністрацію в воєводстві визначено юридичний статус воєводи, як представника уряду в воєводстві та прописані його основні функції:

- контроль виконання завдань органами об'єднаної адміністрації і органами одиниць територіального самоврядування в обсязі завдань урядової адміністрації;
- пристосування до місцевих умов деяких цілей політики уряду;
- забезпечення співробітництва всіх одиниць урядової адміністрації та самоврядування, що діють на території воєводства та керування їхніми діями в надзвичайних ситуаціях;
- представлення Ради Міністрів на офіційних заходах;
- виконання та координація завдання стосовно оборони та безпеки держави;
- видання наказів, які є обов'язковими для всіх органів урядової адміністрації, а в надзвичайних ситуаціях також для органів одиниць територіального самоврядування².

Воєвода керує об'єднаною урядовою адміністрацією та є органом нагляду за всіма одиницями територіального самоврядування: гмінами, повітами та воєводствами. Також воєвода є розпорядником Державної Скарбниці, стосовно фінансів, довірених йому з метою виконання його завдань. Одна з найважливіших ролей воєводи полягає в виконанні ним функцій адміністративного органу (як першої інстанції, так і органу вищого рівня в розумінні правил про адміністративне судочинство.)

Самоврядування воєводства не виконує функції інспекційного характеру, цим займається орган урядової адміністрації в воєводстві, тобто воєвода, як представник уряду. Він відповідає за результати дій різних державних служб, а значить за реалізацію загальнодержавного інтересу в класичному розумінні.

Воєвода виконує завдання при допомозі віце - воєводи, якого призначає і відкликає Голова Ради Міністрів за пропозицією воєводи.

Прем'єр керує діяльністю воєводи, зокрема видаючи в цій сфері настанови і доручення, вимагаючи переказу звітів про діяльність воєводи також вчиняючи періодичну оцінку його роботи.

З метою удосконалення дії органів урядової адміністрації, об'єднаної у воєводстві, воєвода може створювати представництва воєводської установи.

Воєвода може доручити ведення від його імені, деяких справ з області своїх компетенцій одиницям територіального самоврядування або органам інших самоврядувань, діючих у воєводстві, керівникам державних і самоврядних юридичних осіб також іншим державним відділам, що функціонують у воєводстві.

Воєвода може надавати доручення, що зобов'язують всі органи урядової адміністрації, діючі у воєводстві. Відповідні доручення воєвода може надавати також органам територіального самоврядування. Що може відбуватися в надзвичайних ситуаціях, таких як, наприклад, запобігання загрози життю, здоров'я або майна також загрозам навколишнього середовища, безпеці держави і утримання громадського порядку, а також запобігання стихійним лихам.

Воєвода в сфері завдань урядової адміністрації, що реалізуються у воєводстві має право вимагати від органів урядової адміністрації поточної інформації і пояснень щодо їх діяльності. Воєвода може, також в порядку адміністративного рішення, припинити адміністративне виконання. Призупинення адміністративного виконання може наступити в особливо обгрунтованих випадках,

¹ Skibiński, A. *Ustrojowa pozycja urzędu*. *Digital Library of University of Wrocław*.
<<http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/34653/004.pdf>> (2015, листопад, 10).

² Стец, М. Устрій територіальної публічної адміністрації. *Портал міжнародної співпраці*.
<http://www.civicportal.org/biblioteka1/2_Administracja/publiczna_8/Stec_adm.pdf> (2015, листопад, 10).

на визначений час, і може стосуватися діяльності кожного органу, що веде таке виконання.

Прийнята модель публічної влади в воєводстві надає можливість:

- обмежити нагляд урядової адміністрації над самоврядуванням та зробити воєводське правління відповідальним лише перед воєводським сеймиком.
- уникнути ієрархічної системи підпорядкування правління воєводства і його голови – маршалка керівництву центральних органів.

Воєводське самоврядування з усіма його атрибутами, незалежністю та юридичною самостійністю, організаційною, компетенційною, майновою, фінансовою, судовою охороною та закріпленням представника уряду, наділеного важливими компетенціями є вираженням реалізації децентралізації та деконцентрації влади. Також з точки зору гарантії унітарного характеру держави прийнято найкращі рішення, оскільки чітко розділені завдання та компетенції, а тим самим точно окреслена відповідальність окремих органів за їх реалізацію¹.

В Україні, як і в Польщі, сформувались досить стійкі традиції повноважної «першої посадової особи» регіону, області, губернії тощо. Хоч Україна має незначний досвід власної державності, українські землі входили до держав, що сповідують традиції європейської континентальної моделі, яка передбачає існування посади представника центральної влади в регіоні.

Так, в часи першої Речі Посполитої в Україна була поділена на воєводства, очолювані воєводами - намісниками короля. Досить довгий час з кінця XVIII століття і до 1918 року західні українські землі входили до складу Австро-Угорської імперії. Вся влада належала губернатору, згодом наміснику, якого призначав сам імператор. Їм підпорядковувались поліція, крайові і повітові правління, управи міст. Вони наглядали за пресою, спілками, призначали переважну кількість чиновників².

В період між 1918-1939 роками українські землі були у складі Другої Речі Посполитої, в якій відновився поділ на воєводства.

На українські землі, які входили до Російської імперії, було поширено загальноімперський адміністративний устрій. В середині XIX століття в Наддніпрянщині існувало три генерал-губернаторства - великих територіально-адміністративних одиниць, до складу якої входило декілька губерній. Генерал-губернаторів призначав і звільняв лише імператор, він мав практично необмежену владу (військову, адміністративну, судову, фінансову)³.

З 1920 по 1939 роки українські землі отримали автономію як однієї з п'яти земель у складі Чехословацької республіки під назвою Підкарпатська Русь. Губернатор Підкарпатської Русі був найвищою посадовою особою в автономії, який призначався Президентом і був відповідальний перед Соймом автономії. До компетенції губернатора входили питання виконавчої влади в регіоні⁴.

З 1918 по 1940 рік українські землі (Буковина і частина Бессарабії) входили до складу Королівства Румунія. За адміністративно-територіальним устроєм Румунія поділялася на округи, які очолювались префектами, що призначались Міністерством внутрішніх справ. Префект представляв виконавчу владу і разом з тим очолював поліцію в окрузі. Менші адміністративно-територіальні одиниці очолювали субпрефекти (претори)⁵.

У перші роки незалежності в Україні інститут префектури був представлений представником президента, а потім з 1994 року - державною місцевою адміністрацією, яку очолює призначений центральною владою голова. Втім українського голову обласної та районної адміністрації лише з певною долею умовності можна вважати префектом, адже його статус та функції суттєво

¹ Skibiński, A. *Ustrojowa pozycja urzędu*. *Digital Library of University of Wrocław*. <<http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/34653/004.pdf>> (2015, листопад, 10).

² Хейфиц, Ю. (1915). *Галиция. Политическое, административное и судебное устройство*. Петроград: Сенатская типография.

³ Желізняк, В. Особливості державного управління в Російській Імперії на Правобережній Україні. *Електронна бібліотека Житомирського державного університету*. <<http://eprints.zu.edu.ua/4737/1/Zhelizniak.pdf>> (2015, листопад, 10).

⁴ Токар, М., Феденець, Ч. Політична інтеграція до Чехословацької республіки. *Закарпаття просвітницько-пізнавальний портал*. <<http://www.zakarpattia.com/?p=815#more-815>> (2015, листопад, 10).

⁵ Country profile Romania. UCLG. *The Global Network of Cities, Local and Regional Government*. <http://www.cities-localgovernments.org/gold/Upload/country_profile/Romania.pdf> (2015, листопад, 10).

відрізняються від відповідних посадових осіб у згаданих вище країнах. Проаналізувавши Конституцію та Закони України «Про місцеві державні адміністрації» можна сказати, що голови обласної та районної адміністрації не мають змоги виконувати свої конституційні повноваження: голова не здійснює нагляд за дотриманням Конституції та законів органами місцевого самоврядування; він не має механізмів забезпечення законності та правопорядку, оскільки не впливає на правоохоронні органи; здійснюючи виконавчу владу в області чи районі, не може впливати на призначення керівників територіальних підрозділів центральної виконавчої влади в районі чи області та не наділений навіть повноваженнями координації їх діяльності¹.

Отже, на конституційному рівні голова місцевої державної адміністрації юридично - класичний префект, але фактично він немає його повноважень. Функції голови ОДА спрямовані на здійснення представництва інтересів держави в органах місцевого самоврядування, з іншого боку на задоволення потреб регіону².

Доля місцевих державних адміністрацій та статус «першої посадової особи» в регіоні – одне з ключових питань децентралізації та адміністративно – територіальної реформи, проекти якої обговорювались та певною мірою втілювались в життя під час роботи різних урядів та політичних коаліцій. Нині питання децентралізації та адміністративно – територіальної реформи постає як безальтернативний шлях подальшого розвитку української державності. Влітку 2015 р. Верховною Радою України був прийнятий в першому читанні законопроект «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)». У даному документі місцеві державні адміністрації як такі взагалі не згадуються, тобто, по суті, передбачається відмова від даної інституції. Натомість згідно із законопроектом «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» виконавчу владу в районах і областях, Києві і Севастополі здійснюють префекти, яких призначає на посаду та звільняє Президент України.

Відповідно до статті 119 законопроекту префект отримує наступні повноваження на відповідній території:

- 1) здійснює нагляд за додержанням Конституції і законів України органами місцевого самоврядування;
- 2) координує діяльність територіальних органів центральних органів виконавчої влади та здійснює нагляд за додержанням ними Конституції і законів України;
- 3) забезпечує виконання державних програм;
- 4) спрямовує і організовує діяльність територіальних органів центральних органів виконавчої влади та забезпечує їх взаємодію з органами місцевого самоврядування в умовах воєнного або надзвичайного стану, надзвичайної екологічної ситуації;
- 5) здійснює інші повноваження, визначені Конституцією та законами України.

Префект на підставі і в порядку, що визначені законом, видає акти, які є обов'язковими на відповідній території.

Окрім того префект має право призупиняти дію актів місцевого самоврядування, якщо вони не відповідають Конституції чи законам України та звертатися до суду.

В європейських країнах з парламентською формою правління особа, що представляє місцеві органи влади центрального уряду не є представником президента та призначається і звільняється з посади урядом та несе перед ним відповідальність. В Україні префекти, як і в Франції, будуть представниками президента. В Франції це логічно, оскільки вона – президентсько - парламентська республіка, а Україна – навпаки парламентсько – президентська і префекти мають бути представниками Кабінету Міністрів, як наприклад в Польщі. Той факт, що президент буде призначати та звільняти префекта за поданням Кабінету Міністрів може взагалі привести до блокування рішення, якщо президент та прем'єр будуть в опозиції один до одного. В законопроекті також не прописано яким чином префекти району підпорядковуватися префектам області.³

¹ Закон про місцеві державні адміністрації 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/586-14>> (2015, листопад, 10).

² Панченко, Т. В. (2011). *Політична регіоналістика: навчальний посібник*. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 151.

³ *Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) 2015* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812> (2015, листопад, 10).

Отже останнім часом всі країни намагаються перейти до якомога більшої децентралізації влади і автономії місцевого самоврядування. Деякі країни, що мають англосаксонську модель місцевого самоврядування (Велика Британія, Сполучені Штати Америки, Швейцарія та ін.) не передбачають на місцях представників центрального уряду, а країни європейської континентальної моделі (Франція, Італія, Польща та ін.) потребують контролю з боку місцевого органу влади центрального уряду. Враховуючи українські політичні традиції та те, що Україна взяла курс на євроінтеграцію, для нашої держави дуже корисним є дослідження та використання деяких аспектів адміністративно – територіального управління саме європейських країн, зокрема Польщі. А саме - модель інституту префекта у такій країні, як Польща, є досить привабливою з точки зору можливості впровадження відповідного досвіду в Україні. Досвід Польщі підтверджує можливість і необхідність децентралізації влади у державі та запровадження посади префекта (воєводи), що представляє центральну владу в регіоні та контролює законність діяльності місцевого самоврядування.

References

- Report on European practice and legal Framework on prefect institution, local government in emergency situations. *Rada Evropy: rozvytok miscevoi demokratii v Ukraini*. <http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2015/10/CoE-REPORT_On-European-practice-and-legal-framework-on-prefect-institution_local-government-in-emergency-situations_CELGR-LEX-2_2015_.pdf> (2015, listopad, 10).
- Armao, G. The Role of the prefect in the Italian legal system. *School of advanced study*. <<http://sas-space.sas.ac.uk/5611/1/2083-3026-1-SM.pdf>> (2015, listopad, 10).
- Country profile Romania. UCLG. *The Global Network of Cities, Local and Regional Government*. <http://www.cities-localgovernments.org/gold/Upload/country_profile/Romania.pdf> (2015, listopad, 10).
- Skibiński, A. Ustrojowa pozycja urzędu. *Digital Library of University of Wrocław*. <<http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/34653/004.pdf>> (2015, listopad, 10).
- Stec, M. Ustrij terytorialnoji publichnoji admnistraciji. *Portal mizhnarodnoi spivpraci*. <http://www.civicportal.org/biblioteka1/2_Administracija/publiczna_8/Stec_adm.pdf> (2015, listopad, 10).
- Hejfic, J. (1915). *Galicja. Politicheskoje, administrativnoje i sudebnoje ustrojstvo*. Petrograd: Senatskaja tipografija.
- Zhelizniak, V. Osoblyvosti derzhavnogo upravlinnja v Rosijskij imperii na Pravoberezhnij Ukraini. *Elektronna biblioteka Zhytomyrskogo derzhavnogo universytetu*. <<http://eprints.zu.edu.ua/4737/1/Zhelizniak.pdf>> (2015, listopad, 10).
- Tokar, M., Fedenec, Ch. Politychna integracija do Czechoslovackoji respobliky. *Zakarpatija prosvitnycko-piznavalnyj portal*. <<http://www.zakarpattia.com/?p=815#more-815>> (2015, listopad, 10).
- Zakon pro miscevi derzhavni administraciji 1999* (Verhovna Rada Ukrainy). *Oficijnyj sajt Verhovnoji Rady Ukrainy*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/586-14>> (2015, listopad, 10).
- Panchenko, T. V. (2011). *Politychna regionalistyka: Navchalnyj posibnyk*. Harkiv: HNU imeni V.N. Karazina, 151.
- Proekt Zakonu pro vnesennja zmin do Konstytuciji Ukrainy (shodo dezentralizaciji vlady) 2015* (Verhovna Rada Ukrainy). *Oficijnyj sajt Verhovnoji Rady Ukrainy*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812> (2015, listopad, 10).

Тетяна Барановська, перший заступник начальника Головного територіального управління юстиції у Харківській області

Харківський регіональний інститут державного управління, м. Харків, Україна

Олена Остапенко, к. ю. н.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет, м. Харків, Україна

ВПЛИВ ДЕРЖАВИ НА РОЗВИТОК АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ БАЗОВОГО РІВНЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Tetiana Baranovska, First deputy chief of Main territorial department of justice in Kharkiv oblast

Kharkiv regional Institute of Public Administration, Kharkiv, Ukraine

Olena Ostapenko, PhD in Law

Kharkiv National Automobile and Highway University, Kharkiv, Ukraine

INFLUENCE OF THE STATE ON DEVELOPMENT OF BASIC ADMINISTRATIVE UNITS: FOREIGN EXPERIENCE

The article deals with the issue of administrative and territorial structure of European countries and related issues of decentralization and experience of local government. Special attention is given to research these issues on the example of France and Poland. It is concluded that the European experience shows that political model of local self-government has been changing in a certain sequence. Today, its base is the liberal model of government, which is envisaged by the European Charter of Local Self-Government. Obviously, analyzing functioning of local government, transition state of Ukrainian society requires to make some adjustments to classical European models. This is stipulated by the fact that in Ukraine, instead of forming these patterns, actually develops synthetic historical model that combines old Soviet practice and new democratic model of government.

Key words: local government, local community, municipal politics, public policy on formation and development of local communities.

Як зазначав відомий французький вчений А. Токвіль, «центральна влада, якою б освіченою та вправною вона не була, не в змозі одна охопити всі питання життя великого народу. Вона не може цього зробити тому, що подібне завдання перевищує всі межі людських можливостей. Коли така влада намагається виключно лише своїми силами створити та привести в дію нескінченну множину різних суспільних механізмів, вона змушена буде або задовольнитися далеко неповними результатами, або її зусилля будуть просто марні»¹.

Для організації ефективного управління територія будь-якої держави поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, що передбачено в текстах конституцій.

У більшості сучасних держав адміністративно-територіальний поділ може бути змінено законом: законодавець має право як змінювати кордони існуючих адміністративно-територіальних одиниць, так і створювати нові.

У деяких країнах трирівневий адміністративно-територіальний поділ є традиційним, але переважно створення нових великих територіальних одиниць пов'язувалося з якимись новими факторами: 1) з 1950-х років майже в усіх країнах старі адміністративно-територіальні одиниці

¹ Токвіль, А. (1999). *Про демократію в Америці*. Київ: Всесвіт.

виявилися дуже малими для ефективного економічного планування, яке стає важливим аспектом діяльності держави; 2) в результаті децентралізації влади створені раніше «штучні» територіальні одиниці (департаменти, райони, провінції) отримали право на самоврядування. У таких випадках держава часто прагне створювати більш крупні територіальні утворення для контролю над самоврядними територіями й координації їх діяльності; 3) в країнах Західної Європи створення регіонального рівня територіальної організації стимульовано вимогами органів Європейського Союзу: багато європейських програм в обов'язковому порядку передбачають наявність регіонів, які відповідають певним географічним характеристикам. В залежності від особливостей державного устрою нові території управляються централізовано (ФРН, Греція, Великобританія), без ієрархічної підпорядкованості (Франція, частково Ірландія) або мають більшу автономію, порівняну зі статусом суб'єктів федерації (формально унітарні Італія та Іспанія).

Перед кожною державою, що стає на шлях демократичного розвитку, завжди постає питання, яка з форм децентралізації, який тип організації управління на місцях, є більш прийнятним для неї з огляду на ті конкретні обставини політичного, економічного, соціально-культурного характеру, в яких вона виникла та діє.

Масштаби та ефективність місцевого самоврядування, а також внесок, який воно може зробити у добробут громади і держави в цілому, значною мірою залежить від характеру стосунків між різними рівнями влади. З одного боку, центральна влада може через закони, інші нормативні акти, в тому числі виконавчих органів накладати істотні обмеження на повноваження місцевих органів влади. З іншого боку, за умов місцевої автономії органи місцевого самоврядування мають широку свободу в урядуванні в межах підвідомчої їм території.

Місцеве самоврядування є укоріненим елементом демократичних систем урядування. У Західній Європі за останні двісті років право на місцеве самоврядування стало конституційно визнаним у більшості держав.

Розглянемо більш детально особливості поєднання зазначених факторів формування місцевого самоврядування в різних країнах.

Так, серед більшості демократичних країн Європи Франція є ще й досі найбільш централізованою державою¹.

Основи правового регулювання місцевих органів влади закладені в діючій Конституції від 4 жовтня 1958 р. в розділі XII «Про територіальні співтовариства»². У ст. 72 Основного Закону вказано, що комуни, департаменти і заморські території оголошуються «територіальними співтовариствами Республіки». Термін «територіальні співтовариства» залишається не визначеним, але в даному випадку означає особливе соціально-політичне утворення, яке включає як населення, так і органи влади. У цьому значенні термін «співтовариство» застосовується і до держави в цілому, характеризуючи одну з її сторін. Також можна говорити про територіальне співтовариство і як про самоврядне утворення.

Стаття 72 встановлює, що «ці співтовариства вільно управляються вибраними радами і на умовах, передбачених законом»³.

Основи сучасного статусу органів місцевого самоврядування регулюються, крім Конституції, Адміністративним кодексом, який об'єднав у собі систематизовані положення всіх раніше прийнятих правових актів і характеризує політику децентралізації⁴.

Децентралізація є політикою центральної влади щодо передачі органам самоврядування ряду компетенцій, які до цього здійснювалися державою, і забезпечення фінансових, правових і організаційних умов для їх виконання. Проведення цієї політики пов'язане з двома основними групами причин: 1) внаслідок неефективності централізованого управління в багатьох питаннях, пов'язаних з неповороткістю і державною бюрократичною машиною, викривленим і приблизним баченням місцевих проблем, дуже великою кількістю проміжних етапів між прийняттям рішення і

¹ Алферова, Е.В. (отв. ред) (1994). *Регионализм во Франции (нормативные материалы)*. Москва: ЮНИОН.

² Туманов, В.А. (1989). *Французская республика. Конституция и законодательные акты*. Москва: Прогресс.

³ Туманов, В.А. (1989). *Французская республика. Конституция и законодательные акты*. Москва: Прогресс.

⁴ Брэбан, Г. (1988). *Французское административное право*. Москва: Прогресс.

його реалізацією; 2) оцінки централізованої системи управління як недемократичної: спад активності виборців, став одним із проявів росту аполітичності громадян.

У такій ситуації розвиток місцевого самоврядування є головним способом зробити управління більш демократичним, а населення – більш політично організованим і активним¹.

Поступове зміщення акцентів від місцевого управління до самоврядування має на увазі, у французькому варіанті, важливу характеристику, закріплену законодавчо: не існує ніякої ієрархії між територіальними співтовариствами, ніякого контролю одного рівня влади над іншим. Жодне із співтовариств не може давати вказівок іншому.

Територіальний устрій сучасної Франції є трирівневим: комуни (36433 одиниці), департаменти (96 одиниць), округи (22 одиниці)².

Комуни (громади) – основний базовий рівень самоврядування. На цьому рівні відсутні органи державної влади. Органом місцевого самоврядування є муніципальна рада, яка формує виконавчий орган – муніципалітет.

Радником (депутатом) муніципальної ради може стати кожний платник податків комуни, але є обмеження – забороняється поєднувати муніципальний мандат з будь-яким іншим. Вибори муніципальних радників відбуваються раз на 6 років одночасно по всій Франції за мажоритарною системою у два тури.

Муніципальна рада таємним голосуванням за мажоритарною системою у два тури обирає зі свого складу мера, його заступників та формує комісії. Незважаючи на широкі повноваження ради, вагомий вплив на ухвалення рішень має мер. Крім того, сама рада перебуває під адміністративним контролем органів державної влади, що знаходяться на вищих адміністративних рівнях.

Мер, як представник комуни, має повноваження представляти її інтереси у стосунках з іншими органами, організаціями та державою, укладати угоди та договори, виконувати делеговані радою повноваження, керувати муніципальними службами, призначати управлінський персонал та здійснювати інші повноваження, необхідні для забезпечення правопорядку в комуні. Він також виконує і окремі повноваження представника державної адміністрації: реєструє акти громадського стану, обнародує закони та інші нормативні акти держави і стежить за їх виконанням, забезпечує проведення виборів, видає різні свідоцтва та ліцензії, надає необхідні статистичні дані для державних міністерств та відомств.

Спеціально для того, щоб не поєднувати обов'язки мера та представника державної виконавчої влади, багато функцій останньої було передано місцевому самоврядуванню.

Великі міста Франції, такі як Париж, Марсель, Ліон поділені на райони і представлені представницьким органом – радою району, яка складається з муніципальних радників, обраних у цьому районі, та районних радників. Рада району функціонує за тими ж принципами, що і муніципальна рада, причому роль мера у діяльності ради така ж сама, як і на муніципальному рівні. Мер району обирається районною радою з числа її членів, що є муніципальними радниками.

Поділ міста на райони не завдає шкоди єдності комуни, оскільки райони не є юридичними особами і не мають свого бюджету, а лише свій кошторис, що встановлюється муніципальною радою. Кошториси району є лише додатком до бюджету комуни.

До складу повноважень муніципальної ради належать:

1) фінансові повноваження:

- прийняття бюджету, внесення змін до нього;
- вирішення питань про необхідність позик;
- затвердження звітів про використання бюджетних коштів;
- визначення ставок комунальних податків.

2) повноваження щодо майна комуни:

- купівля, продаж, оренда та віднесення майна до категорії «громадського». Майно комуни поділяється на «громадське», тобто таке, що призначене виключно для громадського користування (дороги, кладовища, казарми тощо), та майно «приватне», яким комуна розпоряджається на правах приватного власника (луки, ліси, будинки тощо). Громадське майно є невідчужуваним;

¹ Левин, И.Д., Вайль, И.М. (1994). *Современный немецкий конституционализм*. Москва: РАН.

² Ведень, Ж. (1973). *Административное право Франции*. Москва: Прогресс, 212.

- повноваження у сфері облаштування території та міського будівництва;
- створення громадських служб комуни, затвердження її штатів, визначення режиму управління, утворення робочих місць або ліквідація цих служб.

Однак муніципальна рада не повноважна призначати чиновників в ці служби, це є прерогативою мера; вона затверджує бюджетні кошти, які необхідні для оплати персоналу та утримання цих служб.

Другим після комуни рівнем адміністративно-територіального устрою Франції є департамент, на якому паралельно працюють два органи влади: генеральна рада як орган самоврядування та префект як орган державної влади.

Представницьким органом місцевого самоврядування на рівні департаменту є Генеральна рада, яка зі свого складу обирає Голову ради. Він одночасно є і керівником виконавчого органу департаменту, тобто керівником його служб.

Генеральна рада управляє справами департаменту. Закони 1983 року надали їй ряд повноважень, серед яких: затвердження бюджету та звіту про його виконання; визначення політики розвитку департаменту; встановлення ставок внутрішніх податків департаменту; створення громадських служб департаменту і встановлення правил їх функціонування; визначення штату працівників служб департаменту; прийняття рішень щодо всього майна департаменту (придбання, використання, відчуження); надання на прохання визначених установ держави, висновків щодо розподілу кредитів у департаменті тощо¹.

На цьому рівні поряд з Генеральною радою (представницьким органом місцевого самоврядування) та її виконавчим органом, очолюваним главою департаменту, функціонує й орган державної влади – префектура на чолі з префектом.

Представник держави в департаменті (префект) призначається указом Президента, ухваленим на засіданні Ради Міністрів. Він має багатогранну компетенцію, і з огляду на це координує діяльність всіх місцевих органів управління.

Функції префектів поділяються на дві групи: управлінські та наглядові. У межах управлінської функції вони керують діяльністю місцевих державних служб, наглядової – здійснюють загальний державний нагляд за діяльністю органів місцевого самоврядування.

Як представник уряду в департаменті, префект зобов'язаний інформувати уряд про стан справ у ньому, а також доводити інформацію про політику уряду до місцевих виборних органів і сприяти їм у проведенні цієї політики. До повноважень префекта належать: нагляд за виконанням законів, указів і постанов Уряду та окремих міністрів; прийняття рішень нормативного характеру; забезпечення підтримання громадського порядку; здійснення адміністративного контролю за діяльністю департаменту та його комун і передача на розгляд адміністративного суду незаконних, на його погляд, рішень територіальних колективів; представлення держави у питаннях виконання всіх юридичних актів на рівні департаменту, підписання угод від імені держави, а також представництво держави в органах правосуддя; розпорядження всіма державними видатками у департаменті та відповідальність за управління нерухомістю та іншим державним майном, що належить державі у департаменті; керування роботою всіх місцевих служб державних центральних органів виконавчої влади та посередництво у взаємовідносинах цих служб із центральними міністерствами.

З розвитком держави і виникненням проблем регіонального розвитку для забезпечення координації робіт та інтересів комун чи департаментів у здійсненні важливих для регіону спільних проектів у Франції стали з'являтися адміністративно-територіальні одиниці третього рівня – округи, за яким фактично закріплений статус місцевого колективу, хоча роль місцевої державної влади на цьому рівні значно вища. Статус округу впливає з його призначення бути інструментом економічного, соціального і культурного розвитку певної території. Саме округи беруть участь у створенні загальнонаціональних планів розвитку, домагаючись у цих планах виконання пріоритетів окружного розвитку. Відповідно до такого призначення округу законом визначається і його

¹ Брэнбан, Г. (1988). *Французское административное право*. Москва: Прогресс; Вакуленко, В.М., Мамонова, В.В., Шаров, Ю.П. (2004). *Стратегічне планування на місцевому та регіональному рівнях*. Ужгород: Патент; Серебренников, В.П. (1981). *Местное управление и самоуправление во Франции*. Минск: БГУ; Левин, И.Д., Вайль, И.М. (1994). *Современный немецкий конституционализм*. Москва: РАН.

компетенція в окремих галузях:

- зайнятість і професійна підготовка населення: округ щорічно затверджує програму професійної підготовки, створює центри професійного навчання, утримує ліцеї;
- забезпечення житлом: він визначає пріоритети розвитку житлового будівництва і здійснює спеціальні житлові програми;
- облаштування річкових портів, за винятком загальнонаціональних великих портів.

Крім цього, округи можуть відкривати різноманітні музеї і художні навчальні заклади, надавати допомогу в проведенні наукових досліджень тощо.

Представники центральної влади опиняються в певній мірі на перехресті адміністративних структур і політики. Вони «неминуче втягуються в політичні ігри, які просто не можуть посідати помітного місця в їхніх заклопотаннях та в їхніх діях»¹. Представники центральної влади відіграють неоднакову роль у місцевих політичних змаганнях – можуть діяти на користь урядових партій або, навпаки, на користь певної опозиційної групи. Надзвичайно важливою проблемою слід вважати виконання наказів та директив уряду його місцевими представниками, впровадження державної політики на місцевому рівні.

Контроль за законністю рішень окружної ради та її голови здійснює окружний префект, який очолює державну адміністрацію округу. Найважливіші рішення голови окружної ради узгоджуються з префектом, а лише потім подаються на затвердження окружній раді. Окружний префект поєднує функції представника держави в окрузі та в головному департаменті округу. Крім того, він представляє Прем'єр-міністра в окрузі, тобто є представником держави та уряду одночасно. Таким чином, представники державної влади на місцях здійснюють здебільшого наглядові функції. Відповідно, автономія місцевого самоврядування набуває реального змісту.

Дуже важливою для місцевого самоврядування Франції є можливість договірного розподілу служб між головою окружної ради та префектом, що дозволяє уникнути дублювання в роботі та зменшує кількість конфліктів й непорозумінь.

В цілому сфера повноважень регіональних та місцевих рад Франції має наступний вигляд (табл.1). Дані таблиці свідчать про чіткий розподіл повноважень за рівнями органів влади. Загальнонаціональні інтереси втілюються в певну сферу на рівні держави, всі інші – на відповідних ієрархічних рівнях.

Видається цікавим французький підхід до планування у сфері будівництва та облаштування територій. На рівні муніципалітету приймається рішення щодо схеми забудови відповідної території, умов надання дозволу на будівництво та його участі у місто- та житлобудуванні. Однак ці рішення не повинні суперечити департаментальній схемі організації території, що враховує створення й утримання зон відпочинку та туризму. Разом з тим, питання утворення регіональних природних парків фіксуються у регіональних схемах облаштування території і повинні враховуватися всіма департаментами, що належить до відповідного округу. За державою закріплені повноваження щодо охорони пам'яток архітектури, ландшафтного дизайну, утримання національних парків, контролю, регламентації й координації діяльності у сфері будівництва на загальнодержавному рівні.

Не менш корисним є досвід Франції у розподілі повноважень у сфері соціальних послуг. Якщо на рівні муніципалітету вирішуються питання надання комунальних послуг, збору та переробки сміття, то у компетенції департаменту знаходиться вирішення проблем соціальної допомоги, допомоги материнству й дитинству, пенсіонерам, інвалідам, діяльності в галузі охорони здоров'я, боротьби з раком та туберкульозом.

Разом з тим, питання професійного навчання, підвищення кваліфікації, навчання без відриву від виробництва, наставництва вирішуються на рівні округів. Але контроль і регламентування в цій сфері, а також координація діяльності щодо соціального страхування, медицини, боротьби з безробіттям вирішуються на рівні держави.

Аналогічно розподіляються обов'язки органів влади у сфері громадської санітарії та гігієни, а також в діяльності закладів культури (бібліотек, музеїв), де контроль та регламентування залишається за державою, а прийняття конкретних рішень в певній сфері переходить до повноважень відповідно округу, департаменту, муніципалітету. Це свідчить про врегульованість

¹ Гурне, Б. (1993). *Державне управління*. Київ: Основа, 136.

відносин між ієрархічними рівнями та спробу реалізації принципу субсидіарності, коли найближчий до населення рівень управління отримує повноваження, що можуть сприяти задоволенню потреб цього населення щонайкраще, щонайшвидше, з мінімальними витратами.

Таблиця 1

Сфери повноважень органів влади Франції

Рівні органів влади	1	2	3	4
Сфера повноважень	Муніципалітет	Департамент	Округ	Держава
Освіта	Створення, будівництво та утримання приміщень початкових шкіл	Створення, будівництво та утримання приміщень середніх шкіл	Створення, будівництво та утримання приміщень ліцеїв (старші класи) та спеціального технічної освіти	Вища освіта. Розробка програм, набір та оплата викладачів, організація навчального процесу на всіх рівнях освіти
Шляхи	Утримання і будівництво вулиць та шляхів місцевого значення	Утримання і будівництво шляхів департаментального значення	Утримання і будівництво шляхів регіонального значення	Утримання і будівництво національних автомагістралей
Громадський транспорт	Міський громадський транспорт. Шкільний транспорт в межах міста	Приміський та міжміський транспорт всередині департаменту. Шкільний транспорт за межами міста	Міжміський транспорт	Залізничний транспорт, загальний контроль та регламентування
Порти	Порти відпочинку	Торгівельні та риболовні порти	Утримання суднохідних річок та каналів, портів регіонального значення	Порти національного значення, регламентація та контроль

Цьому сприяють й повноваження в царині економічного планування на відповідному рівні: муніципалітет може укласти муніципальні договори, департамент – формувати програми допомоги сільським комунам; на рівні округу – розробляти регіональний план та визначати пріоритетні програми, а на рівні держави – створюється узгоджений національний план економічного розвитку.

Згідно з Законом про децентралізацію всі ланки фінансової системи є автономними¹. Разом з тим у зв'язку з необхідністю покриття дефіцитів місцевих бюджетів зберігається значна фінансова залежність місцевих органів від центрального уряду. Фінансові надходження до місцевих бюджетів складаються з наступних елементів: прямі місцеві податки (земельний податок з незабудованих ділянок, податок на будівлі, житловий податок, податок на професію); збори та непрямі податки (на освітлення та обладнання, використання електроенергії, перевищення густоти заселення, угоди по відчуженню майна, по продажу нерухомості); податки та збори, передані державою у зв'язку з децентралізацією; трансферти та субсидії держави; плата за послуги від економічної діяльності; позики.

¹ Серебренников, В.П. (1981). *Местное управление и самоуправление во Франции*. Минск: БГУ.

Доходи від використання муніципальної власності і місцевого господарства є незначним джерелом надходжень (у бюджет комун 11–12 %, департаментів – 5%).

Розміри місцевих податків встановлюються місцевими органами влади, але базова ставка і щорічний граничний рівень – державою. Відповідно до закону про децентралізацію, у Франції спостерігається тенденція зниження доходної і видаткової частин центрального бюджету при одночасному зростанні податкових надходжень до місцевих бюджетів.

Досить вагому частку надходжень до місцевих бюджетів із зовнішніх джерел (для бюджетів комун – 35 %, департаментів – 42 %) складають в основному державні дотації.

Дотації у Франції є двох видів: загальні (базова, вирівнююча, компенсаційна, специфічна допомоги) та спеціальні. Крім дотацій центральний уряд виділяє місцевим бюджетам і субвенції, частина яких іде на поточні соціальні видатки, решта – на капітальне будівництво.

Не менш цікавим є досвід місцевого самоврядування ще однієї європейської держави – Польщі. Після реформування адміністративно-територіального устрою, а також низки інших суспільних реформ, що відбулися у Республіці Польщі протягом 90-х рр., було створено державу нового типу, яка служить своїм громадянам і, спираючись на самоврядні інституції та громадянське суспільство, дає їм можливість формувати й контролювати органи влади.

Фундаментальною ідеєю реформи була децентралізація. Найважливішим кроком стало створення незалежного базового рівня територіального устрою країни – гміни. Наділення реальною владою людей на найнижчому рівні було головним стратегічним результатом цієї реформи. Другим очевидним результатом було те, що держава показала своє бажання та спроможність до обмеження.

На підставі цієї реформи в Польщі виділено три рівні самоврядування: воєводство (16 воєводств); повіт (373 повіти); гміна (2489 гмін)¹.

Гміна – це найнижчий, але найбільш функціонально навантажений орган місцевого самоврядування. Вона стала найбільшим надавачем публічних послуг та головним партнером у вирішенні основних життєво необхідних питань для своїх громадян.

Одиниці територіального самоврядування здійснюють свої завдання за допомогою нормотворчого органу – ради гміни і виконавчого – правління гміни. Перший є органом, що приймає рішення і здійснює контрольні функції на території гміни. Рада гміни та депутати обираються шляхом загальних, рівних, прямих і таємних виборів строком на 4 роки.

До сфери повноважень гміни належить прийняття рішень у громадських справах місцевого значення, якщо згідно з чинним законодавством це не віднесено до компетенції інших органів. Завдання гміни поділяються на власні та делеговані. Згідно з Законодавством «Про гмінне самоврядування» до її власних завдань, які спрямовані на задоволення потреб громади, віднесено²: забезпечення порядку на відповідній території, функціонування місцевої економіки, охорони навколишнього середовища; функціонування гмінних доріг, вулиць, мостів, площ, а також організації дорожнього руху; функціонування водопроводів, каналізаційної системи; забезпечення водою, ліквідація та очищення комунальних стоків; дотримання чистоти та порядку, санітарних норм на сміттєзвалищах, знешкодження комунальних відходів; забезпечення електроенергії, тепла, газу; організація місцевого громадського транспорту; охорона здоров'я; надання соціальної допомоги, зокрема, організація центрів та закладів опіки; будівництво житлових будинків на території гміни; організація середніх шкіл, дошкільних закладів освіти, а також інших освітньо-виховних установ; організація бібліотек на території гміни, інших закладів культури; фізична культура, зокрема організація територій, що призначені для відпочинку та спортивних змагань; організація торгівлі і торгових рядів; організація озеленення та посадка дерев на території гміни; впорядкування кладовищ на території гміни; забезпечення громадського порядку та протипожежної охорони; утримання гмінних об'єктів та закладів громадського призначення, а також адміністративних об'єктів; встановлення гарантій соціального, медичного, правового забезпечення вагітних жінок.

Згідно з положеннями закону гміні можуть бути делеговані на виконання завдання, які належать до компетенції урядової адміністрації. Делегування завдань від урядової адміністрації до

¹ Колярская-Бобинская, Л. (2000). *Вторая волна польских реформ*. Варшава: Офісуна Naukowa; Вуйчик, М., Грабец, М. (2000). *Организація та принципи функціонування органів самоврядування в Польщі*. Варшава.

² Колярская-Бобинская, Л. (2000). *Вторая волна польских реформ*. Варшава: Офісуна Naukowa.

гміни одночасно означає делегування фінансових коштів у розмірі, необхідному на виконання завдань. Виконавчим органом гміни є правління; його обирає і відкликає рада гміни. Правління в межах нормативно-правових актів виконує постанови ради гміни та завдання гміни.

До повноважень правління гміни належить: підготовка проектів постанов ради гміни; визначення шляхів реалізації цих постанов; управління комунальним майном, виконання бюджету; призначення і звільнення керівників гмінних організаційних одиниць; здійснення делегованих урядовою адміністрацією повноважень.

З питань, пов'язаних з реалізацією власних завдань, правління гміни підпорядковується виключно раді гміни. Наглядовими органами за гмінною діяльністю є: Прем'єр-міністр та воєвода, а з питань бюджету – регіональна рахункова палата. Гміна стала найважливішим постачальником публічних послуг для своїх громадян і зосередила у своїх руках більшість справ, які стосуються як громадян, так і суб'єктів економічної діяльності (рис. 1.).

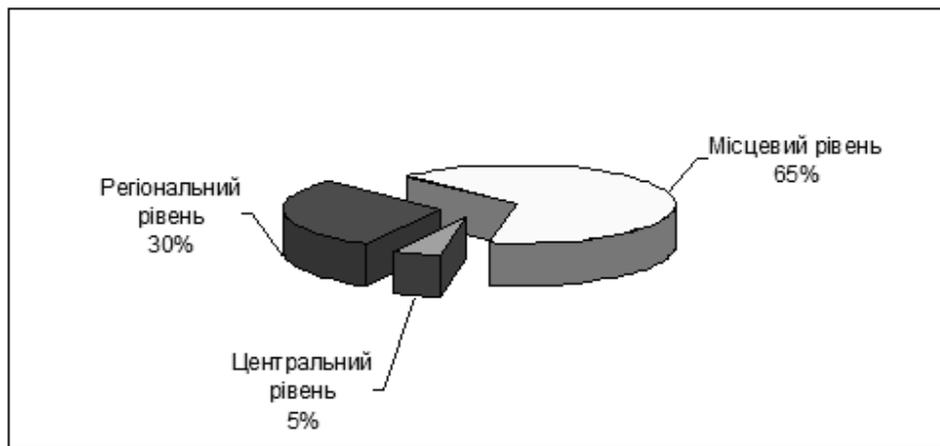

Рис. 1. Розподіл повноважень між центральним, регіональним і місцевим рівнями державного управління в Польщі

З цієї точки зору адміністрація гміни є найважливішим публічним партнером міжнародних інституцій, оскільки її роль в економічному розвитку країни та вирішенні соціальних проблем зростає.

Гміна стала фактичним господарем своєї території згідно з конституційним принципом, за яким «територіальне самоврядування є основною формою організації місцевого життя у гміні», та положеннями Закону «Про гмінне самоврядування», за якими «до сфери діяльності гміни належать усі громадські справи місцевого значення, що не віднесені законами до повноважень інших суб'єктів», а також те, що «задоволення спільних потреб громадськості віднесене до власних завдань гміни»¹.

Виконання завдань гміною опирається на принцип самостійності. Дійсну фінансову самостійність гмін передусім окреслює рівень доходів, якими вони можуть розпоряджатися для покриття своїх витрат. Відповідно до положень ст. ст. 4, 5 Закону «Про фінансування гмін» (від 10 грудня 1993р.)² доходи гміни поділяються на обов'язкові та необов'язкові.

Обов'язковими доходами гмін є:

1. Надходження з податків, визначених на основі окремих законів від сільського господарства; нерухомого майна; лісового господарства; транспортних засобів; господарської діяльності фізичних осіб; сплачуваного у формі податкової карти (єдиного податку); спадщин і дарувань; з власників собак.

2. Надходження з оплат: гербового збору, експлуатаційного, місцевого та інших, які справляються на підставі окремих регулювань.

¹ Вуйчик, М., Грабец, М. (2000). *Організація та принципи функціонування органів самоврядування в Польщі*. Варшава.

² Вуйчик, М., Грабец, М. (2000). *Організація та принципи функціонування органів самоврядування в Польщі*. Варшава.

3. Частки в доходах, що становлять доход державного бюджету у розмірі:
 - 16% від надходжень з прибуткового податку від фізичних осіб, які проживають на території гміни;
 - 5% від надходжень з прибуткового податку від юридичних осіб та організаційних одиниць, які не мають статусу юридичних осіб, розташованих на території гміни.
4. Доходи бюджетних одиниць гмін, включаючи доходи з штрафів та примусових покарань, а також внески від одиниць позабюджетної економіки.
5. Доходи від майна гмін.
6. Загальна та дорожня субвенції, визначені згідно з положеннями вказаного закону.

До обов'язкових доходів гміни належать: цільові дотації з державного бюджету на дофінансування власних завдань гмін; надходження від оподаткування жителів; спадщина та дарування; відсотки з коштів гмін, що накопичені на банківських рахунках та відсотки з позик, наданих гміною; цільові дотації на завдання, реалізовані гміною на основі домовленостей з органами урядової адміністрації або іншими самоврядними одиницями; цільові дотації з державного бюджету на завдання державної адміністрації, які було передано на виконання гміні, а також цільові дотації на інші завдання, які були делеговані гміні згідно з положеннями законів; дотації з цільових фондів.

З точки зору самостійності гмін істотне значення має розподіл доходів на так звані власні та зовнішні. Перші походять, в основному, з місцевих податків та зборів, майна гмін, участі у доходах від державних податків. Надходження з цих джерел доходів значною мірою залежать від здійснюваної органами гміни політики, спрямованої на місцевий економічний розвиток. Зовнішні доходи, або трансферти з державного бюджету, не носять постійного характеру і не є доходами, що походять з власної діяльності самоврядних органів.

Наступним рівнем самоврядування є повіт як самостійна одиниця, незалежна від вищого рівня самоврядування (воєводства) та центральних органів державного управління. Наділений правосуб'єктністю, повіт виконує громадські завдання від свого імені та під свою відповідальність¹.

Самоврядна громада повіту обирає раду і через цей представницький орган стає суб'єктом управління. За принципом субсидіарності повіт покликаний виконувати ті завдання та задовольняти ті потреби, які перевищують можливості гміни, тобто завдання повіту мають характер локальний та здійснюються для забезпечення належного рівня життя людей.

Головними завданнями повіту є: утримання післягімназійних, спеціальних та професійних шкіл; повітових лікарень та інших закладів охорони здоров'я; будинків соціальної допомоги, центрів підтримки сім'ї та молоді, кризових центрів, підтримка інвалідів; активізація місцевих ринків праці, у тому числі утримання повітових бірж праці, організація професійного навчання та перепідготовки кадрів; розробка та впровадження політики підтримки сім'ї; утримання повітових бібліотек, музеїв, інших закладів культури повітового рівня; розвиток фізичної культури, спорту та туризму; співпраця з неурядовими організаціями; утримання, модернізація, побудова й управління повітовими дорогами (які з'єднують повітовий адміністративний центр з гмінами та гміни між собою); реєстрація транспортних засобів і водіїв; господарювання на місцях і нагляд за будівництвом; охорона природи та навколишнього середовища; водне господарство; протипожежна охорона, охорона від повеней, захисні заходи у випадку природних лих або надзвичайних ситуацій, які загрожують життю та здоров'ю громадян, а також навколишньому середовищу; охорона прав споживачів; сільське господарство, лісівництво, рибальство; геодезія, картографія, ведення кадастру та господарювання нерухомістю; утримання повітових адміністративних і майнових об'єктів та обладнання громадського вжитку.

За своїм повноваженням усі завдання повіту поділяються на власні, делеговані та доручені. Перші повіт виконує за власні кошти, делеговані – на підставі закону або порозуміння. Закони Республіки Польщі, розпорядження Ради Міністрів, міністерств або воєводи можуть визначати певні завдання, які належить розв'язувати повітові. Також за домовленістю/угодою з центральними органами влади повіт може взяти зобов'язання щодо виконання певних додаткових завдань.

Доручені завдання повіт виконує на основі порозуміння/угоди з іншими одиницями місцевого

¹ Вуйчик, М., Грабец, М. (2000). *Організація та принципи функціонування органів самоврядування в Польщі*. Варшава.

самоврядування. Серед завдань, які повіт виконує щодо громадян, виділяють два типи: а) державні послуги (освіта, охорона здоров'я, соціальна допомога та сімейні консультації); б) наглядово-адміністративні послуги (видання дозволів, ліцензій, концесій на інвестування, будівництво, видобування корисних копалин, водокористування; екологічний, санітарний, будівельний нагляд).

Виконання завдань здійснюється через органи повіту: раду, правління, об'єднану повітову адміністрацію – староство, повітові служби та повітові організаційні одиниці.

Повноваженнями ради повіту є: прийняття місцевих правових актів (у тому числі статуту повіту, регламенту роботи повітового староства та організаційних одиниць повіту); обрання голови ради; обрання та відкликання правління; призначення та звільнення, за поданням старости, секретаря повіту та скарбника повіту; прийняття бюджету повіту; заслуховування звіту про виконання бюджету та прийняття рішення його про затвердження чи не затвердження; визначення напрямів діяльності правління повіту, в тому числі затвердження стратегії розвитку повіту, а також заслуховування звіту про діяльність правління; прийняття рішень про встановлення ставок податків та зборів у межах, визначених законом; прийняття рішень з майнових питань; створення та вступ до акціонерних товариств, фондів, кооперативів, спілок, а також розпуск чи вихід з них; співпраця з іншими повітами та гмінами; прийняття рішень з інших питань.

До повітових служб належать: поліція; державна пожежна охорона; санітарно-епідеміологічна та ветеринарна інспекції, а також інспекція будівельного нагляду. Служби, що раніше належали до спеціальної державної адміністрації (центрального рівня), унаслідок змін адміністративно-територіального устрою було передано на рівень повітового самоврядування, оскільки однією з цілей адміністративної реформи було наближення влади до громадянина.

Діяльність повітових служб, які фактично реалізують завдання державної адміністрації, фінансуються з повітового бюджету за рахунок цільової дотації, яку кожен повіт отримує з державного бюджету на ці цілі.

Сьогодні повіти отримують 1% від податку на прибуток з фізичних осіб, що проживають на території повіту. Фактично це означає, що поки що повіти не користуються своїм конституційним правом встановлювати ставки податків на своїй території (ст. 168 Конституції Республіки Польщі).

Власними доходами повіту, крім вказаного податку, можуть бути також: доходи, що отримані як плата за послуги від повітових бюджетних закладів; доходи від використання майна повіту (наприклад оренда); надходження від активів повіту, розміщених на банківських рахунках; надходження як відсоток із наданих повітом позик; дарунки, спадщини, донорство; дивіденди від акцій товариств та підприємств, заснованих повітом.

У повітовому бюджеті частина власних доходів повіту становить у середньому 6,2%. Переважна більшість надходжень – це трансферти з державного бюджету, які поділяються на загальну субвенцію та цільові дотації.

Кожний повіт отримує загальну субвенцію від центрального уряду, яка складається з трьох частин: освітня, дорожня та вирівнювальна (кожна з них обчислюється окремо). Освітня складова обчислюється залежно від кількості учнів у повіті та типу шкіл. Дорожня субвенція, призначена на утримання, будівництво та модернізацію доріг, не має усталеної квоти для окремого повіту. Загальна сума в державному бюджеті розподіляється між повітами та воєводствами за розпорядженнями Ради Міністрів залежно від загальної протяжності, якості, технічного стану доріг, напруженості дорожнього руху, завдань врівноваженого регіонального розвитку, дорожньо-транспортної інфраструктури країни та випадковості. Вирівнювальну складову субвенції кожен повіт отримує окремо (за винятком найзаможніших).

У 1999 р. питома вага загальної субвенції (усі три складові) у бюджеті повіту становили в середньому по країні 44,4%.

Згідно із чинним законодавством (Закон «Про повітове самоврядування», Закон «Про громадські фінанси») цільові дотації з державного бюджету виділяються повітові для виконання власних завдань (наприклад, соціальна допомога) та для виконання доручених і делегованих завдань за домовленістю з органами державного управління або воєводства (наприклад, для ліквідації загрози життю та здоров'ю громадян у разі стихійного лиха або масових порушень громадського порядку).

Цільові дотації з державного бюджету можна також отримати на довготермінові багаторічні програми розвитку повіту або для дофінансування інвестиційних програм повіту. Крім того, для

фінансування спеціальних програм (проектів) повіт може отримати його від цільових державних фондів (наприклад, Фонду охорони навколишнього середовища тощо).

У результаті адміністративної реформи найбільшим територіальним утворенням у Польщі стали воєводства, місцеві органи виконавчої влади яких діють у межах двоїстої структури державної адміністрації: урядової та самоврядування¹.

Урядова адміністрація у воєводстві представлена воєводою, який призначається Прем'єр-міністром. На нього покладається виконання національної політики в межах воєводства та контроль за законністю й конституційністю діяльності органів місцевого самоврядування. Останні діють на підставах і в межах, визначених законом. Сферою діяльності адміністрації воєводства є виконання громадських завдань на рівні воєводства, що не належить до компетенції органів урядової адміністрації. Сфера діяльності адміністрації воєводства не порушує самостійності повіту і гміни. Органи адміністрації воєводства не є органами нагляду чи контролю щодо повіту й гміни і не є органами вищого рівня в державному управлінні. Адміністрація воєводства на підставі наданих їй повноважень приймає локальні правові акти, які є обов'язковими на території воєводства.

До сфери діяльності адміністрації воєводства належать: визначення і втілення стратегії розвитку воєводства, реалізація програм регіонального значення, планів благоустрою та бюджету воєводства, вжиття заходів, які забезпечують функціонування та розвиток регіону, а також задоволення потреб його населення тощо.

Органом місцевого самоврядування воєводства є сеймик, як законотворчий орган воєводського самоврядування. Він, в свою чергу, обирає правління – виконавчий орган самоврядування у воєводстві, яке очолює маршалек. Останній організовує роботу правління воєводства, а також представляє воєводство за його межами.

Бюджет воєводства є основою самостійної фінансової діяльності, фінансовим планом, який включає: а) планування доходів та видатків воєводства; б) джерела фінансування бюджетного дефіциту; в) призначення бюджетного профіциту; г) витрати, пов'язані з багаторічними програмами, серед яких, зокрема, інвестиційні програми, з відокремленням витрат на фінансування кожної з програм.

Власні доходи становлять принципове джерело фінансування завдань воєводства. Власними доходами воєводства є: частка в податках, що йдуть у доход держави, у розмірі, визначеному окремим законом, та відсотки за безстрокову їх передачу; доходи з майна воєводства; спадки, записи і подарунки на користь воєводства; доходи, які отримують бюджетні одиниці воєводств, а також внески інших воєводських адміністративних одиниць; інші власні доходи, які отримуються на основі окремих норм.

Крім того, доходами воєводства можуть бути: вирівнювальна субвенція з бюджету держави; цільові дотації з бюджету держави і державних цільових фондів на завдання, які виконуються воєводством; цільові дотації з бюджету держави на завдання зі сфери діяльності урядової адміністрації, які виконуються воєводством на основі угод, укладених з органами гміни або повіту; інші надходження, які отримуються на підставі окремих норм.

Новим елементом державного устрою Польщі є концепція існування у воєводстві двох незалежних органів – державної адміністрації та самоврядування. На цьому рівні відбувається поєднання місцевих та національних інтересів. Так, наприклад, органи місцевого самоврядування відповідають за управління середніми та вищими навчальними закладами, воєводі підпорядковується інспекція у справах народної освіти.

Отже, європейський досвід свідчить, що політичні моделі місцевого самоврядування змінювалися в певній послідовності. Сьогодні базовою для них є ліберальна модель самоврядування, яка передбачена Європейською хартією місцевого самоврядування. Очевидно, що перехідний стан українського суспільства вимагає при моделюванні функціонування місцевого самоврядування внесення певних коректив до класичної європейської класифікації моделей. Це зумовлено тим, що в Україні замість формування цих моделей фактично розвивається синтетична історична модель, яка поєднує практику старої радянської та форми нової демократичної моделі самоврядування.

¹ Колярская-Бобинская, Л. (2000). *Вторая волна польских реформ*. Варшава: Офісуна Naukowa; Вуйчик, М., Грабец, М. (2000). *Організація та принципи функціонування органів самоврядування в Польщі*. Варшава.

References

- Tokvil', A. (1999). *Pro demokraciiu v Amerytsi*. Kyiv: Vsesvit.
- Alferova, E. V. (otv. red) (1994). *Rehyonalyzm vo Frantsyy (normatyvnye materyaly)*. Moskva: YuNYON.
- Tumanov, V. A. (1989). *Frantsuzskaia respublika. Konstytutsiia y zakonodatel'nye akty*. Moskva: Prohress.
- Breban, H. (1988). *Frantsuzskoe admynystratyvnoe pravo*. Moskva: Prohress.
- Levyn, Y. D., Vajl', Y. M. (1994). *Sovremennyj nemetskyj konstytutsyonalyzm*. Moskva: RAN.
- Veden', Zh. (1973). *Admynystratyvnoe pravo Frantsyy*. Moskva: Prohress.
- Hurne, B. (1993). *Derzhavne upravlinnia*. Kyiv: Osnova.
- Koliarskaia-Bobynskaia, L. (2000). *Vtoraia volna pol'skykh reform*. Varshava: Oficyna Naukowa.
- Vujchyk, M., Hrabets, M. (2000). *Orhanizatsiia ta pryntsyipy funktsionuvannia orhaniv samovriaduvannia v Pol'schi*. Varshava.

MEDIA DIMENSIONS OF POLITICAL AND LEGAL DISCOURSE

Vitalii Kornieiev, PhD in Philology, Associate Professor
National Taras Shevchenko University of Kyiv, Ukraine

FEATURES OF PRESENTATION OF POLITICAL AND LEGAL REALITY IN SOCIAL COMMUNICATIONAL SCIENTIFIC DISCOURSE

The article reveals the features of scientific research of communication practices in Ukraine. The author outlines briefly the history of emergence of a new scientific field “social communications”, establishes the concept “social communications”, and characterizes social communications’ approach that compiled the scientific researches within the field. In the article much attention is given to the review of scientific researches on social communications, which represent political and legal realities of Ukraine and Europe.

Key words: social communications, social communications’ approach, political and legal content of scientific researches.

The notion that journalism is the fourth power in the democratic society is no longer new today, being proved by the time. Thus the content of phenomenon, marked by the word “journalism” has changed drastically as a result of technical and scientific development, emergence of social media and social networks, and naturally – various opportunities of mediatization and other manifestations of human being in the national and even global information space. Following the changes in the practical realities of media activities the changes in the science have taken place. It has caused to the rise of new developments, new approaches to qualification of the modern discourse of provision of mass information.

In Ukraine, in the early 2000s the scientific approaches to the study of complex and partly contradictory trends of the modern media discourse were reorganized. It manifested in formation of a new, separate field of knowledge 27.00.00 “Social communications”. Unveiling of a new field traces its origin to the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated from December 13, 2006, № 1718 “On amendments to the list of scientific branches, which can be awarded by academic degree”¹ and the Order of the Higher Attestation Commission of Ukraine dated from December 14, 2007, № 67 “On introduction of amendments and additions to the List of professions according to which defending of the thesis for PhD and Doctor degree, conferment of a higher degree and academic status are performed”².

A new scientific field provides the structure formation of research according to 7 scientific specialties: “Theory and History of Social Communications”, “Document studies, Archives studies”, “Book Science, Library Science, Bibliography Science”, “Theory and History of Journalism”, “Applied social and communication technologies” and “Social informatics”. As a result we can talk about seven years of history of scientific researches with new priorities, using a new scientific approach, formation of scientific discourse, approximate to the needs of information industry. During this time 46 doctoral and 300 PhD theses were defended in Ukraine³.

¹ *Постанова про доповнення переліку галузей науки, з яких може бути присуджений науковий ступінь 2006* (втратила чинність) (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1718-2006-%D0%BF>>.

² *Наказ про внесення змін і доповнень до Переліку спеціальностей, за якими проводяться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань 2007* (втратив чинність) (Вища атестаційна комісія України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1398-07>>.

³ *Сайт науково-методичної комісії з журналістики та інформації*. <http://journ.univ.kiev.ua/NMK/?page_id=7>.

The thematic justification of the study is determined by the need to generalize the results of understanding of political and legal conflicts within the scientific meaning, outlining the prospects of development of science and, consequently, dynamics of development of media industry. We should note that the newly formed scientific field provides mostly for implementation of research's results in the teaching and learning process. In other words, the scientific results are reflected in the programs for training of media specialists, in the technologies of formation of expert assessments and methodologies, and thus somehow are being realized in the structural and content criteria of development of media industry.

The objective of the study is representation of general picture of political and legal realities in the science of social communications. The theoretical basis for the study were the works devoted to formation of common approaches to social communicational approach in the science, namely the studies performed in the system of new scientific field and devoted to political and legal aspects of media activity. We used the method of observation and partly generalization in order to attain the objective.

For this study we have analyzed the entire amount of the theses which were defended, the main sample is the content relevance of researches to political and legal aspects. Totally it was analyzed 91 theses, of which 18 theses - for the degree of doctor and 73 theses - for PhD degree. Though the article analyzes in detail only doctoral researches; the PhD thesis are mentioned in passing due to genre requirements to the amount of political and legal discourse. We hope that this will be the subject of a separate study.

Presentation of the main text. In the Ukrainian science it was relevant positioning of a new scientific field, delimitation from related disciplines and development of key approach for formation of a single research methodology. We should note that creation of conditions for content of the new scientific discourse with theories and unambiguous classifications was no less important - in particular, the existence of studies on such subject-matter disciplines as publishing, editing, advertising and public relations within the traditional journalism profession on the basis of philological approach seemed problematic.

It is clear that in such circumstances it was really difficult to reveal the important areas of media development, and partly it was sometimes impossible to implement. It can be noted separately that only emergence of a new scientific field opened possibilities for studies of social engineering, design of information environments and social communications both at the level of theoretical models (basic researches) and as a specific media product and technology (applied aspects). At least one can say with certainty about the lack of institutional form of presentation of these studies of media discourse among the media experts.

In today's scientific discourse in Ukraine social communications is meant "such a system of social interaction, which includes the ways, methods, tools, principles of establishing and maintaining of contacts on the basis of professional and technological activities aimed at development, implementation, organization, improvement, modernization of relationship in the society aroused by the various social institutions where, on the one hand, social communicational institutions and services act often as the initiators of communication, and on the other hand – the organized communities (society, social groups) as full participants of social interaction"¹.

The above understanding was formed on the basis of various scientific concepts, where in our opinion we should high-light the most important works. Thus, according to A.V. Sokolov, social communication is expressed in preserving and disseminating of values. It is interpreted in more wide sense of cultural activities in the process of "practical use of such values", which eventually gives grounds for a scientist to qualify social communication as "a necessary aspect, an integral part of culture, which leads to interdependence: evolution of human culture becomes simultaneously social communicational evolution"².

The scientific definition of the concept "social communication" in Sokolov's interpretation is: "social communication is movement of meanings in social space and time"³. The researcher emphasizes that such a movement is possible only between the subjects that are included into the social sphere, where communicators and recipients should be present.

¹ Різун, В. (2011). *Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій*. <http://journalib.univ.kiev.ua/Nacherky_do_metodologiyi.pdf> (2012, April, 03).

² Соколов, А.В. (2002). *Общая теория социальной коммуникации: учебное пособие*. Санкт-Петербург: Изд-во Михайлова В. А., 6.

³ Соколов А. В. (2002). *Общая теория социальной коммуникации: учебное пособие*. Санкт-Петербург: Изд-во Михайлова В. А., 29.

T.M. Dridze examines social communication in terms of cultural development, dynamics of cultural processes: “Social communication is a universal socio-cultural mechanism that focuses on interaction between social actors, reproduction and dynamics of socio-cultural norms and examples of such interaction”¹. It is important to emphasize that in the approach of T.M. Dridze the subject-subjective approach to interpretation of communication is more implemented. At the same time, the focus on cultural progress limits, in our view, scientific understanding of the issues, complicating the qualification of social communications as a separate phenomenon. Using the singular makes talk about linearity of researcher’s approach, emphasizing the role of communication practices in development of culture.

T.Z. Adamians examines social communication from the standpoint of social interaction: “Different kinds of arts, mass communication, as well as other forms and methods of communication, related to social interaction of subjects that communicate, may be classified as social communication”². Separately, we should note that definition of social communication is given in the light of interaction of communication, so the subject-subjective approach in understanding of complex processes of communication interaction is implemented.

Understanding of social communications is the result of protracted discussions in the scientific community, cited above, but only after that when within scientific discourse the criteria of social communication approach was implemented; the structure, methodology and above all - the practical and theoretical orientation of results of scientific research were changed. If previously the philological approach important for media researches provided identification of different qualification parameters of text - from genre correspondence to analysis of its impact potential, then social communicational approach made it possible to represent the real connections between media activities and development of society. The essence of approach is represented through its definition – it is “fixation, monitoring, description, analysis and interpretation of data in the system of concepts of social communicational engineering - or rather, in relation if the object of research has impact on the society which was provided and how the society reacted to the object of impact”³.

Thus, scientific researches are conducted within the approach that is common for the field, providing the emphasis on social significance and new theories and applied results, particularly studied media sphere and concepts, technologies of scientific assessments and identified trends of development of information industry. In particular, we can emphasize the significant political and legal context and define the orientations of scientific concepts of regulating of media environment, social media and social networks.

It should be noted that these data are sufficiently open for further research, the full information on their results and their texts are available in the archives of the Ukrainian Institute of Scientific, Technical and Economic Information (it should be made a special request to get electronic forms of documents)⁴.

Firstly we are going to consider the representation of political and legal information in the studies that solve global scientific problems and represent the new scientific results that are significant for the industry as a whole, and form the basic theoretical foundation of today's stage of development of information industry for individual areas of media activity.

The result of the study is a list of 18 theses, the conclusion parts of which are most relevant to the stated problems: political and legal discourse. The overall structure of representation of political and legal realities in these studies includes three components: *the researches which represent development of media sphere; the researches of political and historical aspects of civil society; the researches of legal aspects of functioning and development of media industry.*

It should be noted that this differentiation is caused primarily by the nature and object of the study investigated by the authors, positioning the results of specified character and statements. We understand that this division is quite relative, however we argue that it reflects the role of the above studies in development of the field, and in these areas it is crucial for the scientific and professional community. It should be also focused on the fact that such generalization in the Ukrainian science of social

¹ Дридзе, Т.М. (1996). Социальная коммуникация как текстовая деятельность в семиосоциопсихологии. *Общественные науки и современность*, 3, 7.

² Адамьянц, Т.З. (2005). *Социальная коммуникация*. Москва: ИС РАН, 5.

³ Різун, В. (2011). Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій. <http://journalib.univ.kiev.ua/Nacherky_do_metodologiyi.pdf> (2012, April, 03).

⁴ Сайт Українського інституту науково-технічної та економічної інформації. <<http://www.uinte.kiev.ua/main.php>>.

communications has not yet been implemented, and therefore the proposed results will be eventually supplemented. We see however the important task to qualify these studies with the positions of chosen investigation sphere.

The group of works that *studies development of media sphere* includes such authors as: M.V. Butyrina, M.H. Zhytariuk, L.M. Khavkina, V.V. Hoian, N.I. Zrazhevskya, V.I. Teremko, D.O. Oltarzhevskiy, T.S. Krainikova (hereafter we refer to the abstracts, as the most available types of research publications for the wide range of researchers, simultaneously in the article it is analyzed the articles, monographs and texts of theses).

In her thesis Maria Butyrina formed the understanding of mass media as environment of creation and functioning of the stereotypes of mass consciousness, herewith we should state that the concept of functioning of stereotypes in the society, suggested by this researcher is noteworthy¹. In the work devoted to research of the place of Ukrainian journalism in the global context Marian Zhytariuk attempted to rethink theoretical models of media activity in view of development of the world information space². The work of Lyubov Khavkina is dedicated to functioning of advertising myths, including political ones in the national information environment; the researcher focuses on those functions of myth that allows it to replace reality and influences on formation of estimates, judgments, behavior, expectations³.

Exploring the components of screen communications Vita Hoian focuses on the legal principles of activity of TV journalist, the standards and principles that define criteria of journalist's success in the democratic society⁴. Nina Zrazhevskya considers phenomenological basis of media culture, causes and factors of its formation⁵. We should note that this work, like the work of Tetiana Krainikova are crucial for contemporary development of media consciousness, for example, it is noteworthy to mark the processes that illustrates development of media literacy and media education in Ukraine (for more detailed information, see here⁶). Vasyl Teremko outlined the prospects of development of publishing industry basing on the inclusion of new technologies caused by social transformations that our society is going through⁷. Dmytro Oltarzhevskiy designed the structure and strategy of development of corporate media, determined the trends of impact of such media on social transformations⁸. Tetiana Krainikova found the directions of formation of the culture of media consumption in Ukraine, outlined the models of response of the society to information in terms of the current stage of social development with a focus on the conditions of development of democratic society⁹.

We should note that the thorough and detailed study of media activity, synthesis of the modern practices of media activity in the context of social and political changes are the specific features for the first group of scientific works; a separate indicator is the emphasis on the legal field, in which the traced common factors and trends can be realized or are being realized.

The second group of researches - *the study of political and historical aspects of development of civil society* - is represented by seven works. The political realities of media functioning in synchronic or diachronic plane are often the object of study for this group of research. Thereat it is analyzed the real political terms, archival documents, the authors focused on those reasons that determined the relevant

¹ Бутиріна, М.В. (2009). *Мас-медіа як середовище створення та функціонування стереотипів масової свідомості*: автореф. дис ... д-ра наук із соціальних комунікацій: 27.00.01. Київ.

² Житарюк, М.Г. (2009). *Українська журналістика як соціокультурна модель: генезис, домінанти у світовому інформаційному контексті*: автореф. дис ... д-ра наук із соціальних комунікацій: 27.00.04. Київ.

³ Хавкіна, Л.М. (2010). *Український рекламний міф: шляхи творення, основні компоненти та особливості функціонування*: автореф. дис ... д-ра наук із соціальних комунікацій: 27.00.06. Київ.

⁴ Гоян, В.В. (2012). *Телебачення як вид журналістської творчості: візуально-вербальні компоненти екранної комунікації*: автореф. дис ... д-ра наук із соціальних комунікацій: 27.00.01. Київ.

⁵ Зразевська, Н.І. (2012). *Феномен медіакультури у сфері соціальних комунікацій*: автореф. дис ... д-ра наук із соціальних комунікацій: 27.00.01. Київ.

⁶ Академія Української Преси. <<http://www.aup.com.ua/?cat=education&subcat=history>>.

⁷ Теремко, В.І. (2013). *Видавничі стратегії в умовах суспільних трансформацій*: автореф. дис ... д-ра наук із соціальних комунікацій: 27.00.05. Київ.

⁸ Олтаржевський, Д.О. (2014). *Корпоративні медіа як інструмент соціальних комунікацій*: автореф. дис ... д-ра наук із соціальних комунікацій: 27.00.06. Київ.

⁹ Крайнікова, Т.С. (2015). *Культура медіаспоживання в Україні: актуальний стан і механізм формування*: автореф. дис... д-ра наук із соціальних комунікацій: 27.00.01. Київ.

processes or reasons of today's political or legal dimension. These are the works of O.V. Bohuslavskiy, I.Z. Pavliuk, S.V. Kravchenko, L.V. Snitsarchuk, S.V. Demchenko, Y.V. Kolisnyk, I.S. Parymskiy.

Oleh Bohuslavskiy examined the national patriotic discussion, which was conducted in the press of the Ukrainian interwar emigration in Europe in 1919-1939. In this work it was traced not only special aspects of formation of scientific idea, important for the Ukrainian history, but also the elements of ideological positioning of the Ukrainians in the system of European world perception¹. Ihor Pavliuk revealed the full content of press of the western part of Ukraine, traced the ideological and political content determinants, focused on the trends of integration of the national information space into the European media discourse². Svitlana Kravchenko devoted her work to the study of Ukrainian-Polish dialogue in the context of national ideas, movements and transformations of the 20-30th years of the XX century³. Lidia Snitsarchuk revealed the political and legal criteria of functioning, trends of development of the Ukrainian press of Halychyna in 1919-1939⁴. Serhii Demchenko described the role of mass communication in conditions of development of civil society, established political and legal factors which because of being highlighted in the media, influenced on development of the Ukrainian society⁵. Yurii Kolisnyk traced the peculiarities of development of periodicals of the Soviet Ukraine in the 50-80th years of XX century, focusing on those trends of democracy, intention to freedom of expression, which are relevant to today's Ukrainian journalism⁶. Ihor Parymskiy continues this theme in his study, but he used different materials taking into consideration of the current realities and causes of their formation⁷.

In whole the special features of the works of this group are penetration into the historical conditions of any studied realities, the emphasis on trends, reasons that determine the today's reality of political and cultural of life, development of media sphere.

The third group amounts the least number of works - *the study of legal aspects of functioning and development of media industry* - the reason of it is perhaps that the purely legal aspects of media activity are the subject of investigation of completely different scientific field. At the same time it is necessary to emphasize that some features of professional activity - including compliance with laws, ethical standards, and most importantly - professional standards - are vital for the effective media system in the country. The thesis of O.V. Chekmyshev, L.H. Ponomarenko, N.M. Hrytsiuta can be included into this group.

Oleksandr Chekmyshev is known in Ukraine as one of the initiators of penetration of the western standards of information activities into the scientific sphere and the programs of media specialists training. In his work he justifies the procedures and methodology of implementation of the research of professional environment, conceptualizes the models of professional activity that correlate with the standards adopted in Europe and the USA⁸. Liudmyla Ponomarenko studied the features of representation of moral concepts in media discourse, defined the dynamics and trends of formation of moral categories in media discourse⁹.

¹ Богуславський, О.В. (2008). *Преса міжвоєнної української еміграції в Європі 1919-1939 рр.: національно-патріотична дискусія*: автореф. дис ... д-ра наук із соціальних комунікацій: 27.00.04. Київ.

² Павлюк, І.З. (2009). *Українськомовна легальна преса Волині, Полісся, Холмичини та Підляшшя 1917-2000 років як структурна частина загальнонаціонального інформаційного простору*: автореф. дис ... д-ра наук із соціальних комунікацій: 27.00.04. Київ.

³ Кравченко, С.І. (2010). *Періодичні видання Польщі 20-30-х років ХХ століття у світлі суспільно-культурних процесів міжвоєнної доби: літературна комунікація, польсько-український діалог*: автореф. дис ... д-ра наук із соціальних комунікацій: 27.00.04. Київ.

⁴ Сніцарчук, Л.В. (2010). *Українська преса Галичини (1919-1939 рр.): політико-правові умови функціонування, тенденції розвитку, організаційно-журналістська практика*: автореф. дис ... д-ра наук із соціальних комунікацій: 27.00.04. Київ.

⁵ Демченко, С.В. (2011). *Масова комунікація у процесі розбудови громадянського суспільства: історія, теорія, українські реалії*: автореф. дис ... д-ра наук із соціальних комунікацій: 27.00.01. Київ.

⁶ Колісник, Ю.В. (2013). *Журнальна періодика УРСР (1950-1980 рр.) у формуванні суспільної свідомості*: автореф. дис ... д-ра наук із соціальних комунікацій: 27.00.04. Київ.

⁷ Паримський, І.С. (2013). *Національна преса – суспільна домінанта інформаційного простору демократичної держави*: автореф. дис ... д-ра наук із соціальних комунікацій: 27.00.01. Київ.

⁸ Чекишишев, О.В. (2012). *Моніторинг ЗМІ в системі соціальних комунікацій: історико-теоретичний та прагматичний аспект*: автореф. дис ... д-ра наук із соціальних комунікацій: 27.00.01. Київ.

⁹ Пономаренко, Л.Г. (2012). *Морально-етичний дискурс мас-медіа початку ХХІ ст.*: автореф. дис ... д-ра наук із соціальних комунікацій: 27.00.04. Запоріжжя.

Nataliia Hrytsiuta studied the ethics of advertising, the researcher focused on the models of professional activities that were not regulated by the laws, with an emphasis on the fact that violation of such rules may have complex social consequences.

In general, it should be noted that the standards of activities and media ethics dominate within this group of researches. The reason for this is in incompatibility of regulatory field of law and morality or professional standards that are generally representative for media industry. This is because the media activity is always oriented on formation of public opinion, implementation of impact potential, support or conversely, refutation of state policy and ideology that are dictated by the political forces.

A degree of social development. All this leads to a rise of ethical issues, issues of professional standards and definition of socially reasonable guidelines. The important thing in this key is focusing on the activities of civil society organizations that can act as the regulators, for example, the Commission on journalistic ethics in the structure of the National Union of Journalists of Ukraine¹.

It is worth noting about the study of political and legal realities in the thesis on social communications. It increases because of the number of groups, as along with the research of national media products, the thesis on the press of England, Italy, the United States, Spain etc., were defended where not only the national content, but representation of the Ukrainian problems in the foreign media were analyzed.

There is a separate group of works, where the mechanisms of implementation of public relations in the realities of Ukrainian political discourse are worked out, the problem of institutionalization of communications forms of power activity were identified etc. These results will become eventually the subject of a separate study.

Conclusions. The result of the study is the conclusion that over a third of doctoral researches in the newly established scientific field cover the problems of political and legal field, which is not surprising in the view of the current role of mass media.

The analysis of partial manifestations of the specified field in applied research and fundamental developments of narrower topics seems to be promising, as the results which were received, the trends which were revealed and the future directions of development of information industry require deeper understanding in the context of Ukraine's accession into the European media, political and legal space.

References

- Adam'janc, T. Z. (2005). *Social'naja komunikacija*. Moskva: IS RAN.
Akademija Ukrains'koi Presi. <<http://www.aup.com.ua/?cat=education&subcat=history>>.
- Boguslavs'kij, O. V. (2008). *Presa mizhvoiennoi ukrains'koi emigracii v IEvropi 1919-1939 rr.: nacional'no-patriotichna diskusija*: avtoref. dis ... d-ra nauk iz social'nikh komunikacij: 27.00.04. Kiiv.
- Butirina, M. V. (2009). *Mas-media jak seredovishche stvorennja ta funkcionuvannja stereotipiv masovoi svidomosti*: avtoref. dis ... d-ra nauk iz social'nikh komunikacij: 27.00.01. Kiiv.
- Gojan, V. V. (2012). *Telebachennja jak vid zhurnalists'koi tvorhosti: vizual'no-verbal'ni komponenti ekranno komunikacii*: avtoref. dis ... d-ra nauk iz social'nikh komunikacij: 27.00.01. Kiiv.
- Demchenko, S. V. (2011). *Masova komunikacija u procesi rozbudovi gromadjans'kogo suspil'stva: istorija, teorija, ukrains'ki realii*: avtoref. dis ... d-ra nauk iz social'nikh komunikacij: 27.00.01. Kiiv.
- Dridze, T. M. (1996). *Social'naja komunikacija kak tekstovaja dejatel'nost' v semiosociopsikhologii*. *Obshchestvennye nauki i sovremennost'*, 3, 7.
- Zhitarjuk, M. G. (2009). *Ukrains'ka zhurnalistika jak sociokul'turna model': genezis, dominanti u svitovomu informacijnomu konteksti*: avtoref. dis ... d-ra nauk iz social'nikh komunikacij: 27.00.04. Kiiv.
- Zrazhevs'ka, N. I. (2012). *Fenomen mediakul'turi u sferi social'nikh komunikacij*: avtoref. dis ... d-ra nauk iz social'nikh komunikacij: 27.00.01. Kiiv.
- Kolisnik, JU. V. (2013). *Zhurnal'na periodika URSR (1950-1980 rr.) u formuvanni suspil'noi svidomosti*: avtoref. dis ... d-ra nauk iz social'nikh komunikacij: 27.00.04. Kiiv.
- Kravchenko, S. I. (2010). *Periodichni vidannja Pol'shchi 20-30-kh rokiv XX stolittja u svitli suspil'no-kul'turnikh procesiv mizhvoiennoi dobi: literaturna komunikacija, pol's'ko-ukrains'kij dialog*: avtoref. dis ... d-ra nauk iz social'nikh komunikacij: 27.00.04. Kiiv.
- Krajnikova, T. S. (2015). *Kul'tura mediaspohivannja v Ukraini: aktual'nij stan i mekhanizm formuvannja*: avtoref. dis... d-ra nauk iz social'nikh komunikacij: 27.00.01. Kiiv.
- Nakaz pro vnesennja zmin i dopovnen' do Pereliku special'nostej, za jakimi provodjat'sja zakhist disertacij na zdobuttja naukovikh stupeniv kandidata nauk i doktora nauk, prisudzhennja naukovikh stupeniv i prisvoiennja*

¹ Положення про Комісію з журналістської етики. *Національна спілка журналістів України*. <<http://nsju.org/page/205>>.

vchenikh zvan' 2007 (vtrativ chinnist') (Vishcha atestacijna komisija Ukraini). *Oficijnij sajt Verkhovnoi Radi Ukraini*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1398-07>>.

Oltarzhivs'kij, D. O. (2014). *Korporativni media jak instrument social'nikh komunikacij*: avtoref. dis ... d-ra nauk iz social'nikh komunikacij: 27.00.06. Kiiv.

Pavljuk, I. Z. (2009). *Ukrains'komovna legal'na presa Volini, Polissja, Kholmshchini ta Pidljashshja 1917-2000 rokov jak strukturna chastina zagal'nonacional'nogo informacijnogo prostoru*: avtoref. dis ... d-ra nauk iz social'nikh komunikacij: 27.00.04. Kiiv.

Parims'kij, I. S. (2013). *Nacional'na presa – suspil'na dominanta informacijnogo prostoru demokratichnoi derzhavi*: avtoref. dis ... d-ra nauk iz social'nikh komunikacij: 27.00.01. Kiiv.

Polozhennja pro Komisiju z zhurnalists'koi etiki. *Nacional'na spilka zhurnalistiv Ukraini*. <<http://nsju.org/page/205>>.

Ponomarenko, L. G. (2012). *Moral'no-etichnij diskurs mas-media pochatku XXI st.*: avtoref. dis ... d-ra nauk iz social'nikh komunikacij: 27.00.04. Zaporizhzhja.

Postanova pro dopovnennja pereliku galuzej nauki, z jakikh mozhe buti prisudzhenij naukovij stupin' 2006 (vtrabila chinnist') (Kabinet Ministriv Ukraini). *Oficijnij sajt Verkhovnoi Radi Ukraini*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1718-2006-%D0%BF>>.

Rizun, V. (2011). *Nacherki do metodologii doslidzhen' social'nikh komunikacij*. <http://journalib.univ.kiev.ua/Nacherky_do_metodo_logiyi.pdf> (2012, April, 03).

Sajt naukovo-metodichnoi komisii z zhurnalistiki ta informacii. <http://journal.univ.kiev.ua/NMK/?page_id=7>.

Sajt Ukrains'kogo institutu naukovo-tehnicnoi ta ekonomichnoi informacii. <<http://www.uinte.kiev.ua/main.php>>.

Snichuk, L. V. (2010). *Ukrains'ka presa Galichini (1919-1939 rr.): politiko-pravovi umovi funkcionuvannja, tendencii rozvitku, organizacijno-zhurnalists'ka praktika*: avtoref. dis ... d-ra nauk iz social'nikh komunikacij: 27.00.04. Kiiv.

Sokolov A. V. (2002). *Obshchaja teorija social'noj kommunikacii*: uchebnoe posobie. Sankt-Peterburg: Izd-vo Mikhajlova V. A.

Teremko, V. I. (2013). *Vidavnicni strategii v umovakh suspil'nikh transformacij*: avtoref. dis ... d-ra nauk iz social'nikh komunikacij: 27.00.05. Kiiv.

Khavkina, L. M. (2010). *Ukrains'kij reklamnij mij: shljakhi tvorennya, osnovni komponenti ta osoblivosti funkcionuvannja*: avtoref. dis ... d-ra nauk iz social'nikh komunikacij: 27.00.06. Kiiv.

Chekmishev, O. V. (2012). *Monitoring ZMI v sistemi social'nikh komunikacij: istoriko-teoretichnij ta pragmatichnij aspekt*: avtoref. dis ... d-ra nauk iz social'nikh komunikacij: 27.00.01. Kiiv.

Nadiia Bilan, PhD in Philology

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

SOCIAL COMMUNICATIONS AS A SOCIOPOLITICAL PHENOMENON IN THE EUROPEAN UNION INFORMATION SPHERE

The article deals with the role of social communications as a social and political phenomenon in information sphere of the European Union. Any information is presented with phenomena and laws of the outside world, men's intellectual activities, and it make some opportunities of reality predictions and changes for the convenience of the international community. The communication globalization phenomenon is related to the last quarter of the 20th century. It's also concerned with adjustment of international information and communication flows on the global level. The modern communicative society is characterized with constant communication growth and globalization. Information society formation specifies by its inhomogeneity, because different branches of social life give mixed response to environmental conditions changes.

Forming and development of open civilized society is distinctive for nowadays. Some new forms of communication based on social and personal partnership appear in this type of society. Also these forms of communication are based on rivalry, legal and social fundamentals of formal equality of all citizens and on sound management of social interactions.

Key words: information society, communication, social communications, knowledge, information, integration, globalization.

The problem setting. Information-oriented society development is a fast and often unpredictable process. And nowadays people only start to understand its social, political and economic results. Information-oriented society development is marked by its heterogeneity, because different branches of social life have different reactions to environmental conditions changes.

Countries that have more developed information infrastructure putting their technological standards and giving their resources to the customers, form conditions of information structures developing and activity in other countries and have an effect on information spheres development in those countries.

Any information depicts facts and laws of the outside world, man's intellectual activities. It offers opportunities for reality prediction and transformation to the benefit of the international community. Information has become an international problem. It is a component of other vitally important global problems. Information factor has been a reason of the deepest changes in civilization life throughout history. It has united the world in one system that is at work in real-time mode. This union of the international community is a little bit formal, but global communication media can lead to further international collaboration concentration. An important characteristic of information global role is fast moving rise of information social value (even though information always has high value in the society), but only in 20th century information has transformed in a strategic resource of the humanity. As an important strategic resource any information is characterized with following peculiarities: as distinct from physical assets it doesn't decrease, but greatly increases in its use. Information resources inexhaustibility offers an opportunity for its use on behalf of the international community and determines information as a global problem of the civilization.

Phenomenon of communication globalization is classified as a phenomenon of last quarter of 20th century and associated with regulation of international informational and communicational flows on a global basis. Global communication analysis is made on such main points:

- transnational communication conglomerates as main players in the global communication system and in the sphere of information products and services extension on the international markets;
- social effect of new technologies, which includes satellite communications, on international intercourses;
- nonsymmetrical flow of informational and communicational products in the global system;
- misbalance in international information flows;
- difference of approaches to global communication networks and network society advantages determination;

- information society theory and new political doctrines^{1; 2; 3}.

The researches and publications analysis. Global problems are characterized with the following criteria, according to the classification of civilizational process development investigators (J. Masudy, D. Bell, Y. Daysard, A. Toffler, G. Lassvel, R. Coen, G. Jang, M. Bangemann, M. Castels, Sh. MacBride, M. Masmudy, G. Kan, U. Gorovic, I. Wallerstein, S. Hantington, Z. Bzezinskiy, A. Toinby, F. Fukuyama, P. Draker, M. Kaplan, M. Porat, F. Mahlup, T. Umesao, R. Darendorf and others):

- Global problems deal with all human race, every social group and every person. They are omni-civilizational.
- These problems are an intrinsic factor of all world, certain regions and countries development.
- Global problems need constant international collaboration for their solutions. They need highest possible consolidated efforts of the world community, because these problems pendency makes a danger for tomorrow development⁴.

Global communication processes determine necessity of new economical system creation that is characterized with its high level of national economies globalization and integration, new external national political system, new global superior stock and new conception of human race intellectual enrichment. Determination of approaches to understanding of the conception of “information society” as the third global civilization development level affords ground for thinking that this theory is a result of cooperation and development of numerous economic, social and political concepts in the second part of the 20th century. This theory also has had essential influence on building of international and national institutes positions that touch “information society” ideology implementation into international and national policy of the most states.

By the close of the 20th century researchers have given new definitions for information society. Those definitions tie social development exactly with information and communication sphere and media industry⁵.

Researches of social communications in the European Community information sphere are only modalities of this sophisticated phenomenon. There are foreign works (by M. Bruggemann, M. Gabel, R. Enghart, E. Vartanova, A. Voskanyan, O. Galumov) and certain native works (by E. Makarenko, V. Ivanov, E. Tykhomyrova, M. Ryzhkov, D. Dubov, N. Karpchuk, T. Veremchuk, A. Savych, A. Kostenko and others) among those researches of social communications.

The object of the article is to define social communications content as a social and political phenomenon in the European Union informational sphere.

The goal of the article to characterize social communications in the information sphere of the European Union and to study social communications functions.

The methods used to study are the comparison method, the descriptive method and the systems analysis method.

The article issues and discussions. Nowadays the great attention is given to communication processes that are important in inner and international social life.

New communication media opens new perspectives and possibilities of international cooperation, but they also cause new dangers for observance of human fundamental rights and liberties principles in the information society.

Such problems as enhancement of the information role in the social medium, personal data security, private life information security and information sensitivity of international informational relapse become important in the European region. Information and communicative environment influences on the European society structure and its system of values, determines political priorities for the European countries and Pan European information policy. It also formed the strategy of the Continent wide information heritage⁶.

¹ Макаренко, С.А. (2002). *Міжнародні інформаційні відносини: структура, тенденції, перспективи*. Монографія. Київ: «Наша культура і наука».

² Зернецька, О.В. (1999). *Глобальний розвиток масової комунікації і міжнародні відносини*. Київ: «Освіта».

³ Кастельс, М. (2000). *Информационная эпоха: экономика, общество и культура*. Москва: ГУВШЭ.

⁴ Білан, Н.І. (2009). Соціальні критерії Європейського інформаційного суспільства. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, вип. 85, ч. 1, 78.

⁵ Вартанова, Е.Л. (2003). *Медиаэкономика зарубежных стран*. Москва: «Аспект Пресс».

⁶ Макаренко, С.А., Ожеван, М.А., Рижков, М.М. (2007). *Європейські комунікації: монографія*. Київ: «Центр вільної преси».

Communication as a major program is a part of all projects of intergovernmental the European organizations, conceptions of the European countries foreign-policy activities, and it is a part of regional economic development. The Council of Europe and the European Union have determined the main conditions and principles for information society formation:

- 1) formation of integrated data-processing network system for free information circulation;
- 2) stimulation of social and public development for the European countries;
- 3) implementation of information economics conception and development of information services and electronic trading global market;
- 4) protection of the main human rights and freedoms and communication media;
- 5) investigations of new information and communication technologies detrimental effect on social security and the European civil rights problems;
- 6) observation of cultural and national identity;
- 7) protection of rights information intellectual property in the European information space¹.

In this vein Ukrainian scientist E. Tykhomyrova notes that European integration has become not only political but the communicational challenge. For intercommunion between European citizenry and the EU problem solving the European Commission has paid the great attention to communication problems, and communicational work has become an important part of all the European organizations and countries functioning.

Social communications help to increase creation of awareness among people and their mobilization. Social communications can become the most important tools for identity, integration, deference and democracy strengthening. They can help for better understanding citizenry and with a help of this understanding the EU will be able to improve its institutions and politics. As E. Tykhomyrova puts it, we should also speak about social openness and its security. The main element of transparence, as the scientist says, should be information easy and availability for its understanding. It is provided with easy and distinct language².

D. Dubov considers that communicational safety and security arrangements in EU are one of the most important tasks for the leaders of this polity³.

The author proves that the problem of European political communication is linked with political communicators' concept lack in the EU. Those communicators should be able to play the role of translators between the EU high command and people. According to this, the role should be given to institutes of civil society (political parties, non-government civic organizations and other civil groups) that are, by definition, representative institutes needed for expression and realization of sovereign nation political interests. The marked multi-aspect communicative crisis in EU shows that the same institutes don't act effectively with their communicative functions⁴.

Communication should in full measure be the EU politics in the service of people. It should be based on real dialog between people and politicians and alive discussions between people. All social levels should have rights for honest and full information about the EU. Also they should be sure that their ideas and feelings have been heard by the EU institutions⁵.

The EU communication politics is one of the EU politics. It is put on practice on three main levels: global level, the EU level and individual state level⁶.

The European Union legal and regulatory framework in the information sphere is wide and branchy. The main documents are always supplied and stepped up due to the changes in the European countries and

¹ Макаренко, С.А., Ожеван, М.А., Рижков, М.М. (2007). *Європейські комунікації*: монографія. Київ: «Центр вільної преси».

² Тихомирова, С.Б. (2011). Комунікативна політика ЄС: інформаційна безпека та транспарентність. *Актуальні проблеми міжнародних відносин, вип. 102, ч. 1*. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка.

³ Дубов, Д.В. (2007). *Політико-комунікативна безпека України у євроінтеграційному контексті*: автореф. дис.. канд. політ наук: 21.01.01. Київ.

⁴ Дубов, Д.В. (2007). *Політико-комунікативна безпека України у євроінтеграційному контексті*: автореф. дис.. канд. політ наук: 21.01.01. Київ.

⁵ Карпчук, Н.П. Генеза комунікаційної політики ЄС. <esnuir.eenu.edu.ua/handle/123456789/466> (2014, June, 18).

⁶ Савич, А.С. (2014). Європейські програми формування інформаційного простору ЄС. *Проблеми міжнародних відносин, вип. 9*, 169–182. <http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pmv_2014_9_12.pdf> (2015, May, 13).

in the world¹.

A. Kostenko underlines that the process of integration into the EU isn't general for every country, because every country has its own scheme of successful integration².

T. Veremchuk gives following ways of the EU communication researches: historical; the EU communications effectiveness studying; the European integration mediatization studying; the European public sphere conceptualization³.

Political-communication situation in the EU which is one of the most powerful supranational unions is characterized as a recessionary situation. This situation is a source and a result of political absenteeism strengthening at the same time. It is also a result and a reason of problems in the sphere of pan-European identity formation etc. The crisis of European identity has been a reason of extreme groups' activation. It also has strengthened marginal powers in EU, and all of these are dangers of disintegrating intensification tendencies for this supranational union⁴.

But S. Gutsaljuk proves that an effective realization of Ukrainian information policy in the EU countries provides catching of at least two main strategic tasks: active joining of Ukraine to the consistent the European information space building process and serious disbalance between Ukrainian and the EU information spaces negotiation process; formation of Ukrainian advantageous reputation in the EU countries for effective realization and protection its own national interests⁵.

S. Gutsal gives following recommendations about advantageous reputation in the EU countries formation: prepare and instigate implementation intensive information campaign for forming of objective idea about Ukrainian realia in three key spheres: the EU institutions, official and business circles of the EU countries, European mass-media, expert, university and art communities; promote development of native information about Ukraine spreading system as follows: native correspondents development in the EU countries, closer cooperation with European inform-agencies⁶.

New information technologies essentially influence formation of social experience system and underlying working parts changes which build man's self-actualization in the modern society.

The conclusions. In the modern society communication and converse are different (information transfer, emotional reciprocity, experience, education and socialization broadcasting). And an important feature of communication is that they are social regulating and social building factors. Modern forms of social communication form special subcultural environs. They are methods of social and everyday discourses. These forms also show social differentiation, social stratification, social hierarchization and relations and intercommunions categorization. Therefore modern communicational society is characterized with continuous growth and globalization of communications. Communication quality and quantity incessantly grow. Most people are involved in communicational process. Links between certain communications become stronger, communication work grows, and the communication network reached to the global level. Social communications increasing opens new possibilities that make people free from any limitations, any social control systems and coercions. It makes new basis for personal representation.

Social communications influence on the personal activity and behavior. They build communicational levels of the society in terms of different forms of communicative cross-effects.

Forming and development of open civilized society is distinctive for nowadays. Some new forms of communication based on social and personal partnership appear in this type of society. Also these forms of communication are based on rivalry, legal and social fundamentals of formal equality of all citizens and on sound management of social interactions.

¹ Савич, А.С. (2014). Європейські програми формування інформаційного простору ЄС. *Проблеми міжнародних відносин*, вип. 9, 169–182. <http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pmv_2014_9_12.pdf> (2015, May, 13).

² Костенко, А.М. (2009). *Інтеграція України до Європейського Союзу: суперечності та шляхи їх розв'язання*: автореф. дис. на здоб. ступ. канд. політ наук: 23.00.02. Львів.

³ Веремчук, Т. (2014). Комунікації Європейського Союзу: до питання історіографії. *Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації*, 1–2. <<http://social-science.com.ua/article/1243>> (2015, June, 13).

⁴ Дубов, Д.В. (2007). *Політико-комунікативна безпека України у євроінтеграційному контексті*: автореф. дис. канд. політ наук: 21.01.01. Київ.

⁵ Гуцал, С. Стратегічні завдання інформаційної політики України у державах ЄС. <<http://old.niss.gov.ua/Monitor/desember08/18.htm>> (2015, September, 05).

⁶ Гуцал, С. Стратегічні завдання інформаційної політики України у державах ЄС. <<http://old.niss.gov.ua/Monitor/desember08/18.htm>> (2015, September, 05).

References

- Bilan, N. I. (2009). Social'ni kriterii Yevropejs'kogo informacijnogo suspil'stva. *Aktual'ni problemi mizhnarodnikh vidnosin*, vip. 85, ch. 1, 78.
- Vartanova, E. L. (2003). *Mediaehkonomika zarubezhnykh stran*. Moskva: «Aspekt Press».
- Veremchuk, T. (2014). Komunikacii Yevropejs'kogo Sojuzu: do pitannja istoriografii. *Osvita regionu. Politologija. Psikhologija. Komunikacii*, 1–2. <<http://social-science.com.ua/article/1243>> (2015, June, 13).
- Gucal, S. Strategichni zavdannja informacijnoi politiki Ukraini u derzhavakh IES. <<http://old.niss.gov.ua/Monitor/desember08/18.htm>> (2015, September, 05).
- Dubov, D. V. (2007). *Politiko-komunikativna bezpeka Ukraini u ievrointegracijnomu konteksti*: avtoref. dis.. kand. polit nauk: 21.01.01. Kiiv.
- Zernec'ka, O. V. (1999). *Global'nij rozvitok masovoi komunikacii i mizhnarodni vidnosini*. Kiiv: «Osvita».
- Karpchuk, N. P. Geneza komunikacijnoi politiki YES. <esnuir.eenu.edu.ua/handle/123456789/466> (2014, June, 18).
- Kastel's, M. (2000). *Informacionnaja ehpkoha: ehkonomika, obshchestvo i kul'tura*. Moskva: GUVSHEH.
- Kostenko, A. M. (2009). *Integracija Ukraini do Ievropejs'kogo Sojuzu: superechnosti ta shljakhi ikh rozv'jazannja*: avtoref. dis. na zdob. stup. kand. polit nauk: 23.00.02. L'viv.
- Makarenko, Ie. A. (2002). *Mizhnarodni informacijni vidnosini: struktura, tendencii, perspektivi*. Monografija. Kiiv: «Nasha kul'tura i nauka».
- Makarenko, Ie. A., Ozhevan, M. A., Rizhkov, M. M. (2007). *Ievropejs'ki komunikacii*: monografija. Kiiv: «Centr vil'noi presi».
- Savich, A. S. (2014). Ievropejs'ki programi formuvannja informacijnogo prostoru IES. *Problemi mizhnarodnikh vidnosin*, vip. 9, 169–182. <http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pmv_2014_9_12.pdf> (2015, May, 13).
- Tikhomirova, Ie. B. (2011). Komunikativna politika IES: informacijna bezpeka ta transparentnist'. *Aktual'ni problemi mizhnarodnikh vidnosin*, vip. 102, ch. 1.

Volodymyr Stotskyi, PhD in Political Science

State institution "The South National Pedagogical University named after K. D. Ushynskyi", Odesa, Ukraine

THE MODERN POLITICAL DISCOURSE OF UKRAINIAN MASS MEDIA AND THE CONSTRAINTS OF ITS FORMATION AND FURTHER DEVELOPMENT

The article analyzes the process of establishment of a democratic political discourse of the media in Ukraine, because the rejection of authoritarian heritage is impossible without an analysis of the authoritarian nature of the Soviet political discourse and its comparison with the modern Ukrainian political discourse. The author highlights the next obstacles for Ukrainian media development: the absence of pattern in political and ideological structuring of the society, regional differences, lack of information. It is concluded that ambiguous changes in the Ukrainian political system are reflected in the contradictory nature of the media influence on democratization. The political discourse in our country is characterized by conditions of formation and development, which are in post-totalitarian transformation of the political and media environment in Ukraine. The modern political discourse of the Ukrainian media is undergoing significant changes. Ukraine's transition from one political system into another has led to the emergence of amount innovations; particularly in the political discourse both the authorities and the media. Through political discourse political ideas and power relations has been noted and displayed every day. The particular importance gets the studying of the political discourse of Ukrainian media in terms of postcolonial studies, determination of conditions for the functioning of political discourse in a totalitarian and post-totalitarian society.

Key words: mass-media, political discourse, informative-communicative code, a communist myth, Ukraine.

There is an axiomatic assertion that the media has always played the role of catalyst for social changes, by creating new discursive spaces, giving those semiotic characteristics of speech which help to shape certain texts in a given direction.

It is difficult to disagree that the establishment of a democratic political discourse of the media in our country, the rejection of authoritarian heritage is impossible without an analysis of the authoritarian nature of the Soviet political discourse and its comparison with the modern Ukrainian political discourse. Thus, the "totalitarian journalism as a political tool of the ruling party could not adequately reflect the actual course of events, and had consistently and strongly "urged" own people in that the communist chosen path was the right one. In a totalitarian journalism there were lost such qualities as truthfulness, honesty, humanity. Ukrainian post-totalitarian political discourse status confirms another vestige of authoritarian, totalitarian journalism – it's a large number of state media in Ukraine, indicating the close political, economical influence (or rather –a pressure!) of a public authorities to the media"¹.

The obstacles for the Ukrainian media development are: the absence of pattern in political and ideological structuring of the society, regional differences, lack of information. But the media should primarily perform another important function in a democracy - to be the guardian of public interest to control the activities of the various branches of government, putting the public through the state building topical issues, watching their performance, i.e. to take an active part in the political processes management. Other way, media, as it was under the totalitarian regime, will be only an instrument for the ruling elite policy implementation.

Among the most influential post-colonial myths in Ukraine there is still a communist myth, the

¹ Серажим, К.С. (2003). *Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти: на матеріалі політичного різновиду українського масовоінформаційного дискурсу)*: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.08. Київ.

balance of which is the national myth. After analyzing the current political discourse of the Ukrainian media, it is possible to argue that the political discourse of the Ukrainian media is interpretative, because it reflects the values and media releases, and interests of those who hold them.

The peculiarity of the current political situation in Ukraine and, accordingly, the political discourse of the media lie in the fact that our country is in both as a post-colonial and post-totalitarian situation and, responsibly, there are two types of political discourse in the Ukrainian media - the post-colonial and the post-totalitarian discourses. The colonial discourse absorbed or eliminated other Ukrainian discourses; the colonized culture was isolated from the outside world and had no possibility of dialogue with other cultures.

The liberation anti-colonial discourse led to the establishment of the historical truth, gave impetus to the national, spiritual and religious rebirth of Ukraine. The role of journalism at that stage was crucial. Until the restoring of the Ukrainian statehood, the anti-colonial discourse was intended to replace it, carry out its role. The purpose of this discourse of media was independence of Ukraine.

The informative-communicative code of the political discourse in the Ukrainian mass media is imminent, controversial, because there are private and public interests in its constant confrontation. That is why the modern political discourse of Ukrainian media is served by particular rhetoric, specific discursive practices. Language-style techniques of rhetorical code are the dominants of the Ukrainian political discourse of modern media. The rhetorical discourse of Ukrainian media is uneven, has its own ideological differences, a range of colors - from honest and noble intentions to outright fraud and manipulation.

The political discourse of the Ukrainian media is a kind of typologically, semantically and structurally complex phenomenon in the global information space. It is a catalyst and an indicator of the social processes and it reflects the state of the social consciousness of the transitional society, and this transition, ambivalence (old/new) permeates its structure, and semantics, ideology and rhetoric.

Defining a political discourse of the Ukrainian media, as an autonomous and synthetic factor of domestic and foreign policy, regulator and coordinator of the political processes in the country and at the same time their reflection, S. Onufriiv gives the following basic characteristics of the political discourse of the Ukrainian media:

- Interpretationness, because it reflects both the values of media publications and the interests of those who hold them;
- still undefeated dependence from the Soviet political legacy, where the audience was served previously elaborated ideas and ideology, and the political will itself was carried out in the power "corridors";
- post-colonialism and post-totalitarianism (unlike Russia, which only is experiencing a post-totalitarian period). Post-totalitarian status marked with a 70-year long survival Ukraine in a totalitarian system, and the post-colonial character marked with a position Ukraine as a colony of the Russian Empire at the end of XVII - the beginning of XX century;
- in Ukraine, the Ukrainian consciousness and its reflection in the media now there are available three types of discourse - a colonial one decreases and post-colonial one built up slowly. Still the anti-colonial is very active because Russia continues to lead the imperial policies towards Ukraine;
- The lack of the information border in a political discourse of media, which undergoes the foreign information expansion;
- Direct and hidden engagement of the media from the state power or the oligarchic clans, because they lack the objectivity and independence ¹.

Talking about the last point, there sustain active and heated debates among the experts and scientists, politicians and journalists on the role and functions of the media in Ukrainian society. The media (economical and/or political), controlled by power becomes merely echoes of the owners interests, and during the election competition their information weapons. In this case, the media acts as the translator of power discourse, and a political discourse media as a discourse representation of government and its policies, but not a separate phenomenon of social life. To the problems that hinder the democratic development of the media in Ukraine can be considered their economic dependence, low craft solidarity of journalists, underdeveloped print media (the task of the press lies not only in the informing, but also in

¹ Онуфрив, С.Т. (2005). *Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі*: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08. Київ.

analyzing), the consideration of the political issues in the format of TV shows, lack of the effective State policy in the sphere of information and so on. The most dangerous for the political discourse of the media in our country is a direct correlation of their political positions with the financial-economical groups, which reduces the audience's trust to the media, which is no longer perceived as an objective source of public opinion forming¹. Thus, according to A. Grytsenko, "in that clan forming there is the fundamental difference between the Ukrainian information space and Western democratic societies where newspapers and TV stations depend primarily on the information consumers who pay an adequate price for it and its very strength determine the advertising appeal of media"². It does not allow them to perform the inherent role in the development of democratic institutions, civil society. Consequently, in Ukraine there are difficulties in the mass media transforming to a new socio-political institution, which must not only inform readers, but also to consolidate the society.

Analyzing the quantitative parameters of the media in Ukraine, O.Grytsenko noted reduction in the last decade circulation publications, due to high costs associated with the production of newspapers. In addition, the commercialization and privatization significantly affected television and radio at both central and regional mass media. Thus, in 1990 years, after the Soviet Union collapse, in the territory of independent states emerged in the post Soviet place, including Ukraine, the new type of media has appeared the transition society media. This type of mass media essentially differs from the traditional Western media, and the media of the Soviet type. For the first time in its history in the years 1988-1992 they were against the state system, played a crucial role in the collapse of the USSR and carrying out deep reforms in all spheres of society. However, the nature of the processes which took place in the post-Soviet media, including Ukraine, was contradictory and ambiguous and an uncontrolled commercialization and monopolization of the media has become a fact of modern life; there increased the dependence of journalists not only from media-oligarchy, but also from the authorities (particularly at regional and local levels).

This crisis is largely due to the fact that liberalization and privatization have not provided any actual equality of citizens in receiving information, and any real freedom of speech. The result of it is a growing problem of alienation of citizens from the government and transforming of the elements of democracy such as competitive elections, political pluralism and freedom of speech of the means of distribution and privatization of undemocratic government.

According to Y. Hlystun, the analysis of the current Ukrainian political discourse in the dynamics of its development since Ukraine has got the independence, tells that if in the early 1990s the preference was given for the emotional argument, over time the Ukrainian politicians began to refer to its other types, namely "logical, which provides for recourse to existing values of the recipient; dialectical, reflecting changes in the value of benefits that the recipient re-value hierarchy; generative, which stimulates the renewal of values system, i.e. the replacement of new elements in the old recipient-categories minds"³ For the political discourse of Ukrainian media, which finds its verbal embodiment the political discourse is characterized by: "1) the formation of a new stylistic norm; 2) the constant and dynamic update of the political vocabulary; the bright metaphor and contrast of political speech; 3) the widespread usage of conversational reduced vocabulary; 4) Disciplinary of terms and at the same time a tendency to their standardization; 5) The activation of borrowing (especially from English) 6) The content of education uncertainty, ambiguity caused both semantic and pragmatic factors; 7) esotericism of the political speech"⁴.

In Ukraine these global processes undergone significant transformations influenced by complex political and economic changes, which marked the transition. The current socio-political structure that can be defined as "corporate capitalism" and its interaction with the media had led to the appearance of the media-politic system. The objective of last was to develop the corporate ideology, verbalization and dissemination of corporate thinking outside the corporate mentality in the guise of significant public

¹ Гриценко, О.М. (2003). *Мас-медіа в процесах демократичних трансформацій українського суспільства (політико-культурологічний аспект)*: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.03. Київ.

² Гриценко, О.М. (2003). *Мас-медіа в процесах демократичних трансформацій українського суспільства (політико-культурологічний аспект)*: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.03. Київ.

³ Хлестун, Г.Ю. (2005). *Етика засобів масової інформації в сучасних політичних процесах*: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03. Київ.

⁴ Хлестун, Г.Ю. (2005). *Етика засобів масової інформації в сучасних політичних процесах*: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03. Київ.

interest. Such media union became not simply a basic indicator of the presence of politicized investments in the media sector, but also kind of structure institutionalization of various centers of political power, representing parties and their leaders, forming and promoting the party programs and ideas, positioning them, providing a link with electorate, lobbying to take the necessary political decisions.

The basis of media political system which has been situational created by large media holdings, is an integrated communicational model which includes advertising, promotion and public relations. They create a kind of "force field" of society, where the political structures, and noted models have certain attributes of the public power. From here, it's not only functional, but also dysfunctional their role, as ones which actively facilitate and stereotype the political world images in the public opinion and the perception of politics by the mass audience as a whole. The investigation of the integration process, combining elements media-political system - the media, advertising and public relations, lead to the conclusion of convergence character as the essence of information relations policy is identical in the different channels of mass communication. This approach reveals the basis on which the communication combines with the social constructivism and political reality of society. This way of perception and understanding of mass communication can be considered as a means of social regulation of society and active influence on its political institutions.

Thus, the strengthening of the influence and role of the media in the Ukrainian society, significant adjustments in the relations of the media, the state and citizens, on the one hand, and the subsequent entry of Ukraine into the global informational space and activation of external influences - on the other, determine the number of problems concerning, in particular, on effectiveness of public administration in this area, coordinate their positions and powers it public, private and social sectors, national information security space.

The analysis of the history of the state policy in the field of media in Ukraine allows to talk about the formation of certain national traditions in the relations between society, government and the media. Practically during all historical periods media was primarily an instrument of power, they are not considered independent player politicians accountable to and controlled by the authorities.

Such way, typical for the modern Ukrainian information space, democracy is not only in freedom of expression, but also in the discursive accumulation of social intelligence, orientation of the mass media and their audiences on the development of political ideas discussed. Even a presence of multiple communication centers in such a system does not lead to pluralism and to the plurality of the extensive reliance on ideological motivation and attraction to public information monopoly.

Another situation is typical for democratic countries where pluralism is not limited by the positions of government institutions and leaders, and the media political discourse performs the important functions of freedom of speech, independent monitoring of government actions, and acts as a source of objective, unbiased information.

Thus, the ambiguous changes in the Ukrainian political system are reflected in the contradictory nature of the media influence on democratization. The political discourse in our country is characterized by conditions of formation and development, which are in post-totalitarian transformation of the political and media environment in Ukraine.

To the problems that hinder the democratic development of the mass media in Ukraine can be considered as their economic dependence, low craft solidarity of journalists, underdeveloped print media, the consideration of political issues in the format of television shows, lack of effective public policy in the sphere of information and so on. The most dangerous for the political discourse of the media in our country is a direct correlation of their political positions with the financial-economical groups, which reduces the audience's trust to the media, which is no longer perceived as an objective source of public opinion forming. The modern political discourse of the Ukrainian media is undergoing significant changes. Ukraine's transition from one political system into another has led to the emergence of amount innovations; particularly in the political discourse both the authorities and the media. It is through the political discourse political ideas and power relations has been noted and displayed every day. The particular importance gets the studying of the political discourse of Ukrainian media in terms of postcolonial studies, determination of conditions for the functioning of political discourse in a totalitarian and post-totalitarian society. In postcolonial studies there are three types of colonialism, such as political, economical, cultural, and the media function is in the facilitating of the transition from the colonial into the democratic discourse. The current political discourse of media, in this sense, should play a catalytic role of social democratic changes, creating new democratic discursive spaces.

References

- Gricenko, O. M. (2003). *Mas-media v procesakh demokratychnykh transformacij ukrains'kogo suspil'stva (politiko-kul'turologichnij aspekt): avtoref. dis. ... d-ra polit. nauk: 23.00.03. Kiiiv.*
- Onufriv, S. T. (2005). *Politychnij diskurs ZMI Ukraini u svitovomu informacijnomu prostori: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.01.08. Kiiiv.*
- Serazhim, K. S. (2003). *Diskurs yak sociolingval'nij fenomen suchasnogo komunikativnogo prostoru (metodologichnij, pragmatiko-semantichnij i zhanrovo-lingvistichnij aspekti: na materialy politychnogo riznovidu ukrains'kogo masovoinformacijnogo diskursu): avtoref. dis. ... d-ra filol. nauk: 10.01.08. Kiiiv.*
- Khlistun, G. JU. (2005). *Etika zasobiv masovoi informacii v suchasnykh politychnykh procesakh: avtoref. dis. ... kand. polit. nauk: 23.00.03. Kiiiv.*

Valentyna Babina, PhD in Political Science

Odesa national polytechnic university, Ukraine

THE COMMUNICATIVE MEANS FOR SETTING THE CONNECTION BETWEEN POLITICAL ACTORS AND MASS AUDIENCE

The article examines communicative means for setting connection between political leaders and the public. The concepts of “political image” and “image politics” are analyzed. The political actor image as one of the components of the political advertising process is defined. The main theoretical approaches of the political image formation and the features of the political actor image as communicative means for achieving this goal.

Key words: image, political image, image politics, political advertising, political actors image, political communication, communication technology, political activity.

The formation of political image as a part of political advertising is studied in an interdisciplinary perspective from the standpoint of social and political psychology, political and social science, economic theory. The research of the image as a component of a political advertising is devoted the fundamental works of foreign and domestic authors, among which should be mentioned V. Bebik, M. Holovaty, A. Hrehova, A. Ermolaeva, I. Lukomska, G. Pocheptsov, S. Tymoshenko and other.

The actuality of researching image of political actors forming process, as one of the important components of political advertising, is stipulated by practical importance of communication technologies in contemporary political space. Communication technologies, among which should be mentioned political advertising, promotion and PR, are widely used by political actors during the election campaigns and in the period between elections to obtain the support of social groups and society as a whole.

It should be noted that today the image is one of the central concepts not only in politics but also in business, culture, management, journalism, medicine, tourism and others.

Such definitions as “image power institutions”, “image diplomacy”, “political image making”, “political imageology” and others acquired its distribution in the political and even in a standard vocabulary.¹

Among the studies of the political image there should be noted the works of such authors as W. Buhrym, A. Voznesenska, D. Vydrin, V. Gorbatenko, V. Grishchenko, A. Gutsal, T. Gigha, O. Zayarna, O. Zernetska, V. Korolko, L. Kochubey, L. Klymanska, V. Lisnichy, N. Lutko, S. Naumkina, D. Narizhnyi, V. Polianskaya, O. Radchenko, I. Starikov, T. Smirnova, N. Homa, A. Chechel, I. Shovkun, M. Shkolar, I. Shkurat, S. Yurchenko and others.

In the modern circumstances, image of a political actor as a part of the political advertising acts as an intermediary in communicative interaction process between government, political actors and society. In the industrial society development the trends of forming political leader’s image gradually moved away from the mythologized concepts and heroization, to secularization, democratization and rationalization of the public relations.

In the industrial and postindustrial period the political actors’ image has been studying from the standpoint of leadership relevant theories. The transforming ideas about the political actors’ image are associated with the following theories:

– “Figure theory”, based on Weber scientific vision about the charismatic leadership phenomenon acts as one of the sources. The representatives of this approach emphasize the importance of merit and psychological factors of political actor;

– “Situational theory” that links the activities of a political actor with the corresponding situation. That means, the image of the political actor must match the time, place and circumstances of political life;

– “Personal-situational theory”, which combines the basic provisions of the previous theories and explains that creating of the political actor image dues as the interaction of individual and situational

¹ Вдовичин, І.Я., Угрин, Л.Я., Шипунов, Г.В. та ін. (2015). *Новітня політична лексика (неологізм, оказіоналізми та інші новотворення)*. Львів: «Новий Світ – 2000», 146–148.

causes;

– “Follower theory” which emphasizes the connection of the political actor and his belonging to a particular group. It is believed that the activity of an actor based by psychology and requests of his followers;

– “Humanistic leadership theory” argue that the political actor has to empower the members of organization and to involve them in decision-making;

– “Exchange theory” interprets the political interaction between the leader and the followers in the form of mutually beneficial exchange.

In the post-communion societies the area of “institutional” advertising activates, which directs to the promotion of the collective political actors – political parties, government institutions, public policy in general. One of the tasks of the modern state is formation and supporting of a certain “world view” in the public mind, the implementation of symbolic domination. The last manifests itself in the power to impose category thinking “nomination right” (P. Bourdieu) with the help of symbolic matrices which determine the historical perspective, symbolization of informational-communicational exchanges, such as myth, religion, ideology, political advertising (A. Solovyov).

Such trends of social development are reflected in scientific discourse. Thus, the conceptualization of political activity in scientific discourse can take place via the concept of “legal-symbolic sphere”, which serves as a part of a symbolic universe and regulatory-symbolic structures “form all the ruling components and political space organizations”.

It is necessary to distinguish the concept of “image of politician” and “political image”. The last concept is general; it absorbs an image of a politician, a party and a state, if it’s classified by the carrier. According to L. Uhryn “image of a politician” – is his public image, the imagination about him, his perception in the public and individual consciousness. This image is created according to the requirements, expectations of the audience to which it is directed. The image combines real and expected (desired) policy features those appear in various forms – virtual, verbal, context-role, and so on. These features deliberately lead to the mass consciousness manipulation¹.

As S. Denysyuk defines “political image” is an image of a subject of politics, which is purposefully formed and designed to make emotional-psychological and cognitive (perceptive) effect on certain individuals for the promotion, political advertising, positioning in the electoral field, etc. This kind of idea of the perfect embodiment of a certain social role; that’s why, the political image is socially conditioned, and its essence is explained by the nature of the social stereotype and its impact on public consciousness; that’s why it is created on the basis of specific information plexus, emotional-communicational and activity factors².

In the conditions of the sharpness of competition between the political actors, the need to form a positive image of political actors increases, that promotes development of the political advertising. The scope of political advertising strictly depends on the democratization processes, marketization of political space, information technology, information society and e-democracy.

The features of the leader image forming in the modern Ukrainian society, as an urgent and an important problem of political theory and political practice, have many components – from the analysis of the political actors image in the broader context of democratization, public opinion forming to the studying of political technologies (especially advertising) national and regional election campaigns.

In modern terms the phenomenon of political image cannot be considered outside the scope of political advertising. Researchers of political image regard the image of not only to the leader (a separate politician), but also the political forces (parties, groups, movements, associations), some political institutions and officials (parliament, president, government, prime minister and so on.), the country image on the international arena.

In the process of image formation political advertising stands one of the areas of promotional activities (hence the discussion about the possibility of promoting political actors as a kind of goods on a political market); an informational message which encourages the individuals to specific action with the desired and programmed result; a paid and deliberate appeal to a mass audience through the mass media; a

¹ Угрин, Л. (2014). Імідж політика. *Політологія навчальний енциклопедичний словник-довідник*. Львів: «Новий Світ – 2000», 245.

² Денисюк, С. (2014). Імідж політичний. *Політологія навчальний енциклопедичний словник-довідник*. Львів: «Новий Світ – 2000», 245–247.

communicative mean of communication between political actors and mass audience.

In the modern political environment the advertising appears as a complex of marketing communications, characterized by the variety of forms and methods of advertising. The purpose of political advertising lies in building of the political actor image (collective and individual) using the mass media to influence on the mass audience. Image as a component of a political advertising is characterized by some contradictions: on the one hand, a politician must be as his voters (be one of them). On the other hand, voters elect a leader for certain parameters he is different from the public.

Political actors which are presented to the society with the help of political advertising, has symbolic dimension of image. In political advertising the symbols appear as a visualization of the political image.

In political advertising “image” appears as an actor for the environment, purposefully shaped in mass consciousness. Image has considerable influence (both rational and emotional-psychological) on the target audience with the purpose of political promoting of an actor. Specific of a political image, as a complex social phenomenon, determines by the characteristics of a political activity, perceptions of political reality and attitude to political actors from the social groups.

There were distinguished three main components in the political image – portrait (relates to an individual qualities of a political actor), professional (competence of an actor, his business skills), social (concern for voters, focus of policy action to meet the interests of broad social groups).

- Image, which operates a politician during the election campaign and through which he must win, entitled “strategic character”.

Communicative component plays an important role in the process of image formation as a part of political advertising. Political actor works in the communication field, and in the interactional process of a politic and a society a symbolic world plays a significant role. Citizens form an idea about a political actor not only based on direct contacts (as in the conventional meeting), but also on the basis of symbolic representations mediated by the media. The great value, even a domination, of a symbolic approach in the understanding of political image, can be explained by the powerful technological innovations have created an opportunity for the media to form a symbolic space which starts to influence on the real world. In terms of mediatization the epicenter of political life moves into a symbolic space which is forming by the media.

There can be noted the following characteristics of the political actor image as a part of political advertising.

Firstly, the artificial image which is different from the real reflection of a politician, directed to the achievement of certain political goals within the defined target audience. The difference of the image from a reflection lies in the fact that the image is deliberately created and consciously perceived by the mass audience, and the reflection can exist naturally. At that moment, when the need for image correction appears, we can talk about the beginning of the image formation process.

Secondly, the impact on the mass audience goes through the advertising in the media. It should be noted that the image forming means differ in the press, television, radio and the Internet.

Thirdly, the inertia of the image, which is caused by the specific of the public opinion functioning and by the inability of overcoming the existing already stereotypes in mass consciousness.

Fourthly, the realism and brightness of the image, that achieves through the advertising in the media.

On the basis of the above called characteristics, it can be argued that the image should not contain many options; it should be simple, accessible to a mass audience perception.

It should be noted that not only rational but also irrational factors play an important role in the political actor image formation. Image as a component of political advertising appeals to the mass consciousness, combines psychological and social component and it has a symbolic nature.

The structure of political image as a part of political advertising consists of such components as the individual characteristics of political actor (psychological, physical characteristics, personal style, etc.), the social characteristics (status of a political actor, relationships with various community groups, etc.), symbolic characteristics (ideological and value orientation of political actors).

The image of a political actor as a part of political advertising is linked with political ideologies and real political interests of groups and communities, economical and social problems.

In the process of political advertising, the image appears as a single reflection which consists of components, aimed at different audiences and include four fragments “moral and reliability”, “quality business”, “leader-mother”, “leader-father” (O. Egorova-Hantman).

Image as a component of political advertising is a mean of contrast positioning of political actor and makes the following functions:

- informational – image makes relevant information for a mass audience;
- symbolical – image becomes a symbol of the respective the individual and the group needs;
- nominative, where image identifies the political actor, positions and designates an actor in the political space;
- communicative – image is aimed at getting the “answers” of the audience in the form of political action (electoral choice, other forms of political participation);
- aesthetic – image should make a politician reflection noble, to meet certain aesthetic requirements for the public;
- formation of a political world view.

There are the following types of political actors image as a part of political advertising. Firstly, by a status of a political actor (here we can define the image of a politician, a party, a movement or a state). Secondly, by steps of creation (a political image as a part of advertising campaign can be initial, ongoing and final). Thirdly, by the mechanism of formation and distribution the artificial image and the spontaneous image). Fourthly, positive or negative image. Fifthly, by the socio-demographic characteristics (men – women, youth – mature, etc.).

The image of apolitical actor acts as a part of the advertising campaign, it is a process of communication in which the recipient response lies in a reaction to the advertising product. At the present stage of the political interaction development the phenomenon of image acts as “leader to the public”, the image of the political actor indirect by the system of communication technologies, among which a special place belongs to the political advertising.

The relations between political actors and citizens form with the support of the mass media, socio-political organizations (political parties, public associations), state bodies and local governments. The marketing techniques, such as political advertising, serve as conciliators, mediators between the political actors and a society.

In the process of the political actor image forming there the strategy of the ideal politician image which exist in the public consciousness are used.

The political image, as a part of political advertising is formed deliberately; it's called to influence on a defined target audience on a rational and emotional levels. One of the main functions of the political actors' image lies in the facilitation of the choice of citizens, informing of mass audience about the activities of political actor.

One of the main trends in the modern political process which affects on the political actors' image, as a part of political advertising, stands theatricality of the political interaction, mediatization of the political reality and virtualization of the electoral competition. Political actors, using advertising technologies of image formation, began to remind the participants of the play – a political show. Therefore, the “reset” of a government, the need for political accountability of the political responsibility procedure is the urgent need of modern times not only de jure, but also de facto.

References

- Vdovichin, I.JA., Ugrin, L.JA., Shipunov, G.V. ta in. (2015). *Novitna politichna leksika (neologizm, okazionalizmi ta inshi novotvorenja)*. L'viv: «Novij Svit – 2000».
- Denisjuk, S. (2014). Imidzh politichnij. *Politologija navchal'nij enciklopedichnij slovník-dovidnik*. L'viv: «Novij Svit – 2000», 245–247.
- Ugrin, L. (2014). Imidzh politika. *Politologija navchal'nij enciklopedichnij slovník-dovidnik*. L'viv: «Novij Svit – 2000», 245.

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

Dmytro Yagunov, PhD in Public Administration, MSSc in Criminal Justice

National expert of the Project of the Council of Europe «Further Support for the Penitentiary Reform in Ukraine»

PROBLEMS AND PERSPECTIVES OF ESTABLISHING PRISON INSPECTIONS IN UKRAINE

The article is focused on problems of establishing of internal and external prison inspections which are strongly recommended by numerous international human rights standards. The article is also focused on problems of the supervision over penitentiaries conducted by the Prosecution Office of Ukraine. The article contains recommendations and proposals for the Ministry of Justice of Ukraine and the State Penitentiary System of Ukraine in the sphere of shaping and implementing of the national prison policy. The article stresses on the importance of the new UN standard in the sphere of treatment of prisoners adopted in May 2015 (so called the Mandela Rules), which contain very important provisions on the issues of establishing of prison inspections. It is also focused on the draft Amendments to the Constitution of Ukraine presented by the President of Ukraine in November 2015.

Key words: prison inspection, European Prison Rules, Mandela Rules, Prosecution office, human rights of prisoners, national prison standards.

During the years of Ukrainian independence a lot of projects focused on the rights of prisoners and prison reform were implemented in Ukraine. At the same time it could sound strange that one very important component of prison reform started only a few months ago. It is about establishing prison (penitentiary) inspections in Ukraine (so-called twofold inspection mechanism) and shaping national Ukrainian prison standards.

Having paid a brief look at contemporary international and European prison standards it is easy to conclude that prison inspections is not something unusual for contemporary states (not only in Europe). Moreover, prison inspections are seen as normal and necessary element of the penitentiary system of any democratic state.

This element of any national penitentiary system was recommended by the United Nations in 1955. Therefore, it is necessary to confess that issues of establishing a system of independent twofold governmental prison inspection appeared in Ukraine on the agenda only some months ago. It became the reality only due to the initiative of the Council Europe within the framework of the Project "Further Support for the Prison Reform in Ukraine" (started from 03.07.2015).

Therefore, this article is about one of the most important and urgent problems of national prison reform. It is about establishing a system of regular independent internal and external prison inspections in Ukraine.

In view of the above, the aims of this article is to: 1) to highlight the basic provisions of international prison standards relating to establishing and functioning prison inspections; 2) to analyze the problem of prosecutorial supervision over execution of judgments in criminal cases in the light of the constitutional changes on justice (registered in the Verkhovna Rada of Ukraine by the President of Ukraine on 11.25.2015); 3) to make recommendations concerning establishing in Ukraine twofold prison inspections.

Outlining the main idea of this article, first of all we should recall that the United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (adopted in 1955, approved by the Economic and Social Council by its resolutions 663 C (XXIV) of 31.07.1957 and 2076 (LXII) of 13.05.1977) contained relevant recommendations for establishing prison inspections as an integral part of any national prison system.

The Rule 55 of this important international standard was focused on issues of prison inspections. It stresses that there shall be a regular inspection of penal institutions and services by qualified and experienced inspectors appointed by a competent authority. Their task shall be in particular to ensure that

these institutions are administered in accordance with existing laws and regulations and with a view to bringing about the objectives of penal and correctional services.

The European Prison Rules (Recommendation R(87)3, adopted on 12.02.1987 at the 404th meeting of the Ministers' Deputies) also contained very important provisions concerning government prison inspections

In particular, the European Prison Rules made a special focus that the purposes of these rules were to provide realistic basic criteria against which prison administrations and those responsible for inspecting the conditions and management of prisons could make valid judgments of performance and measure progress towards higher standards.

The European Prison Rules (1987) state that there shall be regular inspections of penal institutions and services by qualified and experienced inspectors appointed by a competent authority. Their task shall be, in particular, to monitor whether and to what extent these institutions are administered in accordance with existing laws and regulations, the objectives of the prison services and the requirements of these rules.

According to the new version of the European Prison Rules (Recommendation № R(2006)2, adopted on 11.01.2006 at the 952nd meeting of Deputy Minister), all prisons shall be subject to regular government inspection and independent monitoring.

The Rule 92 states that prisons shall be inspected regularly by a governmental agency in order to assess whether they are administered in accordance with the requirements of national and international law, and the provisions of these rules.

Finally, according to the new UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners 2015 (the so-called the Mandela Rules), there shall be a twofold system for regular inspections of prisons and penal services (Rule 83):

- (a) internal or administrative inspections conducted by the central prison administration;
- (b) external inspections conducted by a body independent of the prison administration, which may include competent international or regional bodies.

In both cases, the objective of the inspections shall be to ensure that prisons are managed in accordance with existing laws, regulations, policies and procedures, with a view to bringing about the objectives of penal and corrections services, and that the rights of prisoners are protected.

According to the Rule 84, inspectors shall have the authority:

- (a) to access all information on the numbers of prisoners and places and locations of detention, as well as all information relevant to the treatment of prisoners, including their records and conditions of detention;
- (b) to freely choose which prisons to visit, including by making unannounced visits at their own initiative, and which prisoners to interview;
- (c) to conduct private and fully confidential interviews with prisoners and prison staff in the course of their visits;
- (d) to make recommendations to the prison administration and other competent authorities.

External inspection teams shall be composed of qualified and experienced inspectors appointed by a competent authority and shall encompass health-care professionals. Due regard shall be given to balanced gender representation.

According to the Rule 85, every inspection shall be followed by a written report to be submitted to the competent authority. Due consideration shall be given to making the reports of external inspections publicly available, excluding any personal data on prisoners unless they have given their explicit consent.

The prison administration or other competent authorities, as appropriate, shall indicate, within a reasonable time, whether they will implement the recommendations resulting from the external inspection.

The issues of prison inspections are also reflected in other international human rights standards concerned with imprisonment or detention.

For example, the Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment (A/RES/43/173, 09.12.1988) stressed that in order to supervise the strict observance of relevant laws and regulations, places of detention shall be visited regularly by qualified and experienced persons appointed by, and responsible to, a competent authority distinct from the authority directly in charge of the administration of the place of detention or imprisonment.

Recommendation CM/Rec(2014)3 of the Committee of Ministers to member States concerning dangerous offenders (adopted on 19.02.2014 at the 1192nd meeting of the Ministers' Deputies) also contains provisions concerned with prison inspections. It states that staff and agencies dealing with

dangerous offenders should be subject to regular government inspection and independent monitoring.

Recommendation CM/Rec(2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures (adopted on 5 November 2008 at the 1040th meeting of the Ministers' Deputies) also points out that the execution of any sanction or measure shall be subjected to regular government inspection and independent monitoring. It states that institutions in which juveniles are deprived of their liberty and authorities implementing community sanctions and measures shall be inspected regularly by a governmental agency in order to assess whether they are operating in accordance with the requirements of national and international law, and the provisions of these rules.

As far as the Ukrainian penitentiary reform is concerned, approval of the national prison standards and establishment of both internal and external prison inspections is more than urgent issue in the light of the fact that prosecutors will be deprived of one of their traditional functions, namely the function of supervision over observance of laws during execution of court decisions in criminal cases. Related Amendments were presented by the President of Ukraine at the draft Law on Amendments to the Constitution of Ukraine (on justice issues) (№ 3524 on 25.11.2015).

According to the proposed Amendments, § 9 of Section "Transitional Provisions", "the prosecutor's office continues to perform ... the function of supervision over the observance of laws in the execution of judgments in criminal cases - to the enactment of a law on the establishment of a twofold system of regular prison inspections", which is another example of the direct impact of international standards (in particular of the Mandela Rules) on constitutional development in our country.

The explanatory note to the draft Amendments to the Constitution of Ukraine (concerning justice) stated that "under the proposed changes prosecutors will continue to perform a function of supervision over the observance of laws in the execution of judgments in criminal cases - to the enactment of a law on the establishment of a twofold system of regular inspections of prison (according to the 83 - 86 of the Standard Minimum Rules of the United Nations concerning the treatment of prisoners (the Rules Mandela), Rules 9 and 92 of the European Prison Rules)".

Arguing about prosecutorial activities in this sphere, we cannot say that prosecutors exercise this function poorly or well (although this activity remains extremely hidden from the public). In our deep conviction, this function is in principle deeply unnatural for the prosecution because the prosecution can not be an effective guarantor of the rights of the convicted person.

In light of the international and European standards, prosecutor of Ukraine in the implementation of this function is an example of a strange mixed model of external inspection and independent monitoring.

While supervising over execution of court decisions in criminal cases, prosecutors are focused on finding violations of law and regulations. Therefore, they cannot **go beyond national legislation**, as well as they cannot operate with "international and European standards" and "best practices". Prosecutors do not deal with "efficiency" and "effectiveness".

In other words, prosecutors in their activities aimed at "minimum", when effective and efficient prison management and prison policy implementation requires achieving "maximum".

The most important aspect is also concerned with a simple idea that the prosecutor was a representative of the body which had a direct task to unleash the criminal repression against a certain person in a certain criminal case. Therefore, a prosecutor cannot be the person entrusted with functions care and protection of this person while he/she serves a criminal sentence.

On our opinion, combining two functions by the prosecutor (procedural guidance and supervision over execution of court decisions in criminal cases) is highly illogical and unnatural because we are talking about a combination that can not be combined in principle.

Not coincidentally, in 1996 experts of the Council of Europe in their report "Assessment of the prison system of Ukraine" (Report of the Expert Mission of the Council of Europe in Ukraine in June and August 1996) provided the Ukrainian government with the following recommendations for prosecution service and prison inspections:

- to establish as soon as resources are available, the inspection body that will be coordinated with the central level, will be independent and will have the regional group, including the prison system experienced workers, representatives of other civil society organizations, including NGOs;

- to cancel after the establishment of an independent inspection body supervisory functions of the prosecutor;

- to carry out a full inspection of each institution at least once a year;

- to submit a written report of each inspection the appropriate Minister;

- to make public the report of each inspection, together with the answer the Minister, except annex containing personal information;
- to provide a written report to Parliament on the work carried out and findings.

Taking the above into consideration, we can present the following description of the primary steps in reforming the Ukrainian penitentiary system in view of the provisions of the Mandela Rules (2015), the European Prison Rules (2006) and other international standards.

1. Public prosecution and supervision over legality in prisons.

Mentioned before draft Amendments to the Constitution of Ukraine (on justice issues) aimed at reducing of interference of prosecutors to prison issues.

We think that such a reduction is quite natural. The Soviet era and the period of independence of Ukraine more than convincingly demonstrate that the prosecution service is unable to respond quickly to violations of prisoners' rights. The General Prosecution Office can hardly be a tool for improving of penal policy in terms of guaranteeing the prisoners' rights. Therefore, canceling the function of supervision over execution of court decisions in criminal cases is a reasonable step given the further reform of the Ukrainian prison system.

Moreover, the draft Amendments to the Constitution of Ukraine does not leave anything other than take for granted the fact that the prosecutors should not spray their attention to a lot of functions. It would be much better for them (and for the whole Ukraine) to perform at least its main function (of course, it refers to procedural guidance and public prosecution in the court).

The only question is who is able to replace the prosecutor in the performance of this function to protect the rights of prisoners. We believe that this change should take place through establishing prison (penitentiary) inspections within the Ministry of Justice of Ukraine and the State Penitentiary Service of Ukraine in accordance with national and international prison standards.

2. Prison Inspections.

The Mandela Rules (2015) and the European Prison Rules (2006) contain clear and well-shaped recommendations concerning establishing a twofold system of prison inspections in Ukraine. Moreover, the Mandela Rules deserves to be transposed into national legislation with very minor modifications because of their clear and comprehensive provisions. The Ministry of Justice of Ukraine and the State Penitentiary Service of Ukraine virtually nothing remains but to take measures to create relevant departments within their organizational structures.

3. The Parliamentary Commissioner for Human Rights.

In the European states prison inspection is a very important part of the national preventive mechanism. The Ukrainian model of the national preventive mechanism is associated with the Parliamentary Commissioner for Human Rights and the relevant Department within the Secretariat of the Commissioner (Department for Implementation of the National Preventive Mechanism). Paying tribute to the work of the Commissioner for the protection of human rights in Ukraine, it is necessary to define certain things that indicate that the Commissioner's activity does not preclude and does not substitute prison inspections.

Firstly, the Commissioner can hardly "cover" the entire territory of Ukraine as prison inspection will do it.

Secondly, the Commissioner has to protect human rights not only in prisons but also in other places of the deprivation of freedom. This factor makes impossible mentioned above "regularity" of prison inspections which particularly specified in international standards.

Thirdly, the Commissioner (as is the case for the Prosecution Office) aims at "minimum" of human rights which must be respected in prison, while prison inspections aim at ensuring of "maximum" of services that can "take" from a prison in the context of provision of rehabilitation services and guaranteeing secure environment (both for prisoners and staff).

Finally, a reference to the fact that prison inspections should be "governmental" (not parliamentarian) gives the final answer to the relevant question.

In other words, prison inspection in the form, as proposed in the Mandela Rules and European Prison Rules, is not a natural for the Commissioner for its purposes and objectives. In addition, the Commissioner can not provide the depth and frequency of such inspections.

4. The Ministry of Justice.

Thus, we believe, a key initiative for establishing prison inspection and implementation of national prison standards should belong to the Ministry of Justice. By this time the Ministry of Justice showed (and

continues to show) more than excessive shyness in shaping the national penal policy. We can guess that such shyness is more than unnatural.

This, in our opinion, is clear: the Ministry of Justice, which is responsible for shaping penal policy in Ukraine, can not exclude itself from evaluation of results of implementation of such policy. Meanwhile, the most effective tool for evaluating the results of the implementation is prison policy is prison inspection reports.

5. Principles of prison inspections.

Principles of activities of prison inspections should not have anything to do with the principles of prosecutorial inspections where attention were focused on achieving the targets on the number of persons brought to disciplinary responsibility. The purpose of any inspection should be making recommendations to ensure "healthy climate" in prison. Prison inspections should not make mandatory orders for a prison governor, whose members cannot sometimes perfectly know internal climate of the particular institution.

The task of a prison governor after receipt of such recommendations is to study them and to make response to them. As a result, a prison governor will be accountable before society for their performance or failure. In any case, a prison governor has to provide clear explanations on the reasons of failure or partial performance of these recommendations.

The results of any prison inspection should be widely published on the websites of the Ministry of Justice of Ukraine and the State Penitentiary Service of Ukraine in a format suitable for download and further use while explaining how these recommendations were implemented.

Making conclusions, we can say that establishing both internal (within the State Penitentiary Service of Ukraine) and external (within the Ministry of Justice of Ukraine) prison inspection is one of the most important areas of prison reform in Ukraine. Filling this vacuum is urgently required taking into account international experience and human rights standards.

Nataliia Kovalko, PhD in law, attorney

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

LEGAL FRAMEWORK FOR IMPLEMENTATION OF INFRASTRUCTURE INVESTMENT PROJECTS (ON THE EXAMPLE OF PUBLIC UTILITIES SPHERE IN UKRAINE)

The article deals with the issues of defining the legal framework for implementation of investment projects, supported by international financial organizations. The issue of forming the legal basis for implementation of investment projects was disclosed. The paper analyzes procedure of initiation, preparation, implementation and monitoring of the projects for economic and social development of Ukraine, supported by international financial organizations. The author examines legal aspects of attracting and return of financial resources of international financial organizations. The attention is paid for directions to improve the efficiency of investment projects implementation, including those being implemented in the sphere of public utilities.

Key words: international financial organizations, investment projects, modernization of infrastructure, sphere of public utilities.

Statement of the problem. In previous years absence of consolidated system reforms aimed to modernize objects of centralized heating, water and sewage in Ukraine resulted a critical level on the rate of depreciation of fixed assets in the industry. Today, service life of the most mentioned objects in the sphere much higher than 20 years. Unsatisfied technical condition of infrastructure objects, exploitation of outdated and worn-out equipment leads to inefficient use of energy, and thus provides substandard services to consumers. Significant losses in the system, payment for which transfers to final consumers, economically unjustified tariffs and low payment discipline of consumers in general - all this begets financial problems in most utilities. Enterprises barely make ends meet, delaying payments for the cost of natural gas and electricity to suppliers and wages to employees. According these objective circumstances, enterprises are not financially able to invest more funds and to modernize and upgrade infrastructure. Therefore practical and urgent necessity belongs to the question of attracting external financial resources for implementation of public services in major infrastructure projects.

Private investors do not hurry to invest in development of utility infrastructure in Ukraine, because security of their investments and opportunities for profit from this activity remains uncertain. International financial organizations (hereinafter - IFO), unlike private investors, have more prospects to gain refund. Thus, if the state involves funds of IFO, the Law on State Budget should provide funds for implementation of investment projects, servicing and repayment of IFO's credits and loans. In addition, the legislation fixes the mechanism to provide state and local guarantees to support complete or partial performance of debentures by entities that receive funds from the IFO for implementation of relevant investment projects. That's why much of the infrastructure projects in Ukraine are implemented with financial support from IFO, including institutions of the World Bank, the European Bank for Reconstruction and Development, the European Investment Bank.

However, question about effectiveness of using borrowed IFO's funds does not lose its relevance due to the fact that the vast majority of investment projects are often not completed in time; borrowed funds are not completely used, what in turn does not contribute to the goal of these projects. This situation, on the one hand, is connected with the level of preparation and implementation of such projects. On the other hand, it is stipulated by certain shortcomings in the mechanism of state regulation.

Level of exploration. The theoretical basis for this study were research papers and analysis of O. Dunas, O. Ieremenko, Y. Ivanenko, Y. Kovbasiuk, S. Kruhlik, L. Saakadze, A. Shatkovskiy, etc. These scholars explored issues of cooperation with international financial organizations.

The purpose of this article is to determine legal framework for implementation of infrastructure investment projects, on the example of IFO activity in the sphere of public utilities in Ukraine. Considering aforementioned purpose the paper will cover the following issues:

- formation of a legal framework for investment projects supported by the IFO in Ukraine;

- a procedure of initiation, preparation, implementation and monitoring of projects referred to economic and social development of Ukraine and supported by IFO;
- legal aspects of attracting and return of IFO's financial resources;
- proposals to improve the efficiency of investment projects, including those being implemented in the sphere of public utilities.

Presentation of the basic material. Cooperation between Ukraine and IFO began in 1992 with the adoption of the Law of Ukraine "On Ukraine's accession to the International Monetary Fund, the International Bank for Reconstruction and Development, International Finance Corporation, the International Development Association and the Multilateral Investment Guarantee Agency". In August 1992, by the Decree of the President, Ukraine became a member of the European Bank for Reconstruction and Development, and in April 2006, with the entry into force of the Framework Agreement between Ukraine and the European Investment Bank, cooperation with this international financial organization has started. Ukraine also cooperates with such IFO as the Black Sea Trade and Development Bank (since 1997), the Nordic Investment Bank (since 2006), The Nordic Environment Finance Corporation (since 2010). The list of these IFO is not comprehensive¹.

Credits and loans of IFO are provided at a sufficiently favorable terms, including small interest and long-term maturity. It is also important that financial resources of the IFO to address pressing economic and social problems are mainly directed to development of strategic sectors of the economy and infrastructure.

For example, IFO in Ukraine mainly support projects aimed at development of financial sector, agriculture, transport, energy, utilities, energy efficiency and development of renewable energetics, improvement of social assistance, development of health care, etc.²

By funds raised under cooperation of Ukraine with IFO structural economic and social reforms that are necessary for sustainable development may be implemented. So intensification and expansion of this cooperation is one of the priorities of the government.

In 2007 Ukraine joined the Paris Declaration on Aid Effectiveness³. This led to the need for a new approach to understand the role of international technical assistance and resources of international financial organizations, and also the need to improve legal framework and institutional mechanisms for coordinating cooperation and improve the effectiveness of aid from IFO.

Ukraine's accession to the Declaration paved the way for determining the nationally strategic areas to attract financial resources of IFO. Thus, in 2009 the Cabinet of Ministers of Ukraine approved strategic directions and objectives to attract international technical assistance and cooperation with international financial organizations for the period up to 2012⁴. In 2013 a new three-year strategy of attracting, using and monitoring of international technical assistance and cooperation was approved⁵. These documents define general framework of cooperation between Ukraine and the IFO, fundraising priorities and expected results

¹ Співробітництво з міжнародними фінансовими організаціями. *Урядовий портал (єдиний веб-портал органів виконавчої влади України)*. <http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244829807> (2015, November, 06).

² All Projects and Programs in Ukraine. *The World Bank's web-site*. <<http://www.worldbank.org/en/country/ukraine/projects/all>> (2015, November, 06); Project Summary Documents: Ukraine. *Web-site of the European Bank for Reconstruction and Development*. <<http://www.ebrd.com/work-with-us/project-finance/project-summary-documents.html?1=1&filterCountry=Ukraine>> (2015, November, 06); Finance contracts signed – Ukraine. *Web-site of the European Investment Bank*. <<http://www.eib.org/projects/loans/regions/cei/ua.htm>> (2015, November, 06).

³ Указ про приєднання України до Паризької декларації щодо підвищення ефективності зовнішньої допомоги 2007 (Президент України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/325/2007>> (2015, November, 06).

⁴ Розпорядження про схвалення Стратегічних напрямів та завдань щодо залучення міжнародної технічної допомоги і співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями на 2009 – 2012 роки 2009 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1156-2009-%D1%80>> (2015, November, 06).

⁵ Розпорядження про схвалення Стратегії залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги і співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями на 2013 – 2016 роки 2013 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/697-2013-%D1%80>> (2015, November, 06).

of this activity.

In addition, new regulations to improve the mechanisms of cooperation between Ukraine and IFO were adopted. Thus, in 2008 the Cabinet of Ministers of Ukraine adopted a decree that settled the order of initiation, preparation and implementation of projects referred to economic and social development of Ukraine and supported by IFO¹. In October 2011 the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the Concept for planning, engaging, effective use and monitoring of international technical assistance and cooperation with international financial organizations². This Concept outlined problems and identified the need for further improvement of mechanisms and instruments of international technical assistance and financial resources, and improvement of quality of project planning and implementation.

Thus, during 2007 - 2011 years Ukrainian legislation determined legal principles and developed general organizational and legal mechanisms for cooperation between Ukraine and IFO, thus improving effectiveness of attracting and using of financial resources, the structure and quality of IFO projects, in particular through its reorientation from social and humanitarian sphere for implementation of profitable and self-supporting infrastructure projects³.

The main legal act regulating the procedure of initiation, preparation, implementation and monitoring of such projects is the Decree of Cabinet of Ministers of Ukraine dated 26 November 2008, № 1027 (hereinafter – the Decree).

Under this Decree there are two types of projects funded by the IFO resources - systemic and investment projects. These projects differ significantly from each other in order of preparation and implementation, as well as by the procedure decision-making and project management.

Systemic projects are aimed at supporting reforms in Ukraine, under which the loan is used to finance the state budget. These projects do not suggest targeted directing of financial resources provided by IFO to beneficiaries or specific applications; they are used to balance the state budget and returned from the state budget⁴.

Unlike systemic projects the investment projects are implemented by legal entities on terms of financial viability. That is, the legal person (the beneficiary) receives a loan, provides targeted effective use of borrowed funds, carries servicing and repayment of loans by its own account. The Decree classifies investment projects as projects to develop institutional capacity of executive body, institution or organization, in which repayment and servicing of loans is exercised by the expenses of the state budget.

In general mechanism for implementation of investment projects looks as follows. Project proposals are developed based on approved by IFO strategic and program documents on cooperation with Ukraine; after this the decision on appropriateness or inappropriateness of investment project is taken. In case of positive decision Ministry of Economic Development addresses to IFO with a proposal for joint preparation of such a project. If IFO support investment project its preparation begins.

A term to prepare the investment project should not exceed 12 months. During this time, a responsible performer defined by the Ministry, organizes preparation of the project, appoints its coordinator, forms a group of project management, with the agreement of IFO drafts action plan for preparation of the project, selects legal entities which will receive a loan for the project and will provide its implementation (hereinafter - beneficiary), makes development and approval of procurement plan and documents required for implementation of the project. At this stage the delegations of Ukraine and IFO conduct negotiations, by which results IFO should send a notice of acceptance of the project and the loan to

¹ *Постанова про порядок ініціювання, підготовки та реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями 2008* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1027-2008-%D0%BF>> (2015, November, 06).

² *Розпорядження про схвалення Концепції планування, залучення, ефективного використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги і співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями 2011* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1075-2011-%D1%80>> (2015, November, 06).

³ *Управління проектами розвитку: навчально-методичний посібник* (2013). Київ: ДП «Укртехінформ», 21–22.

⁴ *Аналіз ефективності використання позик міжнародних фінансових організацій на виконання системних та інвестиційних проектів економічного та соціального розвитку України. Офіційний сайт Рахункової палати України*. <<http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/863269>> (2015, November, 06).

Ukraine. The result of these actions is signing of the Loan Agreement between Ukraine and the IFO, and also signing of appropriate agreements between IFO and beneficiaries, between the Ministry of Finance and beneficiaries and (or) a responsible performer, between the Ministry of Finance and the City Council, and other agreements; and also adoption of legal acts necessary for implementation of the investment project. It should be noted that the Loan Agreement is an international treaty, and therefore its performance does not depend on political and administrative changes in the country.

When the Loan Agreement enters into force, an action plan for implementation of the project, selection of banks and opening of special accounts to service the loans should be exercised. At the implementation stage beneficiaries carry out targeted use of loan to fulfill the procurement plan and for servicing and repayment of a loan.

The project monitoring is performed by authorized entities at all stages of the project cycle. By the results of the project after the use of borrowed funds the final report is prepared with its subsequent approval by the Cabinet of Ministers of Ukraine. If it is stipulated by the Loan Agreement, the text of approved final report should be sent to the IFO. Upon completion of the investment project a responsible performer or beneficiary provides audit and financing of the project.

Thus, the Decree introduced a new simplified procedure for initiation, preparation and implementation of projects supported by the IFO. This, in turn, allowed significantly expand and accelerate access to investment resources of IFO, improving monitoring and evaluation of projects and ensuring effective and transparent process of procurement planning for projects of IFO¹.

The state receives financial resources for investment projects granted by IFO in the form of a loan or a credit, and individual entities, engaged in the implementation of investment projects - under state or local warranties.

According to the Budget Code, loans and credits for investment projects from international financial organizations, involved by the state on the basis of international treaties of Ukraine, are state foreign loans². So, the funds to implement such investment projects as well as maintenance costs and repayment of redits (loans) are provided for in the Law on State Budget of Ukraine for the entire term of the loan agreements.

Due to the fact that investment projects are implemented on conditions of finance self-support directly by legal entities after signing of the Loan Agreement between IFO and Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine, which acts as financial agent of the Cabinet of Ministers of Ukraine, recredits part of the loan (credit) to the relevant legal entity. Under the terms of subsidiary loan agreement such entity agrees to use these funds for targeted purpose, to return the amount of a subsidiary loan, to pay the costs for servicing the loan, and pay others payments, provided under the contract. In addition, these agreements provided provisions on participation and joint responsibility of regulatory authorities related to proper implementation of such projects.

In case of delayed return and improper servicing of a subsidiary loan and other payments by an entity, the state independently perform all obligations before IFO at the expense of the state budget. In this case, the state acquires the rights of a lender and requires such entities to repay outstanding debt and penalties as prescribed by law.

For public (local) guarantees the situation is similar. When the state (Autonomous Republic of Crimea or local community of a city) fulfills warranty obligations before creditors by payments from the state (local) budget or by negotiating with creditors on agreements restructuring amounts which should be returned, since that implementation business entities get outstanding debts before the state (Autonomous Republic of Crimea or local community of a city). And the state (ARC or territorial community), in accordance, receive the rights of a lender and requires such entities to repay outstanding debt as prescribed by law.

Thus, current Ukrainian legislation provides a number of guarantees for proper performance of obligations before IFO. As financial resources for investment projects are involved in accordance with relevant international agreements at the highest national level and belongs to government borrowings, the state is responsible for their return. Therefore, even if business entities will not be able to make a timely

¹ *Управління проектами розвитку*: навчально-методичний посібник (2013). Київ: ДП «Укртехінформ», 21–22.

² *Бюджетний кодекс України 2010* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page2>> (2015, November, 06).

return of the amount of a loan received for investment projects, the financial resources will be in time returned to IFO from the state budget.

In the context of our research quite sensible is an idea that in order to direct funds for restructuring of the economy we need to restore state participation in the investment process as the initiator, investor, guarantor, regulator and controller¹.

With the implementation of investment projects in the sphere of public utilities the state, represented by the relevant authorities, in fact, serves as the initiator and guarantor of the obligations under the relevant loan agreements concluded with IFO.

Thus, the state represented by the Cabinet of Ministers of Ukraine as the initiator of investment projects determines strategic directions of cooperation with IFO and performs direct involvement of their financial resources.

Among strategic directions for 2013 - 2016 years, the Cabinet of Ministers of Ukraine stipulates, in particular, to accelerate development and modernization of infrastructure and to promote balanced and harmonious development of regions. This, in turn, provides a comprehensive modernization of district heating systems, water supply and sewage, and improving of energy efficiency in these areas by disseminating practice of energy saving and energy efficiency technologies.

In connection with these directions in public utilities sphere implementation of several investment projects was started. Thus, the World Bank funded project to develop urban infrastructure (Second Urban Infrastructure Project), as well as the project aimed at improving energy efficiency in the district heating sector (District Heating Energy Efficiency)². European Bank for Reconstruction and Development is financing a number of infrastructure projects in the district heating in some cities of Ukraine such as Lviv, Lutsk and Poltava³. In 2015, Ukraine and the European Investment Bank signed an agreement on the loan for implementation of the program for development of municipal infrastructure (Ukraine Municipal Infrastructure Programme)⁴.

As the guarantor the state acts by fixing in the Law on State Budget of Ukraine expenditures for implementation of investment projects as well as expenses for servicing and repayment of loans (credits).

However, a significant drawback, which prevents successful implementation of investment projects in Ukraine, is the lack of a unified strategy that would identify main directions and measures for infrastructure development in the sphere of public utilities, would be acceptable and performed both at national and regional levels, regardless what political forces come to power. Initiation, preparation and implementation of such projects should be according to sector strategies, developed with participation of experts, representatives of government and business and approved at the highest national level. Thus, the question about implementation of infrastructure projects should be transferred from political to economic sphere and not depend on political and business interests of certain persons and their electoral term.

In order to improve implementation of investment projects we need to address the issues of prompt implementation of measures and use of borrowed resources, management of investment projects and to ensure systematic control over preparation and implementation of projects.

Conclusions. The main legal act regulating the procedure of initiation, preparation, implementation and monitoring of projects referred to economic and social development of Ukraine, supported by international financial institutions is the Decree of Cabinet of Ministers of Ukraine adopted in 2008. This Decree regulates basic procedural points of implementation of investment and systemic projects funded by the IFO. Intensification of cooperation between Ukraine and IFO and expanding format for such cooperation is one of the priorities of the government. Therefore, the legislation defines legal principles and develops general organizational and legal mechanisms of such cooperation.

¹ Ковалівська, С. (2015). Три кити нової інвестиційної політики. *Інститут суспільно-економічних досліджень*. <<http://ises.org.ua/analitika/ekonomichnii-analiz/tri-kiti-novoyi-investitsiinoyi-politiki>> (2015, November, 06).

² All Projects and Programs in Ukraine. *The World Bank's web-site*. <<http://www.worldbank.org/en/country/ukraine/projects/all>> (2015, November, 06).

³ Project Summary Documents: Ukraine. *Web-site of the European Bank for Reconstruction and Development*. <<http://www.ebrd.com/work-with-us/project-finance/project-summary-documents.html?l=1&filterCountry=Ukraine>> (2015, November, 06).

⁴ Finance contracts signed – Ukraine. *Web-site of the European Investment Bank*. <<http://www.eib.org/projects/loans/regions/cei/ua.htm>> (2015, November, 06).

IFO grant financial resources for investment projects to the state in the form of loans or credits or to separate business entity engaged in realization of investment projects under state or local warranty. These loans and credits relate to state foreign loans, so the state is responsible for their return, particularly in the cases prescribed by law and for the costs of the state budget.

Today, the law provides that the Loan Agreement, under which the IFO funds are involved, belongs to international agreements, so their performance is independent of political changes in the country. In addition, the Subsidiary Loan agreements provided joint responsibility of regulatory authorities in case of improper performance of the agreement and in accordance with the implementation of infrastructure investment projects. However, despite the fact that the mechanism for realization of supported by IFO investment projects was much improved, a number of issues, caused by specifics of public utilities sphere, require further development. In particular, the issue of development and approval at the highest level of a single strategy (concept) for development of municipal infrastructure, which will be performed regardless certain political forces coming to power, as well as issues related to improvement of efficiency of investment projects.

One of strategic directions in economic development of Ukraine is to accelerate modernization of infrastructure in the sphere of public utilities. Thus, an effective mechanism to attract and protect private investors in infrastructure projects is not provided by law. The only existing mechanism that provides investment protection with implementation of infrastructure projects in public utilities is the mechanism of implementation of infrastructure investment projects supported by the IFO. Only this model may be used in development of a mechanism to attract private investors in the sphere of public services.

References

- Spivrobotnytstvo z mizhnarodnymi finansovymi orhanizatsiyamy. *Uryadovyy portal (yedynyy veb-portal orhaniv vykonavchoyi vldy Ukrayiny)*. <http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244829807> (2015, November, 06).
- All Projects and Programs in Ukraine. *The World Bank's web-site*. <<http://www.worldbank.org/en/country/ukraine/projects/all>> (2015, November, 06).
- Project Summary Documents: Ukraine. *Web-site of the European Bank for Reconstruction and Development*. <<http://www.ebrd.com/work-with-us/project-finance/project-summary-documents.html?l=1&filterCountry=Ukraine>>. (2015 November, 06).
- Finance contracts signed – Ukraine. *Web-site of the European Investment Bank*. <<http://www.eib.org/projects/loans/regions/cei/ua.htm>> (2015, November, 06).
- Ukaz pro pryednannya Ukrayiny Paryz'koyi deklaratsiyi shchodo pidvyshchennya efektyvnosti zovnishn'oyi dopomohy 2007* (Prezydent Ukrayiny). *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/325/2007>> (2015, November, 06).
- Rozporyadzhennya pro skhvalennya Stratehichnykh napryamiv ta zavdan' shchodo zaluchennya mizhnarodnoyi tekhnichnoyi dopomohy i spivrobotnytstva z mizhnarodnymi finansovymi orhanizatsiyamy na 2009 – 2012 roky 2009* (Kabinet Ministriv Ukrayiny). *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1156-2009-%D1%80>> (2015, November, 06).
- Rozporyadzhennya pro skhvalennya Stratehiyi zaluchennya, vykorystannya ta monitorynhu mizhnarodnoyi tekhnichnoyi dopomohy i spivrobotnytstva z mizhnarodnymi finansovymi orhanizatsiyamy na 2013 – 2016 roky 2013* (Kabinet Ministriv Ukrayiny). *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/697-2013-%D1%80>> (2015, November, 06).
- Postanova pro poryadok initsiyuvannya, pidhotovky ta realizatsiyi proektiv ekonomichnoho i sotsial'noho rozvytku Ukrayiny, shcho pidtrymuut'sya mizhnarodnymi finansovymi orhanizatsiyamy 2008* (Kabinet Ministriv Ukrayiny). *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1027-2008-%D0%BF>> (2015, November, 06).
- Rozporyadzhennya pro skhvalennya Kontseptsiyi planuvannya, zaluchennya, efektyvnoho vykorystannya ta monitorynhu mizhnarodnoyi tekhnichnoyi dopomohy i spivrobotnytstva z mizhnarodnymi finansovymi orhanizatsiyamy 2011* (Kabinet Ministriv Ukrayiny). *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1075-2011-%D1%80>> (2015, November, 06).
- Upravlinnya proektamy rozvytku: navchal'no-metodychnyy posibnyk* (2013). Kyiv: DP «Ukrtekhinform».
- Analiz efektyvnosti vykorystannya pozyk mizhnarodnykh finansovykh orhanizatsiy na vykonannya systemnykh ta investytsiynykh proektiv ekonomichnoho ta sotsial'noho rozvytku Ukrayiny. *Ofitsiyyny sayt Rakhunkovoyi palaty Ukrayiny*. <<http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/863269>> (2015, November, 06).
- Byudzhetnyy kodeks Ukrayiny 2010* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page2>> (2015, November, 06).
- Kovalivs'ka, S. (2015). Try kyty novoyi investytsiynoi polityky. *Instytut suspil'no-ekonomichnykh doslidzhen'* <<http://ises.org.ua/analitika/ekonomichnii-analiz/tri-kiti-novoyi-investitsiynoi-politiki>> (2015, November, 06).

Oleksii Fedotov, PhD in Law

National University «Odesa Law Academy», Ukraine

TRANSPARENT MONITORING OF THE NOVEL STRATEGY FOR REFORMING CUSTOMS AUTHORITIES OF THE STATE FISCAL SERVICE OF UKRAINE

The article deals with current issues of the novel strategy for reforming customs authorities of the State Fiscal Service of Ukraine. Also, the author analyzes actual questions of functioning of the customs bodies of the State Fiscal Service, the creation of which was the result of effective constructive process of reforming the national customs bodies in the course of administrative reform in Ukraine in 2014–2015. Author points out that in current situation there is a real possibility that our country may lose its political positions at the international and political arena which, in its turn, undermines the trust in the national government on the part of the Ukrainian population and the processes aimed at creation of the favourable investment climate in Ukrainian regions as well as development and implementation of measures to attract investment resources will suffer. Unfortunately, assuming that the SFS reformation concept and the appropriate plan of its accomplishment was developed by the Government of Ukraine (partially these developments were put together in Draft Law № 2177a) and agreed with the representatives of IMF and other international financial institutions, it is most regrettable that there are, until now, no results of these conceptual novelties whatsoever.

Key words: state customs procedures, State Fiscal Service of Ukraine, customs house, renovation, customs authorities of the State Fiscal Service of Ukraine, customs clearance office, reformation, reformation strategy, territorial administrations of the SFS, legal entity.

Comprehensive and fundamental reformation of the State of Ukraine and its society is being effected under the slogans of «decentralization (accomplishment of the administrative and budget reform which should not, as envisioned, result in fragmentation of political influences in the regions), deregulation (based on the principle of subsidiarity when distributing local powers), deoligarchization, demonopolization, depolitization of judges (elimination of political influences appointing professional judges) and rise in social standards in Ukraine». In this extremely sensitive and very important sphere it is not advisable to suspend the on-going development of the state customs procedures which should proceed down the trunk highway of international standards, advanced innovations and democratic values aimed at unhampered conduct and development of business.

Qualitatively novel definition of strategy and tactics of the state customs procedure development is of global nature because the importance of integration into the world trade and global development trends every day set up new tasks and requirements to the structural reconstruction and reformation of the system of entities that form and accomplish the state customs procedures and develop the customs policy basics and the mechanism of their accomplishment. Therefore, during the entire period of the customs procedures development in the sovereign Ukraine the scientists and practitioners of the customs industry searched for the optimal performance model for the system of customs bodies which can not only properly protect the economic interests of Ukraine but also meet the international customs standards. This paper deals with a study of the aspects of practical accomplishment of the novel strategy for reformation of the customs authorities of the State Fiscal Service of Ukraine (hereinafter «SFS»).

Thematic justification is based on an absence of the comprehensive analysis of the novel strategy for reformation of the customs authorities of the State Fiscal Service of Ukraine. Indeed, the comprehensive studies of said issue remain important and topical under conditions of reformation of the functional structure and renovation of the customs authorities' activities of the SFS of Ukraine as it is quite often that the reformation strategy of the executive branch bodies has not been properly developed and implemented so that it fails in practice and becomes, in the customs procedures sphere, a certain lever which triggers almost annual changes in the system of entities that form and accomplish the state customs policy and in the

structure of the bodies in charge of direct exercise of the state customs procedures.

Novelty of the study follows from the fact that though nowadays the fiscal authorities became an administrative regulator, the dynamic and mobile nature as well as multistructure of the system of the state customs procedures necessitate a complex renovation of the system of entities that form and accomplish which is founded upon systemic legal transformations. In doing so, an important role in these processes is played by theoretical basics of such system transition to qualitatively new stages of development and clear definition of the preconditions and consequences of such transition. In parallel, some attention of this study was drawn to analysis of the SFS institutional reformation and demilitarization of the SFS Tax Militia which were envisaged by the Draft Law on amending the Customs Code of Ukraine as regards optimization of the territorial bodies of the State Fiscal Service № 2177a (hereinafter «Draft Law № 2177a») that is of key significance when forecasting efficiency of the practical accomplishment of the novel strategy for reforming the customs authorities of the SFS of Ukraine.

The task of this study is to analyse the regulatory and legal enactments that provide for reformation of the state customs procedures concept and propose how to improve the legal base and orient it at building-up a coordinated and meaningful concept of organization of the customs house performance as the territorial bodies of the SFS of Ukraine, and analyse the problematic aspects of the state customs procedures' reformation at the current stage of the theory and practice development.

While writing this paper, scientific works of Bayazytov L., Dodin Ye.V., Yegorov O., Kivalov S.V., Kormych B.A., Mazur A., Marokha V., Naumenko V., Platonov O., Polonskyi O., Prymachenko D.V., Skomarovskyi V., Tereschenko C., Chorny V. and others were used.

Presentation of the main text. The latest governmental initiatives in the state customs procedures sphere are aimed at active reformation of the concept of said sphere, system and structure of the SFS customs authorities. Hence, on June 24, 2015 a draft concept of the SFS reformation was placed on the official website of the Ministry of Finance of Ukraine (hereinafter «the Ministry») which key paradigm envisages the institutional reformation of the SFS and demilitarization of the Tax Militia of the SFS¹. Later, by way of a legislative initiative, several deputies brought a Draft Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On improvement of activities of the authorities of the State Fiscal Service of Ukraine» for a consideration of the Verkhovna Rada which envisaged further development of the state tax and customs branches. As a result, all indicated legislative initiatives were taken into consideration in a single, so to say, «governmental» draft law – Draft Law № 2177a which was submitted by the Cabinet of Ministers of Ukraine to the parliament on June 30, 2015. Draft Law № 2177a has been developed on the basis of the guidelines of the International Monetary Fund Mission (hereinafter «IMF») concerning improvement of the work of the SFS authorities².

During summer 2015 Provisions of the Draft Law № 2177a were permanently discussed by politicians, business representatives, specialists, experts, statesmen and public officials who referred to it when making their appraisals³ (the All-Ukrainian Customs Forum held in Odessa on August 11, 2015 is an example of such wide discussion⁴).

As indicated in the comparative table to Draft Law № 2177a, the existing 26 SFS customs houses will be a part of the organizational and staff structure of the territorial bodies of the central executive authorities which is in charge of the state tax and customs policy, i.e., to the structure of the Chief Administrations of the SFS in the regions (hereinafter «CA SFS»). It is also proposed to delete part 2 of the effective Art. 245 of the Customs Code of Ukraine (hereinafter «CCU») that describes the legal status of

¹ Міністерство фінансів України. Презентовано проект реформи Державної фіскальної служби.

Офіційний сайт Міністерства фінансів України. <<http://www.minfin.gov.ua/news/view/prezentovano-proekt-reformi-derzhavnoi-fiskalnoi-sluzhbi?category=organi-v-kompetencii-mfu&subcategory=derzhavna-fiskalna-sluzhba-ukraini-organi>> (2015, December, 04).

² *Проект закону про внесення змін до Митного кодексу України щодо оптимізації територіальних органів державної фіскальної служби 2015* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55747> (2015, December, 04).

³ Макаренко, А. У митників забирають автономію. *Газета «День».*

<<http://www.day.kiev.ua/uk/article/ekonomika/u-mytnyukiv-zabyrayut-avtonomiyu>> (2015, December, 04).

⁴ *Перезавантаження української митниці: погляд зсередини. Всеукраїнський митний FORUM.*

Facebook. <<http://www.facebook.com/Всеукраїнський-Митний-FORUM-1449429402029063/>> (2015, December, 04).

the customs house¹.

Besides, the Cabinet of Ministers of Ukraine proposes to reserve with the SFS customs houses just the right to implement the state customs policy while nowadays they are also in charge of its development. The comparative table to Draft Law № 2177a indicates: «As necessary, the customs houses are being established in the settlements, at railroad stations, at airports, sea and river ports and at other facilities located within the zone of activity of the territorial body of the central executive body which implements the state tax and customs policy»².

Hence, the SFS customs houses will be adsorbed by the CA SFS and become its integral organizational and staff structure! We are of opinion that this does not mean any destruction of the SFA customs houses because the final unification of two partnership directions at the local level will, at last, take place – unification of the state tax and state customs activities. However, why did we establish so complicated, diversified and multifaceted system of the SFS (including a great number of territorial bodies of this administration in the regions)? Was it done just for withdrawal of its individual territorial bodies, such as the SFS customs houses, from the general system of administrative subordination to the vertically structured relevant administration? In such case it would have been possible not re-organise the former Ministry of Revenues and Duties of Ukraine (hereinafter «Ministry of Revenues»). In other words, there is a situation when, e.g., the officials of the SFS customs houses inspect commercial motor vehicles and the officials of the SFS territorial bodies of the regional and local levels have no right to reasonably interfere by participating in such inspection together with the officials of the SFS customs houses? Hardly so. It is very difficult to agree to that as the organizational and administrative documents of the SFS interpret quite other position than the one indicated in part 3 of Art. 546 of the CCU³.

Opponents of the SFS reformation and the proposed transformations that raised the anti-reformation rush believe that such patriarchal and conservative stronghold of the administrative and business management of the state customs procedures at the local level, i.e., the SFS customs, will be ultimately liquidated. What happens with its detached structural divisions – customs stations and customs clearance divisions (as the issue of their number and forms of functioning remains unclear)? If these are transformed into the SFS customs houses (according to the provisions of Draft Law № 2177a) their number will increase many times – reaching several hundred! Today, in each of the 26 SFS customs houses, their own customs clearance technologies and customs clearance of commodities and materials are in place. Should the number of SFS customs house increase, the interpretation of the Law and technologies will expand many times.

What is to be done with the border crossing points of Ukraine where the customs clearance departments are found? Will they be subordinated either to CA SFS (if these remain within the structure of the renovated fiscal control bodies) or will their activities be shaped by the appropriate department of the Ministry of Finance of Ukraine? Still, according to the tax reform logic presented by the Prime-Minister of Ukraine Mr. A.P. Yatseniuk in June 2015, the Cabinet of Ministers intends to operationally and functionally integrate the bodies and divisions that stay within the SFS management to the Ministry of Finance⁴. That is to say, the Ministry of Finance will adsorb the bodies and divisions of the tax and customs administrations of the SFS. Many questions remain... Still, the main of them reduce to what happens if the restructuring process of the SFS customs houses as the SFS territorial customs bodies takes place within the frame of Draft Law № 2177a? It is hardly possible that there would be any radical changes in the state customs procedures at the local level.

However, an SFS customs house, according to its organizational and structural form, will not function as a legal entity in charge of the state executive power, therefore, it will not perform certain administrative and business functions related to management of its own staff and detached structural

¹ Проект закону про внесення змін до Митного кодексу України щодо оптимізації територіальних органів державної фіскальної служби 2015 (Кабінет Міністрів України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55747> (2015, December, 04).

² Проект закону про внесення змін до Митного кодексу України щодо оптимізації територіальних органів державної фіскальної служби 2015 (Кабінет Міністрів України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55747> (2015, December, 04).

³ Митний кодекс України 2012 (Верховна Рада України). Офіційний вісник України, 32, 9.

⁴ Бугай, А. ГФС будет подчиняться Минфину. Страна.in.ua. <<http://strana.in.ua/news/economic/13540-gfs-budet-podchinyatsya-minfinu.html>> (2015, December, 04).

divisions that make a part of the organizational and structural divisions of the organizational and staff structure of the SFS customs houses and stay in its management, as well as perform certain other functional duties (e.g., the SFS customs houses will not be obliged to accompany court cases regarding customs control and/or customs clearance of commodities and materials, including appealing the tax assessment notices about determination of the relevant pecuniary obligations amounts¹).

On the contrary, all territorial customs bodies of the SFS will remain the entities of administrative jurisdiction in charge of customs control and customs clearance of commodities and materials that are moved across the customs border of Ukraine by taxpayers exercising export and import (hereinafter «E/I») as they pursue the commercial and entrepreneurial activity.

We shall not argue that not only the SFS customs houses but also the entire SFS structure necessitates yet another reformation. Exceptionally reformation! The SFS reformation means realization of the administrative, judicial, commercial and other organizational activities aimed at changing the structures (its individual part or parts) of the SFS system without changing its existing directions of functioning. So, between set-up of the novel state fiscal institution starting from zero and perfunctory («cosmetic») changes of the current SFS system, the «middle» course has been chosen which envisages preservation of the old SFS system in parallel with establishment of the new structures that are to take over a part of the functions, rights and obligations of those SFS bodies that are to be re-organised, as well as to bring new faces to the SFS (accompanied with a parallel planned 20-30 % cuts of the SFS personnel that was proposed by the cabinet of Ministers) in the course of global reformation of its organizational and staff structures². This process will have to be completed by 31.03.2016³!

Indeed, the organizational and staff structure of the SFS, which is a successor and organizational prototype of the former Ministry of Revenues, may not exist in the form of the Ministry of Revenues as it functions today. Now the SFS organizational and staff structure is too cumbersome and inflexible as far as the issues of operational and service management of the bodies and divisions manage by the SFS. Nobody doubts the fact that the total SFS machinery is extremely bureaucratic. By way of an example it is possible to give a legal analysis of the SFS customs structures and appropriate bodies that have functioned in the re-organized Ministry of Revenues. So, in September 2014, based on a liquidated Customs Procedures Department of the Ministry of Revenues (numbering 203 employees), established were as many as four (!) customs procedures departments of the SFS (numbering 276 employees): Customs Control and Customs Clearance Department (numbering 76 employees); Customs Payments and Customs and Tariff Regulation Department (numbering 77 employees); Risk Analysis and Customs Offences Counteraction Department (numbering 72 employees); and Customs Procedures Development Department (numbering 51 employees)⁴. Hence, contrary to sound sense, the organizational and staff numbers of the SFS customs authorities departments were increased by 73 employees! The situation was turned out better in June-August 2015 only. So, only three SFS customs departments (numbering 184 employees) were left out of four SFS customs departments that existed in September 2014: Customs Control and Customs Clearance Department (numbering 68 employees); Customs Administration Department (numbering 68 employees); Customs Offences Counteraction Department (numbering 48 employees)⁵. In other words, as compared with the «archaic» organizational and staff structure of the Ministry of Revenues, the SFS customs organizational and staff structure was increased by two departments but it comprised 19 employees less. What can we say to that? The result is evident... However, the names of staff positions of the SFS

¹ *Наказ про організацію роботи органів ДФС під час підготовки та супроводження справ у судах і ведення претензійно-позовної роботи*, п. 2.2.4.1 (2015) (Державна фіскальна служба України).

² *Наказ про здійснення заходів щодо поліпшення ефективності роботи митниць ДФС 2015* (Державна фіскальна служба України); *Наказ про скорочення чисельності територіальних органів ДФС 2015* (Державна фіскальна служба України); *Лист про інформацію 2015* (Одеська митниця Державної фіскальної служби України); *Наказ про скорочення чисельності територіальних органів ДФС 2015* (Державна фіскальна служба України); *Лист про надання інформації 2015* (Державна фіскальна служба України).

³ *Наказ про затвердження Плану заходів із скорочення штатної чисельності працівників Державної фіскальної служби 2015* (Державна фіскальна служба України).

⁴ *Наказ про введення в дію Структури та Штатного розпису Державної фіскальної служби України*, абз. 1–2, пп. 2.2., п. 2 (2014) (Державна фіскальна служба України).

⁵ *Наказ про затвердження Переліку індексів структурних підрозділів ДФС*, ст. 10–12 (2015) (Державна фіскальна служба України).

administration and the number of employees are not the main points. The main thing is the detailed list of obligations of the customs bodies and divisions that stay in the SFS management.

At first glance it seems that behind the extended territorial network of the SFS that should look like a monolith in accordance with its central body organizational prototype there is a great functional gap. But it really should be like that because functional specifics of the SFS tax and customs bodies are still different due to diverse concepts and distribution. Complete unification of two partnership directions – the state customs and the state tax, was never achieved.

The opponents' comments touch such an issue as registration of taxpayers exercising export and import activities with the SFS bodies. As they say, a taxpayer who, besides the basic tax load, pays the customs duties as well should be registered with the SFS bodies just once, and not be made to get accreditation (registration, legalization) separately, as it is necessary with the SFS tax and customs authorities. Virtually, the tax bodies of the SFS register payers of taxes and charges¹, VAT payers² and single tax payers of the state-sponsored social insurance³, and the SFS customs authorities register only those entities that make transactions with commodities⁴.

Regretfully, the state customs authorities have plenty of outstanding problems which, if compared with the «laboured» problem of double registration of taxpayers (entities that make transactions with commodities) by the tax and customs bodies of the SFS, are of secondary importance. Among the complicated and unsettled problems in the sphere of the state customs procedures we may enumerate the following: firstly, reluctance of each enterprise (as of 10.11.2015) to get a status of the authorized economic operator or the authorized (approved) exporter. Though these institutes of the state customs procedures are a form of the public-private partnership, they have not received any practical implementation. However, implementation of the institutes of the authorized economic operator and the authorized (approved) exporter is of utmost importance because the budget revenue is replenished not by the Ministry of Finance of Ukraine or the State Fiscal Service of Ukraine but only the domestic economy; secondly, the functions of the SFS customs houses lack the function of the customs post-audit control. A threat to the national security of Ukraine is associated with a gradual and methodical elimination of the punitive functions of the customs control and measures aimed at non-tariff restriction of export and import, as well as with implementation of the «know-how» for bad taxpayers (that concerns just Odessa Customs House of the State Fiscal Service of Ukraine). Application of the customs post-audit by the SFS customs houses will make it possible to reveal the violations accomplished by taxpayers while clearing their commodities after these commodities are released in free circulation. At that, such legal provision is fixed in the Customs Code of Ukraine and the officers of the re-organized customs houses of the State Customs Service of Ukraine have actively applied documentary audits as a form of the customs control. In the course of such audits reliable data contained in the customs declarations was verified by checking books, entries, business systems and commercial data of individuals / legal entities engaged in the international trade. Unfortunately, following the operational and functional integration of the State Customs Service of Ukraine into the organizational and staff structure of the Ministry of Revenues and Duties of Ukraine, this function became the domain of the taxation bodies and divisions that have been earlier subject to the Ministry of Revenues and Duties of Ukraine and, later, to the State Fiscal Service of Ukraine; thirdly, the State Fiscal Service of Ukraine is short of its own cargo customs terminals that could have functioned as specialized bodies of the State Fiscal Service of Ukraine and enabled the entities that make transactions with commodities the right to choose between the private companies that obtained a permit from the State Fiscal Service to exercise such kind of business activity (within the frame of the commercial infrastructure having a special customs status) and the state (not-for-profit) legal entities (public law) that could have provided free of charge services pertaining to issues that are directly connected with customs legalization of the commodities (their customs clearance, procedural

¹ *Наказ про затвердження Порядку обліку платників податків і зборів 2011* (Міністерство фінансів України). *Офіційний вісник України*, 43, 56.

² *Наказ про затвердження Положення про реєстрацію платників податку на додану вартість 2014* (Міністерство фінансів України). *Офіційний вісник України*, 91, 617.

³ *Наказ про затвердження Порядку обліку платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та Положення про реєстр страховальників 2014* (Міністерство фінансів України). *Офіційний вісник України*, 99, 381.

⁴ *Наказ про затвердження Порядку обліку осіб, які здійснюють операції з товарами 2015* (Міністерство фінансів України). *Офіційний вісник України*, 58, 48.

supervision and storage under bond); fourthly, non-accession of Ukraine to the Convention on a Common Transit Procedure which does not allow of applying two kinds of transit procedures – «T1» and «T2».

Certainly, at the national level it is necessary to eliminate inconsistencies that contradict the rules of World Trade Organization (e.g., registration of entities that make transactions with commodities by the customs houses of the SFS. It is worthwhile to note that such registration is a latent non-tariff restriction of export and import). However, such measures should be implemented not by ignoring the long-pending and priority tasks that have been entered on the state customs procedures agenda long ago.

It is beyond doubt that reformation of the SFS and re-formatting of its territorial bodies and divisions managed by the SFS should be made, however, exclusively on the basis of the weighted and substantiated legal analysis, without superfluous chase for expected figures and spectacular last minute rush. It can happen if, for instance, such subordinated to the SFS bodies as tax and customs departments such as: Department of Special Training and Cynological Support of the SFS or Specialised Laboratory for Expert Examinations and Analyses of the SFS (hereinafter «Specialised Laboratory of the SFS»)¹ do not cope with the structural improvements and terminate their functioning? That will be an essential simplification of the process of reformation of the SFS tax and customs system.

Thus, the SFS Specialized Laboratory does not receive adequate funding and more extended list of powers. Still, what can be proposed, so to say, to use instead of expert, investigatory, classification, scientific and methodological activities that the SFS Specialised Laboratory conducts to achieve its tax and customs goals? Court experts in merchandizing who are certified by the Central Expert and Qualification Commission of the Ministry of Justice of Ukraine and are entitled to conduct merchandizing examination? But court expert activity is an independent professional activity of court experts who are not officers of the state specialized expert institutions and perform their expert activity on the basis of their qualification court expert certificates. Will they be able to settle all complicated issues of expert activity in the customs and tax spheres? Hardly so. At that, it is nothing to speak of a possibility to shoulder the cynological support problems associated with customs control onto the non-state institutions (in terms of the talks about possible transformation of the Department for Specialised Training and Cynological Support of the SFS to something else).

Therefore, the majority of initiatives that Draft Law № 2177a pursues are totally acceptable. The main point is that in the course of their accomplishment we do not lose the greater portion of rational kernels as it, very regrettable, happens quite often. Still, if we talk about the state customs branch, then the recipients of the state customs procedures support the new course but, at that, stress certain potential risks as well. All of such risks are reduced to the argument that the changes in the customs territorial bodies of the SFS should be planned starting from a gradual build-up of the staff potential. It is evident that all experts of the state customs branch complain on a catastrophic shortage of qualified specialists.

Nevertheless, now in this field of the SFS we witness maximalism, inextricable, incomprehensible and entirely politically and structurally inexperienced activity which brings no results and is fully politically motivated. Recollect what political battles ran wild when dismissal of the Deputy Head of the SFS who, in accordance with distribution of duties among the SFS management, managed organization, direction, coordination and control of the customs policy in the sphere of the state customs procedures (true to say, he was relieved of all his functional duties connected with accomplishment of the customs policy in the sphere of the state customs procedures even prior to his dismissal)²! And what is the worth of such organizational and administrative SFS enactments as: «Procedure of a tender for filling vacant positions referred to the nomenclature of the SFS Head» approved by the SFS order of 30.07.2015, № 558³; «Procedure of selection of candidates for filling the position of Odessa Customs House Head» approved by the SFS order of

¹ *Наказ про затвердження Положення про Департамент спеціалізованої підготовки та кінологічного забезпечення ДФС та Положення про Спеціалізовану лабораторію з питань експертизи та досліджень ДФС 2014* (Державна фіскальна служба України).

² *Розпорядження про звільнення Лікарчука К.І. з посади заступника Голови Державної фіскальної служби України 2015* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/907-2015-%D1%80>> (2015, December, 04).

³ *Наказ про порядок проведення конкурсу на заміщення вакантних посад, віднесених до номенклатури Голови ДФС 2015* (Державна фіскальна служба України).

01.10.2015, № 745¹, etc. Every recipient of the state customs procedures knows the result of these SFS orders implementation. Such an approach to selection of candidates for the SFS higher management positions was considered unsatisfactory by the public and professional environment as the management positions are filled with persons whose level of special knowledge is unsatisfactory and their ability to make efficient management decisions is low. Ignored are the norms of SFS order of 03.11.2014, № 240 «On organization of staff recruitment in the State Fiscal Service of Ukraine» (e.g., as regards conformance of the candidates for filling the higher management positions in the bodies and divisions in the sphere of SFS management to the educational and qualification requirements)². All that is being accomplished against the background of the non-realized system of incentives and penalties in the SFS managed bodies and divisions of the customs procedures. In other words, the SFS strategy in this domain is sufficiently imitated.

Unfortunately, such staff flip and flop policy and turbulence facilitate just one thing – unbalance and disorganization of the SFS officers when performing their duties and a loss of their motivation (it concerns, primarily, the 30% cut of the SFS employees, including the officers of the SGS customs houses proposed by the Cabinet of Ministers³). It also should be mentioned that during 2014 11,000 of the SFS customs houses provided, on the average, for 46% of revenues to the state budget in kind of taxes, duties and other payments to the State Budget of Ukraine which were controlled by the officials of the SFS customs territorial bodies in compliance with the legislation of Ukraine. In its turn, during 2014 on the average 54% of revenues to the state budget fall on 44,000 officers of the state tax inspections of the SFS – these were in kind of taxes, duties, rental payments and other revenues to the state budget which are to be controlled by the officials of the territorial bodies of the SFS in charge of taxes in compliance with the tax legislation of Ukraine⁴.

However, it should be recollected that the customs authorities of the EU countries are not the «fire brigades» to ensure state revenues. The amounts of deductions from customs payments that are transferred to the state budget from the customs authorities of the EU countries comprise not more than 10% accordingly. In so doing, the customs payments are not channelled to the EU countries budgets but are transferred to Brussels. Moreover, the law enforcement function of the customs authorities of the EU countries prevails considerably over their fiscal function.

In Ukraine everything happens otherwise. We should not forget about permanent correlation with the plans of budget revenues to the general and special funds of the state budget that are directed to the SFS by the Ministry of Finance so that the SFS fulfils them. It should be remembered that for the SFS the plan of budget revenues is the budget indicative for a certain period (monthly) which is planned by the Ministry of Finance and directed to the SFS tax and customs territorial bodies. In their turn these bodies organize their work so as to ensure fulfilment of the indicative figures of revenues to the general and special budget funds.

By way of example it is possible to describe the status of fulfilment of the indicative revenues figures by the SFS customs houses and attraction of reserves for increasing the budget revenues in October 2015. As of 28.10.2015, the general fund of the state budget received UAH 30.1 bln or 70.4% of the task (the indicative was UAH 42.7 bln), including UAH 16 bln or 85% transferred by the customs houses (UAH 2.8 bln less than the indicative). Generally, as of 28.10.2015, the revenues of UAH 0.5 bln are not expected for the month according to the information obtained from the SFS customs houses. On the whole, the figure behind schedule is not so great.

Fulfilment of the indicative fissures is forecasted to be greatest in the customs houses of Dnipropetrovsk region – «minus» UAH 438.6 m or 74.8 % of the indicative; Zaporizhzhia region – «minus» UAH 262.6 m or 54.5 %; Odesa region – «minus» UAH 208.4 m or 83 %; Kyiv region – «minus» UAH 134.4 m or 95.6 %; Poltava region – «minus» UAH 77.8 m or 73 %; Cherkasy region – «minus» UAH 71.3 m or 63.7 %; Donetsk – «minus» UAH 65.7 m or 83.7 %; Khmelnytskyi region – «minus» UAH 30.2 m or

¹ *Наказ про проведення відбору кандидатів на посаду начальника Одеської митниці ДФС 2015 (Державна фіскальна служба України).*

² *Наказ про організацію добору кадрів у Державній фіскальній службі України 2014 (Державна фіскальна служба України).*

³ *Наказ про затвердження Плану заходів із скорочення штатної чисельності працівників Державної фіскальної служби 2015 (Державна фіскальна служба України).*

⁴ *Лист про виконання наказу 2015 (Державна фіскальна служба України).*

83.2 %; Kherson region – «minus» UAH 26.2 m or 78.8 %; and Chernihiv region – «minus» UAH 22.4 m or 93.8 %¹.

In other words we talk about planned revenues that are transferred by the SFS customs houses (including the revenues resulting from control measures associated with determination of the customs value, control of classification of commodities and determination of the country of origin of the commodities that are moved across the state border of Ukraine as well as resulting from acceleration of customs clearance of the imported commodities that stay in the bonded warehouses and temporary storage warehouses) and state tax inspections of the SFS to the general and special funds of the budget. That is the way how fiscal payments are planned in the sphere of SFS customs houses. Still, no plans (developed both by the Ministry of Finance and the SFS) of revenues to the state budget to be transferred by the territorial tax and customs bodies of the SFS officially exist! This is just a common atavism. Though the incentive draft law on amending the Budget Code of Ukraine that provides for a transfer of a part of funds that exceeds the planned figures of the payments to the budget by Odesa customs house of the SFS to be directed to construction of «Odesa-Bolhrad-Reni» highway so as to make a true pan-European road transport corridor «Odesa-Rumania-Bulgaria» has already been developed by the Administration of the President of Ukraine, signed by the President of Ukraine (08.07.2015) and registered with the Verkhovna Rada of Ukraine. However, this draft law contradicts the legislation of Ukraine as well. Indeed, in accordance with the norms of the Budget Code of Ukraine, it is not envisaged to replenish local budgets at the expense of the budget revenues payable by the SFS customs houses and state tax inspections of the SFS (local budgets get revenues originating from taxation of incomes of individuals only²).

If 11,000 officials of the SFS customs houses (comprise one fifth part of the entire SFS) transfer one half of revenues to the State budget of Ukraine (the volume of revenues in kind of customs payments transferred to the State budget of Ukraine by the SFS customs houses amounts to UAH 17 bln (plus the «black cash» of additional UAH 4.5–7.5 bln), then why is it necessary to destroy such effective branch of the SFS structure as customs houses? Specialists and experts of the state customs branch raise this question responding to the entirely substantiated steps of the government of Ukraine aimed at reformation of the SFS, which envisaged certain restructuring of the SFS by way of setting up the tax and customs state systems of a modern pattern³.

As the matter stands, the SFS customs houses are not destroyed, it is the customs feudalism which has been formed during last decades of the state customs branch that is being destroyed. For example, for the last one year and a half ten heads of the SFS Odesa Customs House were changed. What does it tell us? Does it tell about inconsistency of the political situation which still defines appointment of one or another official of the higher management level of the SFS? Or, possibly, about certain parities that gradually appear with the officials of the higher management level of the SFS which indicates a sensitive reflection and quick understanding of the fact that transparency should highlight all dark corners of the departmental life of the shut-in «customs elite»? Answers to these opportunistic questions are ambiguous.

In this context, let us hope, assistance can come from the SFS Anti-corruption program for 2015–2017 that was approved by the SFS order of 18.08.2015, № 614 (hereinafter «SFS Anti-corruption program»)⁴. Surely, this SFS Anti-corruption program did not appear out of a clear sky and resulted from the «act of good will» on the part of the SFS management. It was developed in response to the provisions of the Law of Ukraine «On the principles of the state anti-corruption policy in Ukraine (Anti-corruption strategy) for 2014–2017»⁵ and the Law of Ukraine «On counteraction of corruption»⁶. It is necessary to state that the SFS Anti-corruption program differs from similar conceptual postulates (as earlier there was

¹ *Доповідь на апаратній нараді щодо стану виконання індикативних показників доходів та залучення резервів збільшення надходжень до бюджету у жовтні 2015 року*, ст. 1–2 (2015) (Державна фіскальна служба України).

² *Бюджетний кодекс України*, п. 1 ч. 1 ст. 64 (2010) (Верховна Рада України). Урядовий кур'єр, 151, 9.

³ *Лист про виконання наказу 2015* (Державна фіскальна служба України).

⁴ *Наказ про затвердження Антикорупційної програми ДФС на 2015–2017 роки 2015* (Державна фіскальна служба України).

⁵ *Закон про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 рр. 2014* (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 87, 134.

⁶ *Закон про запобігання корупції*, ст. 19 (2014) (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 87, 156.

nothing similar in the re-organised state customs institutions) as this document is substantiated, balanced and is aimed at achieving a number of goals, the main of them being improvement of the SFS bodies and divisions efficiency in prevention and counteraction of corruption within the sphere of their competence as well as strengthening of the managerial supervision and interdepartmental control of proper implementation of anti-corruption measures by the bodies and divisions of the SFS¹. At that, the SFS Anti-corruption program defines an exhaustive and wholly realistic list of legal, organizational and structural measures aimed at prevention and counteraction of corruption in the bodies and divisions managed by the SFS which also include coordination with law-enforcement bodies, public relations, human resourcing, material and technical, financial, scientific and information support of measures aimed at prevention and counteraction of corruption in the SFS bodies and divisions as well as international cooperation on the range of these issues². According to the tasks defined in the SFS Anti-corruption program the SFS management dynamically and quite energetically activated the work aimed at counteraction of corruption and ensuring security in the bodies and divisions managed by the SFS³. Performance of such tasks within the SFS as implementation of the legally provided measures to counteract corruption and control of such implementation within the SFS and its territorial bodies is carried out by the SFS internal security divisions.

Still, one more issue is raised: How will the SFS Anti-corruption program correlate with the liquidation of the internal security divisions within the Chief Administration of the SFS and in Kyiv, as well as in the Interregional Chief Administration of the SFS – Central Office for servicing large payers⁴? As the SFS management announced, this necessary step was dictated by a cut of staff of the SFS territorial bodies, including the SFS customs houses⁵.

However a sound sense is wholly present in this decision of the SFS management. How is it possible for some officials at the local level to permanently implement measures to prevent corruption (while adhering to transparency, impartiality, presumption of innocence, presumption of private life, etc.) with respect of the official activities (as regards restriction to using official authority or one's official position by the officials of the SFS territorial bodies (SFS customs houses) of other officials while the first and the second officials serve in different territorial bodies that belong to one and the same organizational and staff structure of a single relevant branch? Indeed, internal (official) audits (that have certain deficiencies) made by the SFS internal security divisions have a peculiarity that one SFS officers check another SFS officers. In doing so, the competence limits of the SFS internal security divisions in this particular official matter (same as other territorial structures of the central executive branch bodies) are clearly defined by the Law of Ukraine «On prevention of corruption». In other words, prevention and counteraction of corruption offences and other offences connected with corruption in the SFS are not the main prerogative (main task in terms of the tasks conferred on the SFS) for the SFS activity as compared with other relevant state institutions.

Be as it may, but the SFS regulatory documents added transparency to this issue. For instance, in accordance with provisions of the SFS order «On amending provisions on the SFS territorial bodies in Odesa region» that was approved by the SFS on 06.10.2015, № 765⁶, and changes were made in the SFS order of 27.08.2014, № 81 that approved the provision on territorial bodies of the SFS in Odesa region⁷. Hence, the phrase «the CA SFS internal security division for Odesa region was replaced with the phrase

¹ *Наказ про затвердження Антикорупційної програми ДФС на 2015–2017 роки*, абз. 3–4, р. III, р. IV (2015) (Державна фіскальна служба України).

² *Бюджетний кодекс України*, р. IV (2010) (Верховна Рада України). Урядовий кур'єр, 151, 9.

³ *Наказ про організацію роботи, спрямованої на запобігання корупції та забезпечення безпеки в орган Державної фіскальної служби України 2015* (Державна фіскальна служба України).

⁴ *Наказ про скорочення чисельності територіальних органів ДФС*, п. 2 (2015) (Державна фіскальна служба України).

⁵ *Наказ про скорочення чисельності територіальних органів ДФС*, п. 2 (2015) (Державна фіскальна служба України); *Наказ про затвердження Плану заходів із скорочення штатної чисельності працівників Державної фіскальної служби 2015* (Державна фіскальна служба України).

⁶ *Наказ про внесення змін до положень про територіальні органи ДФС в Одеській області 2015* (Державна фіскальна служба України).

⁷ *Наказ про затвердження положень про територіальні органи ДФС в Одеській області 2015* (Державна фіскальна служба України).

«the SFS internal security division»¹ in all regulations of the SFS territorial bodies in Odesa region (the CA SFS in Odesa region, Odesa Customs House of the SFS, State tax inspections of the CA SFS in Illichivsk and Yuzhnyi, state tax inspections of the CA SFS for Odesa region, in Odesa City districts, state tax inspections of the CA SFS for Odesa region, unified state tax inspections of the CA SFS for Odesa region). The internal security divisions at the CA SFA and in Kyiv, also within the Interregional Chief Administration of the SFS – Central Office for servicing large payers, that were included in the structure of the SFS Chief Administration of internal security, were reduced in staff² and performance of the measures for corruption prevention and control of fulfillment of these measures in the SFS territorial bodies and SFS administration in accordance with the legislation was entrusted to the structures that stay in management of the internal security division of the SFS (Chief Administration of internal security of the SFS). In other words, in connection with the planned reduction of the organizational staff of the SFS internal security divisions the SFS management ordered their functions to the central internal security division of the SFS.

However, along with that, it should be stressed that other divisions of the SFS territorial bodies which are in charge of internal control and audit at the local level proceed to accomplish their activities. For instance, divisions and the administration of internal audit and control of the Chief Administration of the SFS in regions, Kyiv and Interregional Chief Administration of the SFS – Central Office for servicing large payers that are functionally subject to and report to the Internal audit and control department of the SFS (the independent division of the SFS administration) organize and perform internal audits in the SFS bodies, at subordinated enterprises, in institutions and organizations, and arrange and implement the results of such internal audits³.

So, the organizational and staff restructuring of the SFS by way of setting up novel tax and customs state system should be implemented. This is incontestable. But how? By setting up a renovated National Customs of Ukraine having a legal status of the central executive power body? By accomplishing adsorbing processes of operational and functional integration of the SFS customs divisions into the organizational and staff structure of the Ministry of Finance?

Fragmentation... Is it one of the effectual ways to upgrade and set up the state customs system of the novel type? The answers to this rather debating point which permanently «evolve» due to detailed, unprincipled and demagogic rhetoric on the part of the «progressive» public and politicians are diametrically-opposite. Does it mean that this matter is going downhill?

So, the actually non-substantiated policy aimed at establishment of new or re-organization or liquidation of the old state tax or customs institutions as well as the permanent reductions in force of the SFS employees entails just next financial losses of the state budget. The expenses connected with numerous re-organizations and liquidations and further personnel cuts of the SFS staff are made in the absence of any additional allocation of funds within the approved cost estimate (for the SFS maintenance), i.e., the funds are taken from the salary fund.

Though Art. 2 of the Law of Ukraine «On sources of finance of the state power bodies» envisages that the state authorities exercise their activities at the expense of the state budget only, which is done within the limits stipulated in the Law of Ukraine on the state budget for the appropriate year⁴, the cost estimate for 2015 does not provide for actual expenses aimed at the SFS maintenance⁵.

Apart of that, there is a catastrophic shortage of funds for administrative and technical support and the employees have to buy paper and stationery, send correspondence to taxpayers, fill cartridges, pay phone expenses, go on missions, etc. at their own expense. As there are no funds to pay for the rendered services, the pressure on the salary fund becomes greater because it is also necessary to keep, on a contractual basis, cleaners and caretakers, make current repairs, buy fuel for official vehicles, etc.

¹ *Наказ про внесення змін до положень про територіальні органи ДФС в Одеській області 2015* (Державна фіскальна служба України).

² *Наказ про скорочення чисельності територіальних органів ДФС*, п. 2 (2015) (Державна фіскальна служба України).

³ *Наказ про поліпшення ефективності роботи підрозділів внутрішнього аудиту та контролю 2015* (Державна фіскальна служба України).

⁴ *Закон про джерела фінансування органів державної влади*, ч. 1 ст. 2 (1999) (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 31, 9.

⁵ *Лист щодо звернення 2015* (Всеукраїнська професійна спілка працівників органів державної фіскальної служби).

Considering all the above, there is a wholly substantiated impression that the latest initiatives of the Cabinet of Ministers concerning the SFS reformation are aimed at dismissal (reduction in force)¹.

Regretfully, under the current situation there is a real possibility that our country may lose its political positions at the international and political arena which, in its turn, undermines the trust in the national government on the part of the Ukrainian population and the processes aimed at creation of the favourable investment climate in Ukrainian regions as well as development and implementation of measures to attract investment resources will suffer. And again it is worthwhile to remind that all the above contradicts the results of the first US-Ukraine Business Summit that took place on 13.07.2015 in Washington where the Ukrainian side presided by the Prime-Minister of Ukraine Mr. A.P. Yatseniuk demonstrated investment attractiveness of Ukraine to the managers of the biggest companies, including the Ukraine's successes in reforming the state tax and customs system²! However, assuming that the SFS reformation concept and the appropriate plan of its accomplishment was developed by the Government of Ukraine (partially these developments were put together in Draft Law № 2177a) and agreed with the representatives of IMF and other international financial institutions, it is most regrettable that there are, until now, no results of these conceptual novelties whatsoever.

References

- Bugaj, A. GFS budet podchinjat'sja Minfinu. *Stranain.ua*. <<http://strana.in.ua/news/economic/13540-gfs-budet-podchinyatsya-minfinu.html>> (2015, December, 04).
- Bjuzhjetnij kodeks Ukraini 2010* (Verkhovna Rada Ukraini). *Urjadovij kur'ier*, 151, 9.
- Dopovid' na aparatnij naradi shchodo stanu vikonannja indikativnih pokaznikov dokhodiv ta zaluchennja rezerviv zbil'shennja nadkhodzen' do bjuzhjetu u zhovtni 2015 roku 2015* (Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukraini).
- Zakon pro dzherela finansuvannja organiv derzhavnoi vladi 1999* (Verkhovna Rada Ukraini). *Oficijnij visnik Ukraini*, 31, 9.
- Zakon pro zapobigannja korupcii 2014* (Verkhovna Rada Ukraini). *Oficijnij visnik Ukraini*, 87, 156.
- Zakon pro zasadi derzhavnoi antikorupcijnioi politiki v Ukraini (Antikorupcijnja strategija) na 2014–2017 rr. 2014* (Verkhovna Rada Ukraini). *Oficijnij visnik Ukraini*, 87, 134.
- List pro vikonannja nakazu 2015* (Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukraini).
- List pro informaciju 2015* (Odes'ka mitnicja Derzhavnoi fiskal'noi sluzhbi Ukraini).
- List pro nadannja informacii 2015* (Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukraini).
- List shchodo zvernennja 2015* (Vseukrains'ka profesijna spilka pracivnikov organiv derzhavnoi fiskal'noi sluzhbi).
- Makarenko, A. U mitnikiv zabirajut' avtonomiju. *Gazeta «Den'»*. <<http://www.day.kiev.ua/uk/article/ekonomika/umytnykyv-zabyrayut-avtonomiyu>> (2015, December, 04).
- Mitnij kodeks Ukraini 2012* (Verkhovna Rada Ukraini). *Oficijnij visnik Ukraini*, 32, 9.
- Ministerstvo finansiv Ukraini. Prezentovano proekt reformi Derzhavnoi fiskal'noi sluzhbi. *Oficijnij sajt Ministerstva finansiv Ukraini*. <<http://www.minfin.gov.ua/news/view/prezentovano-proekt-reformi-derzhavnoi-fiskalnoi-sluzhbi?category=organi-v-kompetencii-mfu&subcategory=derzhavna-fiskalna-sluzhba-ukraini-organi>> (2015, December, 04).
- Nakaz pro vvedennja v diju Strukturi ta Shtatnogo rozpisu Derzhavnoi fiskal'noi sluzhbi Ukraini 2014* (Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukraini).
- Nakaz pro vnesennja zmin do polozhen' pro teritorial'ni organi DFS v Odes'kij oblasti 2015* (Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukraini).
- Nakaz pro zatverdzhennja Antikorupcijnioi programi DFS na 2015–2017 roki 2015* (Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukraini).
- Nakaz pro zatverdzhennja Pereliku indeksiv strukturnikh pidrozdiliv DFS 2015* (Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukraini).
- Nakaz pro zatverdzhennja Planu zakhodiv iz skorochnennja shtatnoi chisel'nosti pracivnikov Derzhavnoi fiskal'noi sluzhbi 2015* (Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukraini).
- Nakaz pro zatverdzhennja Polozhennja pro Departament specializovanoi pidgotovki ta kinologichnogo zabezpechennja DFS ta Polozhennja pro Specializovanu laboratoriju z pitan' ekspertizi ta doslidzen' DFS 2014* (Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukraini).
- Nakaz pro zatverdzhennja Polozhennja pro reiestraciju platnikov podatku na dodanu vartist' 2014* (Ministerstvo finansiv Ukraini). *Oficijnij visnik Ukraini*, 91, 617.
- Nakaz pro zatverdzhennja Porjadku obliku osib, jaki zdijsnjujut' operacii z tovarami 2015* (Ministerstvo finansiv Ukraini). *Oficijnij visnik Ukraini*, 58, 48.

¹ *Постанова про внесення змін у додаток 1 до постанови Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2014 р. № 85 2015* (Кабінет Міністрів України). Офіційний вісник України, 86.

² Ukraine. *Open for U*. *youtube.com*. <<https://www.youtube.com/watch?v=jdSQuanI8Z8>>.

- Nakaz pro zatverdzhennja Porjadku obliku platnikiv iedinogo vnesku na zagal'noobov'jazkove derzhavne social'ne strakhuvannja ta Polozhennja pro reiestr strakhuval'nikiv 2014* (Ministerstvo finansiv Ukraini). *Oficijnij visnik Ukraini*, 99, 381.
- Nakaz pro zatverdzhennja Porjadku obliku platnikiv podatkov i zboriv 2011* (Ministerstvo finansiv Ukraini). *Oficijnij visnik Ukraini*, 43, 56.
- Nakaz pro zdijshennja zakhodiv shchodo polipshennja efektyvnosti roboti mitnic' DFS 2015* (Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukraini).
- Nakaz pro organizaciju doboru kadrov u Derzhavnij fiskal'nij sluzhbi Ukraini 2014* (Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukraini).
- Nakaz pro organizaciju roboti organiv DFS pid chas pidgotovki ta suprovodzhennja sprav u sudakh i vedennja pretenzijno-pozovnoi roboti 2015* (Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukraini).
- Nakaz pro organizaciju roboti, sprjamovanoi na zapobigannja korupcii ta zabezpechennja bezpeki v organ Derzhavnoi fiskal'noi sluzhbi Ukraini 2015* (Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukraini).
- Nakaz pro polipshennja efektyvnosti roboti pidrozdiliv vnutrishn'ogo auditu ta kontrolju 2015* (Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukraini).
- Nakaz pro porjadok provedennja konkursu na zamishchennja vakantnikh posad, vidnesenikh do nomenklaturi Golovi DFS 2015* (Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukraini).
- Nakaz pro provedennja vidboru kandidatuv na posadu nachal'nika Odes'koi mitnici DFS 2015* (Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukraini).
- Nakaz pro skorochennja chisel'nosti teritorial'nikh organiv DFS 2015* (Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukraini).
- Perezavantazhennja ukrains'koi mitnici: pogljad zseredini. *Vseukrains'kij mitnij FORUM. Facebook*. <<http://www.facebook.com/Vseukrains'kij-Mitnij-FORUM-1449429402029063/>> (2015, December, 04).
- Postanova pro vnesennja zmin u dodatok 1 do postanovi Kabinetu Ministriv Ukraini vid 5 kvitnja 2014 r. № 85 2015* (Kabinet Ministriv Ukraini). *Oficijnij visnik Ukraini*, 86.
- Proekt zakonu pro vnesennja zmin do Mitnogo kodeksu Ukraini shchodo optimizacii teritorial'nikh organiv derzhavnoi fiskal'noi sluzhbi 2015* (Kabinet Ministriv Ukraini). *Oficijnij sajt Verkhovnoi Radi Ukraini*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55747> (2015, December, 04).
- Rozporjadzhennja pro zvil'nenja Likarchuka K.I. z posadi zastupnika Golovi Derzhavnoi fiskal'noi sluzhbi Ukraini 2015* (Kabinet Ministriv Ukraini). *Oficijnij sajt Verkhovnoi Radi Ukraini*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/907-2015-%D1%80>> (2015, December, 04).
- Ukraine. *OpenforU.youtube.com*. <<https://www.youtube.com/watch?v=jdSQuanI8Z8>>.

Руслан Чернолуцький, к. ю. н.

Інститут законодавства Верховної Ради України

ДОСВІД КАНАДИ В НОРМОПРОЕКТУВАННІ ТА ЙОГО РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Ruslan Chernolutsky, PhD in Law

Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine

CANADA'S EXPERIENCE IN LEGISLATIVE DRAFTING AND ITS ROLE AND IMPORTANCE FOR UKRAINE

The article examines Canadian experience in legislative drafting and its role and importance for establishment of rule-making in Ukraine.

The author specifies that epistemological context of creative reception of international experience in various fields of social life is the trend of contemporary world development and reception of international experience at legislative drafting, borrowing western procedural and legal instruments in the field of lawmaking and law is deterministic legal globalization.

In ontological aspect borrowing of foreign experience in legislative drafting is not exactly reception law, it serves as borrowing of procedural rules of a foreign state in lawmaking (legislative) activities, and more precisely in the area of legal technique, which is interpreted in a broad sense; thus borrowing of elements of other modern legal systems is made.

Choosing Canada to draw its experience in legislative drafting is justified by the fact that this state not only has one of the most consistent legislation in the world, but has made substantial theoretical, methodological and technological approaches to legal technique in specialized field. Canada's experience in legislative drafting is important for Ukraine from several directions, among which are: a) exercising of legislative drafting by professional specialists legist; b) developing of clear and unchanging methodological and technological approaches to such activity; c) involvement of general public for the purpose of public consultation in preparation of draft regulations and detailed government regulation of such activity; d) the creation of an appropriate system to study legal technicalities, including legislative drafting for students in law schools in Canada, and for legist in the Ministry of Justice of Canada.

Key words: legal globalization, reception of foreign experience, legislative drafting (drafting), lawmaking activities, Canada's experience in the field of legislative drafting, public participation in legislative drafting, legists.

Постановка проблеми. Є загальновідомим, що формування чи оновлення правової бази держави є безпосередньо пов'язаним із складною інтелектуально-технологічною процедурою правотворчого процесу, який починається з розробки проекту нормативно-правового акту (нормопроекткування, нормопроектної діяльності). Її онтологічним змістом є розробка і моделювання майбутньої правової норми, що має регламентувати та регулювати, а у підсумку, змінити, саме правове регулювання тієї або іншої сфери суспільних відносин.

У вітчизняній юридичній літературі проблематика процедури розробки проектів нормативно-правових актів (нормопроекткування, нормопроектної діяльності) є недостатньо дослідженою. Це пояснюється, по-перше, відсутністю не тільки єдиних методологічних та евристичних (процесуально-технологічних) підходів до розуміння сутності і значення цього вкрай важливого інституту, а й, по-друге, переважним акцентуванням уваги представників доктрини на проблемах правотворчого процесу, як форми виразу суверенної волі народу та держави, що у підсумку, вводить проблематику на більш високий рівень теоретико-праксеологічного узагальнення, акцентує увагу на загальних проблемах правотворчості, рефлексує її на актуальних питаннях саме процесу прийняття правових норм та нормативно-правових актів.

Виокремлюючи істотну роль суб'єктів нормопроектувальної діяльності, провідний канадський фахівець в сфері нормопроекткування та правотворчості Р. К. Бержерон звертає увагу на те, що під

явищем нормопроекування доцільно розуміти діяльність нормопроекувальників, які мають «проникнутися реальністю, яку потрібно упорядкувати законом і не приймати за істину твердження, що засновані на звичках...»¹. На думку вченого, нормопроекування повинно відповідати розробленим правилам та методикам підготовки проекту нормативно-правового акту, положення якого мають знайти своє підтвердження рівнем розвитку суспільних відносин. Специфікою такого наукового підходу є, по-перше, не тільки обґрунтування необхідності розробки системи «правил нормопроекування», які є уніфікованим матеріалом для практичної діяльності нормопроекувальників, що зводиться виключно до технічної, технологічної процедури оформлення положень проектів нормативно-правових актів, але й, по-друге, фактично вивчення, аналіз, усвідомлення, тлумачення та запозичення досвіду, що накоплений фахівцями-легістами Канади в цій сфері. Звідсіля можна зробити висновок, що рецепція іноземного досвіду нормопроекування є одним з ефективніших засобів вдосконалення національної системи нормопроекування, в тому числі й законопроекування, в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зазначити, що у 90-х роках ХХ ст. у державах пострадянського простору підвищується інтерес до вивчення проблематики нормопроекування, що пов'язано із розробкою рекомендаційних матеріалів щодо специфіки формування змісту і структури проектів нормативно-правових актів. Перш за все, це було викликано об'єктивною необхідністю оперативного оновлення і формування власної національної нормативно-правової бази в умовах побудови незалежних та суверенних держав. Вказаний період характеризується науковими розробками проблем законодавчої техніки В. М. Карташова, Д. А. Керімова, М. Н. Кожини, С. П. Кравченка, І. Д. Шутака, О. І. Ющика; правил нормопроекування в контексті запозичення позитивного досвіду Канади Р. К. Бержерона, С. В. Кабишева; теоретичних основ стадій нормопроекування І. П. Лихолат, М. М. Марченка, О. Г. Мурашина, А. А. Соколової та специфіки інституту правової експертизи Т. В. Губаєвої, М. Г. Оношко, М. В. Ралдугіна.

На початку ХХІ століття виникають нові імена дослідників проблем нормопроекування (законопроекування) та шляхів підвищення якості юридичної техніки та проектів нормативно-правових актів, а саме: І. С. Андрєєва, Н. В. Артикуци, І. О. Биля, О. В. Богачової, Т. О. Дідича, С. В. Плавича, Є. В. Погорелова, І. С. Терлецької, Т. А. Тополянської, І. Д. Шутака.

Слід наголосити на тому, що основною специфікою наукових досліджень проблем нормопроекування сучасного періоду є те, що вони мають виключно прикладний характер та надають інформаційний матеріал щодо покрокової процедурно-процесуальної організації процесу розробки проектів юридичних документів, в тому числі й в контексті рецепції зарубіжного досвіду нормопроекування. Але вказана проблематика досліджується у вказаних авторів у фрагментарному вигляді, тому **метою даної статті** є дослідження національного досвіду Канади в нормопроекуванні (нормопроектній) діяльності та ролі і значенні такого досвіду для України.

Виклад основного матеріалу. Творча рецепція зарубіжного досвіду в різних сферах соціального життя є трендом сучасного світового розвитку. Рецепція зарубіжного досвіду, а точніше рецепція західних процесуально-правових інструментів в сфері нормотворення та законотворення, в тому числі й на рівні нормопроекувальної (законопроекувальної) діяльності, є детермінованою правовою глобалізацією. Саме вона є новим рівнем всесвітнього універсального процесу, що охоплює всі держави світу та, ставлячи в пріоритет інтенсивне чи інтеграційне економічне та політичне співробітництво, а також співпрацю в інших сферах міждержавного життя, об'єктивно «шттовхає» їх «в обійми» один одного, завдяки створенню єдиного правового простору, так й на шлях координації спільних зусиль щодо правового регулювання найбільш важливих питань існування людської цивілізації з метою досягнення і практичного здійснення констант демократичної правової державності.

Останнім часом сучасні вітчизняні та зарубіжні вчені (Азнагулова Г. М., Мельник З. П., Томсінов В. О., Харитонов Є. О. та інші) активізували дослідження питань рецепції, в тому числі й проблематики запозичення зарубіжного правового досвіду, чудово розуміючи, що юридичну науку та практику неможливо розвивати суто на національному ґрунті, оскільки міжнародні відносини, міжнародне право, інтеграційне право й порівняльне правознавство значно розширюють їх джерелознавчу та нормативну базу. З огляду на величезний вплив процесу рецепції на становлення

¹ Бержерон, Р.К. (1998). Правила нормо проектування. *Regles de redaction legislative*, 2.

правових систем різних держав, як вважають вчені, неможливо не звернути увагу на ідейно-теоретичні передумови й семантико-етимологічні корені терміну «рецепція права».

Слід зазначити, що у історичній ретроспективі поняття рецепції використовується дуже давно, причому в різних галузях. Достатньо нагадати процес рецепції римського права та діяльність відносно цього глосаторів та постглосаторів¹. Стосовно права рецепцію визначають по-різному, рефлексуючи ті чи інші характерні її риси. Проте у кожному разі підкреслюється, що, передусім, рецепція – це відродження високорозвиненої системи права, яка існувала раніше. Рецепція («*receptio*» у латинській мові) означає прийняття, а прийматися, запозичуватись можуть: а) власний минулий правовий досвід (у цьому випадку має місце саме спадкоємність); б) елементи інших сучасних правових систем².

Але запозичення іноземного досвіду в сфері нормопроекування не є власне рецепцією права, тобто правових норм, а виступає запозиченням процесуально-процедурних норм іноземної держави в сфері нормопроекційної (законопроекційної) діяльності, а точніше в сфері юридичної техніки, яка тут тлумачиться у широкому розумінні. Тобто, здійснюється запозичення елементів інших сучасних правових систем.

Необхідно наголосити на тому, що така форма рецепції не є панацеєю та неодмінною умовою успішного розвитку цієї сфери діяльності в Україні. Зарубіжний досвід може бути і не затребуваний через відмінності в місцевих умовах, специфіку національної діяльності і т.д., але рішення про його використання (природно, після його адаптації) повинно прийматися лише після його аналізу. Іншими словами, цей досвід можна не використовувати, але його не можна не знати. Ярким прикладом можливості виникнення такого стану в сфері конституційного нормопроекування є спроби України запозичити польську модель децентралізації країни, шляхом закріплення її в Конституції держави. Однак, екс-президент Польщі О. Квасневський зауважує, що така модель децентралізації, яку Україна взяла за зразок, може не спрацювати через наявність значних розходжень між двома країнами. Виступаючи у Варшаві під час дискусії в Польському інституті міжнародних відносин він заявив, що «Українці так задоволені, що приймають польську модель децентралізації, що я вже боюся. Вони приймають її без урахування головних відмінностей між країнами, і згодом можемо мати багато проблем»³. Він підкреслив, що потрібно враховувати, що Польща однорідна країна (за національною і релігійною складовими), в той же час Україна – дуже різна, у Польщі є елементи демократичних традицій, а в Україні вони дуже слабкі. Крім того, в Польщі з самого початку демократичних перетворень був консенсус щодо децентралізації, а в Україні децентралізація почалася в результаті реалізації Мінських угод, щоб вирішити проблему Донбасу. Він також наголосив, що «дуже складно взяти всі польські позитивні зміни і сказати: дивіться, якщо будете йти крок за кроком, то ця модель запрацює. Ні, і це головна проблема. Цей досвід типовий тільки для цього регіону, цієї країни». У той же час екс-президент назвав процес децентралізації «тестом для українських еліт», в результаті якого Україна або стане демократичною і успішною країною, або частиною зони впливу Росії⁴.

Разом з тим, Ю. Ганущак, експерт з питань місцевого самоврядування та адміністративної реформи вважає, що «побоювання О. Квасневського щодо українських реформ – безпідставні. Справді, між нашими країнами є відмінності. Тому в основу реформи децентралізації України покладено не польський досвід. Ми запозичили більше з французького. За висновком Венеціанської комісії, наш проект реформ – один з кращих в світі. Там все враховано. Якщо парламент проголосує за зміни до Конституції у другому читанні, зможемо запустити реформу. Після цього зміни будуть

¹ Мельник, З.П. (2009). *Рецепція права як засіб вдосконалення правової системи (теоретико-правовий аспект)*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 20–21.

² Харитонов, С.О., Харитонova, О. (2007). *Правова система України: між західною та східною традиціями права. Порівняльно-правові дослідження, 1-2*, 161–168. <http://comparativelaw.org.ua/dopovidi/2_4.doc>.

³ Квасневський: Польская модель децентрализации может не сработать в Украине.

<http://www.ukrinform.ua/rus/news/kvasnevskiy_polskaya_model_detsentralizatsii_moget_ne_srobotat_v_ukraine_1786641>.

⁴ Квасневський: Польская модель децентрализации может не сработать в Украине.

<http://www.ukrinform.ua/rus/news/kvasnevskiy_polskaya_model_detsentralizatsii_moget_ne_srobotat_v_ukraine_1786641>.

відбуватися дуже швидкими темпами. Єдине, що у нас є спільного з поляками – це функції старост. І то – українські матимуть більше повноважень і важелів впливу, ніж польські. У Польщі реформа недосконала, є багато прогалин. Зараз намагаються це вирішити. Але їм же треба говорити про свій успіх, як і в будь-якій країні. Найкраще виходить, коли порівнюють себе з «невдалою» Україною. Але у нас є політична консолідація і воля до втілення реформ. Це найважливіше»¹.

Таким чином, бачимо, що питання запозичення чи не запозичення зарубіжного досвіду в сфері нормопроєктування в контексті рецепції організаційно-нормативної моделі, є предметом не тільки наукової, а досить жвавої політичної дискусії.

Вважаємо, що у позитивному розумінні, аксіологічний потенціал іноземного досвіду в сфері нормопроєктування міститься в тому, що:

- по-перше, він дав позитивний результат у відповідній сфері державотворення у своїй країні – тобто привів до відповідних змін, що якісно змінили стан справ у профільній сфері;

- по-друге, він став ефективною формою управлінської діяльності в своїй країні, що сформувала відповідний управлінський алгоритм;

- по-третє, він сформував відповідний склад суб'єктів в своїй країні, що ефективно займаються нормопроєктуванням, як професійною діяльністю;

- по-четверте, він є свідомим виробленням відповідної парадигми державної діяльності;

- по-п'яте, він демонструє ефективність та результативність такої форми державної діяльності, яка по великому рахунку демонструє ефективну державність як таку;

- по-шосте, такий позитивний досвід може змінити якісну оцінку телеологічних доміант розвитку та вдосконалення національної правової системи й насамперед національної системи законодавства;

- по-сьоме, досвід має місце в сфері, що є актуальною для всіх або більшості держав-членів міжнародної спільноти, тобто має загальний і системний характер;

- по-восьме, такий досвід змінює систему координат у інформаційному забезпеченні нормотворчої, в тому числі й нормопроєкційної діяльності;

- по-дев'яте, його творче запозичення може призвести до якісних змін у відповідній сфері держави-реципієнта;

- по-десяте, рецепція іноземного досвіду у профільній сфері є універсальним засобом процесу становлення, розвитку і вдосконалення національної правової системи і національної системи законодавства;

- по-одинадцять, така рецепція спрямована на запозичення не стільки матеріальних норм профільної діяльності, скільки процесуальних норм, організаційних та організаційно-правових форм діяльності, що спрямовані на підвищення ефективності нормопроєктування;

- по-дванадцять, такий процес є свідомим конвергенції правових систем та одною з ознак формування глобального правового простору, що базується на глобальному конституціоналізмі;

- по-тринадцять, вказані процеси напряму є пов'язаними з питанням наступності та оновлення в праві, що, в свою чергу, демонструє наявність закономірностей становлення індивідуальних (національних), інтеграційних та універсальної правових систем, та зв'язок останніх із загальним історичним рухом права як соціального феномена (правовим прогресом, зростанням правової культури, регресивними явищами в праві), а також з закономірностями зв'язки і співвідношення національних та загальнолюдської правових культур;

- по-чотирнадцять, аксіологічний потенціал іноземного досвіду в сфері нормопроєктування лежить в основі профільної когнітивності особистості, тобто здатності людини сприймати і переробляти інформацію, що надходить із зовнішнього світу.

Разом з тим, слід враховувати, що рецепція у формі прийняття елементів паралельних правових систем, тобто правових систем інших сучасних держав, таїть у собі більше можливостей суто механічного запозичення чужих правових цінностей (чужих історично, соціально, релігійно-етично). Хоча слід констатувати, що рецепція у сфері нормопроєктування саме на це й спрямована – її основною телеологічною доміантою виступає запозичення позитивного технологічного, процедурно-процесуального, структурно-блокового та суб'єктно-об'єктного досвіду зарубіжної

¹ «Мы позаимствовали больше из французского опыта, чем из польского».

<<http://lastnews.com.ua/novosti-ukraini/121064-my-pozaimstvovali-bolshe-iz-francuzskogo-opyta-chem-iz-polskogo.html>>.

держави в сфері нормопроєктувальної діяльності.

Крім того, слід враховувати, що використання при вдосконаленні національного законодавства норм, інститутів та елементів юридичної техніки іноземних правових систем тісно пов'язане із застосуванням такого наукового методу як порівняльне правознавство, сутність якого полягає в порівнянні правових систем різних держав або окремих елементів таких систем¹.

Треба наголосити, що законодавець у всі часи у своїй діяльності брав на озброєння порівняльне право. Найбільшу динаміку даний процес набув у ХІХ столітті, істотним поштовхом до чого послужила, безумовно, кодифікація законодавств європейських держав. Так, наприклад, у Франції наприкінці ХІХ століття було навіть створено Товариство порівняльного законодавства, завданням якого було вивчення нових кодексів, прийнятих в різних країнах, з тим, щоб виявити і використовувати прогресивний зарубіжний досвід при вдосконаленні національного французького законодавства. Однак, разом з зарубіжним законодавством вивчалися й відповідні прийоми юридичної техніки, зокрема й відповідні правила нормопроєктування, що застосовувались в правових системах держав.

Сьогодні складно собі уявити нормотворчий процес нашої держави без вивчення законодавства зарубіжних держав. Більш того, вказані процеси інтенсифікуються завдяки зростанню форм і методів взаємодії України на міжнародній арені в контексті її співробітництва з іншими державами-членами міжнародної спільноти та міжнародними організаціями. Нові управлінські імпульси в профільній сфері визначаються проєвропейським вибором нашої держави.

Вибір Канади для запозичення її досвіду в сфері нормопроєктування обґрунтовується тим, що ця держава має одну з самих несуперечливих систем законодавства в світі. На думку С. В. Кабишева, це обумовлено декількома факторами, а саме:

1. Розробка законопроекту в Канаді має на увазі трансформацію урядової політики в законодавчу форму і надання їй правового змісту докладними інструкціями замовника (відповідного міністра) та правилами юридичної техніки. Тобто маємо повну трансформацію телеологічних доміант філософії законопроектної (нормопроєктної) роботи – в Україні законодавча влада, тобто Парламент держави є основним ініціатором розробки законопроекту, а виконавча влада – Уряд – є його виконавцем. Хоча тут може мати місце відповідна аналогія зі станом справ в Канаді – по-перше, Уряд України є суб'єктом законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України)²; по-друге, виходячи зі створення у парламенті коаліції політичних партій та висування від неї кандидатури прем'єр-міністра, результатом взаємодії парламентської коаліції та уряду може стати виконання коаліційної угоди з розробки та прийняття низки законопроектів.

2. Діяльність з розробки законодавчих актів здійснюється професійним корпусом фахівців-легістів (їх не більше 100 чоловік), що працюють або в Міністерстві юстиції Канади або в комітетах її двопалатного Парламенту. В Україні такого інституту немає. Тлумачення відповідних положень Конституції України дає змогу зробити висновок, що розробниками проектів законодавчих актів виступають суб'єкти законодавчої ініціативи, хоча системний аналіз відповідних інструктивних документів щодо розробки проектів нормативно-правових актів, що прийнятий Міністерством юстиції України свідчить, що для цього використовуються різні організаційні та організаційно-правові форми – від залучення фахівців у відповідній предметній сфері законопроекту, до створення робочих груп щодо розробки такого проекту з залученням фахівців, представників науки та практиків.

3. Розробка законопроектів здійснюється на двох офіційних мовах – англійській та французькій, що дає змогу виявляти лінгвістичні помилки на ранній стадії законопроектування.

4. Правила юридичної техніки щодо нормопроєктування, що були розроблені понад 40 років тому, виявилися достатніми, щоб у такий термін привести весь звід законів держави до єдиного зразку в контексті його однакового зовнішнього вираження. В Україні тривалий термін її незалежності діяли інструкції щодо створення проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів ще радянського періоду. І тільки лише наприкінці 90-х років ХХ ст. Міністерством юстиції України почали розроблятися відповідні правила у вигляді методичних рекомендацій та положень.

¹ Чернооков, А.Э. (2004). *Введение в сравнительное правоведение*. Санкт-Петербург: ИВЭСЭП, Знание, 5–10.

² Конституція України 1996 (Верхона Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30, 141.

5. Створення законопроекту є не рутинним процесом, а мистецтвом. На жаль в нашій державі домінує перший підхід – наслідком чого є низька якість та практична нормативна ефективність законодавчих актів, що є свідомством недосконалості законопроектної діяльності.

6. Виходячи з позиції істотного значення створення законопроекту, канадські легісти для його створення виробили перелік обов'язкових стратегічних питань, що дають змогу відповісти на соціальний запит щодо створення саме закону¹:

А) чи є законодавчий акт найліпшим засобом досягнення бажаної мети?

Тобто, розробник закону, перш за все, повинен відповісти на питання, чи дійсно мета, що поставлена відповідним членом Парламенту, найкращим способом досягається саме законодавчим актом, або проблему доцільніше вирішити прийняттям постанови, директиви або програми (шляхом застосування іншого джерела права (законодавства). – Авт.)? Таким чином, тільки самого лише бажання заявити про внесення законопроекту або обговорити спірне питання в палатах Парламенту є явно недостатнім для оформлення кожної пропозиції у вигляді законопроекту – тут потрібно суттєве обґрунтування необхідності врегулювання відповідного питання саме і тільки у вигляді закону. Причому, легісти тут виходять з суб'єктивного фактору – законопроект, який не є найкращим засобом досягнення мети, в кінцевому результаті не послужить приводом для довіри і доброї репутації відповідного члена Парламенту. Хоча, на нашу думку, тут слід виходити з факторів дії законодавчого акту у часі, просторі та щодо кола осіб – бо дефектність кожного з них, не тільки зведе нанівець позитивну ефективність законодавчого акту, а й призведе до необґрунтованого розширення законодавчого масиву держави законами з нульовим соціальним ефектом.

Б) чи є конституційним законодавчий акт?

Конституційність федерального законодавчого акту Канади можна оскаржити по трьох позиціях. По-перше, предмет закону може знаходитися в компетенції провінцій – тому його нормативізація на федеральному рівні буде розцінюватись як втручання в їх компетенцію. По-друге, деякі заходи, передбачені законом, можуть порушувати певні права та свободи, гарантовані Канадської хартією прав і свобод та Канадським біллем про права – тоді законопроект буде розцінюватись як такий, що порушує основоположні права людини та громадянина та зазіхає на його конституційно-правовий статус.

В) чи вписується законодавчий акт у законодавство Канади?

Тут розробник повинен, по-перше, бути уважним, щоб предмет законопроекту відповідав конституційно-правовому та законодавчо-правовому об'єктно-предметному складу регулювання держави; а, по-друге, бути пильним і попереджати відповідного члена Парламенту, якщо певні положення законопроекту роблять його фінансовим законопроектом або вимагають королівської рекомендації (а це передбачає іншу, більш складну процесуальну процедуру. – Авт.).

Таким чином, наведені три питання, якими завдаються легісти з Міністерства юстиції Канади, покликані не тільки дати чіткі відповіді, щодо: а) оптимальності такого джерела законодавства як закон для врегулювання конкретної групи соціальних відносин; б) його відповідності до чинної Конституції Канади; в) його відповідності та несуперечливості до законодавчого масиву держави – а й вибудувати чіткі координати формально-джерельної оптимальності, соціальної доцільності та обґрунтованості законності проекту.

У контексті визначення ролі нормотворчості, представляє доктринальний інтерес дефініція техніки правотворчості в Канаді, під якою розуміється як сукупність методів, правил і прийомів надання закону і делегованому акту оптимальної мовної форми, логічної структури і досягнення наукової істинності його змісту, так й практична діяльність по їх реалізації².

На наш погляд, у цій дефініції міститься низка процедур, що має пряме відношення до стадійної характеристики нормопроєктування. Насамперед, це як і належить у логічному сенсі – перша частина дефініції, що відображає сукупність методів, правил і прийомів (юридична техніка. – Авт.) надання закону і делегованому акту оптимальної мовної форми (лінгвістичний критерій. – Авт.), логічної структури (логічний критерій. – Авт.) і досягнення наукової істинності його змісту (доктринальний критерій. – Авт.). Таким чином, бачимо, що стадійна характеристика нормопроєктування представляє собою багатоплановий процесуально-процедурний феномен, що

¹ Кабышев, С.В. Техника правотворчества в Канаде. <<http://cyberleninka.ru/article/n/tehnika-pravotvorchestva-v-kanade#ixzz3nZfNdo>>.

² Marleau, R., Monttpeit, C. (ed.) (2000). *House of Commons Procedure and Practice*. Ottawa, 17.

включає до себе низку дій лінгвістичної, логічної та доктринальної спрямованості. У підсумку ця група факторів-критеріїв забезпечує необхідний результат у вигляді соціально-матеріального субстрату – підготовку проекту нормативно-правового (законодавчого) акту.

Природно, що на початковому етапі нормопроекування, коли предметно-об'єктний комплекс суспільних відносин, що обраний для нормативної регламентації та врегулювання, необхідно виразити у вигляді слів, що несуть семантичне навантаження та етимологічний зміст, правила юридичної техніки грають головну роль. Причому останні повинні працювати, виходячи з досягнення принципу оптимальності тексту.

В якості прикладу можна навести один з фундаментальних принципів канадської юридичної техніки: лаконічність норми. Іншими словами: «Одна стаття – одна ідея». Так, один з канадських легістів, Driedger E.A., аналізуючи такий підхід, вважає, що «Золоте правило полягає в тому, щоб розподілити максимально інтелектуальне навантаження на точно розрахованій опорі, тобто виражатися за допомогою якомога меншої кількості слів»¹. Аргументуючи свою позицію, цей автор справедливо вважає, що, по-перше, стаття виступає в якості базової логічної одиниці закону. Тому вона, по-друге, повинна представляти собою якусь концептуальну і підсумкову єдність. Звідсіля, по-третє, кожна стаття повинна утворювати відповідну одиницю законодавчої думки. А виходячи з цієї константи: а) «не можна, щоб одна і та ж стаття містила положення, що не мають прямого зв'язку між собою»; б) не можна також, «щоб в статті містилися занадто численні положення, навіть якщо ці положення є безпосередньо пов'язаними між собою. Краще їх розподілити за різними статтями». Крім того, розробники повинні намагатися, щоб стаття закону складалася з одного речення, це полегшує, по-перше, її тлумачення, а, по-друге, її застосування. Причому, точність завжди є доречною в мові законодавця². Такий підхід сприяє логічній оптимізації тексту проекту, його семантичній послідовності та належному етимологічному навантаженню, робить його більш чітким, структурованим, ясним та створює умови для його більш легкого сприйняття.

Разом з тим, звертається увага на те, що така технічність, тобто фактично технічна оптимальність, має свої межі. Так, канадський дослідник Philippe Hallee вважає, що «Закон – це, насамперед, спосіб комунікації» і правила юридичної техніки є лише формальними прийомами за допомогою яких законопроект може стати законом. Техніка правотворчості у канадців полягає в «мистецтві правильного створення законів», тобто складання текстів, що «мають форму, найбільш підходящу для застосування, що виражає волю законодавця і здатну бути зрозумілою і прийнятою всіма»³.

Відносно форми закону (що є первинно фактично його проектом. – Авт.), що здатна бути зрозумілою і прийнятою всіма членами державно організованого суспільства, слід наголосити на тому, що в Канаді створено досить солідні умови для саме демократизації як правотворчості в цілому, так й законопроекування, зокрема.

Слід наголосити на тому, що на тлі багатьох демократичних країн світу, що вже давно почали використовувати різні механізми залучення населення до участі в обговоренні проектів нормативних актів та прийнятті важливих для суспільства рішень, Канада займає особливе місце. Це обумовлено низкою факторів, серед яких слід назвати такі:

1. Ця держава є одним із зразків детальної нормативної та техніко-юридичної регламентації процесу громадських консультацій при підготовці проектів нормативних актів. Так, ще у 1999 році прем'єр-міністром Канади та прем'єрами провінцій і територій Канади був підписаний договір «Про соціальний союз», в якому вони взяли на себе зобов'язання «забезпечити рівні можливості для канадців в питаннях державної політики, реальної участі в обговоренні законопроектів, щоб мати значний внесок в соціальні пріоритети»⁴. Така позиція публічної влади сприяла суттєвій активізації мотивації громадян Канади до участі в такій суспільній діяльності.

¹ Driedger, E.A. (1982). A Manual of instructions for legislative and legal Writing. *Book Two. Department of Justice Canada*, 167.

² Driedger, E.A. (1982). A Manual of instructions for legislative and legal Writing. *Book Two. Department of Justice Canada*, 170–175.

³ Hallee, Ph. (2010). Evolving Legislative Design. The Loophole. *Journal of Commonwealth Association of Legislative Counsel*, 2, 11.

⁴ On social alliance. <www.unionsociale.gc.ca> (2015, жовтень, 05).

У тому ж році уряд Канади прийняв Директиву про засади регуляторної політики¹, основною телеологічною домінантою якої стало бажання гарантувати громадянам Канади, що використання регулюючих повноважень уряду повинно призводити до найбільших вигод для канадського суспільства. А для цього канадці, насамперед, повинні мати реальну можливість взяти участь у розробці або зміні нормативних правил та нормативних програм. А влада повинна, по-перше, продемонструвати, що проблема або ризик існує, а, по-друге, продемонструвати, що федеральне втручання уряду є виправданим і регулювання, що пропонується, є кращою альтернативою.

Крім того, в Директиві про засади регуляторної політики вибудовувався відповідний соціально-процесуальний ланцюжок і зазначалось, що:

А) правове регулювання в Канаді є ключовим інструментом державної політики;

Б) воно використовується з метою захисту здоров'я, безпеки та навколишнього середовища канадців;

В) Разом з тим, регулювання є необхідною основою ринкової економіки;

Г) Лібералізація ринку хоч і призводить до зростання, але підвищує нестабільність в соціумі та економіці – тому ринок потребує постійного моніторингу і своєчасному втручанні держави;

Г') Але таке втручання є необхідним та позитивним, бо при ньому держава знижує бар'єри в торгівлі, шляхом вирівнювання з торговими партнерами, уточнює умови для використання нових продуктів, послуг і технологій, а також сприяє новим інвестиціям².

Також було прийнято Керівництво по ефективному прийняттю нормативних актів³, в якому були визначені не тільки цілі, принципи та методи, що застосовуються урядом для підтримки на високому рівні якості прийнятих актів, але й зафіксована й роль громадськості у досягненні таких якісних параметрів. Так, наприклад, принципи доцільності, зокрема, припускають захист суспільних інтересів і демократичних цінностей, використання знань, накопичених Канадою та іншими країнами, а також розвиток співробітництва, партнерських відносин та ефективних процесів.

Крім того, у кожному міністерстві Канади були прийняті свої Керівництва для ефективного залучення громадськості до процесу прийняття рішень, з урахуванням специфіки їх діяльності⁴. Таким чином, була забезпечена реальна участь громадян у цих важливих процесах, що сприяло підвищенню їх соціальної мотивації та відповідальності щодо обговорення проектів нормативно-правових актів.

Разом з тим, слід наголосити, що якоїсь єдиної формули проведення консультацій тут не існує. Важливість і значення процедури проведення консультацій залежать не тільки від самого проекту нормативного акта, а також від числа зацікавлених осіб і груп, що проявляють до нього інтерес. Тому процедура консультацій може проходити як досить широко (наприклад, за участю багатьох зацікавлених сторін у численних регіонах з залученням багатьох неурядових акторів та активістів), так й більш скромно (наприклад, за участю тільки певних груп і регіонів).

Якщо, на думку міністерства, ухвалення акту є найкращим засобом досягнення цілей, що стоять перед урядом, то міністерство запускає існуючий процесуальний ланцюжок організаційних заходів – тобто ініціюється процес планування та проведення публічних консультацій такого акту. Потім воно складає сам проект нормативного акта, а також короткий звіт за результатами вивчення можливих наслідків прийняття нормативного акта. Цей звіт являє собою не формальний, а дієвий документ, бо в ньому пояснюється, яким чином проект акта відповідає всім вимогам юридичної техніки (мова, наприклад, йде про аналіз витрат у зіставленні з очікуваними результатами, альтернативних рішеннях і т. п.). Крім того, в короткому звіті згадується про консультації, проведені раніше (з уточненням сторін, думка яких була врахованою, суті їхніх пропозицій, а також з вказівкою на те, яким чином ці пропозиції були використані), а також наводиться перелік очікуваних наслідків від прийняття проекту акту.

Тобто, можна перекоонатися, що підхід органів публічної влади до консультацій з громадкістю є серйозним та спрямований на отримання конструктивного результату.

¹ Див.: *Government of Canada Regulatory Policy, November 1999*. <www.canlii.org> (2015, жовтень, 05).

² Див.: *Government of Canada Regulatory Policy, November 1999*. <www.canlii.org> (2015, жовтень, 05).

³ *Guidelines for Effective Regulatory Consultations*. <www.tbs-sct.gc.ca/rtrap-parfa/index-eng.asp> (2015, жовтень, 05).

⁴ Див., наприклад: *The Health Canada Policy Toolkit for Public Involvement in Decision Making 2000*. <www.hc-sc.gc.ca/ahc-asc/pubs/_public-consult/2000decision/index-eng.php> (2015, жовтень, 05).

Свідомою транспарентності досліджуваного процесу є й те, що короткий звіт за результатами вивчення можливих наслідків прийняття акта попередньо публікується в *Canada Gazette* і розміщується на інтернет-сайті міністерства, відповідального за проведення консультацій, тому він виступає ефективним інструментом проведення консультацій.

Відповідні організаційні та організаційно-правові кроки щодо таких проектів приймає й публічна влада. Так, відповідальні працівники міністерств зобов'язані представити попередній варіант короткого звіту в Управління з розгляду регламентів Бюро таємної ради Канади і отримати від нього пропозиції з приводу свого проекту. За винятком особливих випадків (якщо в проекті передбачено бюджетні витрати), до попередньої публікації в *Canada Gazette*, всі проекти повинні отримувати схвалення від комітету відповідного органу (нині це Рада Казначейства)¹. Попередня публікація переслідує декілька цілей: а) надати всім, хто цікавиться проектом акта, можливість внести свої пропозиції; б) визначити, чи з усіма зацікавленими сторонами були проведені консультації; і в) перевірити, якою мірою проектом були враховані результати початкових консультацій.

Під час попереднього опублікування проекту нормативного акта заінтересованим сторонам надається деякий термін (від 30 до 75 днів) для того, щоб вони могли висловити свою точку зору.

Існує спеціальний урядовий інтернет-портал, що присвячений консультаціям, в якому забезпечується доступ за принципом «єдиного вікна» до переліків консультацій, що проводяться по всім міністерствам і відомствам. Крім того, додатково можна опублікувати свої побажання на інтернет-сайті Міністерства юстиції Канади, що є відповідальним за координацію всього процесу нормотворчості в Канаді. У Міністерстві юстиції є спеціальний відділ, який проводить оцінку якості участі громадськості в процесі консультацій. Ступінь задоволеності громадськості урахуванням їх думки при остаточній редакції проекту нормативного акта розглядаються при службовій атестації відповідних співробітників міністерств.

Слід зазначити, що для успішності консультацій між урядом і зацікавленими сторонами повинні підтримуватися постійні, конструктивні та професійні відносини. Керівництво по ефективному прийняттю нормативних актів встановлює відповідні принципи, які є певними гарантіями створення таких відносин. До них відносяться принципи відкритості, чесності і щирості, прозорості, показності участі, відповідальності.

2. В Канаді існує відповідна система підготовки і навчання юридичній техніки. У вищих навчальних закладах вона носить загальний ознайомлювальний характер або є фрагментарною (наприклад, вивчення правил складання контрактів). У Міністерстві юстиції Канади вона носить більш поглиблений характер.

І це на фоні унікальності державно-правового розвитку Канади, що обумовлена, по-перше, співіснуванням двох правових систем – континентального і загального права; по-друге, наявністю двох офіційних мов: англійської та французької; по-третє, відсутністю в Канаді стандартів викладання, загальних для всіх юридичних шкіл, наслідком чого є те, що навчальні юридичні заклади, що функціонують в кожній з 10 провінцій, є вільними у виборі навчальних програм².

Юридична освіта в Канаді, в основному, є академічною – студент повинен оволодіти загальними концепціями і принципами права. обов'язковими дисциплінами є: конституційне право, кримінальне право і судочинство, цивільне право і процес, адміністративне, податкове право та ін. У кожному юридичному факультеті ця базова програма доповнюється факультативними курсами: міжнародне право, екологічне право, колізійне право і т. д. До їх числа відносяться і програми, що покликані дати студентам початкові навички юридичної техніки. В рамках даних програм студенти другого та третього курсів розробляють і складають проекти цивільних і господарських договорів, позовних заяв та законопроектів. Так, наприклад, одна з кращих юридичних шкіл Канади, Університет McGill, пропонує своїм студентам курс з юридичних текстів, який вимагає від студентів вивчення різних документів і оволодіння навичкам з їх підготовки. При цьому основне завдання полягає в тому, щоб навчити студентів знаходити обґрунтовані і прагматичні рішення складних проблем і суперечок, використовуючи помилки в юридичних документах. Багато питань юридичної

¹ Кабышев, С.В. Демократизация правотворчества в Канаде.

<<http://cyberleninka.ru/article/n/demokratizatsiya-pravotvorchestva-v-kanade#ixzz3nZekIvEZ>>.

² Кабышев, С.В. Демократизация правотворчества в Канаде.

<<http://cyberleninka.ru/article/n/demokratizatsiya-pravotvorchestva-v-kanade#ixzz3nZekIvEZ>>.

техніки вивчаються в рамках базових курсів з цивільного права та процесу¹.

На відміну від цього Атабаський університет розробив спеціальну програму підготовки фахівців з видачею дипломів з нормотворчості². Така Програма передбачає глибоке вивчення принципів нормотворчості. Вона ставить за мету підготувати слухачів до самостійної роботи з написання нормативних текстів, озброїти їх глибоким та системним розумінням процесу і більшою впевненістю у своїх силах. Важливою праксеологічною складовою Програми є те, що її слухачі працюють з наставником-легістом і мають можливість ознайомитися з думкою більш досвідчених колег. Програма розрахована як на тих, хто тільки починає свою кар'єру нормотворця, і хто тільки ще збирається вступити на цей шлях, а також посадових осіб всіх рівнів в органах державного управління, неурядових установах, що займаються нормопроекткуванням і нормотворчістю.

Зі свого боку Міністерство юстиції Канади організувало внутрішню базову програму підготовки по складанню законопроектів для тих своїх співробітників, хто вперше приступає до розробки законопроектів. У зміст базової програми підготовки входять наступні курси профільної спрямованості: 1. Роль укладача законопроектів. 2. Основні навички складання законопроектів. 3. Тлумачення законодавства. 4. Законодавчий процес. 5. Регулятивний процес.

Для розвитку професійних навичок більш досвідчених розробників законопроектів, а також парламентських юристів, що регулярно відвідують курси, організовані Міністерством юстиції Канади, існує інша програма, що складається із серії семінарів за методики складання законопроектів, інформаційних сесій, присвячених зовнішнім чинникам, що впливають на складання законопроектів (наприклад, таким, як недавні прецеденти, нове законодавство або урядова стратегія).

Тобто, можна зробити висновок, що Міністерством юстиції Канади приділяється суттєва увага підготовці майбутніх легістів та підвищенню кваліфікації фахівців-легістів, що вже займаються нормопроекткуванням.

Висновки. Проаналізувавши досвід Канади в нормопроектванні та його роль і значення для становлення нормотворчості в Україні, можна дійти наступних висновків:

- у гносеологічному контексті творча рецепція зарубіжного досвіду в різних сферах соціального життя є трендом сучасного світового розвитку, а рецепція зарубіжного досвіду на рівні нормопроектувальної (законопроектувальної) діяльності є запозиченням західних процесуально-правових інструментів в сфері нормотворення та законотворення, що є детермінованою правовою глобалізацією;

- у онтологічному аспекті запозичення іноземного досвіду в сфері нормопроектвання не є власне рецепцією права, тобто правових норм, а виступає запозиченням процесуально-процедурних норм іноземної держави в сфері нормопроектної (законопроектної) діяльності, а точніше в сфері юридичної техніки, яка тут тлумачиться у широкому розумінні – таким чином, здійснюється запозичення елементів інших сучасних правових систем;

- аксіологічний потенціал запозичення іноземного досвіду в сфері нормопроектвання є багатоплановим, різнорівневим, він має суто внутрішні переваги, а також володіє міжнародними та глобальними характеристиками;

- вибір Канади для запозичення її досвіду в сфері нормопроектвання обґрунтовується тим, що ця держава не тільки має одну з самих несуперечливих систем законодавства в світі, а й виробила суттєві теоретико-методологічні та технологічні підходи до юридичної техніки в профільній сфері;

- досвід Канади в сфері нормопроектвання є важливим для України з декількох напрямів, серед яких основними є такі: а) здійснення нормопроектувальної діяльності професійними фахівцями-легістами; б) вироблення чітких і незмінних методологічних та технологічних підходів до такої діяльності з їх боку; в) залучення широких верств населення з метою громадських консультацій при підготовці проектів нормативних актів та детальна державна регламентація і нормативізація такої діяльності; г) створення відповідної системи навчання юридичній техніці, в тому числі й нормопроектванню для студентів в юридичних вищих навчальних закладах Канади, а також для легістів в системі Міністерства юстиції Канади.

¹ Кабышев, С.В. Демократизация правотворчества в Канаде.

<<http://cyberleninka.ru/article/n/demokratizatsiya-pravotvorchestva-v-kanade#ixzz3nZekIvEZ>>.

² Див.: *Athabasca University*. <<http://www.athabascau.ca/>>.

References

- Berzheron, R. K. (1998). Pravila normo proektuvannja. *Regles de redaction legislative*, 2.
- Kabyshev, S. V. Demokratizacija pravotvorcestva v Kanade. <<http://cyberleninka.ru/article/n/demokratizatsiya-pravotvorcestva-v-kanade#ixzz3nZekIvEZ>>.
- Kvas'nevskij: Pol'skaja model' decentralizacii mozhet ne srabotat' v Ukraine. <http://www.ukrinform.ua/rus/news/kvasnevskiy_polskaya_model_detsentralizatsii_moget_ne_srabotat_v_ukraine_1786641>.
- Konstitucija Ukraini 1996* (Verkhona Rada Ukraini). *Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukraini*, 30, 141.
- Mel'nik, Z. P. (2009). *Recepcija prava jak zasib vdoskonalennja pravovoi sistemi (teoretiko-pravovij aspekt)*: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk: 12.00.01. Kiiv
- «My pozaimstvovali bol'she iz francuzskogo opyta, chem iz pol'skogo». <<http://lastnews.com.ua/novosti-ukraini/121064-my-pozaimstvovali-bolshe-iz-francuzskogo-opyta-chem-iz-polskogo.html>>.
- Kharitonov, Je. O., Kharitonova, O. (2007). Pravova sistema Ukraini: mizh zakhidnoju ta skhidnoju tradicijami prava. *Porivnjal'no-pravovi doslidzhennja*, 1-2, 161–168. <http://comparativelaw.org.ua/dopovidi/2_4.doc>.
- Chernookov, A. EH. (2004). *Vvedenie v sravnitel'noe pravovedenie*. Sankt-Peterburg: IVEHSEHP, Znanie. *Athabasca University*. <<http://www.athabascau.ca/>>.
- Driedger, E. A. (1982). A Manual of instructions for legislative and legal Writing. *Book Two. Department of Justice Canada*.
- Government of Canada Regulatory Policy, November 1999. <www.canlii.org> (2015, zhovten', 05).
- Guidelines for Effective Regulatory Consultations. <www.tbs-sct.gc.ca/rtrap-parfa/index-eng.asp> (2015, zhovten', 05).
- Hallee, Ph. (2010). Evolving Legislative Design. The Loophole. *Journal of Commonwealth Association of Legislative Counsel*, 2, 11.
- Marleau, R., Monttpetit, C. (ed.) (2000). *House of Commons Procedure and Practice*. Ottawa, 17. *On social alliance*. <www.unionsociale.gc.ca> (2015, zhovten', 05).
- The Health Canada Policy Toolkit for Public Involvement in Decision Making 2000. <www.hc-sc.gc.ca/ahc-asc/pubs/_public-consult/2000decision/index-eng.php> (2015, zhovten', 05).

Наталія Чередник

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ДОГОВОРИ ТРАНСФЕРУ ЗНАНЬ В ДІЯЛЬНОСТІ ДОСЛІДНИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Nataliia Cherednyk

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

KNOWLEDGE TRANSFER AGREEMENTS IN RESEARCH UNIVERSITY ACTIVITIES

The article deals with international experience of knowledge transfer agreements use in the research university activity.

Firstly, the author provides an overview of research university criteria, makes definitions of knowledge transfer and knowledge transfer agreements. Secondly, the article outlines a system of knowledge transfer agreements based on international experience. Namely, the author analyzes the main provisions of the supplementary agreements of knowledge transfer – material transfer and non-disclosure agreements.

As a result, the article includes common features of the agreements, in the context of intellectual property rights protection and perspectives of it use by domestic research universities in accordance with Ukrainian legislation provisions.

Key words: research university, knowledge transfer, knowledge transfer agreements, intellectual property, material transfer agreement, non-disclosure agreement.

Постановка проблеми. В усьому світі роль генератора нових знань та технологій відіграють так звані дослідницькі університети. Від законодавчо закріпленої автономії таких установ щодо реалізації прав інтелектуальної власності залежить можливість останніх комерціалізувати результати їх діяльності, що, в свою чергу, впливає на розбудову інноваційної системи. Діяльність таких вищих навчальних закладів побудована на поєднанні освіти науки та інновацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань діяльності дослідницьких університетів присвячено, зокрема, роботи В.І. Сацика, Е.В. Неборського, В.А. Гневашевої. Питанням прав інтелектуальної власності в діяльності вищих навчальних закладів, в тому числі дослідницького типу, присвячені, зокрема, дослідження Н.М. Мироненко, М.М. Гришкова, В.П. Соловйова, П.М. Цибульова, Ю.В. Осипової. Питанням трансферу технологій та трансферу знань присвячені роботи українських вчених, зокрема, Б. Малицького, В. Соловйова, Г. Андрощука, Ю. Капіци, В. Денисюка, В. Лимар та ін. Однак, питання поняття трансферу знань та договорів у даній сфері а також системи таких договірних конструкцій потребують додаткових досліджень.

Метою статті є визначення понять трансфер знань та договір трансферу знань, проведення аналізу зарубіжного досвіду систематизації договорів трансферу знань та огляд їх основних умов на прикладі договорів про передачу матеріалу та договорів про конфіденційність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед встановлених в Законі України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. №1556-VII (далі - Закон) (ч.4. ст. 30) критеріїв, що є визначальними для отримання вищим навчальним закладом статусу дослідницького, велика роль відведена принципам діяльності, що безпосередньо пов'язані з реалізацією прав інтелектуальної власності, а саме:

- кількості створених об'єктів права інтелектуальної власності;
- кількості спільних з підприємствами та іноземними вищими навчальними закладами наукових проектів;
- здатності впроваджувати і комерціалізувати наукові результати.

В ч.2 ст.32 Закону передбачено право дослідницького університету провадити на підставі відповідних договорів спільну діяльність з навчальними закладами, науковими установами та

іншими юридичними особами¹. Внесок дослідницьких університетів в соціально-економічній сфері може здійснюватися різними шляхами не лише через засоби прямої комерціалізації (трансфер технологій, ліцензування, відчуження майнових прав інтелектуальної власності) але і за допомогою механізмів, які їм передують. Такі процеси в науковій літературі отримали назву трансферу (передачі) знань.

В зарубіжній науковій літературі містяться різноманітні визначення поняття трансфер знань. В широкому розумінні, трансфер знань – це процес, за допомогою якого знання переходять від володільця знаннями (фізичної особи або юридичної особи) до одержувача (фізичної або юридичної особи) через один або декілька шляхів передачі. Трансфер знань – це передача знань з одного місця, особи, власності, тощо до іншого (-ї). Він включає дві або більше особи, і має містити об'єкт (вихідні дані) та мету.

Однією із цікавих позицій для визначення поняття трансферу знань, є його аналіз з точки зору матеріальних і нематеріальних благ. Знання, що розглядаються як немайнове благо, відрізняються від майнових благ. Майнові блага втрачають свою вартість в процесі їх використання, в той час як знання збільшують свою вартість у випадку їх використання на відміну від випадку, коли вони не використовуються².

Отже, трансфер (передача) знань – це термін, що застосовується для опису процесу за допомогою якого знання, що, як правило, є результатом науково-дослідної діяльності, переходить до іншої сторони.

Знання можуть бути передані за допомогою багатьох механізмів, наприклад через опублікування наукових статей, участі у конференціях або опублікуванні повідомлень про патенти. Всі ці види діяльності дозволяють бізнесу отримати інформацію для потенційного використання з метою розвитку нових та удосконалення наявних товарів та послуг.

Процеси трансферу знань між промисловістю (приватним сектором) та університетами (науково-дослідними установами) є основою інновацій. Такі правовідносини дають можливість приватним підприємствам використовувати їх власні знання з метою вдосконалення та створення нових технологій, які можуть бути комплексними. Відносини у сфері трансферу знань, як правило, регулюються договорами, які мають комплексний характер³.

До таких договірних конструкцій в західній літературі відносять:

Супутні договори (Supplementary Agreements):

- договір про конфіденційність (про нерозголошення конфіденційної інформації);
- договір про передачу матеріалу.

Договори розпорядження правами інтелектуальної власності (Exploitation of Intellectual Property):

- ліцензійний договір;
- договір передачі виключних майнових прав;
- договір про створення Спін-Офф компанії.

Договори про проведення спільної науково-дослідної діяльності (R&D Collaborations):

- консультаційні договори;
- договори про науково-дослідну діяльність (НДТДКР);
- договори консорціуму;
- договори про спільну діяльність⁴.

Отже, договори трансферу знань – це правовідношення між двома або більше суб'єктами, одним з яких зазвичай виступає університет (науково-дослідна установа), що виникає з метою

¹ Закон про вищу освіту, ст. 32, (2014) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/print1376922695147092>> (2015, листопад, 05).

² Islam? Zahidul, Kim Cheng Patrick? Low, Mohammad? Habibur Rahman (2012). Towards Understanding Knowledge Transfer: in Search Of a Theoretical Construct. *Franklin Business & Law Journal*, 1, 40.

³ Fact Sheet. Commercialising Intellectual Propety: Knowledge transfer tools. *European IPR Helpdesk*. <https://www.iprhelpdesk.eu/sites/default/files/newsdocuments/Knowledge_Transfer.pdf> (2015, листопад, 05).

⁴ Fact Sheet. Commercialising Intellectual Propety: Knowledge transfer tools. *European IPR Helpdesk*. <https://www.iprhelpdesk.eu/sites/default/files/newsdocuments/Knowledge_Transfer.pdf> (2015, листопад, 05).

передачі знань, умінь, навичок, об'єктів інтелектуальної власності, технологій або їх частин та подальшого їх використання з метою розвитку нових та удосконалення наявних товарів та послуг.

На підставі вищевикладеного є потреба в проведенні аналізу договірних конструкцій, які можуть слугувати правовою підставою для реалізації дослідницькими університетами поставлених цілей. В межах даного дослідження пропонується розглянути так звані супутні договори – договір про передачу матеріалу та договір про конфіденційність.

Договір про передачу матеріалу. У відповідності до практичних довідників, що підготовлені організацією UNICO, договір про передачу матеріалу (ДПМ) являє собою договір, яким врегульовується передача матеріалів за участю постачальника та одержувача в особі дослідницьких організацій. Постачальником матеріалів зазвичай виступає науково-дослідна установа, у власності якої знаходяться матеріали; однак іноді це може бути і уповноважений ліцензіат. Як правило, матеріали відносяться до групи біологічних/хімічних матеріалів (наприклад, генетично змінені тварини, клітинні лінії, антитіла, лікарські засоби і т.п.). Постачальник передає матеріали з метою отримання прибутку, але найчастіше його мета полягає в отриманні даних про матеріал. Одержувач здійснює оплату за матеріал та зазвичай використовує його для проведення подальших досліджень або для їх оцінки, за результатами якої він приймає рішення про укладення подальших договорів (таких як, договори на проведення досліджень або ліцензійних договорів).

Договором встановлюються права одержувача та постачальника щодо матеріалів та їх похідних. У випадку наукових установ можна стверджувати про наступні види договорів передачі матеріалів: передача за участю університету або дослідницької установи, промислового підприємства та університету або дослідницької установи. Мова йде про дослідні матеріали, що мають високу цінність для інтелектуальної діяльності, однак зазвичай не забезпечених патентною охороною (часто це просто не є можливим), та про супутню дослідницьку інформацію; відповідно, слід вживати заходів до того, щоб передані матеріали можна було використовувати тільки в тих межах, які встановлені договором про передачу, в чітко визначених межах, у відповідності до встановленої мети та за умови недопущення участі третіх осіб¹.

Особливі умови договору про передачу матеріалу, що мають обов'язково бути враховані при його укладанні:

- чітке визначення сторін та встановлення мети договору;
- визначення матеріалів, що передаються;
- встановлення способів, меж та мети використання матеріалів одержувачем;
- визначення права власності на результати та інші права доступу до них;
- закріплення положення про права інтелектуальної власності;
- встановлення умов про гарантії якості на матеріали та обмеження відповідальності;
- положення про конфіденційність;
- строк дії договору;
- визначити право та юрисдикцію, якими керуються Сторони договору².

Договір про конфіденційність. Наступним супутнім договором у процесах трансферу знань є договір про конфіденційність (договір про нерозголошення конфіденційної інформації) це договори за умовами яких одна сторона (Сторона, що надає інформацію) розкриває інформацію на умовах конфіденційності іншій стороні (Одержувачу).

Такий договір використовується в трансфері знань з метою надання можливості бізнес-партнерам дізнатися про нову технологію або ідею з метою розвивати їх економічну та технічну цінність до моменту вступу у довготривалі правовідносини партнерства такі наприклад як

¹ Управление научной интеллектуальной собственностью и инновационным процессом на раннем этапе в странах с переходной экономикой. *Всемирная организация интеллектуальной собственности*. <http://icct.by/rus/Portals/0/WIPO__RU__2_Управление_научной_интеллектуальной_собственностью.pdf> (2015, листопад, 05).

² Fact Sheet. Commercialising Intellectual Property: Knowledge transfer tools. *European IPR Helpdesk*. <https://www.iprhelpdesk.eu/sites/default/files/newsdocuments/Knowledge_Transfer.pdf> (2015, листопад, 05).

ліцензійний договір¹.

Договір про конфіденційність передбачає некомерційну передачу конфіденційної інформації та/або комерційної таємниці, принаймні, на початковому етапі співпраці сторін. Таким чином, його можна класифікувати як безоплатний договір².

Зарубіжний досвід свідчить, що за умови будь-якої (навіть найменшої) можливості отримання або розголошення конфіденційної інформації деякою групою осіб або особою укладається договір про конфіденційність.

Укладаючи договір про конфіденційність, сторони розраховують, перш за все, попередити відтік цінної інформації, яка стала відомою контрагентам під час переговорів чи виконання основного договору. У зв'язку з цим, договір повинен укладатись перед початком проведення переговорів.

Метою договору про конфіденційність є попередження передачі цінної інформації третім особам. В залежності від розповсюдження прав та обов'язків сторін розрізняють два типи договорів про конфіденційність. А саме – односторонні договори, в яких права на інформацію належать одній стороні, а обов'язки розповсюджуються на обидві сторони, та договори про взаємну конфіденційність, в яких права та обов'язки належать як одній, так і іншій стороні.

Особливі умови договору про передачу матеріалу, що мають обов'язково бути враховані при його укладанні:

- визначення сторін та мети договору;
- опис інформації, що підлягає розголошенню «Одержувачу» - ідеї, ноу-хау, об'єкти права інтелектуальної власності, частини технології тощо – що є конфіденційною, та не підлягає розголошенню третім особам;
- спосіб отримання конфіденційної інформації;
- мета та межі використання інформації;
- обов'язки сторони, що розкриває інформацію, забезпечення Одержувачу доступу до неї, та обов'язок Одержувача інформації використовувати її з обмеженою метою.
- обов'язок збереження конфіденційності впродовж наступних п'яти-десяти (на розсуд сторін) років після закінчення дії договору
- розмір штрафу та обов'язок його сплати Одержувачем у випадку розголошення інформації третім особам.
- обов'язок сплати Одержувачем збитків, що завдало таке розголошення.
- визначення права та юрисдикції, якими керуються сторони Договору.

За теорією цивільного права, визначальними ознаками зобов'язання є суб'єкти та предмет зобов'язання. Отже, можна стверджувати, що договір про передачу матеріалу та договір про конфіденційність має спільні риси за даними визначальними ознаками зобов'язання. Суб'єктами є власники інформації, ідей, «ноу-хау», матеріалів, об'єктів права інтелектуальної власності, технологій або їх складових тощо. А предмет договору має нематеріальний характер та є результатом інтелектуальної діяльності людини.

Слід звернути увагу, що предметом таких договорів можуть бути не лише об'єкти права інтелектуальної власності, але і інші результати інтелектуальної діяльності, які ще не отримали правову охорону.

Визначальною особливістю цих договорів є те, що вони є первинною ланкою в процесах трансферу знань, зокрема складають основу перемовин щодо подальших наукових досліджень, або довготривалої співпраці за ліцензійними договорами, договорами трансферу технологій або передання виключних прав. Чітке врегулювання цих відносин сприятиме підвищенню активності дослідницьких університетів (інших вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ) в Україні в процесах трансферу знань, та впливати, як наслідок, на ефективну подальшу

¹ Fact Sheet. Commercialising Intellectual Property: Knowledge transfer tools. *European IPR Helpdesk*. <https://www.iprhelpdesk.eu/sites/default/files/newsdocuments/Knowledge_Transfer.pdf> (2015, листопад, 05).

² Хименко, О.А. (2011). *Университет исследовательского и предпринимательского типа: европейский опыт для Молдовы, России и Украины. Научно-практическое издание*. Киев: Общество с ограниченной ответственностью «Т.А.Т. ГРУП», 327.

комерціалізацію таких ідей, матеріалів, інформації про них, що є предметом договорів про передачу матеріалу та про конфіденційність.

Цивільне законодавство України не містить окремих положень щодо таких видів договорів як договір про передачу матеріалу та договір про конфіденційність. Однак, зважаючи на принцип свободи договору, визначений ст. 6 Цивільного кодексу України, сторони мають право укладати договори, що не передбачені актами цивільного законодавства, але відповідають загальним засадам цивільного законодавства. Отже, законодавство України дозволяє формувати на його підставі додаткові види договорів, в тому числі і договори про передачу матеріалу та конфіденційність.

Висновки. Отже, можна стверджувати, що з метою активізації участі дослідницьких університетів та інших вищих навчальних закладів в Україні слід залучати додаткові договірні конструкції, які передують укладенню НДДКР, ліцензійних договорів та/або трансферу технологій. Такі договори повинні надавати впевненості університетам у переговорному процесі щодо збереження конфіденційної інформації про об'єкти інтелектуальної власності, або ідеї, що поки що не отримали правову охорону та потребують подальших спільних досліджень, або про матеріали, що також є результатом інтелектуальної діяльності у науково-технічній сфері.

References

- Zakon Ukrainu pro vyschy osvitu 2014* (Verchovna Rada Ukrainy). *Oficiynyi sait Verchovnoi Radu Ukrainu*. <<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/print1376922695147092>> (2015, listopad, 05).
- Islam, Zahidul, Kim Cheng Patrick, Low, Mohammad Habibur, Rahman (2012). Towards Understanding Knowledge Transfer: in Search Of a Theoretical Construct. *Franklin Business & Law Journal*, 1.
- Fact Sheet. Commercialising Intellectual Propety: Knowledge transfer tools. European IPR Helpdesk. <https://www.iprhelpdesk.eu/sites/default/files/newsdocuments/Knowledge_Transfer.pdf> (2015, listopad, 05).
- Upravleniye nauchnoy intellectual'noy sobstvennost'yu i innovacionnum processom na rannem etape v stranah s perehodnoy economicoy. *Vsemirnaya organizatsiya intellectual'noy sobstvennosti*. <http://ictt.by/rus/Portals/0/WIPO__RU__2_Управление_научной_интеллектуальной_собственностью.pdf> (2015, listopad, 05).
- Khymenko, O. A. (2011). *Universitet issledovatel'skogo i predprinimatel'skogo tipa: evropejskiy opyt dlya Moldovy, Rossii i Ukrainy. Nauchno-prakticheskoe izdaniye*. Kiev: Obschestvo s ogranichennoy otvetstvennost'yu "Т.А.Т. GRUP".

Віталій Шевченко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

СВОБОДА ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ КОНТРАГЕНТІВ НА ВСТУП У ДОГОВІРНІ ВІДНОСИНИ У ЗЕМЕЛЬНОМУ ПРАВІ

Vitalii Shevchenko

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

FREEDOM OF EXPRESSION COUNTERPARTIES TO ENTER INTO A CONTRACTUAL RELATIONS IN THE LAND LAW

The article is devoted to the principle of freedom of contract in the land law, including implementation of such manifestation as freedom counterparty to enter into contractual relations. It analyzes the concept and importance of freedom of expression a person to enter into a contractual relations and claimed that the land rightfully characterized by an excessive number of limitations to this freedom that not only provides the purpose of their establishment, but also harms the development of market relations in Ukraine. It was investigated the distribution of restrictions on freedom of expression into three groups and analyzed their displays such as restriction on alienation of land by state and local governments, a moratorium on alienation of agricultural land, a preliminary agreement, limit for acquiring the ownership of land by foreigners or foreign entities, etc.

Key words: freedom of contract in the land law, counterparty, agreement, land plot, freedom of expression, contractual relations.

Постановка проблеми: Розвиток ринкових відносин в Україні змушує звернути увагу на реалізацію принципу автономії волі особи, зокрема у контексті договірних відносин у земельному праві. Одним із основоположних принципів ринкової економіки та, як наслідок, сьогодишнього цивільного права є свобода вступу контрагента у договірні відносини. Однак слід погодитись, що для земельного права України досі характерним є механізм обмеження відповідної свободи для землевласників та землекористувачів, що укорінився в земельне право ще з часів СРСР. Дослідження свободи волевиявлення особи на вступ у договірні відносини у земельному праві є актуальним, оскільки на сьогодишній день постає питання правомірності введення правових обмежень, що перешкоджають власнику земельної ділянки здійснювати волевиявлення щодо розпорядження земельною ділянкою. Це змушує замислитись над переглядом доцільності та ефективності існування подібних механізмів.

Стан досліджень. Серед науковців питання щодо свободи договору, зокрема, свободи вибору контрагента, розглядалось такими вченими-цивілістами, як Н.Т. Петришиним, С.М. Бервеном, В.О. Горєвим. Серед вчених - представників земельного права свобода договору вивчалась лише опосередковано у контексті досліджень правосуб'єктності певних осіб, розпорядження землею та орендних правовідносин. Зокрема, таким питанням приділяли увагу Ю.В. Корнєєв, Н.С. Долинська, А.М. Мірошніченко, В.В. Носік, та інші.

Метою цієї статті є визначення доцільності та ефективності існування в земельному праві України механізмів обмеження свободи волевиявлення контрагентів за договором на вступ у договірні відносини та формування альтернативних механізмів регулювання відповідних земельних правовідносин.

Виклад основних положень.

В основу договірного права будь-якої країни закладені принципи договірного права, перевірені практикою ідеї, відповідно до яких регулюються договірні відносини. Свобода договору як принцип цивільного законодавства закріплений в ст.3 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ), а у ст. 627 ЦКУ зазначається, що відповідно до статті 6 цього Кодексу сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього

Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. Згідно зі ст. 6 ЦКУ, сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства, урегулювати в передбаченому законом договорі свої відносини, не врегульовані ним, а також відступити від положень закону і врегулювати свої відносини на власний розсуд. Положення ст. 6 в подальшому були також закріплені у ст. 628 ЦКУ, яка передбачає можливість укладення змішаних договорів, що складаються з елементів різних договорів¹. Усі прояви свободи договору забезпечують реалізацію своєї майнової самостійності та економічної незалежності учасників цивільного обороту, конкуренцію на рівних з іншими учасниками ринку товарів, робіт і послуг². Для того, щоб повністю охопити сферу дії свободи договору, її слід дослідити із урахуванням стадій договірної процедури. Аналіз Розділу 2 Книги 5 ЦКУ дає змогу стверджувати про наявність двох стадій договірної процедури – укладання договору та виконання договору. Саме тому слід виділяти свободу договору на стадії його укладання та свободу договору на стадії його виконання.

За загальним правилом, власники майна самі здатні вирішувати його юридичну долю: користуватись ним, віддати його в оренду чи заставу, відчужити. Ефективне функціонування цивільного обороту ґрунтується на добровільності поведінки його учасників, відсутності будь-якого примусу з боку третіх осіб чи органів державної влади. Однією з основних умов чинності правочину є відповідність волевиявлення учасників правочину їх внутрішній волі. Саме тому одним із аспектів принципу свободи договору є свобода волевиявлення особи на вступ у договірні відносини³. Її можна ще розглядати як свободу укладання договору у вузькому сенсі, оскільки саме цей прояв свободи договору визначає чи здатен контрагент свою внутрішню волю на вступ у договірні відносини втілити у волевиявлення, а саме, в укладання договору. По своїй суті свобода волевиявлення особи на вступ у договірні відносини полягає у можливості на власний розсуд контрагентів вирішувати, варто їм укласти договір, чи ні.

Свобода волевиявлення особи при здійсненні права власності на землю гарантується положенням Конституції України (далі – КУ), у ст.19 якої закріплено, що ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Водночас, слід зазначити, що відповідно до ст. 14 КУ, право власності на землю набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону. Це означає, що будь-які договірні відносини з приводу набуття права власності на землю, а також волевиявлення осіб на участь у цих відносинах, здійснюються виключно в рамках закону. Свобода волевиявлення на укладання договору також забезпечується ст. 41 КУ. Зокрема, ч. 4 ст. 41 КУ встановлює, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. При цьому у цій же статті передбачено можливість примусового відчуження земельних ділянок як об'єктів права приватної власності, що в певній мірі звужує гарантовані Основним Законом положення про непорушність права власності, і відповідно, зумовлює обмеження волевиявлення особи на вступ у договірні відносини.

У земельному праві волевиявлення осіб опосередковується особливим режимом предмету договору, тобто земельної ділянки. Тому варто погодитись із В.В. Носіком у тому, що в контексті земельно-правових відносин свобода волевиявлення осіб на вступ у договірні відносини є нічим іншим, як свободою набуття і реалізації права власності на землю, що являє собою законодавчо закріплену міру поведінки відповідних суб'єктів, яка передбачає вчинення певних дій чи утримання від них, спрямованих на виникнення права власності на землю⁴. Враховуючи положення ст. 14 КУ, що право власності на землю набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону, та правовий режим землі як основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави, можна дійти висновку, що межі

¹ Цивільний кодекс, ст. 628 (2003) (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>>.

² Брагинский, М.И., Витрянский, В.В. (1999). Договорное право. Общие положения. Кн.1. Москва: Статут, 153.

³ Горев, В.О. (2007). Свобода договору як загальна засада цивільного законодавства України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 32.

⁴ Носік, В.В. (2007). Свобода волевиявлення особи у здійсненні права власності на землю: проблеми реалізації та судового захисту. Судострій і судочинство в Україні, 4. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 65.

волевиявлення особи щодо реалізації права власності на землю безпосередньо залежать від наявності чи відсутності прямих вказівок закону, яку визначають свободу власника вирішувати юридичну долю земельної ділянки.

Аналіз законодавства України дозволяє виділити три групи обмежень свободи волевиявлення особи при укладанні договору залежно від характеру нормативних приписів. До першої групи слід віднести обмеження, які покладають на власника земельної ділянки *обов'язок укласти договір*, тобто такі, що опосередковуються можливістю примусового укладання договору. Другу групу складають обмеження свободи волевиявлення особи на вступ у договірні відносини, які становлять собою *прямую заборону на укладення певного договору*. Третю групу обмежень свободи волевиявлення становлять обмеження, які покладають на контрагентів *обов'язок виконати певні умови для подальшого укладення договору*.

У законодавстві України наявна велика кількість положень, які передбачають обов'язок власників земельних ділянок укладати земельно-правові договори. Саме їх існування зумовлює появу можливості спонукання до укладення договору, який слід сприймати як одне з найбільш суттєвих обмежень свободи договору. Спонування до укладення договору не слід вважати окремим способом захисту цивільних прав, а лише одним із проявів такого способу захисту, як зміна правовідношення. Виходячи з цього, застосування такого інституту видається можливим лише тоді, коли необхідність укладення певного договору вимагається законом, проте одна із сторін недобросовісно ухиляється від його укладення.

Як приклад законодавчо встановленої можливості спонукання до укладення договору є можливість встановлення земельного сервітуту шляхом укладення договору між особою, яка вимагає його встановлення, та власником (володільцем) земельної ділянки. Відповідно до ч.3 ст.402 ЦКУ у разі недосягнення домовленості про встановлення сервітуту та про його умови спір вирішується судом за позовом особи, яка вимагає встановлення сервітуту¹. Відповідно, законодавець передбачив вірогідність того, що сторони можуть не досягти згоди у разі необхідності встановити сервітут, та закріпив можливість спонукання до укладення договору сервітуту.

Крім того, варто також згадати випадки продажу земельних ділянок державної та комунальної власності громадянам та юридичним особам в порядку ст.128 Земельного кодексу України (далі – ЗКУ). Частиною 5 даної статті закріплений вичерпний перелік підстав для відмови в продажу земельної ділянки. У разі якщо відмова ґрунтуватиметься на підставах інших, ніж ті, що наведені у цьому положенні, рішення про відмову продажу земельної ділянки може бути оскаржено в суді згідно з ч.10 ст.128 ЗКУ². На сьогоднішній день законодавством допускаються випадки обмеження свободи волевиявлення власника земельної ділянки. Зокрема, законодавець встановив, що суд має можливість вирішувати питання примусового відчуження земельної ділянки, що була віддана в користування для забудови. Так, ч. 2 ст. 417 ЦКУ передбачає можливість примусового відчуження земельної ділянки на користь власника будівлі (споруди) після закінчення строку суперфіцію, якщо знесення будівлі (споруди), що розміщена на земельній ділянці, заборонено законом (житлові будинки, пам'ятки історії та культури тощо) або є недоцільним у зв'язку з явним перевищенням вартості будівлі (споруди) порівняно з вартістю земельної ділянки У цих випадках суд може з урахуванням підстав припинення права користування земельною ділянкою постановити рішення про викуп власником земельної ділянки будівлі (споруди). Ця ж норма передбачає можливість примусового укладення договору про користування земельною ділянкою власником будівлі (споруди) на новий строк³.

При цьому варто звернути увагу на те, що положення ст.417 Цивільного кодексу України не є оптимальним варіантом регулювання, проблема забезпечення єдності юридичної долі земельної ділянки і будівлі чи споруди, на ній розташованої, повинна вирішуватися впровадженням у

¹ Цивільний кодекс, ч. 3, ст. 402 (2003) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>>.

² Земельний кодекс, ч. 10, ст. 128 (2002) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>>.

³ Цивільний кодекс, ч. 2, ст. 417 (2003) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>>.

вітчизняне законодавство т.з. «концепції єдиного об'єкта нерухомості»¹.

Органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові особи, відповідно до ст.19 КУ, зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Отже, волевиявлення органів державної влади та місцевого самоврядування обмежується принципом реалізації їх повноважень: дозволено все, що передбачено законом. Як відомо, цивільно-правові договори із органами державної влади та місцевого самоврядування укладаються у загальному порядку або на конкурентних засадах (ст.134 ЗКУ). У контексті розгляду питання про обмеження волевиявлення власника на вступ у договірні відносини заслуговує на увагу саме перший порядок укладання договорів щодо земельних ділянок із органами державної влади та місцевого самоврядування.

Угоди щодо земельних ділянок, що перебувають у державній або комунальній власності, у правовій доктрині іноді називають публічно-правовими. Втім, навряд чи до публічних договорів можуть бути віднесені договори про відчуження або надання в користування земельних ділянок державної або комунальної власності, причому навіть у ситуації, коли існує обов'язок надання земельних ділянок. Саме по собі існування обов'язку укласти договір ще не перетворює відносини на публічно-правові.

Продаж земельної ділянки чи прав на них та надання земельної ділянки здійснюється на основі прийнятого уповноваженим органом рішення. Окремо слід приділити увагу правовій природі цього рішення. Так, Конституційний Суд України у рішенні № 1-6/2010 при тлумаченні пп. «а», «б», «в», «г» ст.12 ЗКУ дійшов висновку, що у частині повноважень сільських, селищних, міських рад відповідно до цього ЗКУ вирішувати питання розпорядження землями територіальних громад, передачі земельних ділянок комунальної власності у власність громадян та юридичних осіб, надання земельних ділянок у користування із земель комунальної власності, вилучення земельних ділянок із земель комунальної власності треба розуміти так, що при вирішенні таких питань ці ради діють як суб'єкти владних повноважень².

На нашу думку, вище зазначена позиція не є вірною. Проаналізувавши положення ЗКУ, можна зрозуміти, що, прийнявши відповідне рішення, орган державної влади чи місцевого самоврядування реалізовує від імені держави правомочності власника майна. Такої позиції дотримуються і господарські суди. Зокрема, Пленум Вищого господарського суду роз'яснив, що рішенням органу місцевого самоврядування чи державної адміністрації про надання земельної ділянки у власність або користування здійснюється волевиявлення власника землі, тобто ці органи не виступають як суб'єкти владних повноважень, а укладений ними договір не є публічно-правовим³.

Саме ж рішення про продаж земельної ділянки чи про надання її у користування, прийняте компетентними органами, не є документом, що породжує у сторін права та обов'язки. Не можна погодитись із твердженням, що рішення є письмовим результатом волевиявлення органу державної влади щодо розпорядження своєю земельною ділянкою, що належить державі, від імені якої і виступає цей орган державної влади⁴. Натомість, рішення є лише етапом формування волі сторони, волевиявлення ж висловлюється шляхом підписання відповідного договору оренди, договору купівлі-продажу чи міни земельної ділянки. Ситуація є повністю аналогічною тій, яка складається, скажімо, у акціонерному товаристві, загальні збори якого прийняли рішення про укладення певного правочину – таке рішення зовсім не означає, що правочин вже укладено, більш того, у іншій стороні майбутнього правочину, звичайно ж, не виникає права вимагати укладення такого

¹ Мірошніченко, А., Ріпенко, А. (2011). *Будівлі на чужій землі: минуле чи майбутнє? Співвідношення екологічного, природо-ресурсного, земельного та аграрного права*: матеріали до круглого столу 9 грудня 2011 року. Харків, 172.

² *Справа за конституційним поданням Вищого адміністративного суду України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 143 Конституції України, пунктів «а», «б», «в», «г» статті 12 Земельного кодексу України, пункту 1 частини першої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України від 01.04.2010 р.* (Конституційний суд України).

³ *Постанова про деякі питання практики розгляду справ у спорах, що виникають із земельних відносин 2011* (Пленум Вищого господарського суду).

⁴ Швець, В. (2008). Органи державної влади як суб'єкти земельних відносин у договорах купівлі-продажу земельних ділянок державної власності. *Юридична Україна: правовий часопис*, 10, 81.

правочину. Такий висновок якраз і впливає з принципу свободи договору. Тому помилково видається, наприклад, позиція Вищого господарського суду України по окремих справах, за якою за наявності рішення уповноваженого органу (міськради) щодо передачі земельної ділянки в оренду та ухилення відповідної посадової особи від підписання тексту договору суд може визнати договір укладеним¹.

Принцип свободи договору також проявляється у тому, що на підставі відповідного рішення органу державної влади або органу місцевого самоврядування про продаж, міну або надання в оренду земельної ділянки одній особі ця земельна ділянка може бути відчужена або передана в користування іншій особі. Інша справа, що у випадку, коли таке рішення може вважатися прийнятим недобросовісно, постає питання про відшкодування заподіяних першій особі збитків. У теорії «континентального» права, виходячи із концепції переддоговірної відповідальності (лат. *culpa in contrahendo*), у особи, що постраждала у даному випадку, є можливість стягнення збитків з позитивного інтересу, тобто з урахуванням упущеної вигоди від неукладеного договору, якщо доведено, що без порушення іншою стороною переддоговірного зобов'язання одним з контрагентів, договір був би укладений на умовах, як очікувала інша сторона². На жаль, в Україні вказаний інститут не знаходить безпосереднього втілення у законодавстві.

Вперше закріпивши в Законі України «Про форми власності на землю», що на даний момент втратив чинність, право приватної власності на землю, Верховна Рада України тим самим взяла курс на становлення вільного ринку землі та встановлення основ вільного здійснення господарювання³. Пізніше у Конституції України було встановлено, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом⁴. Однак, як видається із аналізу ЗКУ, не для всіх осіб закріплені рівні умови здійснення господарювання, наприклад, у сфері сільськогосподарського виробництва. Зокрема, у ч.4 ст.81 та ч.4 ст. 82 зафіксовані положення, що іноземні громадяни та іноземні юридичні особи, а також особи без громадянства, що прийняли чи отримали в спадщину землі сільськогосподарського призначення, повинні відчужити їх протягом року⁵. У разі, якщо зазначений суб'єкт протягом року не відчужить земельну ділянку, то право власності повинно бути примусово припинено за рішенням суду.

Також постає питання, чи поширюється норма про обов'язковість відчуження на осіб, які, будучи громадянами України, набули ще одне громадянство. Як відомо, в Україні діє принцип єдиного громадянства, втім, набуття законодавства іншої країни не призводить до автоматичної втрати громадянства України. З цього приводу слід зазначити, що відповідно до статті 20 Закону України «Про громадянство України», якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України⁶. Тобто у такому випадку на особу не буде поширюватись дія ч.4 ст.81 ЗКУ.

Однак механізм примусового відчуження, передбаченого у ч.4 ст.81 та ч.4 ст. 82, в законодавстві не закріплений, що породжує питання при практичній реалізації цієї норми. Ст.145 ЗКУ, яка покликає встановити відповідну процедуру, насправді конкретних правил не передбачає, обмежуючись (ч.2) вказівкою на те, що земельна «ділянка підлягає примусовому відчуженню за рішенням суду». Існують пропозиції створити спеціальний законодавчий акт, який регулював би порядок відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення зазначеними суб'єктами у разі отримання такої земельної ділянки у власність⁷.

¹ Узагальнення судової практики розгляду господарськими судами справ у спорах, пов'язаних із земельними правовідносинами 2010 (Вищий господарський суд України). *Вісник господарського судочинства*, 1.

² Kessler F., Fine, E. (1964). *Culpa in Contrahendo, Bargaining in Good Faith, and Freedom of Contract: A Comparative Study. Faculty Scholarship Series. Paper 27/24*, 405.

³ Закон про форми власності на землю 1992 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 18, 255.

⁴ Конституція України, ст. 13 (1996) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>>.

⁵ *Земельний кодекс*, ч. 4, ст. 81, ч. 4, ст. 82 (2002) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>>.

⁶ Закон про громадянство України 2001 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 13, 65.

⁷ Носік, В.В. (2006). *Право власності Українського народу*: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 223.

На наш погляд, саме по собі обмеження для іноземців на набуття права власності на землі сільськогосподарського призначення є досить сумнівним рішенням, не обумовленим специфікою земель, у т.ч. сільськогосподарських, як об'єктів правового регулювання. По-перше, слід розуміти, що обмежуючи для певних суб'єктів можливість для набуття земельних ділянок у власність, держава тим самим зменшує ціну на землю, тобто зменшує розмір надходжень, які могли б отримати теперішні власники – селяни. По-друге, обмеження на набуття іноземцями земель у власність в Україні обмежує і надходження в Україну інвестицій – як у грошовій формі, так і у формі знань та навичок, необхідних для ведення сучасного сільського господарства. По-третє, якщо метою обмеження є запобігання концентрації – ця мета жодним чином не досягається: іноземці цілком можуть набувати величезні масиви земель на титулах оренди або емфітевзису.

Виходячи із цього, слід ставити не питання про створення чи вдосконалення механізму позбавлення іноземців права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, а про те, що саме обмеження щодо набуття права власності на землю іноземцями доцільно було б скасувати.

Проблемним є питання співвідношення обов'язків іноземних громадян, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб та мораторію на відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення, що закріплений п.15 Перехідних положень ЗКУ. Мораторій на відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення не поширюється на випадки обов'язкового відчуження земельних ділянок зазначеними суб'єктами з огляду на ступінь пріоритетів, які забезпечується нормами ЗКУ¹.

Така позиція відображена і в судовій практиці. Зокрема, у Постанові Пленуму Вищого господарського суду України зазначено, що мораторій на відчуження земель сільськогосподарського призначення не може поширюватися на випадок, передбачений ч. 4 ст. 82 ЗКУ, оскільки зазначена норма встановлює обов'язок іноземного підприємства здійснити відчуження земель сільськогосподарського призначення². Ми погоджуємось із висловленими підходами, хоча і з дещо інших мотивів, порівняно з тими, якими, ймовірно, керувалися їх автори. Сам по собі мораторій на відчуження земель сільськогосподарського призначення слід оцінити негативно, тому будь-які винятки з нього, незалежно від того, якими міркуваннями вони обґрунтовані, слід вітати.

Крім обмежень свободи волевиявлення, що існують на законодавчому рівні, також варто виділити обмеження, що встановлюються на договірному рівні. Вони полягають у тому, що контрагенти власноруч обмежують себе у волевиявленні, укладати їм договір чи ні. Перш за все до таких випадків слід віднести обов'язок укласти договір, що закріплюється у попередньому договорі. Питання попереднього договору фактично не було предметом дослідження доктрини земельного права, однак оскільки земельна ділянка є об'єктом права власності та об'єктом цивільних прав за ЦКУ, то відповідно на відносини у сфері обігу земельних ділянок поширюються і норми щодо загальних положень про договір.

Про те що, попередній договір обмежує волевиявлення осіб на укладання договору свідчить законодавче визначення попереднього договору. Відповідно до п.1 ч.1 ст.635 ЦКУ, попереднім є договір, сторони якого зобов'язуються протягом певного строку (у певний термін) укласти договір в майбутньому (основний договір) на умовах, встановлених попереднім договором. Як зазначає Н.Т. Петришин, за своєю сутністю попередній договір є добровільно прийнятим зобов'язанням на укладення договору в обов'язковому порядку, що надає можливість сторонам вимагати укладення договору в судовому порядку³. За своєю природою попередній договір є організаційним і не породжує жодних майнових прав та обов'язків, крім права на відшкодування збитків у разі порушення цього попереднього договору. На практиці існують випадки, коли у попередньому договорі передбачають ще до укладання основного договору обов'язок однієї із сторін перерахувати

¹ Мірошніченко, А.М. (2011). *Земельне право України*: навчальний посібник. Київ: Алерта, ЦУЛ, 189.

² *Постанова про деякі питання практики розгляду справ у спорах, що виникають із земельних відносин 2011* (Пленум Вищого господарського суду України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0006600-11?test=SE7MfTNFZoCh4tLMZiOpFDQXH1432s80msh8Ie6>>

³ Петришин, Н.Т. (2012). Особливості правового регулювання попереднього договору та його співвідношення із завдатком. *Вісник Запорізького національного університету*, 2, 82.

суму тощо. Однак, на мою думку, це нівелює саму суть попереднього договору, оскільки це вже є виконанням основного договору, що виходить за межі розуміння суті попереднього договору.

Внаслідок укладання попереднього договору у сторін виникає юридичний обов'язок укласти основний договір у майбутньому, втім, цей обов'язок забезпечується лише можливістю вимагати відшкодування збитків потерпілій стороні: відповідно до ч.2 ст.535 ЦКУ, «сторона, яка необґрунтовано ухиляється від укладення договору, передбаченого попереднім договором, повинна відшкодувати другій стороні збитки, завдані простроченням, якщо інше не встановлено попереднім договором або актами цивільного законодавства» Тобто, для цивільного законодавства спонукання до укладення договору як спосіб захисту потерпілій стороні недоступне.

Розглянувши певні випадки обмеження свободи волевиявлення сторін на вступ у земельно-договірні відносини, оцінимо також перспективи запровадження в законодавство України нових обмежень.

Вище у цій статті вже наводилася негативна оцінка мораторію на відчуження певних земель сільськогосподарського призначення (п.15 розд. X ЗКУ). На нашу думку, впровадження відповідного мораторію невиправдано обмежує права власника земельної ділянки сільськогосподарського призначення. Внаслідок впровадження мораторію порушився нормальний розвиток ринку земель, відбулось штучне зменшення вартості таких ділянок, зниження орендної плати за них тощо. Також негативним наслідком мораторію є фактичне невикористання деякими власниками земельних ділянок сільськогосподарського призначення своїх земель через неможливість самостійно їх обробляти та небажання здавати їх в оренду через мізерну орендну плату.

Оскільки мораторій був запроваджений і для обмеження спекуляцій земельними ділянками сільськогосподарського призначення, слід розглянути можливість заміни мораторію на менш жорсткий механізм, який би передбачав не повне, а часткове обмеження волевиявлення контрагентів при відчуженні земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Для розв'язання цього питання можна звернутись до закордонного досвіду регулювання подібних випадків. Зокрема, в європейських країнах практикується дозвільний порядок придбання земель сільськогосподарського призначення. Наприклад, у Швеції купувати землю сільськогосподарського призначення можна лише з дозволу уряду. В Австралії для продажу землі необхідний дозвіл спеціальних органів на укладення земельних угод¹. У Австрії дозвільний порядок відчуження земель був запроваджений ще в 1919 році. Перелік випадків, коли угоди із земельними ділянками сільськогосподарського призначення вчиняються на підставі дозволу, вданого районною комісією з земельного обороту, передбачений у Федеральному законі Австрії від 07.07.1994 року «Про обіг земельних ділянок»². Дозвільна процедура передбачає обґрунтування потенційним покупцем купівлі землі, а також надання свідоцтва про його професійну підготовку. Відмова у видачі дозволу можлива лише з підстав, визначених законом: у разі виникнення «нездорового перерозподілу землі»; «без господарського зменшення або дроблення земельної ділянки», коли договірна ціна знаходиться у «грубій невідповідності» із вартістю ділянки. Рішення про видачу дозволу приймається протягом місяця, а у разі, якщо необхідним є проведення додаткової експертизи - протягом двох-трьох місяців^{3 4}.

Доцільно розглянути дозвільний порядок відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення як альтернативу мораторію, якщо повністю відмінити обмеження для обороту земель сільськогосподарського призначення буде неможливо. У разі запровадження дозвільного порядку відчуження цих земель повноваження з надання дозволу доцільно покласти на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин – Державну службу з питань геодезії, картографії та кадастру. Однак таке нововведення може мати і негативні наслідки у формі збільшення зловживання владою та видачі дозволів лише «обраним» особам. Тому запровадження дозвільного порядку можливе лише у разі,

¹ Державна земельна політика в Україні: стан і стратегія розвитку (2009). *Національна безпека і оборона*, 3(107), 57.

² Мірошніченко, А.М. (2011). *Земельне право України*: навчальний посібник. Київ: Алерта, ЦУЛ, 559.

³ Мірошніченко, А.М. (2011). *Земельне право України*: навчальний посібник. Київ: Алерта, ЦУЛ, 559.

⁴ Забелышенский, А.А. (1995). Некоторые вопросы современной концепции земельного права. Москва: *Вестник МГУ*, 6, 28.

якщо відповідні відносини будуть підпорядковані принципу «мовчазної згоди», а тягар доведення невідповідності відчуження встановленим законом критеріям буде покладено на відповідний орган.

Значна кількість обмежень свободи волевиявлення особи на вступ у договірні відносини зумовлюються особливим правовим статусом певних суб'єктів. Ні у земельному законодавстві, ні у доктрині земельного права немає визначення земельної правоздатності, дієздатності чи правосуб'єктності. Поняття земельної дієздатності та правосуб'єктності зрідка зустрічають у доктрині земельного права. Зокрема, щодо земельної правосуб'єктності, то Ю.В. Корнеєв визначає її як здатність бути учасником суспільних відносин, які пов'язані з використанням землі¹. На думку Н.І. Титової, земельна дієздатність – це спроможність особи своїми діями набувати земельні права і створювати для себе земельні обов'язки².

Говорячи про земельну дієздатність, тобто здатність своїми діями набувати для себе прав та обов'язків, слід звернути увагу, що у земельному законодавстві встановлені спеціальні вимоги для набуття у власність земельну ділянку залежно від категорії цільового призначення земельної ділянки та мети її використання. Так, відповідно до ст. 130 ЗКУ покупцями земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва можуть бути громадяни України, які мають сільськогосподарську освіту або досвід роботи у сільському господарстві чи займаються веденням товарного сільськогосподарського виробництва, а також юридичні особи України, установчими документами яких передбачено ведення сільськогосподарського виробництва.

Подібне правило видається нам недоцільним, оскільки відсутність зазначених умов для фізичних осіб не веде до неефективного використання земельної ділянки. Крім того, положення про «юридичних осіб, установчими документами яких передбачено ведення сільськогосподарського виробництва», не враховує тієї обставини, що, згідно із ЦКУ (ст.ст.91, 92), юридичні особи мають загальну правосуб'єктність, тобто, за загальним правилом, вони можуть здійснювати будь-яку діяльність незалежно від згадки про неї у статуті. Спроба встановити якесь специфічне правило для земельних відносин позбавлена будь-якого сенсу, адже у сучасних умовах важко пояснити, яка мета буде досягнута вимогою зазначати «ведення сільськогосподарського виробництва» в установчих документах юридичної особи.

Повертаючись до питання свободи волевиявлення особи на вступ у договірні відносини в контексті правосуб'єктності, варто розглянути статус іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб. Відповідно до ч.2 ст.81 ЗКУ, іноземці та особи без громадянства можуть набувати право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення в межах населених пунктів, а також на земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності. Аналогічні положення містяться в ст. 82 ЗКУ щодо власності іноземних юридичних осіб. Зокрема, іноземні юридичні особи можуть набувати право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення: у межах населених пунктів у разі придбання об'єктів нерухомого майна та для спорудження об'єктів, пов'язаних із здійсненням підприємницької діяльності в Україні; за межами населених пунктів у разі придбання об'єктів нерухомого майна³.

У даному випадку можна стверджувати, що ЗКУ обмежується можливістю придбання цими суб'єктами земельної ділянки сільськогосподарського призначення. Існування відповідних обмежень є спірним з огляду на те, що іноземні особи обмежені у набутті права власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів необхідністю перебування у їх власності об'єктів нерухомого майна. На нашу думку, відповідні обмеження не відповідають меті їх встановлення, оскільки лише штучно обмежують залучення інвестицій у використання тих земельних ділянок (несільськогосподарського призначення), які не перебувають під об'єктами нерухомості.

Існування у ЗК розмежування всіх юридичних осіб на юридичних осіб, заснованих громадянами чи юридичними особами України, іноземних юридичних осіб та спільних юридичних

¹ Корнеєв, Ю.В. (2011). *Земельне право. 2-ге вид. перероб. та доп.* Київ: Центр учбової літератури, 24.

² Титова, Н. (2002). *Новий Земельний кодекс України: позитивні та негативні аспекти. Право України, 4, 72.*

³ *Земельний кодекс*, ст. 82 (2002) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>>.

осіб є недоцільним з огляду на наступне. Фактична заборона спільним товариствам набувати землі сільськогосподарського призначення є незрозумілою, адже ці юридичні особи створенні в Україні і якщо планують купити землю в Україні, то очевидно, що і здійснюють діяльність в Україні. Земля є нерухомістю, тобто вивезти її неможливо, а потрапити у власність іноземних осіб, які є учасниками цієї юридичної особи, вона не зможе з огляду на встановлені у ЗКУ заборони щодо набуття цими особами землі сільськогосподарського призначення у власність.

До третьої групи обмежень волевиявлення осіб на вступ у земельні договірні відносини відносяться обмеження, що покладають на контрагентів виконати певні умови для подальшого укладання договору. Зокрема, до таких умов можна віднести необхідність отримання дозволу орендарем земельної ділянки для передачі цієї земельної ділянки в суборенду¹. Слід також звернути увагу на те, що відповідно до ст.130 ЗКУ, покупцями земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва можуть бути громадяни України, які мають сільськогосподарську освіту або досвід роботи у сільському господарстві чи займаються веденням товарного сільськогосподарського виробництва та юридичні особи України, установчими документами яких передбачено ведення сільськогосподарського виробництва.

Закріплення умов щодо наявності спеціальних знань при використанні земельних ділянок певного цільового призначення начебто спрямоване на забезпечення раціонального використання земель сільськогосподарського призначення та недопущення зниження їх якісних властивостей шляхом надання земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва виключно тим особам, які підтвердять досвід роботи у сільському господарстві або наявність освіти, здобутої в аграрному навчальному закладі. Втім, дане обмеження, будучи досить обтяжливим для обороту, викликає серйозні сумніви з точки зору його обґрунтованості, оскільки відсутність досвіду і тим більше, освіти далеко не завжди свідчить про неефективність використання земельної ділянки.

Одним із аспектів принципу свободи договору є свобода волевиявлення особи на вступ у договірні відносини. По своїй суті така свобода полягає у можливості на власний розсуд контрагентів вирішувати, варто їм укласти договір чи ні.

Аналіз законодавства України дозволяє виділити три групи обмежень свободи волевиявлення особи при укладанні договору залежно від характеру нормативних приписів:

1) обмеження, які покладають на власника земельної ділянки обов'язок укласти договір, тобто такі, що опосередковуються можливістю примусового укладання договору.

2) обмеження свободи волевиявлення особи на вступ у договірні відносини, які становлять собою пряму заборону на укладення певного договору.

3) обмеження, які покладають на контрагентів обов'язок виконати певні умови для подальшого укладення договору.

У законодавстві України наявна велика кількість положень, які передбачають обов'язок власників земельних ділянок укласти земельно-правові договори. Саме їх існування зумовлює появу спонукання до укладення договору, який слід сприймати як одне з найбільш суттєвих обмежень свободи договору. Спонукання до укладення договору не слід вважати окремим способом захисту цивільних прав, а лише одним із проявів такого способу захисту, як зміна правовідношення. Виходячи з цього, застосування такого інституту видається можливим лише тоді, коли необхідність укладення певного договору вимагається законом, проте одна із сторін недобросовісно ухиляється від його укладення (вище вже розглядалися приклади такого регулювання – ч.2 ст.101 ЗКУ, що передбачає укладення договору земельного сервітуту, та ч.10 ст.128 ЗКУ, яка передбачає викуп у певних випадках земельних ділянок державної та комунальної власності).

Водночас, не виглядають виправданими такі обмеження свободи волевиявлення особи на вступ у договірні відносини: мораторій на відчуження основної частини земель сільськогосподарського призначення (п.15 розд. X ЗКУ), обмеження для іноземців та іноземних юридичних осіб набувати земельні ділянки сільськогосподарського призначення у власність, включаючи обов'язок продажу набутих в порядку спадкування земельних ділянок (ст.ст.22, 81, 82 ЗКУ), обмеження щодо кола осіб, які можуть набувати у власність землі сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва (ст.130 ЗКУ).

¹ Долинська, М.С. (2012). Договір оренди землі: поняття, зміст та особливості нотаріального посвідчення. *Митна справа*, 4(82), частина 2, книга 1, 226.

Висновки. З метою вилучення «недіючих» норм із ЗКУ пропонуємо виключити ст.32 ЗКУ, оскільки на сьогоднішній день законодавством не передбачене існування «несільськогосподарських підприємств», а всі юридичні особи володіють загальною правосуб'єктністю.

Як відомо, іноземні особи обмежені у набутті права власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів необхідністю перебування у їх власності об'єктів нерухомого майна. На нашу думку, відповідні обмеження не відповідають меті їх встановлення, оскільки лише штучно обмежує залучення інвестицій до використання тих земельних ділянок (несільськогосподарського призначення), які не перебувають під об'єктами нерухомості.

References

- Braginskij, M. I., Vitrijanskij, V. V. (1999). *Dogovornoe pravo. Obshchie polozhenija. Kn.1.* Moskva: Statut.
- Goriev, V. O. (2007). *Svoboda dogovoru jak zagal'na zasada civil'nogo zakonodavstva Ukraini*: dis. kand. jurid. nauk: 12.00.03. Kharkiv.
- Derzhavna zemel'na politika v Ukraini: stan i strategija rozvitku (2009). *Nacional'na bezpeka i oborona*, 3(107), 57.
- Dolins'ka, M. S. (2012). *Dogovir orendi zemli: ponjattja, zmist ta osoblivosti notarial'nogo posvidchennja. Mitna sprava*, 4(82), chastina 2, kniga 1, 226.
- Zabelyshenskij, A. A. (1995). *Nekotorye voprosy sovremennoj koncepcii zemel'nogo prava.* Moskva: Vestnik MGU, 6, 28.
- Zakon pro gromadjanstvo Ukraini 2001* (Verkhovna Rada Ukraini). *Oficijnij visnik Ukraini*, 13, 65.
- Zakon pro formi vlasnosti na zemlju 1992* (Verkhovna Rada Ukraini). *Oficijnij visnik Ukraini*, 18, 255.
- Zemel'nij kodeks 2002* (Verkhovna Rada Ukraini). *Oficijnij sajt Verkhovnoi Radi Ukraini*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>>.
- Konstitucija Ukraini 1996* (Verkhovna Rada Ukraini). *Oficijnij sajt Verkhovnoi Radi Ukraini*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>>.
- Kornieiev, JU. V. (2011). *Zemel'ne pravo. 2-ge vid. pererob. ta dop.* Kiiv: Centr uchbovoi literaturi.
- Miroshnichenko, A. M. (2011). *Zemel'ne pravo Ukraini: navchal'nij posibnik.* Kiiv: Alerta, CUL.
- Miroshnichenko, A., Ripenko, A. (2011). *Budivli na chuzhij zemli: minule chi majbutnie? Spivvidnoshennja ekologichnogo, prirodno resursnogo, zemel'nogo ta agrarnogo prava: materiali do kruglogo stolu 9 grudnja 2011 roku.* Kharkiv.
- Nosik, V. V. (2006). *Pravo vlasnosti Ukrain'skogo narodu: monografija.* Kiiv: Jurinkom Inter.
- Nosik, V. V. (2007). *Svoboda volevijavlennja osobi u zdijsnenni prava vlasnosti na zemlju: problemi realizacii ta sudovogo zakhistu. Sudoustrij i sudochinstvo v Ukraini*, 4. Kiiv: Koncern «Vidavnichij Dim «In Jure», 65.
- Petrishin, N. T. (2012). *Osoblivosti pravovogo reguljuvannja poperedn'ogo dogovoru ta jogo spivvidnoshennja iz zavdatkom. Visnik Zaporiz'kogo nacional'nogo universitetu*, 2, 82.
- Postanova pro dejaki pitannja praktiki rozgljadu sprav u sporakh, shcho vinikajut' iz zemel'nikh vidnosin 2011* (Plenum Vishchogo gospodars'kogo sudu Ukraini). *Oficijnij sajt Verkhovnoi Radi Ukraini*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0006600-11?test=SE7MfTNFZoCh4tLMZiOpFDQXHI432s80msh8Ie6>>.
- Sprava za konstitucijnim podannjam Vishchogo administrativnogo sudu Ukraini shchodo oficijnogo tlumachennja polozhen' chastini pershoi statti 143 Konstitucii Ukraini, punktiv «a», «b», «v», «g» statti 12 Zemel'nogo kodeksu Ukraini, punktu 1 chastini pershoi statti 17 Kodeksu administrativnogo sudochinstva Ukraini vid 01.04.2010 r.* (Konstitucijnij sud Ukraini).
- Titova, N. (2002). *Novij Zemel'nij kodeks Ukraini: pozitivni ta negativni aspekti. Pravo Ukraini*, 4, 72.
- Uzagal'ennja sudovoi praktiki rozgljadu gospodars'kimi sudami sprav u sporakh, pov'jazanikh iz zemel'nimi pravovidnosinami 2010* (Vishchij gospodars'kij sud Ukraini). *Visnik gospodars'kogo sudochinstva*, 1.
- Civil'nij kodeks 2003* (Verkhovna Rada Ukraini). *Oficijnij sajt Verkhovnoi Radi Ukraini*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>>.
- Shvec', V. (2008). *Organi derzhavnoi vladi jak sub'iekti zemel'nikh vidnosin u dogovorakh kupivli-prodazhu zemel'nikh diljanok derzhavnoi vlasnosti. Juridichna Ukraina: pravovij chasopis*, 10, 81.
- Kessler F., Fine, E. (1964). *Culpa in Contrahendo, Bargaining in Good Faith, and Freedom of Contract: A Comparative Study. Faculty Scholarship Series. Paper 27/24*, 405.

Олексій Горох, к. ю. н.

Національний університет «Києво-Могилянська академія», Україна

СИСТЕМА ВИДІВ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ЗА УКРАЇНСЬКИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ КРИМІНАЛЬНОГО БЛОКУ

Oleksii Gorokh, PhD in Law

National University of «Kyiv-Mohyla Academy», Ukraine

SYSTEM OF TYPES OF RELEASE FROM PUNISHMENT BY UKRAINIAN LEGISLATION OF THE CRIMINAL BLOCK

Article investigates system of types of release from punishment by Ukrainian legislation of the criminal block (criminal, criminal-executive, criminal procedural). The place of institute of release from punishment in structure of the legislation of the criminal block is shown, types of release from punishment are described and the author offered its systematization by criterion of a stage of criminal proceedings at which release from punishment is carried out. The special attention is paid to problems of jurisprudence of release from punishment. Interbranch collisions and contradictions are revealed. Solutions of interbranch collisions by modification of the criminal legislation taking into account the principle of inevitability of criminal liability are offered.

Key words: release from punishment, release from punishment serving, system of types of release from punishment by Ukrainian legislation, a collision of institute of release from punishment.

Звільнення від покарання та його відбування¹ є комплексним міжгалузевим правовим інститутом, що включає в себе переважно норми законодавства кримінального блоку (кримінального, кримінально-виконавчого, кримінального процесуального). Передбачені нормами цього законодавства види звільнення від покарання становлять єдину систему норм, що визначає допустимі вітчизняним законодавством випадки не застосування найбільш суворого заходу державного примусу. Без сумніву, ефективність правозастосування досліджуваного інституту напряму залежить від гармонійної взаємодії та «співпраці» норм всіх зазначених галузей права. Однак як демонструє проведений нами аналіз судової практики у цій сфері при застосуванні норм про звільнення від покарання нерідко спостерігається міжгалузева конкуренція, колізія тощо. У зв'язку з цим завдання кримінально-правової доктрини полягає у розробці положень, спрямованих на подолання неузгодженостей та суперечностей між нормами одного міжгалузевого правового інституту.

Проблемам звільнення від покарання присвятили дисертаційні та монографічні дослідження такі, зокрема, українські юристи, як В. П. Герасименко, О. В. Дашенко, І. І. Журова, А. І. Золотарьов, А. О. Клевцов, О. О. Книженко, М. І. Скригонюк, Є. О. Письменський, М. В. Романов, С. В. Сахнюк, В. В. Скибицький, В. І. Тютюгін, П. В. Хряпінський, О. В. Чепелюк, С. М. Школа, І. С. Яковець, А. М. Ященко. Водночас доводиться констатувати, що у наукових працях цих та інших вітчизняних криміналістів комплексний аналіз норм цього правового інституту майже не здійснювався.

Отже, метою цієї наукової статті ми вбачаємо у комплексному аналізі норм законодавства кримінального блоку у сфері звільнення від покарання та висвітленні вперше системи видів звільнення від покарання за українським законодавством кримінального блоку.

Місце інституту звільнення від покарання у структурі законодавства кримінального блоку. Насамперед хотілося б торкнутися питання про місце інституту звільнення від покарання у структурі законодавства кримінального блоку. Усвідомлюючи важливість, юридичну

¹ Якщо у тексті спеціально не застережено йдеться про всі різновиди норм інституту звільнення від покарання (звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання, заміну покарання більш м'яким, пом'якшення покарання).

індивідуальність, «не бідність» інституту звільнення від покарання у системі кримінально-правових інститутів законодавець виділив йому у *Кримінальному кодексі України* (далі – КК) окреме місце – розділ XII Загальної частини «Звільнення від покарання та його відбування». Водночас треба зазначити, що у цьому розділі Кодексу відображені не всі норми інституту звільнення від покарання. Певні норми про звільнення від покарання зосереджена в інших розділах Загальної частини КК, а також у постанові Пленуму Верховного Суду України.

Кримінально-виконавчий кодекс України (далі – КВК) у розділі V «Звільнення від відбування покарання. Допомога особам, які звільненні від відбування покарання, контроль і нагляд за ними» містить главу 23 «Звільнення від відбування покарання» (статті 152–154). Водночас у цьому Кодексі певні види звільнення від покарання розміщені і в інших нормах, що регламентують, зокрема, порядок виконання (відбування) певних видів покарань.

У *Кримінальному процесуальному кодексі України* (далі – КПК) окремого місця для процесуальних норм про звільнення від покарання традиційно чомусь не знайшлося. Законодавець розпорочив їх по окремих статтях Кодексу (зокрема, ч. 2 ст. 373, ч. 4 ст. 374, ч. 1 ст. 377, статтях 471, 472, 537-540 КПК). За такого підходу законодавця постає запитання: наскільки це зручне для правозастосування? Для порівняння, зазначимо, що інституту звільнення від кримінальної відповідальності у цьому аспекті поталанило більше. Процесуальні норми цього інституту зосереджені законодавцем у окремому параграфі КПК – § 2 «Звільнення особи від кримінальної відповідальності» глави 24 «Закінчення досудового розслідування. Продовження строку досудового розслідування».

Види звільнення від покарання у нормах законодавства кримінального блоку. Простежується певна непослідовність законодавця і при визначенні у аналізованих Кодексах видів звільнення від покарання.

У *кримінальному законодавстві* види звільнення від покарання зосереджені, як вже зазначалося, переважно у розділі XII Загальної частини «Звільнення від покарання та його відбування» (статті 74-86). Водночас законодавець передбачає спеціальні види звільнення від покарання: 1) неповнолітніх (статті 104-107 КК); 2) осіб, що вчинили злочин у стані осудності, але до постановлення вироку захворіли на психічну хворобу, що позбавляє їх можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (ч. 3 ст. 19 КК); 3) осіб, які стали непрацездатними після початку виконання покарання у виді виправних робіт (ч. 3 ст. 57 КК); 4) військовослужбовців, засуджених до покарання у виді службового обмеження (ч. 1 ст. 58 КК); 5) військовослужбовців, засуджених до покарання у виді тримання у дисциплінарному батальйоні (ч. 1 ст. 62 КК); 6) засуджених до основних покарань у виді штрафу чи позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, якщо вони були попередньо ув'язненими (ч. 5 ст. 72 КК); 7) у зв'язку з неможливістю застосування до винуватого певного виду покарання (абз. 7 п. 8 ППВСУ від 24 жовтня 2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання»)¹.

У *кримінально-виконавчому законодавстві* підставами звільнення від відбування покарання у кримінально-правовому сенсі законодавець називає (ст. 152 КВК): 1) закон України про амністію; 3) акт про помилування; 4) закінчення строків давності виконання обвинувального вироку; 5) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; 6) хвороба; 7) інші підстави, передбачені законом.

До інших підстав, передбачених кримінально-виконавчим законом, необхідно віднести види звільнення від окремих видів покарання: 1) звільнення від подальшого відбування покарання у виді *громадських робіт* інвалідів першої або другої групи, осіб, що досягла пенсійного віку, а також жінки, яка стала вагітною (ч. 3 ст. 37, ч. 6 ст. 154, ч. 9 ст. 154); 2) звільнення від подальшого відбування покарання у виді *виправних робіт* осіб, що досягли пенсійного віку, а також жінки, яка стала вагітною (ч. 6 ст. 42, ч. 9 ст. 154); 3) заміну невідбутої частини *виправних робіт* штрафом (частини 2, 3 ст. 46); 4) звільнення від подальшого відбування покарання у виді *обмеження волі* інвалідів першої або другої групи, осіб, що досягла пенсійного віку (ч. 9 ст. 59, ч. 6 ст. 154, ч. 9 ст. 154 КВК).

¹ Суд не вправі перейти до більш м'якого виду покарання у випадках, коли санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі покарання, які з огляду на її вік чи стан не можуть бути до неї застосовані. В таких випадках суд, за наявності до того підстав, повинен постановити обвинувальний вирок і звільнити засудженого від покарання» (абз. 7 п. 8 ППВСУ від 24 жовтня 2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання»).

Зазначені вище види звільнення від покарання прямо не передбачені кримінальним законом як підстави звільнення від покарання і зумовлені не можливістю виконання (відбування) покарання (окрім частини 2, 3 ст. 46 КВК) щодо особи у зв'язку із зміною її статусу після початку виконання (відбування) покарання. Ці положення кримінально-виконавчого закону спрямовані на забезпечення положень кримінального закону стосовно неможливості застосування певних покарань до певних категорій осіб (ч. 3 ст. 56, ч. 2 ст. 57, ч. 3 ст. 61 КК).

У кримінальному процесуальному законодавстві використовуються поняття «звільнення від покарання» та «звільнення від відбування покарання» (ч. 2 ст. 373, частини 3 та 4 ст. 374 КПК), а також визначається, які питання вирішує суд при ухваленні вироку (ст. 368 КПК), а які під час виконання вироку (ст. 537 КПК).

Систематизація видів звільнення від покарання. У науковій літературі юристами запропонована систематизація видів звільнення від покарання за різними критеріями¹. Однак запропоновані систематизації не охоплюють всіх видів звільнення від покарання, передбачених українським законодавством кримінального блоку. Крім того, вони зроблені без врахування стадії кримінального провадження, на якій здійснюється звільнення від покарання. Тому у межах цієї наукової статті видається доцільним використовувати законодавчий критерій класифікації всіх видів звільнення від покарання, передбачених законодавством кримінального блоку, що буде враховувати стадію кримінального провадження, на якій здійснюється певні види звільнення від покарання. Аналіз положень законодавства кримінального блоку дозволяє сформулювати *систему видів звільнення від покарання* за українським законодавством кримінального блоку.

За змістом ч. 1 ст. 74 КК суд уповноважений: 1) звільнити засудженого від покарання; 2) звільнити засудженого від відбування покарання; 3) замінити засудженому покарання на більш м'яке; 4) пом'якшити засудженому призначене покарання. Відповідно до цього критерію види звільнення від покарання можна поділити на такі різновиди.

Види звільнення від покарання при ухваленні вироку (ст. 368 КПК).

Звільнення від покарання. На стадії ухвалення вироку закон передбачає звільнення від покарання у двох формах. Першою формою його реалізації є звільнення засудженого від призначення певного виду та міри покарання: 1) у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК); 2) у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК); 3) у зв'язку із захворюванням особи до постановлення вироку на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (ч. 3 ст. 19 КК); 4) у зв'язку з не можливістю застосування до винуватого певного виду покарання (абз. 7 п. 8 ППВСУ від 24 жовтня 2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання»).

У межах другої форми засуджений до певного виду та міри покарання повністю звільняється від призначеного покарання: 1) у зв'язку із захворюванням на тяжку хворобу, на яку особа захворіла до постановлення вироку (ч. 2 ст. 84 КК); 2) у зв'язку із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 105 КК).

Звільнення від відбування покарання. При звільненні від відбування покарання винуватий засуджується до певного виду та міри покарання, від відбування якого він звільняється у зв'язку із певними обставинами: 1) у зв'язку з попереднім ув'язненням особи, засудженої до основного покарання у виді штрафу чи позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ч. 5 ст. 72 КК); 2) з випробуванням (ст. 75 КК); 3) з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК); 4) з випробуванням неповнолітніх (ст. 104 КК); 5) осіб, що захворіли на тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання (ч. 2 ст. 84

¹ Хряпінський, П.В. (2009). *Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України*. Харків: НЮАУ, 230–232; Берзін, П.С. (2010). Проблеми систематизації окремих різновидів інституту звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України. *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*, 2, 241–248; Куц, В.М., Брящей, Р.І. (2012). Кримінально-правова природа та види корегування призначеного покарання. *Вісник прокуратури*, 12, 59–66; Письменський, Є.О. (2014). *Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України*. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 102–112; Дудоров, О.О., Хавронюк, М.І. (2014). *Кримінальне право: навчальний посібник*. Київ: Ваіте, 290–330.

КК); 6) на підставі закону про амністію (ст. 85 КК).

Заміна покарання більш м'яким. На стадії ухвалення вироку заміна покарання більш м'яким можлива з таких підстав: 1) заміна військовослужбовцям (крім військовослужбовців строкової служби) невідбутої частини покарання у виді обмеження чи позбавлення волі на строк не більше 2 років покаранням у виді службового обмеження на той самий строк (ч. 1 ст. 58 КК); 2) заміна військовослужбовцям строкової служби невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі на строк не більше 2 років покаранням у виді тримання у дисциплінарному батальйоні на той самий строк (ч. 1 ст. 62 КК).

Види звільнення від покарання під час виконання вироку (ст. 537 КПК).

Звільнення від покарання. На стадії виконання вироку можливе повне звільнення від призначеного покарання: 1) у зв'язку з усуненням законом караності діяння, за яке було засуджено особу (ч. 2 ст. 74 КК, п. 13 ч. 1 ст. 537 КПК); 2) осіб, що захворіли на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (ч. 1 ст. 84 КК); 3) осіб, що захворіли на тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання (ч. 2 ст. 84 КК); 4) у зв'язку із станом здоров'я військовослужбовця, що робить його непридатним до військової служби (ч. 3 ст. 84 КК).

На цій стадії застосовуються також види звільнення від покарання як позитивний правовий наслідок рішення суду про звільнення від відбування покарання: 1) про звільнення від призначеного покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку (статті 75, 78, 79, 104 КК); 2) про звільнення від покарання жінок, звільнених від відбування покарання внаслідок їх вагітності або наявності дітей віком до трьох років (ч. 4 ст. 83 КК); 3) про звільнення від покарання осіб щодо яких застосовувалися примусові заходи медичного характеру, що за строком свого застосування перевищують строк покарання, визначений у вироку (ч.ч. 1, 4 ст. 84, ст. 72 КК, ч. 3 ст. 515 КПК).

Звільнення від відбування покарання. Звільнення від відбування покарання на цій процесуальній стадії може реалізовуватися у певних формах. Першою такою формою є звільнення від відбування покарання засудженого, який ще не почав реально відбувати покарання: 1) звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80, ч. 4 ст. 84 КК, ч. 1 ст. 152 КВК) та 2) звільнення від відбування покарання неповнолітнього у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ч.ч. 1, 3 ст. 106 КК).

Другою формою, що застосовується на цій стадії є звільнення від відбування покарання засудженого, який почав реально відбувати покарання: 1) у зв'язку з умовно-достроковим звільненням (ст. 81 КК, ч. 1 ст. 152 КВК, п. 2 ч. 1 ст. 537 КПК); 2) у зв'язку з умовно-достроковим звільненням неповнолітнього (ст. 106 КК, ч. 1 ст. 152 КВК, п. 2 ч. 1 ст. 537 КПК); 3) вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання (ст. 83 КК, ч. 10 ст. 154 КВК, п. 4 ч. 1 ст. 537 КПК); 4) вагітних жінок, засуджених до громадських чи виправних робіт, які стали вагітними під час відбування покарання (ч. 3 ст. 37, ч. 6 ст. 42, ч. 9 ст. 154 КВК); 5) осіб, що захворіли на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (ч. 1 ст. 84 КК); 6) осіб, що захворіли на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання (ч. 2 ст. 84 КК); 7) осіб, засуджених до громадських робіт або обмеження волі, які під час відбування покарання були визнані інвалідом першої чи другої групи або досягли пенсійного віку (ч. 3 ст. 37, ч. 9 ст. 59, ч. 6 ст. 154 КВК); 8) осіб, засуджених до виправних робіт, що досягли пенсійного віку (ч. 6 ст. 42, ч. 9 ст. 59 КВК); 9) на підставі закону про амністію (статті 85, 86 КК); 10) на підставі акта про помилування (статті 85, 87 КК).

Заміна покарання більш м'яким. На стадії виконання вироку законодавство передбачає такі види заміни покарання більш м'яким: 1) заміна невідбутої частини покарання у виді обмеження чи позбавлення волі більш м'яким (ст. 82 КК, п. 3 ч. 1 ст. 537 КПК); 2) заміна невідбутої частини покарання у виді виправних робіт штрафом особам, що стали непрацездатними після початку виконання покарання (ч. 3 ст. 57 КК, п. 10 ч. 1 ст. 537 КПК); 3) заміна невідбутої частини виправних робіт штрафом за зразкову поведінку і сумлінне ставлення до праці (частини 2, 3 ст. 46 КВК); 4) заміна військовослужбовцям (крім військовослужбовців строкової служби) невідбутої частини покарання у виді обмеження чи позбавлення волі на строк не більше двох років покаранням у виді службового обмеження на той самий строк (ч. 1 ст. 58 КК, п. 10 ч. 1 ст. 537 КПК); 5) заміна військовослужбовцям строкової служби невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі на

строк не більше двох років покаранням у виді тримання у дисциплінарному батальйоні на той самий строк (ч. 1 ст. 62 КК, п. 10 ч. 1 ст. 537 КПК); 6) заміна невідбутої частини покарання у виді обмеження чи позбавлення волі жінці, звільненої від відбування покарання внаслідок її вагітності або наявності дітей віком до трьох років (ч. 4 ст. 83, п. 4 ч. 1 ст. 537 КПК); 7) заміна довічного позбавлення волі на позбавлення волі особі, якій суд не визнає за можливе застосувати давність (ч. 5 ст. 80 КК); 8) заміна довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше 25 років при застосуванні акта про помилування (ч. 2 ст. 87 КК).

Пом'якшення покарання. Пом'якшення покарання передбачає зниження або скорочення судом межі призначеного за вироком суду покарання, яке відбуває засуджений. Підставою такого пом'якшення є: 1) зниження максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону про кримінальну відповідальність (ч. 3 ст. 74 КК, п. 13 ч. 1 ст. 537 КПК); 2) застосування закону про амністію (ст. 86 КК); 3) застосування акта про помилування (ст. 87 КК).

Колізії між нормами про звільнення від покарання у законодавстві кримінального блоку. Колізії між нормами кримінального та кримінального процесуального законодавства полягають у різних питаннях. Передусім потребує висвітлення питання про не визначеність у процесуальних нормах усіх видів звільнення від покарання, що застосовуються на стадіях ухвалення та виконання вироку. Так, відповідно до ч. 2 ст. 373 КПК на стадії ухвалення обвинувального вироку суд може звільнити засудженого від покарання або звільнити засудженого від відбування покарання. З незрозумілих причин у цій нормі не відображено можливості суду на цій процесуальній стадії вирішити питання про заміну покарання більш м'яким (частини 1 статей 58 та 62 КК). Вивчення нами судової практики доводить, що ці питання вирішуються саме на цій процесуальній стадії, а не на стадії виконання вироку як визначає це наразі законодавець (п. 10 ч. 1 ст. 537 КПК).

Треба також зазначити, що у частинах 3 та 4 ст. 374 КПК (в якій конкретизовано зміст вироку) законодавець чомусь не згадує про необхідність відображення у мотивувальній та резолютивній частинах вироку рішення суду про звільнення від покарання, а вказує лише щодо необхідності вказівки про звільнення від відбування покарання. У свою чергу в ч. 1 ст. 377 КПК «Звільнення обвинуваченого з під варті» також йдеться лише про звільнення від відбування покарання. Водночас у цій нормі законодавець допускає ухвалення обвинувального вироку без призначення покарання. Однак, як вже зазначалося, у ч. 2 ст. 373 КПК такої форми обвинувального вироку законодавець не передбачає. Ймовірно, у цьому випадку йдеться про звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК), у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК) тощо. Саме ці форма реалізації кримінальної відповідальності у кримінально-правовій доктрині асоціюється з засудженням особи без призначення покарання.

Перелік кримінальних процесуальних норм, що застосовуються на стадії виконання вироку (ст. 537 КПК) не містить норм, що передбачають можливості звільнення від відбування покарання з усіх підстав, передбачених кримінальним законодавством. Зокрема, у цій нормі з незрозумілих причин не передбачено право суду під час виконання вироку вирішити питання про звільнення від відбування покарання у зв'язку з закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (статті 80, 106 КК), а також на підставі закону про амністію (ст. 86 КК), акта про помилування (ст. 87 КК). На підставі яких процесуальних норм суди мають застосовувати ці види звільнення покарання – не зрозуміло.

Колізії між нормами кримінального та кримінально-виконавчого законодавства полягають, зокрема, у тому, що кримінально-виконавче законодавство передбачає види заміни покарання більш м'яким (ч. 2 ст. 46 КВК) та звільнення від відбування покарання (ч. 3 ст. 37, ч. 6 ст. 42, ч. 9 ст. 154 КВК), що не передбачені кримінальним законодавством. Вивчення нами судової практики доводить, що внаслідок такої неузгодженості суди часто відмовляють у задоволенні подань про заміну виправних робіт штрафом (ч. 2 ст. 46 КВК), а також про звільнення від відбування покарання у виді громадських чи виправних робіт вагітним жінкам (ч. 3 ст. 37, ч. 6 ст. 42, ч. 9 ст. 154 КВК), оскільки Кримінальним кодексом України не передбачено можливості такої заміни (ст. 82 КК)¹ або

¹ Архів Жовтневого районного суду м. Маріуполя. Справа № 263/10718/14к; Архів Вінницького міського суду Вінницької області. Справа № 127/19987/14-к.

звільнення від відбування покарання (ст. 83 КК)¹.

І насправді, заміна невідбутої частини виправних робіт штрафом (ч. 2 ст. 46 КВК), звільнення від подальшого відбування покарання жінки, засудженої до громадських (ч. 3 ст. 37 КВК) чи виправних робіт (ч. 6 ст. 42 КВК), у разі встановлення її вагітності, з часу звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами (ч. 9 ст. 154 КВК), передбачене виключно кримінально-виконавчим законодавством. Матеріальним (кримінальним) законодавством, що є фундаментальним для інших наук кримінального блоку прикладного характеру (зокрема, кримінально-виконавчого, кримінального процесуального), зазначені види заміни чи звільнення від відбування покарання, прямо не передбачені.

У правознавстві, як відомо, є традиційним поділ наук і галузей права на фундаментальні і прикладні. Фундаментальні правові науки завжди первинні, є базисом для своєї групи (сім'ї), оскільки містять такий вихідний логіко-юридичний матеріал, який лежить в основі прикладних. Так, основою наук державознавчого блоку є конституційне право – саме воно відіграє роль фундаментальної науки; для цивільно-правового блоку – цивільне право; для кримінального блоку – кримінальне право. Інші ж науки того чи іншого циклу, безумовно, маючи елементи фундаментальності, виконують однак функцію прикладних, оскільки покликані забезпечити реалізацію приписів, що розроблені фундаментальними юридичними науками. Таким чином, всередині блока науки перебувають не лише у відношенні координації, а й субординації. В цьому субординаційному відношенні визначальне значення мають науки фундаментального характеру. Звідси слідє, що науки прикладного характеру, використовуючи міждисциплінарні поняття, що в основі своїй розробляються фундаментальними науками, мають виходити з обсягу та змісту понять, що визначаються фундаментальною наукою. Саме тому, кожна з наук кримінального циклу, оперуючи поняттями, що відносяться до класу міждисциплінарних, не може вкладати в них власний зміст та інтерпретувати їх в різний спосіб².

Заміна покарання більш м'яким, крім пом'якшення покарання на підставі закону України про амністію чи акту про помилування, може застосовуватися тільки судом у випадках, передбачених Кримінальним кодексом (ч. 1 ст. 74).

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ч. 1 ст. 82, ч. 3 ст. 57 КК), звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК) є кримінально-правовими поняттями, що відносяться до класу «наскрізних» та міждисциплінарних. Отже, заміну невідбутої частини виправних робіт штрафом на підставі ч. 2 ст. 46 КВК, а акож звільнення від відбування покарання вагітних жінок, що відбувають покарання у виді громадських чи виправних робіт, на підставі ч. 3 ст. 37, ч. 6 ст. 42, ч. 9 ст. 154 КВК, слід визнати міжгалузевими колізіями. Згідно з розробленими юридичною наукою колізійними принципами ч. 2 ст. 46, ч. 3 ст. 37, ч. 6 ст. 42, ч. 9 ст. 154 КВК не можуть застосовуватися судами³.

Заміна невідбутої частини виправних робіт штрафом, звільнення від відбування покарання вагітних жінок, що відбувають покарання у виді громадських або виправних робіт є неправильним застосуванням закону про кримінальну відповідальність, що є підставою для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної (п. 4 ч. 1 ст. 409, п. 2 ч. 1 ст. 413 КПК) чи касаційною (п. 2 ч. 1 ст. 438 КПК) інстанціями.

Вважаємо, що ця колізія потребує виправлення шляхом внесення змін насамперед у кримінальне законодавство. Як варіант, пропонуємо перелік основних покарань, встановлених у ст. 82 КК, невідбута частини яких може бути замінена засудженому на більш м'яке, доповнити покаранням у виді виправних робіт, що може бути замінене штрафом. Видається також слушною пропозиція Є. В. Письменського доповнити Кримінальний кодекс України нормою, в якій передбачити можливість звільнення від покарання або відбування його частини у зв'язку з

¹ Архів Богодухівського районного суду Харківської області. Справа №613/94/15-к.

² Панов, Н.И. (2006) Методологические аспекты формирования понятийного аппарата юридической науки. *Правоведение*, 4, 18–28.

³ Щодо практики застосування норм права у випадку колізії. Міністерство юстиції України. Лист від 26 грудня 2008 р. № 758-0-2-08-19. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08>> (2015, жовтень, 19).

установленням обставин, що унеможливають застосування покарання¹. Однак, на нашу думку, така норма про звільнення від покарання або відбування його частини заслуговує на реалізацію у судовій практиці лише після того, коли законодавець з метою забезпечення принципу невідворотності кримінальної відповідальності наділить суд можливістю у разі неможливості застосування до певних категорій осіб певних видів покарань, вирішувати щодо таких осіб спочатку питання про застосування більш м'якого покарання, ніж передбачено рішенням суду. І лише після встановлення неможливості застосування до певних категорій осіб більш м'якого покарання, суд матиме можливість звільнити таких осіб від покарання чи його відбування.

Таким чином, система видів звільнення від покарання за українським законодавством кримінального блоку потребує свого подальшого наукового дослідження та вдосконалення.

References

- Arkhiv Bogodykhiivskogo raionnogo sydy Kharkivckoi oblasti. Sprava №613/94/15-к.
Arkhiv Ghovtneвого raionnogo sydy m. Mariupolja. Sprava № 263/10718/14-к; Arkhiv Vinnuckogo miskogo sydy Vinnuckoi oblasti. Sprava № 127/19987/14-к.
Berzin, P. S. (2010). Problemu sistemizatsii okremukh riznovudiv instutyty zvlennja vid pokarannja ta uogo vidbyvannja za kruminalnum pravom Ukrainu. *Ychenue zapiski Tavricheskogo nacionalnogo yniversiteta imeni V.U. Vernadskogo. Seria Uridicheskie nayki*, 2, 241–248
Dyodorov, O. O., Khavronuk, M. I. (2014). *Kruminalne pravo: navchalnui posibnuk*. Kiiv: Vaite.
Khryapinskii, P. V. (2009). *Zaokhochyvalni normu y kruminalnomy zakonodavstvi Ukrainu*. Kharkiv: NYUUAU.
Кус, В. М., Врјасчеј, П. І. (2012). Кruminalno-pravova pruroda ta vudu koregyvannja pruznachenogo pokarannja. *Visnuk prokyratyru*, 12, 59–66.
Panov, N. U. (2006). Metodologicheskie aspektu formirovanija ponjatiunogo apparata juridicheskoi nayki. *Pravovedenie*, 4, 18–28.
Pusmenskii, E. O. (2014). *Teoretuko-prukladni problemu zvlennja vid pokarannja ta uogo vidbyvannja za kruminalnum pravom Ukrainu*. Lygansk: RVV LDYVS im. E. O. Didorenka.
Schodo praktiki zastosyvannja norm prava y vupadky kolizii. Ministerstvo justicii Ukrainu. Lust vid 26 grydnja 2008 r. № 758-0-2-08-19. *Oficiunui saut Verchovnoi Radu Ukrainu*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08>> (2015, zhovten, 19).

¹ Письменський, С.О. (2014). *Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України*. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 602.

Тимур Лоскутов, к. ю. н.

Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг, Україна

ЗВ'ЯЗОК МІЖ ПРАВОВОЮ РЕГЛАМЕНТАЦІЄЮ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Tymur Loskutov, PhD in Law

Donetsk Law Institute of Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kryvyi Rih, Ukraine

CONNECTION BETWEEN LEGAL REGULATION OF PROCEDURAL TERMS AND ENSURING THE RIGHTS OF PARTICIPANTS OF CRIMINAL PROCEEDINGS

The article investigates connection between legal regulation of criminal procedural terms and ensuring the rights of participants of criminal proceedings. On the basis of the analysis of scientific views was revealed existence of a direct connection between procedural terms and the rights of individuals involved in criminal proceedings. Such communication is shown through the content of criminal procedural regulation regarding regulation of a term of the notice of suspicion to a detained person, the maximum term of detention during pre-judicial investigation, a term of interrogation of a person, a term of representation by an investigator, a prosecutor of a petition for arrest of temporarily withdrawn property, a term to decide about temporary restriction in use of the special right, a term about informing about suspicion, a term for acquisition by a person of the procedural status of the victim, beginning of term of detention of a person, term of the notice and an explanation of the rights to the detained person.

Key words: legal regulation, procedural law, participants of criminal proceedings, procedural terms, human rights.

Актуальність теми дослідження визначається необхідністю вдосконалення забезпечення прав людини у кримінальному процесі. Гарантування прав учасників кримінального провадження залежить від змісту норм кримінального процесуального законодавства, зокрема у частині правової регламентації кримінальних процесуальних строків. Ними закріплюються часові межі здійснення правових дозволів у перебігу кримінального провадження. Отже, актуальним є дослідження зв'язку правової регламентації процесуальних строків та забезпечення прав учасників кримінального провадження.

Стан дослідження. Питання правового регулювання кримінальних процесуальних строків досліджували такі вчені як О. Банчук, Л.М. Васильєв, С.О. Заїка, Л.М. Лобойко, О.Р. Михайленко, А. Павловська, С.Б. Фомін, Г.В. Юркова, Р.Х. Якупов та інші. Предметом дослідження процесуалістів були загальні питання кримінального процесуального регулювання строків. Вчені лише фрагментарно досліджували зв'язок правової регламентації процесуальних строків та забезпечення прав учасників кримінального провадження.

Метою статті є дослідження зв'язку між правовою регламентацією процесуальних строків та забезпеченням прав учасників кримінального провадження.

Виклад основних положень. Вчені-процесуалісти пов'язують кримінальні процесуальні строки із забезпеченням прав, свобод і законних інтересів людини.

Так, В.Г. Тарасенко зазначає, що процесуальні строки гарантують права громадян у процесі розслідування та вирішення справи¹.

О.Р. Михайленко пише, що процесуальні строки сприяють кращому здійсненню прав і

¹ Тарасенко, Ф.Г. (1975). Некоторые вопросы исчисления и продления процессуальных сроков при расследовании преступлений. *Труды КВШ МВД СССР*, 9, 99.

законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. За критерієм функціонального призначення вчений виокремлює таку групу як строки, що направлені на захист прав особи, котрі забезпечують принцип гуманізму¹.

А. Павловська зазначає, що намагаючись найбільш повно та максимально об'єктивно забезпечити захист прав та законних інтересів громадян у сфері кримінального судочинства, законодавець встановлює строки як одну з гарантій виконання чи не кожної процесуальної дії. На погляд вченої, законодавець закріпив поняття «негайно» з метою забезпечення своєчасного та швидкого виконання певних процесуальних дій, зволікання в яких може негативно вплинути на забезпечення прав, законних інтересів учасників кримінального судочинства².

Г.В. Юркова упевнена, що скорочення часу діяльності органів розслідування доцільним є тоді, коли воно не порушує права і законні інтереси суб'єктів кримінального процесу³.

О. Банчук наголошує, що вимога розумного строку, що закріплена у ст.6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод спрямована на швидкий захист судом порушених прав особи, оскільки будь-яке зволікання може негативно позначитися на правах, які підлягають захисту. А відсутність своєчасного судового захисту може призводити до ситуацій, коли наступні дії суду вже не матимуть значення для особи та її прав⁴.

Проведений аналіз наукових поглядів вчених свідчить, що кримінальні процесуальні строки безпосередньо пов'язані із забезпеченням прав осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Для ілюстрації впливу правової регламентації процесуальних строків на забезпечення прав людини проаналізуємо норми кримінального процесуального закону.

1. З реалізацією права на доступ до правосуддя, права на судовий захист пов'язана правова регламентація строку повідомлення про підозру затриманій особі. Оскільки за чинним процесуальним законом строк досудового розслідування починає відраховуватися не з моменту затримання особи (хоча остання набуває статус підозрюваного), а з моменту повідомлення їй про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Відповідно до ч.2 ст.278 чинного КПК України (далі – КПК) письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту її затримання. Таким чином, вказана кримінальна процесуальна регламентація строку повідомлення про підозру може відтягнути реалізацію права на доступ до правосуддя, права на судовий захист до 24 годин.

Попри те, що така регламентація строку повідомлення про підозру, а відтак – відрахування строку досудового розслідування не відповідає нормам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, вона є більш сприятливою для людини, ніж аналогічне правове регулювання за КПК 1960 р. Норми останнього не унормовували строку повідомлення про підозру (пред'явлення обвинувачення) особі, яка затримувалася. Положення ч.4 ст.148 КПК 1960 р. закріплювали строк не більше десяти днів між застосуванням до особи запобіжного заходу та пред'явленням обвинувачення. Причому з моменту затримання особи та застосуванням до неї запобіжного заходу могло пройти 72 години (ч.7 ст.106). Отже, попередня кримінальна процесуальна регламентація строку пред'явлення затриманій особі обвинувачення могла відтягнути реалізацію права на доступ до правосуддя аж до 13 днів.

2. Із забезпеченням права людини на суд тісно пов'язана правова регламентація максимального строку тримання під вартою під час досудового розслідування. Особа, щодо якої у ході розслідування застосований запобіжний захід у вигляді тримання під вартою обмежена у можливостях впливу на слідчого, прокурора стосовно прискорення досудового провадження для реалізації права на судовий захист. Тому порядок продовження строку тримання під вартою детально регламентується КПК, котрий не може перевищувати: шести місяців – у кримінальному провадженні щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості; дванадцяти місяців – у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів (ч.3 ст.197).

¹ Михайленко, А.Р. (1983). Проблема времени в уголовном судопроизводстве. *Правоведение*, 2, 92, 95.

² Павловська, А. (2010). Проблемні питання обчислення строків у кримінальному процесі. *Підприємство, господарство і право*, 7, 163, 164.

³ Юркова, Г.В. (2001). *Реалізація завдань швидкого і повного розкриття злочину в досудових стадіях*: автореф. дис. на здобуття ученого ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 4.

⁴ Банчук, О. (2005). Розумний строк розгляду справ у суді: європейські стандарти та українські реалії. *Адвокат*, 11, 7.

Відмітимо, що для реалізації права на суд більш сприятливою є правове регулювання строку продовження тримання під вартою за чинним кримінальним процесуальним законом, аніж КПК 1960 р. Нормативні положення останнього уможливили продовження строку тримання під вартою аж до вісімнадцяти місяців в особливо складних справах щодо особливо тяжких злочинів (ч. 2 ст. 156), тим самим не сприяли швидкої реалізації фундаментального права людини на доступ до правосуддя.

Якщо ж розглядати правову регламентацію строків тримання під вартою у перебігу судового провадження, то необхідно зазначити, що чинні кримінальні процесуальні норми не сприяють реалізації права особи на свободу і особисту недоторканість. Зміст КПК не містить норм, які б встановлювали максимальні строки тримання під вартою під час судового розгляду. У ст. 331 КПК лише зазначається, що обов'язок суду до спливу продовженого строку повторно розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою, якщо судово провадження не було завершено до його спливу. Застосування зазначеної норми призводить до невизначеного у часі продовження строку суворого обмеження права людини на свободу.

3. Іншим прикладом зв'язку правового регулювання часових термінів та реалізації прав і законних інтересів є кримінальна процесуальна регламентація строку допиту особи. Встановлення у законі такого строку спрямоване на забезпечення права людини на заборону катуванням або нелюдському, жорстокому чи такому, що принижує її гідність, поводженню під час кримінального провадження (ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ст. 11 КПК). Занадто тривале, без перерви (без можливості задовольнити фізичні потреби) проведення допиту особи під час досудового розслідування безсумнівно є порушення права на заборону нелюдського поводження. Тому у КПК законодавець регламентував строки проведення допиту, передбачивши, що останній не може продовжуватися без перерви понад дві години, а в цілому – понад вісім годин на день.

Попередній КПК не встановлював строки проведення допиту учасників кримінального провадження (окрім нормативного закріплення того, що допит обвинуваченого повинен проводитися удень (ч. 2 ст. 143 КПК 1960 р.), що не сприяло реалізації права щодо заборони катуванням або нелюдському, жорстокому чи такому, що принижує її гідність, поводженню з боку органів досудового розслідування. Правий Л. М. Васильєв, який аналізує норми кримінально-процесуального закону щодо можливості проведення допиту протягом дня, вказує, що на практиці бувають випадки формального виконання закону, бо можна протягом дозволеного часу перетворити допит у засіб протизаконного впливу¹.

4. Із забезпеченням недоторканості права власності пов'язана правова регламентація строку подання слідчим, прокурором клопотання про арешт тимчасово вилученого майна. Ч. 5 ст. 171 КПК встановлює обов'язок для слідчого, прокурора подати вказане клопотання слідчому судді не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна. В іншому випадку майно має бути негайно повернуто особі, у якої його було вилучено. До того ж питання про арешт тимчасово вилученого майна слідчий суддя має вирішити не пізніше сімдесяти двох годин із дня знаходження до суду клопотання (ч. 6 ст. 173 КПК). Таким чином, важливість права на приватну власність обумовлює правове регулювання стислих строків обмеження зазначеного права під час кримінального провадження за відсутності вмотивованого судового рішення.

З огляду на відсутність аналогічних норм у КПК 1960 р. можемо констатувати, що теперішня кримінальна процесуальна регламентація строку вирішення питання про тимчасове вилучене майно є більш сприятливою для реалізації недоторканості права власності.

5. Із реалізацією права особи на керування транспортним засобом або судном, права на полювання та права на здійснення підприємницької діяльності тісно пов'язана правова регламентація строку вирішення питання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом. Ч. 1 ст. 150 КПК зобов'язує прокурора, слідчого за погодженням з прокурором звернутися до слідчого судді із клопотанням про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом не пізніше двох днів з моменту вилучення відповідних документів. А слідчий суддя повинен розглянути клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом не пізніше

¹ Васильєв, Л.М. (1972). *Процессуальные сроки в советском уголовном судопроизводстве*: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: 715. Грозный, 11.

трьох днів з дня його надходження до суду (ч. 1 ст. 151 КПК).

Встановлення достатньо стислих строки вирішення питання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом свідчить про значущість для людини права керування транспортним засобом або судном; права полювання; права на здійснення підприємницької діяльності. Реалізація останніх може бути єдиним джерелом доходів для існування особи.

6. Ефективність здійснення особою права на захист залежить від правової регламентації часових меж інформування про висунуте обвинувачення (підозру). Оскільки з моменту такого повідомлення особа дізнається про свій процесуальний статус підозрюваного чи обвинуваченого та про право на захист. Цим обумовлюється встановлення у КПК досить стислого строку вручення письмового повідомлення про підозру з моменту його складання. Відповідно до ч. 1 ст. 278 таке повідомлення вручається слідчим або прокурором в день його складання.

Щодо правового регулювання строку інформування про висунуте обвинувачення у КПК 1960 р., теперішня правова регламентація є більш якісною для реалізації права людини на захист. Попередній кримінальний процесуальний закон передбачав можливість пред'явлення особі обвинувачення протягом двох днів (ст. 133). Вказаний строк є на день більшим порівняно з строком, що регламентується КПК. На наш погляд, різниця у день щодо інформування про висунуте обвинувачення є суттєвою для ефективної реалізації особою права на захист. Тому ми не можемо погодитися Р. Х. Якуповим, який зазначає, що негайне притягнення як обвинуваченого після того, як розслідування достатньо тривалий час здійснювалося без його участі, ніяких додаткових гарантій йому не дасть, так само як і деяка відстрочка цього моменту практично не причинить обвинуваченому якої-небудь шкоди¹.

7. Своєчасність здійснення прав і законних інтересів потерпілого залежить від регламентації строку набуття особою зазначеного процесуального статусу. Чим раніше особа, якій кримінальним правопорушенням завдано шкоди юридично стане потерпілим, тим раніше вона може реалізовувати права, що закріплюються кримінальним процесуальним законодавством. У зв'язку цим строк набуття особою статусу потерпілого нормами КПК регламентується таким чином: права і обов'язки потерпілого виникають в особі з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого (ч. 2 ст. 55). Іншими словами кажучи, норми кримінального процесуального закону закріплюють дуже стислий (моментальний) строк набуття особою статусу потерпілого у кримінальному провадженні. Причому реалізація вказаного строку обумовлюється ініціативою особи, якій кримінальним правопорушенням завдано шкоду.

У порівнянні з нормами чинного процесуального закону, КПК 1960 р. не закріплював строку набуття особою, якій злочином завдавалася шкода статусу потерпілого. Такий статус особа могла отримати у будь-який момент протягом здійснення досудового провадження, до того ж лише за рішенням (постанови) особи, яка про проводила дізнання або слідчого (ч. 2 ст. 49). Ця норма попереднього закону не сприяла своєчасності здійснення потерпілою особою своїх прав і законних інтересів, про що зазначається у літературі².

Аналогічна проблема у КПК 1960 р. існувала щодо своєчасності реалізації підозрюваним, обвинуваченим права на захист. Попередній процесуальний закон не встановлював конкретного строку допуску захисника, який самостійно обирався підозрюваним, обвинуваченим, про те ставив це у залежність від винесення постанови органами кримінального судочинства (ч. 5 ст. 44). Тому слідчий, прокурор могли затягувати залучення захисника до участі у кримінальному провадженні, чим тимчасово обмежували права на захист.

У КПК вказаний нормативний недолік усунений шляхом закріплення положення щодо недопущення встановлення додаткових вимог для залучення захисника до участі в кримінальному провадженні, крім пред'явлення документа, що посвідчує його особу, або повноважень (ч. 2 ст. 50).

8. Забезпечення права на свободу і особисту недоторканість залежить від правового регулювання початку перебігу строку затримання особи. Бо між фактичним затримання особи за

¹ Якупов, Р.Х. (1972). *Процессуальные сроки в советском уголовном судопроизводстве (в стадиях возбуждения уголовного дела и предварительного расследования)*: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: 12.715. Москва, 14.

² Юркова, Г.В. (2001). *Реалізація завдань швидкого і повного розкриття злочину в досудових стадіях*: автореф. дис. на здобуття ученого ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 8.

підозрою у скоєнні кримінального правопорушення та складанням відповідного протоколу про затримання може пройти час, протягом котрого буде обмежене права особи на свободу. Тому законодавець у КПК передбачив норми, котрі встановлюють початок перебігу часу затримання з моменту фактичного позбавлення волі (ч. 1 ст. 211, ст. 209).

КПК 1960 р. подібної норми не закріплював. У ч. 7 ст. 106 лише передбачалося, що сімдесят дві години відраховувалися після затримання особи. На практиці ж перебіг строку затримання починався відраховувався з моменту складання протоколу про затримання, тобто з моменту юридичного кримінального процесуального затримання. Таким чином, зазначена нечіткість правового регулювання початку відрахування строку затримання сприяла обмеженню права особи на свободу і особисту недоторканість.

9. Ефективність реалізації затриманою особою своїх прав залежить від правової регламентації строку, протягом якого такій особі повідомляються і роз'яснюється права. Тимчасова затримка щодо інформування про процесуальні права, унеможлиблює своєчасне здійснення останніх затриманою особою. Це обумовило унормування у КПК вимогу щодо негайного повідомлення затриманій особі процесуальних прав (ч. 4 ст. 208). Дізнавшись одразу після фактичного затримання про свої права затримана особа може невідкладно отримати необхідну медичну або правову допомогу, що гарантується нормами КПК.

Сьогоднішня правова регламентація строку, у якій затриманій особі повідомляються і роз'яснюються права є більш сприятливою для людини, ніж правове регулювання аналогічного строку за КПК 1960 р. Норми цього нормативного акту чітко не регулювали строку повідомлення і роз'яснення прав затриманій особі. У ч. 3 ст. 43-1 передбачалося, що протокол затримання має включати відомості про роз'яснення прав підозрюваному. А копія протоколу з переліком прав та обов'язків негайно вручається затриманому (ч. 5 ст. 106). Тобто за нормами КПК 1960 р. затримана особа могла дізнатися про свої процесуальні права лише під час юридичного кримінального процесуального затримання – у ході складання протоколу затримання. До цього моменту затримана особа, переважно, не знала про свої процесуальні права, а тому не могла їх реалізувати.

Отже, результати проведеного дослідження свідчать, що особливості правового регулювання процесуальних строків впливають на забезпечення прав осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Через зміну правової регламентації кримінальних процесуальних строків можна підвищувати або знижувати рівень гарантування прав учасників кримінального провадження.

Висновки. Існує безпосередній зв'язок між унормуванням кримінальних процесуальних строків та забезпеченням прав учасників кримінального провадження. Здійснення прав людини у перебігу кримінального провадження обумовлюється правовим регулюванням процесуальних строків. Це необхідно враховувати під час здійснення процесу законотворення у кримінальній процесуальній сфері.

References

- Banchuk, O. (2005). Rozumnij strok rozgljadu sprav u sudi: ievropejs'ki standarti ta ukrains'ki realii. *Advokat*, 11, 7.
- Vasil'ev, L. M. (1972). *Processual'nye sroki v sovetskom ugovnom sudoproizvodstve*: avtoref. dis. na soiskanie uchenoj stepeni kand. jurid. nauk: 715. Groznyj.
- Mikhajlenko, A. R. (1983). Problema vremeni v ugovnom sudoproizvodstve. *Pravovedenie*, 2, 92, 95.
- Pavlovs'ka, A. (2010). Problemni pitannja obchislennja strokiv u kriminal'nomu procesi. *Pidpriemstvo, gospodarstvo i pravo*, 7, 163, 164.
- Tarasenko, F. G. (1975). Nekotorye voprosy ischislenija i prodlenija processual'nykh srokov pri rassledovanii prestuplenij. *Trudy KVSH MVD SSSR*, 9, 99.
- Jurkova, G. V. (2001). *Realizacija zavdan' shvidkogo i povnogo rozkrittja zlochynu v dosudovikh stadijakh*: avtoref. dis. na zdobuttja uchenogo stupenja kand. jurid. nauk: 12.00.09. Kiiv.
- Jakupov, R. KH. (1972). *Processual'nye sroki v sovetskom ugovnom sudoproizvodstve (v stadijakh vozvuzhdenija ugovnogo dela i predvaritel'nogo rassledovanija)*: avtoref. dis. na soiskanie uchenoj stepeni kand. jurid. nauk: 12.715. Moskva.

Олександр Авдєєв

Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ВИКОРИСТАННЯ ПЕРЕМИЩЕННЯ ПІД НЕГЛАСНИМ КОНТРОЛЕМ У ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДИ ФАЛЬСИФІКОВАНИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ В УКРАЇНІ

Oleksandr Avdieiev

National University "Odesa Law Academy", Ukraine

THE USE OF MOVEMENT UNDER THE SECRET CONTROL IN COUNTERACTION TO SMUGGLING OF ADULTERATED MEDICINES IN UKRAINE

The paper investigates the possibility of using the transfer operation under the tacit control to counter the smuggling of counterfeit medicines. It is noted that there is no special legal act dedicated to the regulation of placement of goods under the tacit control. On the basis of previous scientific developments and current legislation in the field of organization and conducting of undercover investigation the author proposes changes to the current Customs and Criminal Procedural Codes of Ukraine and to the Regulations on organization and conducting of undercover investigation operations and the use of their results in criminal proceedings.

Key words: smuggling, adulterated medicines, combating smuggling, moving under the secret control of law enforcement agencies.

Актуальність дослідження. Проблема незаконного обігу, у т. ч. контрабанди, фальсифікованих лікарських засобів (далі – ФЛЗ) на сучасному етапі набула глобального характеру та гостро стоїть практично перед усіма державами, не маючи територіальних, національних, релігійних та класових кордонів¹. Кількість споживачів ФЛЗ на сьогоднішній день встановити практично неможливо через високу латентність і складність виявлення наслідків їх застосування через відсутність лікувального компоненту в таких препаратах (такий спосіб фальсифікації не єдиний, проте зустрічається частіше за інші).

Відповідно до ст. 2 Закону України від 04.04.1996 р. «Про лікарські засоби»² (далі – Закон «Про лікарські засоби»), ФЛЗ – це лікарський засіб, який умисно промаркований неідентично (невідповідно) відомостям (одній або декільком з них) про лікарський засіб з відповідною назвою, що внесені до Державного реєстру лікарських засобів України, а так само лікарський засіб, умисно підроблений у інший спосіб, і не відповідає відомостям (одній або декільком з них), у тому числі складу, про лікарський засіб з відповідною назвою, що внесені до Державного реєстру лікарських засобів України.

Сучасна контрабанда ФЛЗ характеризується високим ступенем організованості, технічною оснащеністю та міжнародними зв'язками. Тому боротьба із цим злочином не може бути ефективною без застосування методів негласного отримання інформації, зокрема спеціально передбаченого Митним кодексом України³ (далі – МК України) переміщення під негласним контролем. Конвенція Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні

¹ Олійник, Ю. (2011). Ініціативи США щодо взаємодії в боротьбі з наркобізнесом у Латинській Америці. *Історія. Наукові праці*, 134, 147, 141.

² Закон про лікарські засоби 1996 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 22, 86.

³ Митний кодекс України 2012 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 32, 1175.

здоров'я від 28.10.2011 р.¹ (Конвенція MEDICRIME) не передбачає методу переміщення під негласним контролем в якості заходу для забезпечення ефективного кримінального розслідування та переслідування злочинів, установлених відповідно до цієї Конвенції, зокрема фальсифікації лікарських засобів, визначаючи у ст. 16 провідну роль в цьому контрольованій поставці. Діючим законодавством України, зокрема МК України, передбачено, що контрольована поставка застосовується органами доходів і зборів разом з іншими державними органами, що мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність, з метою виявлення джерел і каналів незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, осіб, які беруть участь у цьому. Отже застосування контрольованої поставки є предметно обмеженим наркотичними засобами, психотропними речовинами та прекурсорами (ст. 456 МК України). У зв'язку із цим, необхідним є визначення можливості застосування для протидії контрабанді ФЛЗ іншого методу, передбаченого МК України, – переміщення під негласним контролем.

Ступінь дослідження. Переміщення під негласним контролем рідко ставало предметом наукових розвідок представників правової науки. Окремі аспекти цього виду негласних дій досліджувались у роботах О.П. Федотова, О.І. Хараберюша, В.М. Мешкова та О.М. Соколова. Проте можливості застосування переміщення під негласним контролем з метою протидії контрабанді ФЛЗ в їх роботах досліджено не було. Це обумовило обрання **метою** цієї статті визначення такої можливості та вироблення можливих змін до діючого законодавства України з метою правового регулювання переміщення під негласним контролем ФЛЗ для протидії їх контрабанді та виявлення осіб, причетних до вчинення цього злочину.

Основний зміст. Відповідно до ст. 457 МК України, з метою виявлення та притягнення до відповідальності осіб, причетних до вчинення контрабанди, а також з метою вилучення товарів, щодо яких є підозра в незаконному переміщенні через митний кордон України, переміщення таких товарів може здійснюватися під негласним контролем та оперативним наглядом правоохоронних органів. Порядок проведення негласного контролю за переміщенням товарів визначається цим Кодексом і відповідним нормативно-правовим актом центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Держприкордонслужби України, погодженим з Генеральною прокуратурою України та зареєстрованим у Міністерстві юстиції України.

Практично тотожну норму про переміщення під негласним контролем у ст. 318 містив і попередній МК України 2002 р.²

Положенням про Державну фіскальну службу України³ (далі – ДФС) передбачено, що ДФС має право проводити, зокрема у взаємодії з іншими правоохоронними органами заходи з переміщення товарів під негласним контролем (п. п. 16 п. 6).

Необхідно відзначити, що ні Кримінальний процесуальний кодекс України⁴ (далі – КПК України), ні Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Держприкордонслужби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5⁵ (далі – Інструкція) не містять норм про

¹ Конвенція Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я (прийнята 28 жовтня 2011 року, набуде чинності 1 січня 2016 року). *Офіційний вісник України*, 2012, 50, 1954.

² *Митний кодекс України 2002* (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 31, 1444.

³ *Постанова про затвердження Положення про Державну фіскальну службу України 2014* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 55, 1507.

⁴ *Кримінальний процесуальний кодекс України 2012* (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 37, 1370.

⁵ *Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні 2012* (Генеральна прокуратура України, МВС України, СБУ, Адміністрація Держприкордонслужби України, Мінфін України, Мін'юст України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12/print1434001834377853>> (2015, листопад 29).

переміщення товарів під негласним контролем. Відповідної інструкції про порядок проведення переміщення товарів під негласним контролем не існує, хоча проект цього документа був розроблений Державною митною службою України та надісланий для узгодження до правоохоронних органів України (Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної податкової адміністрації, Адміністрації Держприкордонслужби), але не був ними підтриманий¹. А враховуючи, що з прийняттям нового КПК України діяльність правоохоронних органів щодо протидії контрабанді та іншим тяжким та особливо тяжким злочинам у найближчому часі буде вимагати суттєвої оптимізації², прийняття такого акта є дуже актуальним.

Вивчення досвіду зарубіжних країн дає можливість правильно оцінити результати використання в законному порядку правоохоронними органами, насамперед України, «спеціальних» слідчих дій. Так, за офіційними даними, у ряді країн ЄС (Великобританія, Німеччина, Франція, Нідерланди, Данія, Бельгія, Швейцарія, Греція та ін.) вже наприкінці 80-х – початку 90-х рр. XX ст. в кримінально-процесуальному законодавстві були передбачені нові, як їх назвали, «спеціальні» («особливі») слідчі дії. Щодо їхньої значимості й ефективності свідчать, наприклад, результати соціологічного опитування серед французьких суддів, які незалежно один від одного заявили, що не менш 30% доказів, на які вони посилаються у своїх вироках, отримані саме в результаті проведення цих «спеціальних» слідчих дій³.

В теорії адміністративного права поняття «переміщення товарів під негласним контролем» розглядається у вузькому та широкому значенні.

Так, у вузькому значенні «переміщення товарів під негласним контролем» – це дії конфіденційного характеру, що проводяться органами доходів і зборів України під контролем та оперативним наглядом правоохоронних органів, тобто дії, направлені на припинення контрабанди як злочину та притягнення до відповідальності осіб, які його скоїли.

У широкому значенні під «переміщенням товарів під негласним контролем» слід розуміти комплекс організаційних, оперативно-розшукових та інших заходів, що проводяться органами доходів і зборів та державними органами (оперативними підрозділами), що мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність, спрямовані на встановлення негласного контролю й оперативного нагляду за переміщенням (ввезенням, вивезенням, транзитом) територією України будь-яких товарів, речовин і предметів (вільна реалізація яких заборонена або обіг яких обмежений, а також таких, чий вільний обіг дозволений, але про які стало відомо органам доходів і зборів та правоохоронним органам, що переміщення та наступна реалізація таких товарів, речовин і предметів здійснюється з порушенням установлених правил і норм) з метою забезпечення безпеки такого переміщення, виявлення причетних до такого переміщення фізичних і юридичних осіб, документування їхніх протиправних дій. Окрім наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, оскільки на протидію їх незаконному переміщенню через митний кордон України направлено інший захід (метод) протидії контрабанді – контрольована поставка⁴.

Предметом переміщення під негласним контролем є товари, тобто, відповідно до визначення, наданого у ст. 4 МК України, будь-які рухомі речі, у тому числі ті, на які законом поширено режим нерухомої речі (крім транспортних засобів комерційного призначення), валютні цінності, культурні цінності, а також електроенергія, що переміщується лініями електропередачі. Всі види товарів, які можуть переміщуватися під негласним контролем можна розподілити на такі групи: 1) товари, вільна реалізація яких заборонена або цивільний обіг яких обмежений (зброя, бойові припаси, військове майно, отруйні, сильнодіючі, радіоактивні речовини, історичні цінності та ін.), 2) товари,

¹ Федотов, О.П. (2005). Переміщення товарів під негласним контролем» як захід запобігання контрабанді: організаційно-правове визначення. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*, 3, 181.

² Хараберюш, О.І. (2014). Використання негласних слідчих (розшукових) дій у протидії контрабанді: концептуальний підхід. *Наше право*, 3, 112.

³ Мешков, В.М., Соколов, А.Н. (2009). Некоторые аспекты опыта деятельности правоохранительных органов зарубежных стран по эффективному обеспечению внутренней безопасности государства. *Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності*, 72.

⁴ Федотов, О.П. (2005). Переміщення товарів під негласним контролем» як захід запобігання контрабанді: організаційно-правове визначення. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*, 3, 182.

вільний обіг яких дозволений, але наявна відповідна інформація, що обіг цих товарів здійснюється з порушенням установлених правил і норм (ціна, якість, обсяг, стандарт, упакування (тара) та ін.)¹. До першої групи необхідно віднести ФЛЗ, оскільки їх обіг заборонений.

Метою даного заходу є виявлення і притягнення до відповідальності юридичних і фізичних осіб, причетних до здійснення контрабандних операцій, а також вилучення товарів, незаконно переміщуваних через митний кордон України. Підставою для здійснення переміщення товарів під негласним контролем є наявна та достатня інформація про їх незаконне переміщення. На нашу думку, метод переміщення ФЛЗ під негласним контролем є спорідненим методу контрольованої поставки та нормативно-правове забезпечення його проведення слід будувати за прикладом останнього. Так, до ч. 1 ст. 271 КПК України «Контроль за вчиненням злочину» необхідно додати пункт 5) такого змісту: «переміщення під негласним контролем», а Інструкцію доповнити пунктом 1.12.6. такого змісту: «Переміщення під негласним контролем полягає організації і здійсненні оперативним підрозділом негласного контролю за переміщенням (перевезенням, пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її територією) товарів, предметів і речовин, у тому числі заборонених або обмежених в обігу, з метою виявлення ознак злочину та фіксації фактичних даних про протиправні діяння осіб, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України».

Рішення щодо проведення переміщення під негласним контролем, як й у випадку контрольованої поставки, має приймати прокурор (ст. ст. 36, 41, 246 КПК України, п. 2.3 Інструкції), оскільки переміщення під негласним контролем, на нашу думку, є різновидом такої негласної слідчої (розшукової) дії як контроль за вчиненням злочину, що й обумовило запропоноване його розміщення у ст. 271 КПК України.

Частиною 1 ст. 457 МК України передбачено, що негласний контроль здійснюється правоохоронними органами. Відповідно до ч. 2 цієї ж статті, порядок його проведення визначається МК України і відповідним нормативно-правовим актом центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Держприкордонслужби України, погодженим з Генеральною прокуратурою України. Отже, як вбачається з переліку органів за погодженням з якими приймається відповідний нормативно-правовий акт, до кола суб'єктів, що мають провадити переміщення товарів під негласним контролем повинні бути віднесені органи доходів і зборів (митні), органи внутрішніх справ, органи безпеки, прикордонні органи, органи прокуратури, тобто органи, що мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність.

Також необхідно зазначити, що правоохоронний статус органів доходів і зборів законодавчо не був закріплений жодним МК України. Лише у двох нормативно-правових актах українського законодавства органи доходів і зборів згадуються як правоохоронні: Закон України від 23.12.1993 р. «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»² та Інструкція про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Держкомкордону України, Державної митної служби України, Державної податкової адміністрації України від 9.01.1997 р. № 3/1/2/5/2/2³. Зважаючи на те, що зазначеним Законом нормативно врегульовуються окремі правові питання, які державної митної справи безпосередньо не стосуються, вважати органи доходів і зборів правоохоронними тільки на підставі п. 1 ст. 2 цього Закону неможливо. Також і виноска до п. 1.1 зазначеної Інструкції не може бути підставою для віднесення органи доходів і зборів до кола

¹ Федотов, О.П. (2005). Переміщення товарів під негласним контролем» як захід запобігання контрабанді: організаційно-правове визначення. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*, 3, 182.

² Закон про державний захист працівників суду і правоохоронних органів 1993 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 1994, 11, 50.

³ Інструкція про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів 1997 (МВС України, Генеральна прокуратура України, СБУ, Держкомкордон України, Державна митна служба України, Державна податкова адміністрація України). *Офіційний вісник України*, 9, 77.

правоохоронних. Крім того, негласний контроль за переміщенням товарів є однією з форм оперативно-розшукової діяльності.

При цьому, Законом України від 13.04.2012 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінально-процесуального кодексу України»¹, ч. 1 ст. 5 «Підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність» Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» доповнена абзацом такого змісту: «органів державної митної служби – оперативними підрозділами, які ведуть боротьбу з контрабандою», тобто органи доходів і зборів є суб'єктами оперативно-розшукової діяльності і мають законні підстави для здійснення негласного контролю за переміщенням товарів².

У зв'язку з наведеним, формулювання ст. 457 МК України, потребує відповідних змін та викладення ч. 1 у наступній редакції: «З метою виявлення та притягнення до відповідальності осіб, причетних до вчинення контрабанди, а також з метою вилучення товарів, щодо яких є підозра в незаконному переміщенні через митний кордон України, переміщення таких товарів може здійснюватися під негласним контролем та оперативним наглядом органів доходів і зборів разом з іншими державними органами, що мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність».

Такий виклад норми ч. 1 ст. 457 МК України цілком відповідатиме суб'єктному складу операції з переміщення під негласним контролем, між нормами ст. ст. 456 та 457 МК України не будуть спостерігатися протиріччя, викликані відсутністю в якості суб'єктів негласного контролю за контрабандним переміщенням товарів органів доходів і зборів. Кореляційний зв'язок між цими статтями полягатиме у необхідності спеціального виокремлення методу контрольованої поставки наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів як особливо небезпечних речовин для життя та здоров'я людини, що передбачений міжнародними угодами, а методу негласного контролю та оперативного нагляду – щодо інших категорій товарів, у т.ч. й ФЛЗ. Також можливим є розподіл ФЛЗ за видами в залежності від наявності в них наркотичних засобів та психотропних речовин і використання щодо контрабандного переміщення ФЛЗ, в яких наявні такі засоби та речовини, – методу контрольованої поставки, а до ФЛЗ, що таких речовин не містять, – методу переміщення під негласним контролем. Проте такий розподіл є дещо утрудненим через неможливість швидкого та остаточного визначення, чи наявні наркотичні засоби та психотропні речовини у переміщуваних ФЛЗ.

Висновки. Таким чином, переміщення під негласним контролем ФЛЗ цілком відповідає змісту МК України та у разі розроблення відповідного нормативно-правового акта, що врегулював би порядок здійснення цього заходу, є цілковито можливим. А зважаючи на те, що метод контрольованої поставки, за змістом діючої редакції ст. 456 МК України застосовується лише з метою виявлення джерел і каналів незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та осіб, які беруть участь у цьому, то переміщення під негласним контролем може бути застосоване до ФЛЗ (як й до інших товарів) на підставі ст. 457 МК України. Висловлені пропозиції щодо доповнення КПК України та Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджену наказом Генпрокуратури України, МВС України, СБУ, Адміністрації Держприкордонслужби України, Мінфіну України, Мін'юсту України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5, а також змін до МК України стосовно нормативно-правового закріплення переміщення під негласним контролем як різновиду такої негласної слідчої (розшукової) дії як контроль за вчиненням злочину та її суб'єктного складу, сприятимуть органічному впровадженню такого заходу (методу) протидії контрабанді ФЛЗ та інших товарів у практику роботи як органів доходів і зборів, так й інших державних органів, що мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність.

¹ Закон про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінально-процесуального кодексу України 2012 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 2013, 21, 208.

² Науково-практичний коментар до Митного кодексу України 2012. Том 3. Київ: ДННУ Акад. фін. управління <<http://www.twirpx.com/file/1478039/>> (2015, листопад, 29).

References

- Zakon pro vnesennja zmin do dejakikh zakonodavchikh aktiv Ukraini u zv'jazku z prijnattjam Kriminal'no-procesual'nogo kodeksu Ukraini 2012* (Verkhovna Rada Ukraini). *Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukraini*, 2013, 21, 208.
- Zakon pro derzhavnij zakhist pracivnikov sudu i pravookhoronnikh organiv 1993* (Verkhovna Rada Ukraini). *Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukraini*, 1994, 11, 50.
- Zakon pro likars'ki zasobi 1996* (Verkhovna Rada Ukraini). *Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukraini*, 22, 86.
- Instrukcija pro organizaciju provedennja neglasnikh slidchikh (rozshukovikh) dij ta vikoristannja ikh rezul'tativ u kriminal'nomu provadzheni 2012* (General'na prokuratura Ukraini, MVS Ukraini, SBU, Administracija Derzhprikordonsluzhbi Ukraini, Minfin Ukraini, Min'just Ukraini). *Oficijnij sajt Verkhovnoi Radi Ukraini*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12/print1434001834377853>> (2015, listopad 29).
- Instrukcija pro porjadok vikoristannja pravookhoronnimi organami mozhlivostej NCB Interpolu v Ukraini u poperedzhenni, rozkritti ta rozsliduvanni zlochiv 1997* (MVS Ukraini, General'na prokuratura Ukraini, SBU, Derzhkomkordon Ukraini, Derzhavna mitna sluzhba Ukraini, Derzhavna podatkovna administracija Ukraini). *Oficijnij visnik Ukraini*, 9, 77.
- Konvencija Radi levropi pro pidroblennja medichnoi produkcii ta podobni zlochini, shcho zagrozhujut' okhoroni zdorov'ja* (prijnata 28 zhovtnja 2011 roku, nabude chinnosti 1 sichnja 2016 roku). *Oficijnij visnik Ukraini*, 2012, 50, 1954.
- Kriminal'nij procesual'nij kodeks Ukraini 2012* (Verkhovna Rada Ukraini). *Oficijnij visnik Ukraini*, 37, 1370.
- Meshkov, V. M., Sokolov, A. N. (2009). Nekotorye aspekty opyta dejatel'nosti pravookhranitel'nykh organov zarubezhnykh stran po ehffektivnomu obespecheniju vnutrennej bezopasnosti gosudarstva. *Special'na tekhnika u pravookhoronnij dijalnosti*, 72.
- Mitnij kodeks Ukraini 2002* (Verkhovna Rada Ukraini). *Oficijnij visnik Ukraini*, 31, 1444.
- Mitnij kodeks Ukraini 2012* (Verkhovna Rada Ukraini). *Oficijnij visnik Ukraini*, 32, 1175.
- Naukovo-praktichnij komentar do Mitnogo kodeksu Ukraini 2012. *Tom 3*. Kiiv: DNNU Akad. fin. upravlinnja <<http://www.twirpx.com/file/1478039/>> (2015, listopad, 29).
- Olijnik, JU. (2011). Inicijativi SSHA shchodo vzaiemodii v borot'bi z narkobiznesom u Latins'kij Americi. *Istorija. Naukovi praci*, 134, 147, 141.
- Postanova pro zatverdzhennja Polozhennja pro Derzhavnu fiskal'nu sluzhbu Ukraini 2014* (Kabinet Ministriv Ukraini). *Oficijnij visnik Ukraini*, 55, 1507.
- Fedotov, O. P. (2005). Peremishchennja tovariv pid neglasnim kontrolem» jak zakhid zapobigannja kontrabandi: organizacijno-pravove viznachennja. *Visnik Odes'kogo institutu vnutrishnikh sprav*, 3, 181.
- Kharaberjush, O. I. (2014). Vikoristannja neglasnikh slidchikh (rozshukovikh) dij u protidii kontrabandi: konceptual'nij pidkhdid. *Nashe pravo*, 3, 112.

BOOK REVIEWS

Valentin Khonin, PhD in Law

Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

UNCHALLENGED NOVATION AND/OR CENTURIES BEHINDHAND ESTABLISHMENT OF THE SCIENCE OF INTERNATIONAL CANON LAW¹

The monograph “International Canon Law: Genesis, Development and Foundations of the Theory”, presented by Professor Anatoliy I. Dmitriev (Ukraine), is the first in Ukraine, and probably on the international scientific scene, positive experience of examining one of the most complex fundamental problems of nature, *pro tanto* of the real history and theory of international law.

The title of the monograph itself lays out the clear conceptual approach that allows the author to fully and soundly treat not only the innovative simulations analysis of the genesis and substance of international law, but also the naturally associated phenomenon of the periodization of the history of international law. The editor’s foreword to the monograph already discloses the author’s key prolegomena, the momentum of the scientificity that allowed him to make the present research thorough to the right degree. Among these are first of all: “the synergetic dualism” of the intercommunication between the secular arm and the Christian ideas within the process of establishment of the modern international law; “the civilizational level of the secular and canonical relations”; “the Peace of Westphalia of 1648 as the branch basis for International Canon Law”; the historical determinants of the international legal order; the concept of justice of the arrangement of life on our planet, which, according to the author, “is rooted in the ideas of the Holy Scripture”.

The monograph has a strictly logical structure and consists of four Sections. Section I “Theoretical and methodological foundations of the research of International Canon Law as a new branch of the science of international law” begins, as it can be expected, with the introduction of the definition of the International Canon law as such with its conceptual dualism: as a determined foundation of all in the international law; and as a branch of the modern international law, bringing under regulation the special, in their essence, secular and canonical relations in the current reality of all of the nations.

Scrutinizing the Evolution theory as the “doctrine of gradual genesis of phenomena from simple rudiment data”, the author not only introduces substantial differentiation between such definitions as “development, evolution and progress”, but also consistently realizes this approach in the analysis of the ascent of the international law from the Roman and Hellenic Law, through the rule-making of *jus gentium* to the Edict of Milan of the first Christian Roman Emperor Constantine I the Great, that in effect not only laid the foundation of the division of the post-classical Roman Law into *jus civile* and *jus gentium*, but also gave rise to the establishment of the International Canon Law as such, and through it to the whole future system of international law.

The author’s detailed analysis of the origins of international law lead him to conclude, that the “phenomena of the synergetic dualism of interrelated secular and canonical relations was received by international canon law” and, what is to be seen as reasonable, “the definitions of the international canon law should be based on both the critical characteristics of *jus gentium* and the special aspects of its’ canonical component”.

Thus the author believes that the period of the genesis of international canon law (313 A.D.) should be seen as *jus gentium canonicus*, i.e. “the legal regulation of the specific interdependent secular and canonical relations” with neighbor nations “that had been historically formed by the Romans”, which *per se* is a novation for the modern international legal research.

That being said the study of the “Periodization of the history of international law” is naturally to be seen as a novation as well, given that it is based both on the analysis of the common civilizational values of

¹ Review of the monograph of Anatoliy I. Dmitriev, Doctor of Law, Professor “International Canon Law: Genesis, Development and Foundations of the Theory” (Дмитриев, А.И. (2015). *Международное каноническое право: возникновение, развитие и основы теории*. Одесса: Фенікс).

the nations and on the acceptance of the “fact that in the beginning of the 21st century the Westphalian configuration of international law is still efficient” and its canonical basis is undisputable by the academic community anymore.

Obviously, the author’s innovative approach to creating the chronological periodization scale of the process of establishment of the modern international law divides the whole civilizational period of international legal regulation of international relations into two great epochs: the epoch of the local (regional) international law and the epoch of the universal international law.

“The epoch of the local (regional) international law” has its own periods, which is characteristic for the international law of the time of Mesopotamia and Egypt, China and India, European countries until the Congress of Westphalia of 1648, including ancient Greece, Hellenistic and Roman periods and the Middle Ages.

“The epoch of the universal international law” is, according to the author, the period of evolution of the “block of legal principles and norms that regulate the relations between the states and other subjects of international law in the circumstances of a certain historically determined universal legal order, [...] within the scope of which the international law develops as a moderator of all international relations, among them secular and canonical ones”.

In Section II of the monograph under review, having the title “The Genesis and Development of International Canon Law within the Period of Local (Regional) International Law”, the author makes special emphasis on the period of the 313 A.D. Edict of Milan, considering that it is the period of *jus gentium* when the secular and canonical basis of the International Canon Law was formed, namely when upon the dissolution of the Roman Empire “the nations of the newly formed states have adopted the legitimization of Christianity”.

The new historic period of the establishment of International Canon Law, which is defined by the author as the “Holy Roman Empire (800 A.D. to 1806)”, was characterized not only by constant turmoil in the lives of the nations, but also by constant ascension of international secular compromise and agreements, that were every time favored by a canonical blessing and in fact were based on the organizational and practical actions of the Church. The secular and canonical character of the peace between the nations within the period of “dispersal of sovereignties” has continuously filled and accompanied, according to the author, the establishment of the whole multidisciplinary structure of international law.

In the subsections of Section II the author, for the first time in international legal academic research, analyses the role of the Enlighteners of the Slavs – Cyril and Methodius – in the process of international Christian converse. The international secular and canonical phenomena of the Christianizing of the Eastern Slavs in also scrutinized. The results of the research corroborate the persistence of the expansion of the influence and the development of International Canon Law of that period.

The author pays special attention to the peculiarities of the development of International Canon Law in the period of the schism between the Latin and Greek churches (9th to 11th centuries). At that in corroboration of the thesis of the “unity and struggle of opposites” in the positions of the spiritual clergies, the most important is the widening of the factor space of the secular and canonical relations, that determined the coordination arrangements of both the split Churches and the States, which in turn reflected in a vast number of unilateral and bilateral international legal acts dating back to the said period. This and much more have been analyzed by the author and gave him grounds to state that “during that period of time the involvement of nations and their rulers in the legitimization and interrelation of secular and canonical relations, strengthened by international law, became irretrievable”.

If one should scrutinize the monograph in its entirety, it would be borne in on the reader that the most complex subject of research and most probably the central element of the work is the matter discussed in Section III “The International Canon Law of the Period of Universal International Law”.

The beginning of the new period of building the world is certainly marked by the signing of the Treaties of Osnabrück and Münster on October 24, 1648. The monograph scrutinizes the establishment of the Westphalian configuration of the universal international law that dominated from 1648 to 1815. It is without any doubt, according to the author, that the formalization in the Treaties of Westphalia of the right to spiritual autonomy, the principles of tolerance and pluralism, guarantees of the right to emigrate and further novation of explicit canonical nature, has become the real forceful basis of international law that was developing at that time and acquiring secular lineaments.

“Tolerance as a legal category was soundly and profoundly translated into the Treaties of Westphalia of 1648 and has for decades ahead determined the European legal order”. Along with that the author observes that the “palette of historical, social and legal prerequisites of the development of the category of

tolerance [...] are shifted from the religious and theological realm to the realm of secular and legal, as well as that of the political thought”, aiding the establishment of the new stereotypes of the international legal perception of reality.

The author devotes a separate subsection to the matter of the influence of the universalism principle onto the development of the International Canon Law within the period of the Westphalian configuration of international law. With the use of the “historical interpretation” approach, initially suggested by Hugo Grotius, the legal basics of the universal legal order of that time are being scrutinized.

Further in the subsection “International Canon Law under the 1815 Final Act of the Vienna Congress” the directions of the development of International Canon Law within the period of the “Pentarchy” (1815 to 1919) are distinguished. The author dwells on the legal consequences of the Holy Alliance Treaty and further of the resolutions and protocol of the Aachen Congress of 1818. “Under the conditions of the Pentarchy the novation of the International Canon Law stand out”, - concludes the author. “For the first time in international relations between states a special international legal act established the Christian ethical principle to be the essential priority of European international relations and to aim at providing peace, truth, faith and order in Europe [...], which were meant to evolve up to the dawn of the 20th century”.

Further, following a strict logical sequence, the author analyzes the International Canon Law of the period of the League of Nations, devoting special attention to the Lateran Treaty between the Kingdom of Italy and Vatican of 1929 that “was a comprehensive secular canonical international legal act that substantially strengthened the position of the Holy See in international relations, which remains legitimate also in the 21st century”.

Thereupon the author scrutinizes the formation of the theory of the International Canon Law within the period from the establishment of the United Nations and until nowadays. First and foremost the monograph deals with the object of the International Canon Law, namely the secular and canonical international relations. Being an expert in matters of the theory of international relations and international law the reviewer hereby admits that it is the monograph under review that for the first time in the world academic practice contains strong postulation of this special type of international relations. It must also be acknowledged that it is not a mere academic novation, but a centuries behind statement of a matter that has naturally and firmly been entwined with into the canvas of international being of the Humanity and that has sadly been left without proper notice until today. It can be said that this monograph fills the gap.

Subsequently the author scrutinizes the subject matter of the theoretical legal contents of the International Canon Law, the subjects of International Canon Law, the categories of goals in the sphere of international secular and canonical relations, the basics of “soft law” within the structure of International Canon Law and, finally, the analysis of the institutions of international legal regulation in this sphere. The author unravels the international legal grounds of the modern universal legal order the essential part of which is the international legal regulations under the norms of International Canon Law.

At the end of his reasoning the author states that the institute of the “electoral capitulation” (*capitulatio caesarea; Wahlkapitulation*) that emerged from the international canonical practice, as well as the idea of “autolimitation” of the state, have formed the theoretical legal forerunner of the elaboration of the United Nations Charter. “At that, - states the author, “the phenomena of the institute of “synergetic autolimitation” of the universal regulation of international relations has manifested itself in the shift of the center of gravity from the spiritual and moral strand to the branch of International Canon Law”.

All these statements can be seen both as absolutely correct or disputable, they can be accepted in full or partially, or not accepted at all, however after the publication of the monograph under review they cannot be ignored.

Even more so that the final section of this monograph, that is truly unconventional and bold for the modern science of international law, is named: “The Prognosis of the Development of International Canon Law in the 21st century”. The author addresses the engaged readers, among whom there will for sure be not only specialists and adheres of the science of international law: “The recently emerging divorcement of the ruling elite from the will of their nations demands for integrating efforts in the quest for a new universal formula of international relations management, which should definitely include the International Canon Law. [...] It is obvious that the civilizational code of the synergetic dualism, safeguarding the humanity of catastrophes and destruction for thousands of years, shall remain forceful in modern times”, - concludes the author.

It is hoped that it shall turn out to be this way.

By the grace of God.

Запрошуємо до участі в журналі «ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС»

Журнал виходить 6 разів на рік.

Статті для публікації *в першому (лютневому)* номері журналу приймаються до 15 січня і виходять друком до 28 лютого.

Статті для публікації *в другому (квітневому)* номері журналу приймаються до 15 березня і виходять друком до 30 квітня.

Статті для публікації *в третьому (червневому)* номері журналу приймаються до 15 травня і виходять друком до 30 червня.

Статті для публікації *в четвертому (серпневому)* номері журналу приймаються до 15 липня і виходять друком до 31 серпня.

Статті для публікації *в п'ятому (жовтневому)* номері журналу приймаються до 15 вересня і виходять друком до 31 жовтня.

Статті для публікації *в шостому (грудневому)* номері журналу приймаються до 15 листопада і виходять друком до 31 грудня.

Терміни закінчення прийняття статей до відповідних номерів журналу — орієнтовні. У зв'язку із великою кількістю статей у редакційному портфелі редколегія може довільно змінювати ці терміни.

Терміни виходу номерів журналу із друку – до кінця кожного парного місяця – незмінні.

Вимоги до рукописів:

Обсяг статей: 10 – 30 сторінок (для розрахунку сторінок використовується шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал – полуторний).

Статті приймаються українською, чеською, польською, англійською, німецькою, французькою мовами.

В статті, яка подається для публікації в журналі, **обов'язково мають бути враховані наступні вимоги:**

– прізвище та ім'я автора, назва статті, анотація (обсягом 700-900 знаків) та ключові слова подаються двома мовами: мовою статті та англійською мовою;

– повні відомості про автора: звання, ступені, посада, місце роботи також подаються мовою статті та англійською мовою;

– посилання на джерела та літературу робляться посторінково та подаються мовою оригіналів, тобто не перекладаються та не транслітеруються;

– звичайний список літератури наприкінці статті *не подається, але водночас*

– наприкінці статті додатково розміщується список цитованої та використаної у статті літератури в «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею.

Бібліографічні описи джерел і літератури у посиланнях та списку літератури мають бути оформлені згідно з угодами APA (American Psychological Association). Нижче наведено зразки оформлення бібліографічних джерел.

Ілюстрації до статей (графіка і малюнки) подаються у форматі TIFF або JPEG (кожен малюнок в окремому файлі).

При підготовці ілюстрацій слід мати на увазі, що в журналі не використовується кольоровий друк.

Рукописи, які не відповідають цим технічним вимогам, редакція не реєструє і не розглядає з метою публікації.

Адреси для листування:

E-mail: eppd13@gmail.com

ediskurs@gmail.com

Офіційний сайт: <http://eppd13.cz>

Поштова адреса:

Головний офіс: BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 - Nusle

Зразки оформлення бібліографічного опису джерел і літератури згідно з угодами APA (American Psychological Association) порівняно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006:

Загальні правила: посторінкові посилання на джерела та літературу подаються мовою оригіналів, тобто не перекладаються та не транслітеруються.

Місяць перегляду web-сторінки подається мовою статті.

Цитати також подаються мовою статті.

1. При посиланні на книгу цілком:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право.

При посиланні на сторінку 62:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право, 62.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Конституційна юрисдикція : підручник / Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєєв, В. П. Колісник, О. Г. Кушніренко; В.о. Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого" ; за ред. Ю. Г. Барабаш, А. О. Селіванов. – Харків : Право, 2012. – 165 с.]

Гидденс, Э. (2005). *Устроение общества: Очерк теории структуризации*. 2-е изд. Москва: Академический Проект.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – 2-е изд. Москва: Академический Проект, 2005]

Оборотов, Ю.Н. (ред.) (2011). *Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс*: учебник. Одесса: Фенікс.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Оборотов Ю. Н. Обще́теоретическая юриспруденция: учебный курс : учебник / Ю. Н. Оборотов. – Одесса: Фенікс, 2011]

2. Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон, Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс.

При посиланні на сторінки 13-15:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон, Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс, 13–15.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и др.; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной, под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.]

Алісов, Є.О., Воронова, Л.К., Кадькаленко, С.Т. та ін. (1998). *Фінансове право: підручник*. Харків: Фірма «Консум», 127.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Фінансове право : підручник / Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, С. Т. Кадькаленко та ін. – Харків: Фірма «Консум», 1998. – С. 127.]

3. Петришин, О.В. (2000). Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності. *Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. Харків, 35–48.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Петришин О. В. Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності / О. В. Петришин // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. –Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2000. – С. 35–48.]

4. Горобець, К.В. (2012). *Аксіосфера права та її компоненти*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». Одеса.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Горобець К. В. Аксіосфера права та її компоненти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / К. В. Горобець. – Одеса, 2012.]

5. Гарбузов, В.Н., Попович, А.П. (2002). Губернатор штата: статус и полномочия. *США. Канада: Экономика, политика, культура*, 7, 55–70. [Згідно ДСТУ це виглядало б так: Гарбузов В. Н. Губернатор штата: статус и полномочия / В. Н. Гарбузов, А. П. Попович // США. Канада : Экономика, политика, культура. – 2002. – №7. – С. 55-70.]

6. Манхейм, К. (1994). *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист. [Згідно ДСТУ це виглядало б так: Манхейм К. Диагноз нашего времени: пер. с нем. и англ. / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.]

7. Rosenau, J. N. (2004). Governance. In T. J. Sinclair (Ed.), *Global Governance. Critical Concepts in Political Science, 1*, (p. 405). London, New York.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Rosenau J. N. Governance / J. N. Rosenau // Global Governance. Critical Concepts in Political Science ; ed. by T. J. Sinclair. – London : New York, 2004. – Vol. 1. – P. 405.]

8. Посилання на том

Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. (1914). (*Т. 1. 1866-1889*). Екатеринослав: Типография губернского земства, 334.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. – Екатеринослав : Типография губернского земства, 1914. – Т. 1. 1866-1889. – С. 334.

9. Закони Російської імперії (мають особливості реквізитів у порівнянні із сучасними законами):

без посилання на статтю:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36657.*

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости. 19 февраля 1981 г. // ПСЗ II. – Т. 36. – Отд. 1. – № 36657.]

із посиланням на статтю закону:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости, ст. 27, II, п. 3. (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36660.*

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Высочайше утвержденное Положение о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – №36660. – Ст.27, II, п. 3.]

10. Збірки матеріалів офіційного діловодства.

Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года (1873). Екатеринослав: В типографии губернского правления, 153-156.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года. – Екатеринослав : В типографии губернского правления, 1873, – С. 153–156.]

11. При оформленні посилання на матеріали web-сайтів посилання включає ім'я автора сторінки, назву сторінки, назву сайту (*набирається курсивом*), адресу сайту (URL), виділену знаками <>, та, за можливості, дату останнього перегляду сайту (в круглих дужках) автором посилання:

Монтескье Ш. Избранные произведения. О духе законов. *Электронная библиотека bookZ.ru.* <http://bookz.ru/authors/montesk_e-barl_lui/montes01/1-montes01.html> (2013, листопад, 21).

Малиновська, О. Щодо нагальних проблем удосконалення міграційної політики держави. *Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України.* <niss.gov.ua> (2014, грудень 21).

12. Посилання на законодавчі акти та правові документи:

Угоди:

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR). <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (2013, листопад, 21)

Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999 Сборник договоров ООН (МПГПП). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> (2013, листопад, 21).

При посиланні на статтю Конвенції:

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 2. <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (2013, листопад, 21).

Резолюція 2061 (ухвалена 25 липня 2012 року) РБ ООН. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k87> (2013, листопад, 21).

Двосторонні угоди:

Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування (Угоду затверджено Постановою КМ № 1094 від 28.11.2012) (прийнята 28 листопада 2012 року, набрала чинності для України 18 лютого 2013 року). *Офіційний вісник України*, 29, 130.

Agreement Concerning the Sojourn of Refugees within the Meaning of the Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention of 28 July 1951 and Protocol Relating to the Status of Refugees of 31 January 1967) (France – Austria) (adopted 21 October 1974, entered into force 24 July 1975) 985 UNTS 303.

Рекомендації СОП:

МОТ Рекомендація № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (2013, листопад, 21).

Документи ООН

Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года)

UNGA Res 51/210 (17 December 1996) UN Doc A/RES/51/210. <<http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm>> (2013, листопад, 21).

Документи судів

Документи Міжнародного суду

Land, Island and Maritime Frontier Case (El Salvador/Honduras, Nicaragua intervening) (Application for Intervention) [1990] ICJ Rep 92. <<http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=390&code=sh&p1=3&p2=3&case=75&k=0e&p3=5>> (2013, липень, 13).

Legal Consequences of the Construction of a Wall (Advisory Opinion) 2004 <<http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.htm>> (2013, липень, 13).

Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA) (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

Справи ЄСПЛ:

(до 31 жовтня 1998 року)

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A

Alenet de Ribemont v. France (interpretation), 7 August 1996, § 17, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-III

Garnieri v. Italy, no. 22256/88, Commission decision of 18 May 1992, unreported

(з 1 листопада 1998 року)

Постанова Палати ЄСПЛ з питання прийнятності скарги для розгляду по суті [Judgment on the merits delivered by a Chamber]

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II

Постанова Великої Палати ЄСПЛ з питання прийнятності скарги для розгляду по суті [Judgment on the merits delivered by the Grand Chamber]

Campbell v. Ireland [GC], no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II

Рішення Палати ЄСПЛ про визнання скарги прийнятною [Decision on admissibility delivered by a Chamber]

Campbell v. Ireland (dec.), no. 45678/98, ECHR 1999-II

Рішення Великої Палати ЄСПЛ про визнання скарги прийнятною [Decision on admissibility delivered by the Grand Chamber]

Campbell v. Ireland (dec.) [GC], no. 45678/98, ECHR 1999-II

Постанова Палати ЄСПЛ щодо попереднього заперечення [Judgment on preliminary objections delivered by a Chamber]

Campbell v. Ireland (preliminary objections), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II

Постанова Палати ЄСПЛ з питання про виплату справедливої компенсації [Judgment on just satisfaction delivered by a Chamber]

Campbell v. Ireland (just satisfaction), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II

Судові рішення окремих країн:

Дело о проверке конституционности положений части первой статьи 237 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с жалобой гражданина Республики Узбекистан Б.Т. Гадаева и запросом Курганского областного суда (постановление), № 16-П, КС РФ 2013. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (2013, липень, 13).

Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 103, 109, 131, 132, 135, 136, 137, підпункту 1 пункту 2 розділу XII «Прикінцеві положення», абзацу четвертого пункту 3, абзацу четвертого пункту 5 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», № 1-1/2013, КСУ 2013.

Закони та інші законодавчі акти тощо.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14>> (2013, листопад, 21).

Цивільний кодекс 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*.

<<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (2013, листопад, 21).

Розпорядження про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства 2007 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 89, 89.

Посилання на статтю кодексу, закону, конституції тощо

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6 (2003) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*.

<<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (2013, листопад, 21)

Zveme vás k účasti v časopise!**EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ**

Časopis vychází šestkrát ročně.

Články pro zveřejnění v **prvním (únor)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. ledna a musí být publikovány do dne 28. února.

Články pro zveřejnění v **druhém (duben)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. března a musí být publikovány do dne 30. dubna.

Články pro zveřejnění v **třetím (červen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. května a musí být publikovány do dne 30. června.

Články pro zveřejnění ve **čtvrtém (srpen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. července a musí být publikovány do dne 31. srpna.

Články pro zveřejnění v **pátém (říjen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. září a musí být publikovány do dne 31. října.

Články pro zveřejnění v **šestém (prosinec)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. listopada a musí být publikovány do dne 31. prosince.

Požadávky k rukopisům:

Objem - 10 - 30 stránek.

Jazyk článků – česky, ukrajinský, angličtina, francouzština, němčina.

U článků podávaných v libovolném jazyce, nezbytně v angličtině musí být uvedeno :

Anotace objemem 700-900 znaků, název článku a úplná informace o autorovi: jméno a příjmení, titul, akademický titul, pracovní funkce, postavení, zaměstnání.

Poznámky pod čarou – na každé stránce.

Odkazy na zdroje na konci článku - volitelný.

Bibliografické popisy zdrojů a odkazy by měly být poskytovány na základě norem APA (American Psychological Association).

Ilustrace k článkům (grafické a výkresy) musí být uvedený ve formátu

TIFF nebo JPEG (každá postava v samostatném souboru/dokumentu).

Všimněte si, prosíme, při zpracování ilustraci že v časopisu není použit barevný tisk.

Rukopisy které nesplňují tyto technické požadavky redakční kolégie neregistruje a nebude probírat s účelem tisku a zveřejnění.

Adresa pro korespondenci:

E-mail: eppd13@gmail.com

ediskurs@gmail.com

Web: <http://eppd13.cz>

Adresa:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 - Nusle

Vzorec bibliografického popisu zdrojů a literatury v rámci dohod APA (American Psychological Association) ve srovnání s ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 (*Státní Rada ze standartizace a metrologie Ukrajiny*):

Všeobecné pravidlo: odkazy na originální zdroje a literaturu jsou předloženy v původním jazyce, t.j. není přeložený a ne přepsaný.

Měsíc přečtení web-stránky je uveden v jazyce sepsání článku.

Citáty z jazykových verzí zahraničních, pokud jsou k dispozici, obsahuje také jazykově původní článek.

1. Když se odkazuje na celé knihu jako celek:

Kelsen, H. (2009). *General Theory of Law and State*. Harvard: Harvard University Press.

[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Kelsen, H. *General Theory of Law and State* / H. Kelsen. – Harvard : Harvard University Press, 2009. – 516 p.]

Když se odkazuje na stránku 17:

Kelsen, H. (2009). *General Theory of Law and State*. Harvard: Harvard University Press, 17.

2. Když se odkazuje na celé knihu jako celek:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс.

Když se odkazuje na stránky 13-15:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс, 13–15.

[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и др.; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.]

3. Giumelli, F. (2013). How EU sanctions work: a new narrative. *Chaillot Papers*, 129.

[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Giumelli, F. How EU sanctions work: a new narrative / F. Giumelli // Chaillot Papers. – 2013. – P.129.]

4. Манхейм, К. (1994). *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Манхейм К. Диагноз нашего времени: пер. с нем. и англ. / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.]

5. Nigro, F., Nigro, L. (1970). *Modern Public Administration*. New York: Harper and Row. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Nigro F. *Modern Public Administration* / F. Nigro, L. Nigro. – New York : Harper and Row, 1970. – 490 p.]

6. Rosenau, J. N. (2004). Governance. In T. J. Sinclair (Ed.), *Global Governance. Critical Concepts in Political Science, 1*, (p. 405). London, New York. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Rosenau J. N. Governance / J. N. Rosenau // *Global Governance. Critical Concepts in Political Science*; ed. by T. J. Sinclair. – London : New York, 2004. – Vol. 1. – P. 405.]

7. Když se uvádí odkazy na webové stránky, položka musí obsahovat jméno autora té stránky, titulní stránku (*anebo její název*), název webu (uvedený kurzívou), webovou adresu (URL) zvýrazněnou znaky <>, a také, pokud je to možné, datum, kdy naposledy byla webová stránka aktualizovaná (v závorkách) autorem odkazu:

EU Creating Court for Kosovo War Crimes. *EPOCH Times*. <<http://www.theepochtimes.com/n3/601421-eu-creating-court-for-kosovo-war-crimes/>>

Монтескье Ш. Избранные произведения. О духе законов. *Электронная библиотека bookZ.ru*. <http://bookz.ru/authors/montesk_e-6arl_-lui/montes01/1-montes01.html> (21. listopadu 2013).

8. Odkazy na právní předpisy a právní dokumenty:

Dohody:

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR). <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (21. listopadu 2013);

Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999 Сборник договоров ООН (МПГПП). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> (21. listopadu 2013).

Když se odkazuje na článek Úmluvy (Konvence):

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 2. <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (21. listopadu 2013).

Резолюція 2061 (ухвалена 25 липня 2012 року) РБ ООН. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k87> (21. listopadu 2013).

Dvoustranné dohody:

(Dohoda mezi Vládou Ukrajiny a Vládou Ruské federace o spolupráci v oblasti hledání v letectví a záchraně. (Dohoda je schválena usnesením Kabinerz Ministrů Ukrajiny № 1094 ode dne 28.11.2012) (je přijaté dne 28. listopadu 2012, vstoupila v platnost pro Ukrajinu 18-ho února 2013). *Офіційний вісник України*, 29, 130.)

Agreement Concerning the Sojourn of Refugees within the Meaning of the Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention of 28 July 1951 and Protocol Relating to the Status of Refugees of 31 January 1967) (France – Austria) (adopted 21 October 1974, entered into force 24 July 1975) 985 UNTS 303.

Doporučení COH (Služba uspořádání dopravy):

MOT Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (2013, листопад, 21).

MOT Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Oficiální webová stránka Nejvyšší rady Ukrajiny* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (21. listopadu 2013).

Dokumenty OSN:

Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года)

UNGA Res 51/210 (17 December 1996) UN Doc A/RES/51/210. <<http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm>> (21. listopadu 2013)

Dokumenty soudů**Dokumenty Mezinárodního soudu:**

Land, Island and Maritime Frontier Case (El Salvador/Honduras, Nicaragua intervening) (Application for Intervention) [1990] ICJ Rep 92 <<http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=390&code=sh&p1=3&p2=3&case=75&k=0e&p3=5>> (13. července 2013).

Legal Consequences of the Construction of a Wall (Advisory Opinion) 2004 <<http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.htm>> (13. července 2013).

Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA) (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

Soudní usnesení jednotlivých zemí:

Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 103, 109, 131, 132, 135, 136, 137, підпункту 1 пункту 2 розділу XII «Прикінцеві положення», абзацу четвертого пункту 3, абзацу четвертого пункту 5 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», № 1-1/2013, КСУ 2013.

Zákony a jiné právní úkony etc.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14>> (21. listopadu 2013).

Цивільний кодекс 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (21. listopadu 2013).

Розпорядження про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства 2007 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 89, 89.

Odkaz na článek zákoníku, zákona, Konstituce, atd.

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6 (2003) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (21. listopadu 2013).

Become a Contributor for the Journal

EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE

The Journal is issued 6 times per year.

Articles for publication in the first (February) issue of the journal are accepted until January, 15 and will be published until February, 28.

Articles for publication in the second (April) issue of the journal are accepted until March, 15 and will be published until April, 30.

Articles for publication in the third (June) issue of the journal are accepted until May, 15 and will be published until June, 30.

Articles for publication in the fourth (August) issue of the journal are accepted until July, 15 and will be published until August, 31.

Articles for publication in the fifth (October) issue of the journal are accepted until September, 15 and will be published until October, 31.

Articles for publication in the sixth (December) issue of the journal are accepted until November, 15 and will be published until December, 31.

Deadlines for acceptance of articles to the relevant journal issues are approximate. The editorial board may arbitrarily change these dates because of the large number of articles in the editorial portfolio. The dates of journal's publishing are unchangeable: the end of each pair of months.

Requirements to manuscripts

Page Limit is 10 – 30 pages.

The language of articles is Czech, Ukrainian, English, Polish, French and German.

For an article in any language, the following is required in English: an abstract (700-900 characters), a title of the article and complete data of an author – full first and last name, academic title, academic degree, position, and place of employment.

Footnotes are allowed, no endnotes.

Bibliography after the article is optional.

Bibliography should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA).

Illustrations to articles (graphics and images) should be submitted in the TIFF or JPEG format (each image in a separate file). While preparing illustrations authors should take into account that colour printing is not available in the Journal.

The editorial board do not register and do not review for publication manuscripts that do not comply with the aforementioned requirements.

Address for service:

E-mail: eppd13@gmail.com

ediskurs@gmail.com

Web: <http://eppd13.cz>

Mailing Address:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 - Nusle

Samples of bibliography formatting in accordance with the APA (American Psychological Association) Agreements in comparison to State Standard of Russia and Ukraine 7.1:2006:

1. For reference to a book as a whole:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право.

For reference to page 62:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право, 62.

[Reference according to the State Standard: Конституційна юрисдикція : підручник / Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєєв, В. П. Колісник, О. Г. Кушніренко; В.о. Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого" ; за ред. Ю. Г. Барабаш, А. О. Селіванов. – Харків : Право, 2012.– 165 с.]

Гидденс, Э. (2005). *Устроение общества: Очерк теории структуризации*. 2-е изд. Москва: Академический Проект.

[Reference according to the State Standard: Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – 2-е изд. Москва: Академический Проект, 2005]

Оборотов, Ю.Н. (ред.) (2011). *Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс: учебник*. Одесса: Фенікс.

[Reference according to the State Standard: Оборотов Ю. Н. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : учебник / Ю. Н. Оборотов. – Одесса: Фенікс, 2011]

2. For reference to a book as a whole:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс.

For reference to pages 13-15:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс, 13–15.

[Reference according to the State Standard: Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и др.; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.]

Алісов, Є.О., Воронова, Л.К., Кадькаленко, С.Т. та ін. (1998). *Фінансове право: підручник*. Харків: Фірма «Консум», 127.

[Reference according to the State Standard: Фінансове право : підручник / Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, С. Т. Кадькаленко та ін. – Харків: Фірма «Консум», 1998. – С. 127.]

3. Гарбузов, В.Н., Попович, А.П. (2002). *Губернатор штата: статус и полномочия США. Канада: Экономика, политика, культура*, 7, 55–70. [Reference according to the State Standard: Гарбузов В. Н. Губернатор штата: статус и полномочия / В. Н. Гарбузов, А. П. Попович // США. Канада : Экономика, политика, культура. – 2002. – №7. – С. 55-70.]

4. Петришин, О.В. (2000). *Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності. Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. Харків, 35–48.

[Reference according to the State Standard: Петришин О. В. Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності / О. В. Петришин // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. –Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2000. – С. 35–48.]

5. Горобець, К.В. (2012). *Аксіосфера права та її компоненти*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». Одеса.

[Reference according to the State Standard: Горобець К. В. Аксіосфера права та її компоненти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / К. В. Горобець. – Одеса, 2012.]

6. Манхейм, К. (1994). *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист. [Reference according to the State Standard: Манхейм К. Диагноз нашего времени: пер. с нем. и англ. / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.]

7. Rosenau, J. N. (2004). Governance. In T. J. Sinclair (Ed.), *Global Governance. Critical Concepts in Political Science, 1*, (p. 405). London, New York.

[Reference according to the State Standard: Rosenau J. N. Governance / J. N. Rosenau // Global Governance. Critical Concepts in Political Science ; ed. by T. J. Sinclair. – London : New York, 2004. – Vol. 1. – P. 405.]

8. For reference to a volume:

Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. (1914). (*Т. 1. 1866-1889*). Екатеринослав: Типография губернского земства, 334.

[Reference according to the State Standard: Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. – Екатеринослав : Типография губернского земства, 1914. – Т. 1. 1866-1889. – С. 334.

9. Laws of the Russian empire (have features of essential elements in comparing to the modern laws): without reference to the article:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36657*.

[Reference according to the State Standard: Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – Т. 36. – Отд. 1. – № 36657.]

with the reference to an article of the Law:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости, ст. 27, II, п. 3. (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36660.*

[Reference according to the State Standard: Высочайше утвержденное Положение о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – №36660.]

10. Collections of materials of official office work:

Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года (1873). Екатеринослав: В типографии губернского правления, 153-156.

[Reference according to the State Standard: Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года. – Екатеринослав : В типографии губернского правления, 1873, – С. 153–156.]

11. For referring to materials of websites, a reference includes name of the author, the title of webpage, *the title of website (in italics)*, the address of website (URL) given in symbols <>, and possibly the date of last visit to website in parentheses:

Монтескье Ш. Избранные произведения. О духе законов. *Электронная библиотека bookZ.ru.* <http://bookz.ru/authors/montesk_e-6arl_-lui/montes01/1-montes01.html> (2013, November, 21)

Малиновська, О. Щодо нагальних проблем удосконалення міграційної політики держави. *Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України.* <niss.gov.ua> (2014, грудень 21).

12. References to legislative acts and legal documents:

Treaties

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR). <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (2013, November, 21)

Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999 Сборник договоров ООН (МПГПП). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> (2013, November, 21)

For reference to an article in a Convention:

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 2. <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (2013, ноябрь, 21)

Резолюція 2061 (ухвалена 25 липня 2012 року) РБ ООН. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k87> (2013, November, 21)

Bilateral Treaties:

Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування (Угоду затверджено Постановою КМ № 1094 від 28.11.2012) (прийнята 28 листопада 2012 року, набрала чинності для України 18 лютого 2013 року). *Офіційний вісник України*, 29, 130.

Agreement Concerning the Sojourn of Refugees within the Meaning of the Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention of 28 July 1951 and Protocol Relating to the Status of Refugees of 31 January 1967) (France – Austria) (adopted 21 October 1974, entered into force 24 July 1975) 985 UNTS 303.

ILO Recommendations:

МОТ Рекомендація № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (2013, November, 21).

UN Documents

Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года)

UNGA Res 51/210 (17 December 1996) UN Doc A/RES/51/210. <<http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm>> (2013, November, 21)

Judicial Documents

ICJ Documents

Land, Island and Maritime Frontier Case (El Salvador/Honduras, Nicaragua intervening) (Application for Intervention) [1990] ICJ Rep 92 <<http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=390&code=sh&p1=3&p2=3&case=75&k=0e&p3=5>> (2013, July, 21).

Legal Consequences of the Construction of a Wall (Advisory Opinion) 2004. <<http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.htm>> (2013, July, 21).

Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA) (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

ECHR Cases:**(before Oct. 31 1998)**

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A

Alletet de Ribemont v. France (interpretation), 7 August 1996, § 17, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-III

Garnieri v. Italy, no. 22256/88, Commission decision of 18 May 1992, unreported

(beginning November 1, 1998)

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II

Campbell v. Ireland [GC], no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II

Campbell v. Ireland (dec.), no. 45678/98, ECHR 1999-II

Campbell v. Ireland (dec.) [GC], no. 45678/98, ECHR 1999-II

Campbell v. Ireland (preliminary objections), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II

Campbell v. Ireland (just satisfaction), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II

Judgements of National Courts:

Дело о проверке конституционности положений части первой статьи 237 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с жалобой гражданина Республики Узбекистан Б.Т. Гадаева и запросом Курганского областного суда (постановление), № 16-П, КС РФ 2013. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (2013, November, 12).

Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 103, 109, 131, 132, 135, 136, 137, підпункту 1 пункту 2 розділу XII «Прикінцеві положення», абзацу четвертого пункту 3, абзацу четвертого пункту 5 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», № 1-1/2013, КСУ 2013.

Laws and so forth

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14>> (2013, November, 21).

Цивільний кодекс 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (2013, November, 21).

Розпорядження про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства 2007 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 89, 89.

Reference to an article in a Code, Law, Constitution, etc.

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6 (2003) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (2013, November, 21)